

SOLIDARITY ECONOMIES

EDITORIAL

- 9 **Marta Gregorčič:** An Introduction to Solidarity Economies

CONCEPTS, HISTORY, AND KNOWLEDGE OF PROPERTY

- 17 **Marta Gregorčič:** Solidarity Economies: Towards Re-appropriation and Emancipation
- 41 **Karolina Babič:** What Stuff Cooperatives Are Made Of? A Discussion on Cooperative Property, Rules and Community
- 64 **Claudia Sanchez Bajo:** Peace, Cooperatives and the Solidarity Economy: Theoretical Foundations and Practical Examples in Peacebuilding
- 87 **Karolina Babič:** "When *A Good Life* is the Motto of the Co-Operative, your Activities Become Quite Different." An Interview with Jadranka Vesel
- 104 **Franci Avsec:** Cooperatives in Slovenia: A Brief Historical Survey
- 117 **David Ellerman:** The Post-Socialist Transition and Workplace Democracy: Missed Opportunities for a Solidarity Economy

FUNDAMENTAL INTERNATIONAL DOCUMENTS REGARDING COOPERATIVES

- 137 **Karolina Babič:** An Introduction to Four Fundamental International Documents on Cooperativism
- 139 **International Co-operative Alliance:** Cooperative Identity, Values, and Principles
- 141 **International Labour Organization:** R193 – Promotion of Cooperatives Recommendation, 2002 (No. 193)
- 150 **International Organisation of Industrial, Artisanal and Service Producers' Cooperatives (CICOPA):** World Declaration on Worker Cooperatives
- 157 **International Organisation of Industrial, Artisanal and Service Producers' Cooperatives (CICOPA):** World Standard of Social Cooperatives

NEW ECONOMIES: AN OVERVIEW

- 165 **Renata Karba and Tomislav Tkalec:** Community-Based Management of Life Resources
- 183 **Matic Primc:** Tkalka from Capital to Capital. An Interview with Andrej Žižek and Dušanka Lužar Šajt
- 195 **Marta Gregorčič and Sabina Jelenc Krašovec:** The Transformative Potentials of Learning Practices in Participatory Budgets: A Comparative Study
- 224 **Nežka Struc:** Cooperatives in Maribor: When Is Counterpower Powerful Enough?
- 238 **Katja Lihtenvalner:** Greece: The Initial Enthusiasm for Solidarity Economy Concepts is Slowly Vanishing

SOLIDARNOSTNE EKONOMIJE

UVODNIK

- 9 **Marta Gregorčič:** Uvod v solidarnostne ekonomije

KONCEPTI, ZGODOVINE IN RAZUMEVANJE LASTNIŠTVA

- 17 **Marta Gregorčič:** Solidarnostne ekonomije: k reappropriaciji in emancipaciji
- 41 **Karolina Babič:** Iz kakšne snovi so zadruge? Razprava o zadružni lastnini, pravilih in skupnosti
- 64 **Claudia Sanchez Bajo:** Mir, zadruga in solidarnostna ekonomija. Teoretska osnova in praktični primeri gradnje miru
- 87 **Karolina Babič:** »Ko razumeš, da je *dobro življenje* moto zadruga, tvoje delovanje postane čisto drugačno.« Intervju z Jadranko Vesel
- 104 **Franci Avsec:** Zadruga na Slovenskem: kratek zgodovinski oris
- 117 **David Ellerman:** Postsocialistična tranzicija in demokracija na delovnem mestu: Zamujene priložnosti za solidarnostno ekonomijo

TEMELJNI MEDNARODNI ZADRUŽNI DOKUMENTI

- 135 **Karolina Babič:** Uvod v štiri temeljne mednarodne dokumente o zadružništvu
- 137 **Mednarodna zadružna zveza:** Zadružna identiteta, vrednote in načela
- 139 **Mednarodna organizacija dela:** Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193 – Spodbujanje zadrug, september 2002
- 148 **Mednarodna organizacija industrijskih, obrtniških in storitvenih zadrug (CICOPA):** Svetovna deklaracija o delavskih zadrugah
- 155 **Mednarodna organizacija industrijskih, obrtniških in storitvenih zadrug (CICOPA):** Svetovni standardi socialnih zadrug

PREGLED NOVIH EKONOMIJ

- 163 **Renata Karba in Tomislav Tkalec:** Skupnostno upravljanje življenjskih virov
- 181 **Matic Primc:** Tkalka od prestolnice do prestolnice. Intervju z Andrejem Žižkom in Dušanko Lužar Šajt
- 195 **Marta Gregorčič in Sabina Jelenc Krašovec:** Transformativni potenciali učnih praks v participatornih proračunih: primerjalna študija
- 222 **Nežka Struc:** Zadruga v Mariboru: Kdaj je protimoč dovolj močna?
- 236 **Katja Lihtenvalner:** Grčija: začetno navdušenje nad koncepti solidarnostne ekonomije počasi izginja
- 247 **Luna J. Šribar:** Odvečni ljudje, odvečne stvari in (po)moč skupnostne ekonomije

- 249 **Luna J. Šribar:** “Useless” People, Useless Goods and the Power of the Solidarity Economy
- 266 **Barbara Predan and Gaja Mežnarić Osole:** Design as an Agent for Stimulating Solidarity Economy and the Commons in the Anthropocene
- 285 **Jernej Štromajer:** Eroding Capitalism with Market Socialism
- 298 **Matevž Pistotnik and Andrej Pavličič:** The Solidarity Economy as a Counter-economy: The Potentials of the Anarchist Movement in Ljubljana

REVIEW

- 323 **Lana Zdravković and Tisa Zavrtanik Drglin:** Promoting Good Practices in Social and Solidarity Economies
- 332 **Subscription**

- 264 **Barbara Predan in Gaja Mežnarić Osole:** Oblikovanje kot dejavnik spodbujanja skupnostnih ekonomij v antropocenu
- 283 **Jernej Štromajer:** Erozija kapitalizma s tržnim socializmom
- 296 **Matevž Pistotnik in Andrej Pavlišič:** Solidarnostna ekonomija kot kontraekonomija: potenciali anarhističnega gibanja v Ljubljani

RECENZIJA

- 321 **Lana Zdravkovič in Tisa Zavrtanik Drglin:** Spodbujanje primerov dobrih praks na področju socialne in solidarnostne ekonomije

- 330 **Naročanje**

UVODNIK

Izdelki kooperative Red Comal (Honduras).
Foto: Marta Gregorčič.

Uvod v solidarnostne ekonomije

Globalni kapitalizem postaja z aktualnimi gospodarskimi in finančnimi krizami vse bolj barbarski in nas vrača v 19. stoletje. Proti sodobnim hegemonским reakcionarnim utopijam, ki prikri-vajo planetarno socialno vojno ter uničujejo svoboščine (Samary, 2017: 7) in solidarnost, velja uveljaviti napredne teorije in prakse. Tako o novi *sociologiji postajanj* (Santos, 2014: 164) zadnja štiri desetletja razmišlja čedalje več avtorjev, prav tako pa smo priča preporodu heterogenih, avtentičnih, avtonomnih in alternativnih ekonomskih praks, poimenovanih od *économie sociale et solidaire*, *economía social y solidaria*, skupnostna ekonomija do socialnega podjetništva, *start-upov*, kriptovalut itn., četudi zadnji s širjenjem svoboščin, s solidarnostjo in z družbenimi spremembami nimajo pravzaprav nič skupnega.

Čeprav se je nešteto alternativnih ekonomskih praks razvilo predvsem iz zadružništva in njemu sorodnih samodoločujočih, soupravljalških in *commonalističnih* praks že v 19. in 20. stoletju, pa smo zlasti v zadnjih treh desetletjih priča novemu preporodu ljudskih in drugih množičnih protihgemonških gibanj, ki ustvarjajo kooperative, zadruga ali pa civilnodružbene in nevladne organizacije, da demokratizirajo družbeno in ekonomsko (Uriarte Zabala, Zufiaurre in Pagalday Tricio, 2012; Laville, 2013). Te prakse neka-teri avtorji vidijo le kot preostanke ljudske ekonomije, prežitek spodletelega socializma, kooperativizma, zadružništva, različnih

osvobodilnih bojev ali pa kot ostaline propadle države blaginje v smislu dokumentarnega filma britanskega režiserja Kena Loacha *Duh leta '45* (Loach, 2013). Spet drugi pa jih na novo konceptualizirajo, kot denimo distributivno ekonomijo (Laville, 2010), skupnostno ekonomijo (Gibson-Graham, 2006; Gibson-Graham, Cameron in Healy, 2013; Healy, 2014; Miller, 2013), participativno ekonomijo (Schweickart in Albert, 2008), delavsko ekonomijo (Coraggio, 2000), socialistično ekonomijo (Singer, 2003), alternativno ekonomijo (Santos in Rodríguez Garavito, 2006; Santos, 2014) itn. ter postavljajo v širši okvir solidarnostnih ekonomij.

Ker se koncept solidarnostnih ekonomij v zadnjih dveh desetletjih zelo pogosto zamenjuje ali celo enači s konceptom socialna ekonomija, pričujoča številka *Časopisa za kritiko znanosti* poudarja, zakaj je treba oba koncepta razločevati ter zakaj so posledice njunega izenačevanja ključne za razumevanje: a) zaradi zgodovine družbene ekonomije, ki se jo danes napačno ali celo načrtno imenuje/prevaja kar socialna ekonomija (*social economy*), b) zaradi samega razločevanja socialne ekonomije od podjetništva in prevladujočega razumevanja kapitalistične ekonomije ter c) sodobnih solidarnostnih ekonomij, ki rastejo kot postkapitalistične prefigurativne prakse (tudi solidarnostna gospodarstva), zlasti v nekaterih državah Latinske Amerike, Azije in Afrike, med skupnostmi brezpravnih in zatiranih s strani hegemonskih sil kapitala.

Nekateri avtorji in organizacije implicitno navajajo razlike med konceptoma socialna ekonomija in solidarnostne ekonomije (Santos in Rodríguez Garavito, 2006; Razeto, 1993), drugi pa eksplicitno (Nardi, 2016; Laville, 2010; Gaiger, 1996; Gaiger, Ferrarini in Veronese, 2015; RIPPEES, 2015). Vprašanje o razločevanju obeh konceptov je relevantno, saj v zadnjih desetletjih doživljajo tako solidarnostne kot tudi socialne ekonomije renesanso, pri čemer poskušajo različni akterji, tudi EU, podrediti solidarnostne ekonomije socialnemu podjetništvu, oz. na dobiček in posameznika osredinjeno ekonomijo. To pa predvsem zato, ker solidarnostne ekonomije težijo k »spremembi *celotnega* družbenega/gospodarskega sistema in se zavzemajo za drugačno paradigmo razvoja, ki podpira načela solidarnostnih ekonomij«, medtem ko primarni interes socialne ekonomije »ni maksimiranje dobička, temveč doseganje socialnih ciljev«, s čimer je na neki način »tretja noga kapitalizma, poleg javnega in zasebnega sektorja« (Nardi, 2016: 3, 4). Medtem ko je socialna ekonomija predvsem »ena od stopnic k bolj temeljni transformaciji gospodarskega sistema«, pa so solidarnostne ekonomije del eksplicitno systemskega, transformativnega in postkapitalističnega pro-

grama (RIPESS, 2015), kajti solidarnostne ekonomije so »v javnosti opozorile na ideje družbenih koristi in interesa skupnosti ter odprle vprašanja cilja dejavnosti, torej nečesa, kar je socialna ekonomija zaobšla« (Laville, 2010: 33).

Čeprav razprave o pomenu drugačnih ekonomij potekajo najmanj zadnji dve stoletji – od prvih poskusov ustvarjanja alternativnih skupnostnih odgovorov na kapitalistično ekonomijo –, moramo ugotoviti in pripoznati, da so nekateri misleci in zgodovinska obdobja dominirali, določeni pa so bili zapostavljeni. Pomembne primere nastanka alternativne produkcije v času pomanjkanja, recesij, kriz in vojn v prvi polovici 20. stoletja se je bodisi zelo redko obravnavalo in konceptualiziralo ali pa razprave o njih sploh ni bilo. Zato številka pred vami obravnava nekatera osnovna vprašanja o solidarnostnih ekonomijah ter ponuja tehtne premisleke, o katerih danes pišejo svetovno uveljavljeni avtorji in organizacije:

- Kateri vidiki v diskusijah o solidarnostnih ekonomijah in *drugačni ekonomiji* so zamolčani, prezrti, napačno interpretirani, popačeni in zakaj?
- Kdo vodi agendo solidarnostnih ekonomij (*versus* socialna ekonomija) in zakaj?
- Ali so heterogene prakse nastajajočih alternativnih kooperativ/zadrug most, ki vodi k *drugačni ekonomiji* ali *drugačnemu* produkcijskemu načinu, ali pa ostajajo t. i. tretja noga kapitalizma?

Zato v prvem delu te številke osvetljujemo načrtno konceptualno zmedo, ki jo ustvarjajo EU, državne oblasti in kapital zaradi hegemonskih interesov tako glede samega poimenovanja socialne vs. solidarnostne ekonomije kot tudi glede drugih segmentov upravljanja alternativnih ekonomij in gospodarstev (vprašanje participacije, članstva, demokratizacije, odločanja, lastništva itn.). Drugi sklop ponuja prevode štirih temeljnih združnih dokumentov, ki sta jih zaradi svojih lastnih potreb pri vsakdanjem delu v solidarnostnih ekonomijah prevedli zadruga Soglasnik in Združenje Center alternativne in avtonomne produkcije. Z njima, kot tudi z vrsto drugih sodelujočih v tej številki, poskušamo tudi v našem uredništvu zasledovati nove pristope sodelovanj, ki jih kapitalizem sicer preprečuje, če ne celo prepoveduje. Tretji, najobsežnejši sklop pa prinaša domače in tuje premisleke ter študije primerov o vzpostavljanju solidarnostnih in skupnostnih ekonomij.

Naj bo branje popotnica in spodbuda za plodnejše razprave in aktivnosti, kot jih je zastavila Evropska prestolnica socialne ekonomije (Maribor – 2018), za tehtnejše snovanje politik na ravni vlade

in državnega zbora, kjer sicer vsi skoraj brez izjeme socialno ekonomijo na papirju in pred kamerami zelo podpirajo, a jo hkrati za zdaj večinoma izenačujejo s podjetništvom, jo pogosto poimenujejo kar »podjetništvo z družbenim učinkom«, jo brez premisleka mečejo v skupen paket celo z *bitcoini* in *start-upi* in *blockchaini*, ter ne nazadnje za temeljitejši premislek vseh, ki v alternativni ekonomiji delujejo – o tem, kaj in kako ustvarjajo, kako svoja prizadevanja in alternativno produkcijo zgodovinsko in družbeno dosledno poimenuvati, kako razvijati in krepiti.

Literatura

- CORAGGIO, JOSÉ LUIS (2000): Da economia dos setores populares à economia do trabalho. V *Economia dos setores populares: entre a realidade e a utopia*, G. Kraychete, F. Lara in B. Costa (ur.), 91–142. Petrópolis, RJ: Vozes.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. (2006): *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GIBSON-GRAHAM, J. K., JENNY CAMERON IN STEPHEN HEALY (2013): *Take Back the Economy: An Ethical Guide for Transforming Our Communities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- HEALY, STEPHEN (2014): The Biopolitics of Community Economies. *Journal of Political Ecology* 21: 210–221.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2010): The solidarity economy: An international movement. *RCCS Annual Review* 2: 3–41.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2013): The Social and Solidarity Economy: A Theoretical and Plural Framework. *UNRIDS*. Dostopno na: <http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/search/228DBE3C0DE3D2D3C1257B5F00699C58?OpenDocument> (1. februar 2018).
- LOACH, KEN (2013): *Duh leta '45*. Dokumentarni film, 98 min. Velika Britanija.
- MILLER, ETHAN (2013): Community Economy: Ontology, Ethics, and Politics for Radically Democratic Economic Organization. *Rethinking Marxism* 25(4): 518–533.
- NARDI, JASON (2016): Solidarity Economy in Europe: An Emerging Movement with a Common Vision. *Socioeco*, julij. Dostopno na: http://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-5115_en.html (15. februar 2017).
- RAZETO MIGLIARO, LUIS (1993): *Los caminos de la economía de solidaridad*. Santiago de Chile: Ediciones Vivarium.
- RIPESS (2015): *Global Vision for a Social Solidarity Economy: Convergences and Differences in Concepts, Definitions and Frameworks*. Dostopno na: http://www.riposs.org/wp-content/uploads/2017/08/RIPESS_Vision-Global_EN.pdf (20. december 2017).
- SAMARY, CATHERINE (2017): *Komunizem v gibanju: zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*. Ljubljana: Založba I*cf.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA IN CÉSAR A. RODRÍGUEZ-GARAVITO (2006): Introduction.

- Expending the Economic Canon and Searching for Alternatives to Neoliberal Globalization. V *Another Production is Possible. Beyond the Capitalist Canon*, B. de S. Santos (ur.), XVII–LXII. London/NY: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2014): *Epistemologies of the South. Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide*. London & NY: Routledge.
- SCHWEICKART, DAVID IN ALBERT MICHAEL (2008): There is an Alternative: Economic Democracy and Participatory Economics, A Debate. V *Solidarity Economy: Building Alternatives for People and Planet*, J. Allard in J. Matthaei (ur.), 47–82. U.S. Solidarity Economy Network. Dostopno na: <http://institute.coop/resources/solidarity-economy-building-alternatives-people-and-planet-papers-and-reports-us-social> (12. december 2017).
- SINGER, PAUL (2003): Economia solidária, um modo de produção e distribuição. V *A Economia solidária no Brasil A autogestão como resposta ao desemprego*, P. Singer in A. R. Souza (ur.), 11–28. São Paulo: Contexto.
- URIARTE ZABALA, LEIRE, MIREN ZUFIAURRE IN ENERITZ PAGALDAY TRICIO (2012): *La economía solidaria: Concepto y potencial transformador*. Cuadernos de Lanki 7, Mondragon Unibertsitatea, Eskoriatza.

**KONCEPTI, ZGODOVINE
IN RAZUMEVANJE LASTNIŠTVA**

Solidarnostne ekonomije: k reappropriaciji in emancipaciji

Abstract

Solidarity Economies: Towards Re-appropriation and Emancipation

The author analyzes the theoretical definitions of solidarity economies, a concept that has experienced a renaissance across all continents in recent decades, and considers to what extent this emerging form of alternative economies is transformative and emancipatory in relation to the neoliberal market economy. Through the process of distinguishing and unifying two similar but different concepts, namely the solidarity economy and the social economy, the author identifies the implications arising from their compatibilities and antagonisms. Selected historical insights into the practices of solidarity economies allow the author to explore how the concept has evolved, where it has arrived, and defines the most pressing "absences" in its genealogy. In addition to identifying the contents, goals and potentials of solidarity economies, the author offers a critical consideration and re-examination of the starting points and assumptions of the concept, which could be improved not only with theoretical knowledge but also with the production of the reappropriation of the commons (*commonalism*).

Keywords: solidarity economics, social economy, social entrepreneurship, cooperatives, the commons, commonalism, counterhegemonic movements, alternative economy, social change

Marta Gregorčič holds a PhD in sociology and is a researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Povzetek

Avtorica z analizo teoretskih opredelitev solidarnostnih ekonomij, ki so v zadnjih desetletjih doživele preporod po vseh celinah, ugotavlja, v kolikšni meri je nova, porajajoča se oblika alternativnih ekonomij transformativna in emancipatorna v razmerju do prevladujoče neoliberalne tržne ekonomije. Skozi proces razmejevanja in prežemanja dveh na prvi pogled podobnih, a protislovnih konceptov – solidarnostne ekonomije in socialne ekonomije – prikaže njune združljivosti in antagonizme ter identificira implikacije, ki iz tega izhajajo. Na podlagi izbranih zgodovinskih vpogledov v prakse solidarnostnih ekonomij avtorica ugotavlja, kako se je koncept razvijal, do kod je prispel, ter opredeli najbolj pereče »odsotnosti« v sami genealogiji koncepta. Poleg prepoznavanja vsebin, ciljev in potencialov solidarnostnih ekonomij v zaključku kritično premišljuje in preverja tista izhodišča in predpostavke samega koncepta, ki bi ga lahko okrepili tako v teoretskih dognanjih kot tudi v sami produkciji reappropriacije skupnega oz. *commonalizma*.

Ključne besede: solidarnostne ekonomije, socialna ekonomija, socialno podjetništvo, zadruga, skupno, *commonalizem*, protihegemonška gibanja, alternativna ekonomija, družbena sprememba

Marta Gregorčič je doktorica sociologije in raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Uvod

Priča smo globalni revoluciji, ki je ne vodi politična stranka ali avantgarda, ki nima vojaških baz in katere strategija je nenasilna. Čeprav mobilizira milijone ljudi po vsem svetu, zelo malo vemo o njej. Kar pa vemo, je, da se na tisoče gibanj in na milijone ljudi organizira in uči tkati sodelovalne mreže ekonomske solidarnosti. Da bi se združili in okrepili lokalne in globalne boje, ustvarjajo kanale in povezave. Delujejo kolektivno, od spodaj navzgor in demokratično ter gradijo soglasje ob spoštovanju utemeljenega nesoglasja. Vsa ta gibanja in njihove dosežke vidimo povsod, četudi zelo malo vemo o moči tega pojava, saj se zdi, da niso dovolj velika in obsežna, da bi spremenila svet. A prepričan sem: globalna revolucija je že v teku. (Mance, 2007: 1)

Drzna hipoteza, ki jo je postavil brazilski filozof Euclides André Mance, se vsaj za Brazilijo in pretežni del Latinske Amerike, kjer se solidarnostne ekonomije vzpostavljajo že od 70. in 80. let prejšnjega stoletja, ne zdi preroška, napihnjena ali zavajajoča. Solidarnostna ekonomija v Braziliji materializira dediščino socialističnih, ljudskih, sindikalnih, delavskih, karitativnih in kooperativnih praks kot tudi samoupravljanih, samodoločujočih (*self-determining*) skupnosti in gibanj ter se zgleduje po najbolj prodornih primerih iz širše regije. Predvsem v zadnjih dveh desetletjih jo dopolnjujejo, zasledujejo in krepijo etabrirane politične, univerzitetne in tudi cerkvene institucije prek participativnih družbenih, kulturnih, socialnih in ekonomskih praks (Singer, 2003; 2007; Gaiger, Ferrarini in Veronese, 2015).¹ Kot taka raste v sodobno realistično politiko *bem-viver* (Mance, 2015a), v realistično politiko dobrega življenja. Do leta 2013 so solidarnostne ekonomije v Braziliji vključevale tri milijone delavcev, ki so se samoupravljali v več kot 25.000 kooperativah, kar je pomenilo tri odstotke bruto domačega proizvoda oz. 67 milijard dolarjev – torej več kot je skupen bruto družbeni proizvod Luksemburga, Paragvaja in Bolivije (Mance, 2015b; Gaiger, Ferrarini in Veronese, 2015).

Sicer je bila prva zadruga v Braziliji ustanovljena že leta 1889, prvi zakon o zadružništvu pa sprejet leta 1932 (Freitas, 2009). Večji zagon so zadruge dobile po letu 2003, z ustanovitvijo SENAES (Nacionalnega sekretariata za solidarnostno ekonomijo) ter z vrsto drugih podpornih institucij, kot tudi s samoiniciativnim sodelovanjem univerz in njihovih mnogoterih razvojnih *think thankov* za krepitev solidarnostnih ekonomij v skupnosti. Brazilski forum za solidarnostno ekonomijo se distancira od tretjega sektorja² (socialne ekonomije), saj trdi, da ta nadomešča

¹ Progresiven del teologije osvoboditve je v Braziliji zaslužen za razcvet kooperativizma v 20. stoletju, podobno kot je bila v Sloveniji duhovščina (Krek idr.) pomembna za začetek zadružništva.

² Kot bo predstavljeno tudi v nadaljevanju, se termin »tretji sektor« najpogosteje uporablja za »vmesni« sektor, ki ni ne javen in ne zaseben ter se nanaša na neprofitne organizacije, društva in fundacije. Prve so ga uporabljale anglosaksonske države, saj sta termin uvedla ameriška avtorja Etzioni (1973) in Levitt (1974), pozneje pa ga je za poimenovanje sektorja med javnim (državnim) in zasebnim (trg) prevzela tudi osrednja Evropa (in Slovenija). V Evropi se predvsem v zadnjih dveh

obveznosti države, razvija pristope od zgoraj navzdol in zavrača emancipacijo delavcev kot dejavnih protagonistov svojih pravic, medtem ko solidarnostne ekonomije gradijo od spodaj in krepijo avtonomijo in samoupravljanje delavcev, kmetov, skupnosti staroselcev, revnih naselij itn. (Marques, 2014). Vendar pa se v zadnjih letih tudi v Braziliji, podobno kot v Evropi (tudi v Sloveniji) in po drugih delih sveta, sprevača okvir solidarnostnih ekonomij za zasebne interese, za dostop do državnih subvencij, za *outsourcing* poceni delovne sile; vse bolj se poudarja podjetniška nota, dobičkonosnost podjetij, ustanavljajo se papirnate kooperative, ki nimajo delavcev, članov, skupnega lastništva, soodločanja, samoupravljanja itn. (Lima, 2004).

Tudi v evropskih državah z bogato dediščino socialističnih, združniških, kreditnih idr. oblik ekonomskega in družbenega soupravljanja kvantifikacija solidarnostnih ekonomij ni več slepa pega v miljeju porajajočih se »drugačnih« ekonomij (Laville, 2003; 2010; Fraisse, Guerin in Laville, 2007; Hart, Laville in Cattani, 2010; Utting, Van Dijk in Matheï, 2014; Grasseni, 2014; Nardi, 2016; Hardt in Negri, 2017). Priča smo preporodu skupnostnih in demokratičnih pobud, zadrug, vzajemnih družb, soupravljanja in sodoločanja v Španiji, na Portugalskem, v Italiji, v Franciji itn., kar se kaže v praksah soupravljanih socialnih centrov, kooperativah potrošnikov in proizvajalcev, socialnem, skupnostnem in družbenem podjetništvu, skupnostno vodenih platformah izmenjave in redistribucije, v pobudah »naredi si sam«, skupnostnih knjižnicah raznovrstnih virov (semenske knjižnice, izmenjava orodij, tehnologij, znanj itn.), kreditnih zadrugah, etičnih bankah, zemljiških skladih, skupnostnih vrtovih, pobudah za razvoj odprtokodne programske opreme, skupnostno podprtih kmetijskih programih, stanovanjskih zadrugah, ljudskih kuhinjah, skupnostnih otroških vrticah ter domovih za starejše občanke in občane, v pravični trgovini itn.

Prispevek na podlagi analize teoretskih opredelitev solidarnostnih ekonomij ugotavlja, kako preroška, alternativna, radikalna in transformativna je ta nova oblika ekonomije v razmerju do prevladujočega in vseprežemajočega kapitalizma. Glede na to, da se solidarnostne ekonomske prakse čedalje bolj proučujejo in analizirajo ne le na globalnemu Jugu, temveč tudi v Evropi in ZDA, ne le na obrobjih, ampak tudi v etabliranih in prevladujočih politikah, identificira razloge, ki pripeljejo do obrata stran od tržne ekonomije in regulacije trgov, ter namene, ki se skrivajo za temi intencami. Namen tega prispevka je torej kritično ovrednotenje »solidarnosti« in »socialnosti« v ekonomiji in v gospodarstvih, pri čemer se moramo vprašati, ali je solidarnostna ekonomija proizvod in instrument kapitalističnega sistema, ali je torej zgolj »subtilen utrjevalec kapitalizma«, ali realna »niša alternativne ekonomije« (Borowiak, 2015).

V prvem razdelku tako razmejim solidarnostne ekonomije od socialnih ekonomij in opredelim, zakaj in če sploh jih je treba obravnavati ločeno, zakaj prihaja

desetletjih koncept »tretjega sektorja« nadomešča s konceptom »socialna ekonomija«.

do difuzij, prežemanj in tudi izključevanj med obema konceptoma ter kaj z razločevanjem in poudarjanjem nezdružljivosti obeh konceptov pridobimo. V drugem razdelku orišem zgodovino obravnavanja solidarnostnih ekonomij ter avtorje in prakse, ki so jih naznanjale in naslavljalje, ter osvetlim zamolčane tradicije nekaterih najbolj prodornih sistemov in praks solidarnostnih ekonomij in/ali gospodarstev. Na podlagi kompleksne obravnave pojmov, konceptov, teorij in primerov praks zaključim z oceno, pod katerimi pogoji in v kolikšni meri (če sploh) solidarnostne ekonomije naznanjajo pričujočo globalno revolucijo, ki jo vidi Mance (2007), zlasti pa razmišljam o pomanjkljivostih samih teoretskih izhodišč in proučevanj tega koncepta, ki rezonirajo neposredno v prakso.

Opredelitev konceptov: solidarnostna in/ali socialna ekonomija

Zgodovinsko gledano lahko o socialni ekonomiji govorimo od leta 1844 naprej, z ustanovitvijo Rochdalske zadruge poštenih pionirjev nedaleč od Manchestra. Še pred tem je o konceptu socialnih ekonomij prvi teoretiziral francoz Charles Dunoyer v kontekstu zadrug in združništva. Po tej definiciji se je termin »socialna« nanašal na lastništvo – torej, da si zadrugo lastijo ljudje in ne delničarji, po načelu »en član, en glas«, kar pomeni, da je šlo za »družbeno« ekonomijo.³ Socialna ekonomija 19. stoletja je zaobsegala vse sektorje, od proizvodnje, kmetijstva, finančnega sektorja, socialnih storitev, kulturnih dejavnosti itn., hkrati pa je rastla kot politična alternativa kapitalizmu, ki so jo poskušale v nekaterih delih sveta v 20. stoletju uveljaviti bolj ali manj uspešne socialistične in komunistične revolucije. Kot ugotavlja Poirier (2012), pa je socialna ekonomija po letu 1995 spremenila svojo definicijo: termin »socialna« se nič več ne nanaša na lastništvo, niti ne na sektor dejavnosti, temveč opredeljuje zgolj določeno dejavnost – torej socialno dejavnost, kamor spadajo dnevna nega, delo z izključenimi, marginaliziranimi, ranljivimi itn.

Pojem »solidarnostne ekonomije« se tako danes na globalnem Severu najpogosteje uporablja kot podpojem krovnega koncepta »socialna ekonomija«, ta pa naj bi opredeljeval sektor, ki ni ne javni ne zasebni, pogosto imenovan tudi tretji sektor, neprofitni sektor, netržni sektor, vmesni sektor, nevladni sektor ipd. Nekateri (nad/nacionalne) politike in institucije oba pojma združujejo v poimenovanje »socialne in solidarnostne ekonomije« – SSE, kar je tudi sicer prevladujoče

³ Zanimivo je, da se v Sloveniji danes uporablja zgolj termin »socialna ekonomija«, četudi je bila v preteklem družbeno-političnem sistemu prevladujoča raba »družbena ekonomija«. Pri sklicevanju na preteklost bi bilo tako treba uporabljati ustrezno terminologijo, sicer ne vemo več, o čem govorimo. Nejasnosti, ki s tem nastanejo, so v kontekstu današnje zmede, ki jo EU uvaja s prevladujočo rabo koncepta »socialna ekonomija« (kot »socialnega podjetništva«), o čemer govori ta razdelek, še toliko bolj pereče, saj prihaja do negacije najbolj prodornih konceptov alternativnih ekonomij, kot so (bili) zadruge in združništvo.

poimenovanje v Franciji, Španiji in na Portugalskem. V diskurzih politik EU in njenih predstavnikov se pojem SSE uporablja zgolj pri obravnavi solidarnostnih ekonomij v Latinski Ameriki, medtem ko je za države članice EU v rabi termin socialna ekonomija, priložnostno pa še socialno podjetništvo. Terminološka zmeda je pravzaprav plod načrtnega razločevanja pluralnosti ekonomij, ki rastejo bodisi kot korektiv kapitalističnih napak in ukinjanja države blaginje na eni strani (socialna ekonomija) in tistih, ki težijo k vzpostavljanju skupnostnih, ekonomskih in političnih sistemov onkraj kapitalizma (solidarnostne ekonomije). Kot bo pokazal ta razdelek, so ideološka razhajanja med koncepti, ki se jih prisilno združuje ali razdružuje, ključna za razumevanje razvojnih usmeritev, ki bodisi utrjujejo sodobni kolonializem ali zgolj odpravljajo njegove najbolj boleče anomalije (socialna ekonomija) ali pa ga prehajajo s snovanjem alternativne sedanjosti (solidarnostne ekonomije).⁴

Vsi trije pojmi, »solidarnostne ekonomije«, »socialna ekonomija« in »SSE«, postajajo še zlasti po zadnji krizi leta 2008 osrednja preokupacija tako politikov in ekonomistov kot tudi drugih družboslovcev, saj so alternativne ekonomije, zlasti številne zadruga, krizo prešle brez večjih pretresov, celo z dobičkom in z rastjo v svojih dejavnostih, ter pokazale, da so ne le odporne proti krizam, temveč so lahko tudi alternativa permanentnim kapitalističnim krizam (Roelants in Sanchez Bajo, 2015). Zato danes nekateri v SSE vidijo korektiv za izginjanje države (blaginje) in neusmiljeno logiko (profitnega) trga, sektor, ki si prizadeva za večjo družbeno kohezijo in mili ali popravlja pustošenje kapitalizma. Drugi v SSE prepoznavajo možnost alternative prevladujočemu neoliberalnemu modelu razvoja. Za tretje pa je SSE le še ena pompozna faza sodobnega kapitalizma, ki bo vsrkala in subvertirala vsakršen transformativni potencial tovrstnih praks.

Številni proučevalci »solidarnostnih ekonomij« in »socialne ekonomije« poudarjajo, da gre za različna koncepta in da so posledice njenega izenačevanja ključne za razumevanje obeh. Nekateri avtorji razlike med njima navajajo eksplicitno (Laville, 2010; Gaiger, Ferrarini in Veronese, 2015; Arruda, 2008; Uriarte, Zufiaurre in Pagalday Tricio; 2012; ter številni drugi, omenjeni v nadaljevanju), drugi implicitno (Santos in Rodríguez Garavito, 2006; Razeto, 1993), vsi pa z inovativnimi pristopi ter z izsledki neposrednih terenskih raziskovanj alternativnih ekonomskih, socialnih in skupnostnih praks obravnavajo »pluralnost ekonomij« ter s tem solidarnostne ekonomije še dodatno specificirajo v preciznejša poimenovanja, kot je denimo »alternativna ekonomija« (Santos in Rodríguez Garavito, 2006; Santos, 2014), »participativna ekonomija« (Schweickart in Albert, 2008), »ekonomija osvoboditve« (Mance, 2007), »človeška ekonomija« (Hart, Laville in Cattani, 2010), »skupnostna ekonomija« (Gibson-Graham, 2006; Gibson-Graham, Cameron in Healy, 2013; Healy, 2014; Miller, 2013), »delavska ekonomija« (Coraggio, 2000), »distributivna ekonomija« (Laville, 2010), »socialistična ekonomija« (Singer, 2002)

⁴ Več o tem glej Esteves, 2014; Santos, 2014; Mance, 2002; 2007; Kawano, Masterson in Teller-Ellsberg, 2010.

itn. Z zavračanjem dominantne profitne in tržne logike v socialnih ekonomijah, ki se jih pogosto enači tudi s socialnim podjetništvom, se avtorji osredinjajo na teren protihegemonskih gibanj, praks in postajanj, na nove pristope v nekapitalističnih lastninskih, produkcijskih in distribucijskih odnosih – z upravljanjem sistema skupnega oz. *commonalizma* (Hardt in Negri, 2011; 2017).

Laville (2010: 36, 37) trdi, da je koncept socialne ekonomije v pretežni meri osredinjen na gospodarski uspeh in zanemarja politične intervencije, medtem ko so solidarnostne ekonomije »v javnosti opozorile na ideje družbenih koristi in interesa skupnosti ter odprle vprašanja cilja dejavnosti, torej nečesa, kar je socialna ekonomija zaobšla«. Poudarja tudi dvojno, k državljanom usmerjeno in podjetniško razsežnost solidarnostnih ekonomij, zaradi česar jih šteje za daljnosežnejše kot pa socialne ekonomije (ibid.: 33). Avtor je solidarnostne in socialne ekonomije že večkrat teoretsko utemeljil, s svojimi zapisi pa močno vplival na razvoj koncepta solidarnostnih ekonomij v frankofonskih državah, zlasti v Kanadi in Švici, kjer so namesto prevladujočega socialnega podjetništva in socialnih ekonomij začeli premišljati in osmišljati »emancipatornost« in »daljnosežnost« koncepta solidarnostnih ekonomij.

Podobno kot Laville tudi Nardi (2016: 3, 4) ugotavlja, da solidarnostne ekonomije težijo k »spremembi celotnega družbenega/gospodarskega sistema, da se zavzemajo za drugačno paradigmo razvoja, ki podpira načela solidarnostnih ekonomij«, medtem ko primarni interes socialne ekonomije »ni maksimiranje dobička, temveč doseganje socialnih ciljev«, s čimer je na nek način »tretja noga kapitalizma, poleg javnega in zasebnega sektorja«. Povedano bolj radikalno, socialna ekonomija je predvsem »ena od stopnic k bolj temeljni transformaciji obstoječega gospodarskega sistema«, medtem ko so solidarnostne ekonomije del eksplicitno systemskega, transformativnega in postkapitalističnega programa (RIPESS, 2015; Nardi, 2016; Poirier, 2012). Če poskušajo socialnoekonomski pristopi bolj egalitarno vključevati marginalizirane in ranljive populacije »v okviru« nespodbitnih hegemonskih razmerij kapitalizma, se akterji solidarnostnih ekonomij organizirajo in povezujejo z namenom, da bi izzvali in zamajali obstoječa hegemonška razmerja (Satgar, 2014; Satgar in Williams, 2016). Solidarnostne ekonomije tako niso že izdelana strategija alternativnega sistema, niti že vnaprej določena rigidna ideologija, ampak »serija eksperimentov, postajanj, vznikajočih možnosti in prefigurativnih praks« (Williams, 2014: 51).

Čeprav je razlika med tema prekrivajočima se konceptoma in nevarnosti, ki iz tega izhajajo, doslej osvetlila cela vrsta že omenjenih avtorjev ter so bile temu namenjene številne konference in mednarodne razprave s pomenljivimi naslovi, kot je denimo »Onkraj socialne ekonomije: kriza kapitalizma in alternativa solidarnostne ekonomije« (COPAC, 2011), pa EU odkrito zavrača koncept in termin solidarnostnih ekonomij. V njem namreč prepozna tisto, čemur Laville (2010) pravi »sila družbenih sprememb«. Zakaj EU zavrača pobude, ki so po naravi politične in ekonomske ter delujejo v smeri realistične politike *bem-viver* mimo ali pogosto

onkraj tržnega sistema kapitalizma, najbolj nazorno pojasnjuje Evropski ekonomsko-socialni odbor (EESO). Ta se je večkrat eksplicitno opredelil za rabo termina socialna ekonomija (EESO, 2012a; 2012b; 2016), hkrati pa si prizadeva za prevlado (celo nadvlado) tega koncepta nad vsemi drugimi ter ga plasira za krepitev (in popravljanje napak) kapitalizma. EESO jemlje socialno ekonomijo kot institucijo, »ki je neizogibno potrebna za stabilno in trajno gospodarsko rast«. Poleg tega se čuti poklicanega, da pripravlja raznovrstna ideološka »mnenja na lastno pobudo«, da bi polemiziral s konceptom solidarnostnih ekonomij, ki domuje v Latinski Ameriki. V želji, da bi EU gospodarsko in politično sodelovala z Latinsko Ameriko na tem obetajočem področju, EESO pripravlja številne dokumente, v katerih utemeljuje pomanjkljivosti solidarnostnih praks v Latinski Ameriki, torej kritizira pristope, ki jih v Evropi sploh še nismo razvili. Ob tem kontekste, gradiva in prakse iz Latinske Amerike reinterpreterira, na novo konceptualizira, paternalizira in usmerja v »pravo smer« – v socialno ekonomijo:

Zelo je koristno, da obstaja več različnih usmeritev SSE v Latinski Ameriki in da med seboj sodelujejo. Po eni strani moramo zagotoviti, da se bo bolj podjetniško usmerjeni del SSE zavzemal za cilje, ki bodo temeljili na načelu solidarnosti, in ne bo dajal prednosti povečevanju dobička, temveč se bo bolj zavzemal za doseganje splošne blaginje. Po drugi strani pa mora del SSE, ki je usmerjen bolj v socialno-politične spremembe, razumeti, da morajo biti podjetja učinkovita, imeti dobiček in ustvarjati mreže, ki jim bodo omogočile obstoj na trgu. Zato se SSE ne sme umeščati v ekonomijo revščine, temveč je treba težnje spremeniti ter vključiti razvoj, gospodarsko učinkovitost in socialno pravičnost, da bi odpravili vsakršno asimetrijo. (EESO, 2012b: 29)

Prav v tovrstnih dokumentih, ki z neokolonialističnimi podtoni obravnavajo konkurenčne terene, je bistveno bolj nedvoumno zapisano, kaj je s terminom socialna ekonomija v EU zares mišljeno:

Izraz socialna ekonomija se je v Evropi ustalil in ustreza pojmu z jasnim podjetniškim podtonom, ki ima mesto znotraj sistema kot alternativna in posebna oblika delovanja, ki na dobiček ne gleda kot na problem. Glavno vprašanje pri tem je, kako porazdeliti dobiček, saj morajo biti podjetja socialne ekonomije konkurenčna in morajo imeti dobiček. (EESO, 2012b: 30)

V to povsem kapitalistično podjetniško in profitno smer EU s svojimi institucijami, odbori in omrežji⁵ razvija sektor socialne ekonomije in financira njegovo

⁵ Prek direktiv EESO in *Social Economy Europe*, institucij, kot so CIRIEC – *The International Centre of Research and Information on the Public in Social and Cooperative Economy*, omrežij kot je REVES – *European Network of Cities and Regions for the Social Economy* idr.

rast, pri čemer z različnimi utemeljitvami in s hibridnimi oblikami nezdržljivih povezovanj in zamegljevanj posredno spodkopava temeljna združniška načela, kot so delavsko solastništvo in soupravljanje, ki so v največji meri sploh omogočili vzpostavitev solidarnostnih ekonomij. S tem slabi tudi moč organizacij, institucij in omrežij, ki so postavila temeljne združne dokumente in utemeljevala ter branila delavsko solastništvo, soupravljanje in samoupravljanje.⁶ Temu pritrjuje tudi utemeljevanje socialnih inovacij:

V pristopu socialnih inovacij je oblika lastništva socialnega podjetja (javno, na podlagi kapitala ali v sektorju socialne ekonomije) drugotnega pomena, ključen pa je socialni podjetnik kot glavna oseba, ki je odgovorna za podjetništvo in socialne spremembe. (EESO, 2017: 10)

Zdi se, da je cilj socialne ekonomije v kontekstu priporočil EU popravljati razdejanje kapitalizma in njegovih vojn: ohranjati pri življenju obubožane in vse odrinjene pod prag revščine, voditi in upravljati begunska taborišča, zapore, vzdrževati in negovati utvaro družbene blaginje itn., ne nazadnje pa tudi prek združniških in drugih nekapitalističnih oblik sodelovanja in solidarnosti uvajati nove oblike kapitalistične fragmentacije (z alienacijo, individualizacijo, hierarhizacijo itn.), vse za ceno dobička. Fals Borda (1976) je že davno tega ugotovil, da so se solidarnostne ekonomije v Latinski Ameriki pogosto širile in uveljavljale prav med gospodarskimi in finančnimi krizami ter med vojnami in da so jih politiki pogosto uporabljali kot strategijo za pomiritev političnih razmer. Socialna ekonomija, kot jo uveljavlja EU, pa ni samo pomiritvena strategija, temveč gre za bolj celovito sprevačanje osnovnih načel združništva ter vseh osnov, iz katerih se je rodila solidarnostna ekonomija.

Kapitalizem kot hegemonski ekonomski sistem je socialno ekonomijo, tako kot trg in državo, institucionaliziral v enega svojih sektorjev, in sicer kot avtonomen sektor, ki je hkrati integriran v oba druga: ponuja namreč storitve, ki jih država in trg ne ponujata ali ne želita ponujati, s čimer naj bi dopolnjeval in stabiliziral kapitalistični sistem. Koncept solidarnostne ekonomije pa obdeluje prav to delitev in razločevanje od javnega in zasebnega, ekonomijo repolitizira prek njene ponovne vključitve v družbo (namesto izvzema iz nje) in prek njene pokoritve družbi (in ne več dominacije nad njo). Zato so prizadevanja solidarnostne ekonomije v največji meri usmerjena k demokratizaciji družbenega in ekonomskega (Uriarte, Zufiaurre in Pagaldy Tricio, 2012; Laville, 2013) in se konceptualno umeščajo na presek med zasebnim, javnim in družbenim sektorjem (Lewis in Swinney, 2007) ter v iskanje

⁶ Poleg Mednarodne organizacije dela, Mednarodne združne zveze in Mednarodne organizacije industrijskih, obrtniških in storitvenih zadrug (CICOPA) v tej smeri v Evropi delajo zlasti CECOPA – CICOPA Europe, ki poleg številnih drugih kooperantov in omrežij predstavlja 35.000 zadrug, katerih lastniki so delavci, in 12.000 družbenih kooperativ, ki delujejo na področju socialnih, okoljskih in ekonomskih vprašanj.

alternativne paradigme razvoja z ustvarjanjem etičnih pravil, prek katerih se ljudi in okolje postavlja v središče ekonomske obravnave.

Ekonomija je po svoji naravi pluralistična in je ne moremo omejiti zgolj na komercialno in monetarno izrazje. Pri solidarnostni ekonomiji je hibridnost med tržno, netržno in nemonetarno ekonomijo še bolj prevladujoča. Marques (2014) v solidarnostnih ekonomijah prepoznava tri različne težnje, ki soobstajajo: gre za zavesten projekt v smeri družbene transformacije, ki pogosto vključuje tudi participativno metodo lokalnega razvoja (torej soupravljanje skupnosti), lahko pa gre tudi za tržno usmerjene pobude oz. zadruga. Z zadnjim se solidarnostne ekonomije približajo razumevanju socialne ekonomije, kot se je gradila v boju proti kapitalizmu 19. in tudi 20. stoletja.

Zamolčana zgodovina obravnavanja solidarnostnih ekonomij

Pustimo ob strani bogata in obsežna antropološka spoznanja o ekonomiji daru in kompleksnih prvotnih ekonomskih sistemih menjave, redistribucije, vzajemnosti itn., ki jih nekateri sodobni proučevalci solidarnostnih ekonomij retrospektivno opredeljujejo kot solidarnostne ekonomske prakse. Pustimo ob strani tudi solidarnostne prakse, ki so zrasle v času suženjstva, ko so si, denimo, afriški sužnji v ZDA pomagali odkupovati svobodo, pokopavati suženjstva osvobojene sorodnike,

Zapatistične skupnosti (Mehika). Foto: Marta Gregorčič.

ki so si smeli lastiti svoje telo, in ki jih je kot prvo obliko solidarnostnih ekonomij identificirala Jessica Gordon Nembhard (2014). In do naslednjega razdelka pustimo ob strani tudi združništvo, ki ga je prevzela in dodobra onesnažila »socialna ekonomija«, ter se v tem razdelku posvetimo konceptu solidarnostne ekonomije, kot se je izoblikoval in poimenoval.

Koncept solidarnostne ekonomije je novejši in se je razvil v državah Latinske Amerike v zadnji četrtini 20. stoletja, v Evropi pa ga je prva prevzela in utemeljila Francija po letu 1990. V državah Latinske Amerike so solidarnostne ekonomije rasle spontano iz potreb večine ljudi, ki so želeli imeti dostop do temeljnih storitev, saj jih vlade, diktature in postkolonialni režimi nikdar niso zmogli razviti (Esteves, 2014; Goldfrank, 2011; Kawano, Masterson in Teller-Ellsberg, 2010; Santos in Rodríguez-Garavito, 2006). V večini teh držav se namreč nikdar ni uveljavila država blaginje, niti se niso razvijale v smeri socialne države, kar so bili prevladujoči politični konteksti v Zahodni Evropi. Čeprav je imela po drugi svetovni vojni številne socialistične poskuse, so bili vsi nasilno zatrti z vmešavanjem ZDA ali pa z neposrednim vojaškim napadom njihovih zasebnih agencij.

Prvi popolnoma zamolčan, netematiziran, a drznejši poskus v smeri nekapitalističnih lastninskih, produkcijskih in distribucijskih odnosov se je pravzaprav zgodil že v začetku 50. let v Gvatemali v času predsedniškega mandata Jacoba Arbenza, ki so ga odstavile ZDA (Galeano, 2010). Bolj poznan je drugi poskus, ki ga je v začetku 70. let v Čilu vodil socialist Salvador Allende, umorjen zaradi neoliberalnih načrtov ZDA. Zamolčan je ostal tudi komunističen primer Kube z začetka 60. let, ki se je zgledoval po Gvatemali, četudi ga je relevantno obravnavati zlasti v kontekstu razpada sovjetskega bloka in posebnega obdobja, torej po letu 1991, ko je država kot osamelec na socialističnem zemljevidu in izolirana zaradi ameriškega embarga doživela zgodovinsko izkušnjo nenačrtovane zelene revolucije. Redki proučevalci, ki so »revolucijo znotraj revolucije« sploh obravnavali, so ugotovili, da je Kuba dosegla zgodovinsko samozadostnost ter da se po kazalnikih *bem-viver*, kot jih meri Razvojni program Združenih narodov, uvršča daleč pred vse druge države Latinske Amerike (Alvarez in dr., 2006; Funes in dr., 2001; Rosset in Benjamin, 1994). Res je, da je v vsakem režimu mogoče iskati prednosti

Cecosesola (Venezuela).

in slabosti, da pa so socialistični režimi oropani vsakršnih prednosti v primerjavi s kapitalističnimi režimi, najbolj zgovorno pokaže naš lasten primer socializma.

Jugoslovanski socializem je v 80. letih prejšnjega stoletja zlasti v Latinski Ameriki veljal za najbolj daljnosežen in najbolj materializiran primer solidarnostnih gospodarstev, zato so se po njem zgledovala številna gibanja, sindikati in delavske politične stranke. Ena redkih, ki ga na novo obravnava v kontekstu sodobnih protihegemonskih prizadevanj, je Catherine Samary (2017):

Jugoslovanska revolucija je omogočila, da so proti kapitalu prevladale druge pravice in druga merila; ta prevlada se je opirala na družbeno lastnino, katere dejansko upravljanje se je razvijalo in je omahovalo med birokratskim etatizmom in samoupravljanjem na ravni podjetij, med planom in trgov. /.../ Jugoslovanski sistem je priznaval socialne in nacionalne pravice na ravni, ki je doslej ni dosegel še noben drug sistem. Ni pa vseboval demokratičnega »sistema«, ki bi pravicam dal »koherenco« in »učinkovitost«. Ker ni bilo demokratičnega odločanja, so se protislovne »politične ekonomije« uveljavljale skozi spopade, kakor jih je interpretirala politična partija. (Samary, 2017: 7–8)

Družbena lastnina, kot jo je uvedel jugoslovanski socializem, je zgodovinski dosežek, na katerem bi lahko gradili sodobna postajanja *communalizma* oz. skupnega (Hardt in Negri, 2011; 2017), kar sicer tematizirajo in zagovarjajo številni avtorji, a brez sklicevanja na daljnosežnost in potencialne jugoslovanske prakse (Samary, 2017), ki se je res razblinila na najbolj tragičen način: z bratomorno vojno in plenilsko privatizacijo oz. razprodajo vsega skupnega oz. družbenega.

Številna gibanja v Latinski Ameriki pa niso zavrgla niti jugoslovanskih niti gvatemalskih, čilenskih, kubanskih in številnih drugih poskusov in zgodovinskih revolucij, iz katerih so črpala svoje antiimperialistične boje v 20. stoletju. Nasproti in mimo državnih režimov, diktatur in kapitalističnih hegemonskih razmerij, ki so obvladovala Latinsko Ameriko, so se že v 60., še zlasti pa v 70. in 80. letih začele samodejno razvijati kooperative, alternativne valute, zadružne hranilnice, soupravljanje in samodoločujoče regije, pa tudi kooperative kooperativ. Tovrstne velike formacije, ponekod celo konglomerati zadrug, ki so v prevladujoči mreži delavskih in agrarnih proizvodenj vključevale tudi alternativne izobraževalne ustanove, skupnostne bolnišnice, zdravstvene domove itn., so rasle spontano, nenačrtovano, kot politike uresničevanja boljšega življenja prebivalcev in prebivalcev oziroma skupnosti ter brez podpore države in/ali kapitala. Čilski filozof Luis Razeto Migliari je bil eden prvih, ki so začeli prepoznavati nova horizontalna kooperativna in druga povezovanja obubožanih, brezpravnih, izkoriščanih in brezposelnih v različnih latinskoameriških skupnostih kot novo ekonomijo. Ker je o tem predaval že v 80. letih prejšnjega stoletja, leta 1993 pa napisal še delo *Los Caminos de la Economía de Solidaridad*, danes velja za utemeljitelja solidarnostnih ekonomij, sam pa trdi, da je bil pojem v rabi in živ že lep čas pred njegovim zapisom.

Razeto Migliaro je solidarnostne ekonomije začel obravnavati zato, ker je ugotavljal, da so skupine samoorganiziranih ljudi z zanemarljivimi materialnimi stroški, ob poznavanju zgolj temeljne tehnologije dela, s fragmentiranim in/ali delnim poznavanjem proizvodnje ter brez pravih vodstvenih in upravljalških izkušenj vendarle uspešno razvijale ekonomijo, od katere so imeli vsi člani neposredne koristi. Ugotavljal je, da so te skupine delovale predvsem intuitivno in kolektivno; da so uporabljale vire, tehnike in pristope, za katere noben zasebni proizvajalec ne bi ocenil, da so toliko produktivni, da bi jih bilo vredno uporabiti za posel. A vendarle so te alternativne gospodarske skupnosti proizvajale in ustvarjale dohodek, s katerim so zadovoljile najnujnejše potrebe svojih članov, kar je bilo več, kot je kdajkoli zanje storila država ali kdo drug, s čimer so začele postopoma izboljševati svojo blaginjo. Da bi razumel to nerazumljivo ekonomiko, ki bogati skupnost, je Razeto Migliaro poskušal analizirati vezivo, ki je spajalo ta mala gospodarstva solidarnosti.⁷ Tako je solidarnost opredelil kot »faktor C«, po prvi črki besed, ki so bile največkrat izrečene med člani solidarnostnih ekonomij: *compañerismo* (tovarištvo, prijateljstvo), *comunidad* (skupnost), *cooperación*, *colaboración* (sodelovanje), *comuni6n* (tovarišija, skupnost, bratovščina), *coordinaci6n* (usklajevanje).

Novo politično ekonomijo v Latinski Ameriki, ki danes nosi ime solidarnostne ekonomije, so sprva vzpostavljali najrevnejši med najrevnejšimi: med prve take primere spada El Alto, najvišje mesto na svetu, ki je nastalo kot pribežališče vseh brezpravnih in izključenih iz bolivijskega glavnega mesta La Paz (Ramírez, 2005; Zibechi, 2005). Tam so že v petdesetih letih 20. stoletja zrasle *los microgobiernos barriales* – mikrovlade revnih naselij, ki so se samoupravljale kot delavska naselja in zasejale prakso, ki jo je Bookchin (1982; 2005) teoretiziral s konceptom »libertarni municipalizem« in se je leta 1989 v veliko bolj izdelani obliki razvila v Portu Alegre v Braziliji kot institut participatornega proračuna (Abers, 2000; Biocchi, 2005; Goldfrank, 2011; Graham, 2009; Santos, 2005; idr.). Najbolj izpopolnjen model solidarnostnih ekonomij pa najdemo v Venezueli, v zadrugi zadrug Cecosesola (*Organismo de Integracion Cooperativa* oz. *Organism for Cooperative Integration*), ki je nastala leta 1967 v skrajno turbulentnem političnem in gospodarskem obdobju kriz in vojn, ki so ga dopolnjevala še gverilska gibanja in širši družbeni upori (Gregorčič, 2011). Prva kooperativa znotraj danes velikanske konstelacije, ki sega v več venezuelskih zveznih držav, je nastala preprosto zato, ker svojci niso imeli denarja, da bi pokopavali svoje bližnje – tako je bila prva kooperativa skupni potrebni servis. Ta še danes deluje, poleg vseh bolnišnic, šol, univerz, mikrosistemov

⁷ Ugotovil je namreč, da lahko skupine povezanih članov, ki imajo majhne ali celo zanemarljive vire in ki ne morejo najemati kreditov in tvegati velikih poslov, zgolj s solidarnostjo dosežejo pomembne gospodarske učinke. Ugotovil je tudi, da si ljudje pri delu pomagajo in s tem večajo produktivnost, si izmenjujejo informacije, spretnosti, znanja in s tem razvijajo *know-how* in učinkovitejšo tehnologije. Vsi člani so bili vključeni v odločanje in upravljanje, vsi so delali vse in rotirali pri opravilih. Ob vsakem dosežku, ki je bil z vidika sodobne ekonomije nepomemben, z vidika skupnosti pa ključen, so proslavili uspeh. Tako so lažje premagovali tudi težave, ki jih je bilo veliko in so jih ovirale pri delu (Razeto Migliaro, 1993).

Kooperativa Red Comal (Honduras). Foto: Marta Gregorčič.

menjave in alternativnih denarnih valut ter podjetij, ki ustvarijo za 32 milijonov ameriških dolarjev prometa na leto, s čimer članice in člani sami vzpostavijo blaginjo lastnih skupnosti (Gregorčič, 2011; 2017).

Bolj kot pravkar omenjeni primeri se v sodobni literaturi obravnavajo novodobna protihegemonska gibanja z novo politično ekonomijo: na primer mehiško avtonomno zapatistično samoupravljanje oz. *autogestión*, ki se začne leta 1994 ter deset let pozneje razvije svete dobrih vlad (*juntas de buen gobierno*) (Gregorčič, 2011); ali pa argentinski preporod samodoločanja in samoupravljanja tovarn, sosesk, vrtcev, šol, zgrajen iz gibanja *piqueterosov* po letu 2001 (Vieta, 2014; Gaiger, 2007). Bistveno manj so osvetljeni izjemni primeri solidarnostnih ekonomij iz tistih držav Latinske Amerike, v katerih ZDA še danes samovoljno odstavljajo demokratično izvoljene predsednike, kot kaže primer Hondurasa,⁸ četudi ima prav ta država izjemno močne avtonomne mreže alternativnih valut, v katerih delujejo zlasti staroselske skupnosti, katerih moč in vpetost v sorodna gibanja v širši regiji tudi ekonomsko nista več zanemarljivi (Gregorčič, 2011). Iz takih mrež in gibanj se je ne nazadnje rodila tudi solidarnostna ekonomija v Braziliji, ki so ji sredi 80. let največji zagon dali kmetje brez zemlje (*Movimento dos Trabalhadores Rurais sem Terra*), zatem pa številne druge skupnosti in gibanja, ki so začeli uvajati nova načela upravljanja, lastninjenja in odločanja s prevzemanjem propadlih tovarn, s samodoločanjem brezpravnih revnih naselij itn. Ni mogoče popolnoma zaobiti niti socializma za 21. stoletje, na pot katerega so v mednarodnih prizadevanjih in v graditvi gospodarskih in političnih zavezništav poleg najpogosteje izpostavljenih

⁸ Govorim seveda o državnem udaru leta 2009 (glej Gregorčič, 2017) in zadnjem poskusu prirejanja volilnega izida leta 2017.

Venezuele, Bolivije in Ekvadorja stopile tudi številne druge države. Ta prizadevanja so šla odkrito v smeri krepitve solidarnostnih ekonomij, a kot strategija »od zgoraj navzdol«, ki zato ni dosegla tako trajnostnih in dolgoživih uspehov kot Cecosesola ter druge zadruge, ki so nastale »od spodaj« in iz prizadevanj vseh članov skupnosti, da zgradijo družbo vseh in blaginjo za vsakogar.

Morda se zdi, da Evropa nima veliko ponuditi v zgodbi solidarnostnih ekonomij, pa vendarle v resnici ni tako. Pravzaprav je že antifašistično gibanje v času španske državljanske vojne, ki je vzpostavilo samopreskrbo šest milijonov ljudi (podobno, kot so se zametki solidarnostnih ekonomij vzpostavljali na osvobojenih ozemljih v času jugoslovanskega antifašističnega boja), razmišljalo o združništvu ter pri tem sploh prvo uporabilo termin »solidarnostne ekonomije« kot poskus sodelovanja med delavci v urbanih in ruralnih zadrugah (Alaiz, 1937). Baskovski Mondragon kot najbolj propagiran konglomerat socialnih in solidarnostnih ekonomij v Evropi je po svojem nastanku zelo blizu praksam, ki so se razvijale v Latinski Ameriki (kot denimo Cecosesola) s povezovanjem zatiranih, obubožanih ter v sodelovanju z duhovščino (teologija osvoboditve). A o začetku združniških in drugih praks, ki prevzamejo poimenovanje »solidarnostna ekonomija«, lahko v Evropi govorimo šele po

letu 1990, in sicer skozi primere, ki so zaživel v Franciji. Država z bogato sekularno in kulturno tradicijo še danes razločuje pojma socialne in solidarnostne ekonomije, saj pomenita dva različna koncepta. Pojem socialne ekonomije zajema zgodovinsko zapuščino združništva ter finančnih in drugih društvenih inovacij, ki so se razvile v 19. in razširile skozi 20. stoletje – torej tisto, kar smo nekoč imenovali »družbena ekonomija«. Ker pa je sčasoma velik del socialnih ekonomij, tako kot se je denimo to v Sloveniji zgodilo s kmetijskimi zadrugami, prerasel v podjetja, ki jih je težko ali celo nemogoče razlikovati od drugih zasebnih podjetij, je sam koncept zadrug in socialne ekonomije izgubil na veljavi in je postal sinonim za podjetništvo. Koncept solidarnostnih ekonomij pa se je v Franciji razvil v kontekstu izjemno

Kooperativa Red Comal (Honduras).
Foto: Marta Gregorčič.

visoke brezposelnosti konec 80. let preteklega stoletja, še zlasti v začetku 90. let, ko so se solidarnostne ekonomije ob podpori zelene in komunistične stranke postavljale kot alternativna podjetja oziroma zadruge, zavezane delati z revnimi, pozneje pa kot ekonomije v družbenih gibanjih, ki gradijo alternativo kapitalizmu (Laville, 2003; 2010; Miller, 2010; Nardi, 2016; Poirier, 2014; idr.).

Za konec pregleda zgodovine solidarnostnih ekonomij je treba dodati, da najbolj prodorni primeri solidarnostnih ekonomij in gospodarstev v zadnjih desetletjih vznikajo na vojnih in brezpravnih območjih, tam, kjer je neoliberalno plenjenje poseglo po golem življenju. V Rožavi, kjer Kurdi z vsemi drugimi manjšinami in brezpravnimi že drugo desetletje vzpostavljajo demokratični konfederalizem in brezdržavno demokracijo (Biehl, 2012; Burç, 2016; Il La Cattivo, 2014; Dirik, 2016; Casier in Jongerden, 2012; idr.), se vzpostavlja izjemno izdelan in progresiven koncept solidarnostnih ekonomij, ki je zmožen hkrati graditi *autogestión* in libertarni municipalizem (po vzoru Porta Alegre) ter soustvarjati družbeno lastnino oz. *commonalizem*, vse to v lastnem, avtonomnem gospodarstvu, pri čemer je brezdržavna demokracija zasnovana na doslednem praktičnem soupravljanju enakopravnosti (tudi s pristopi večjih pravic za zgodovinsko najbolj zatirane v svojih skupnostih, zlasti žensk).

Ker je vojn in brezpravnih območji vsak dan več in niso omejena le na države Bližnjega vzhoda, Latinske Amerike, Azije itn., temveč domujejo tudi v Evropi (Ukrajina, Turčija, Kosovo itn.), za nekatere skupnosti solidarnostna gospodarstva in samoupravljanje postajajo edina emancipatorna zgodovinska možnost. Pravzaprav se tu sklene celoten lok zgodovinske razprave: zadruge in vse druge znanilke solidarnostnih ekonomij so zrasle iz boja proti brutalnosti in agresivnosti kapitalizma. Njihov današnji preporek je dokaz, da smo ponovno na začetku: da so zadruge in druge oblike soupravljanja in solastništva – skupnega – eden redkih gradnikov alternativnih postojanj v procesih hegemonskih zatiranj, da jih ponovno potrebujemo in da so prepričljiva alternativa, vsaj ena tistih, ki jih potrebujemo za 21. stoletje.

Solidarnostne ekonomije kot postkapitalistična prefigurativna praksa

Vprašanje o razločevanju socialne ekonomije od solidarnostnih ekonomij pa ni relevantno samo zato, ker te prakse v zadnjih desetletjih doživljajo svojo renesanso. Tudi ne zgolj zato, ker se naposled še v znanstveni literaturi prebujata potreba po ponovnem razmisleku o možnostih družbenih sprememb (in nove ekonomske paradigme). Niti zato, ker nas v to silijo permanentne finančne, gospodarske in okoljske krize, spodleteli polstoletni programi strukturnega prilagajanja in vedno nove varčevalne politike. Koncepta je treba razločevati preprosto zato, ker so solidarnostne ekonomije že dokazale svojo postkapitalistično prefigurativno prakso,

ki je pravkar v polnem zaletu, medtem ko je bila socialna ekonomija, sicer dominantna pretežni del 20. stoletja, že na začetku 90. let načrtno potisnjena v službo kapitalizma. Takoj ko so hegemonске sile prepoznale družbeno silo solidarnostnih ekonomij, so na delu z vsemi sredstvi (subvencioniranj, torej odkupovanj), z vsemi mehanizmi sprevačanja, utišanja, ustavljanja in izbrisovanja. Predvsem zato moramo o konceptu solidarnostnih ekonomij temeljito in večkrat razmisliti, ga natančno opredeliti, zlasti prek genealogije njegovega razvoja, ki ni starejši od pol stoletja, pa tudi prek njegovih akterjev in ciljev, in ga ne nazadnje umestiti v kontekst sodobnih gospodarstev, ki rastejo kljub in ne glede na »pošast kapitalizma«.

V Sloveniji, kot tudi v pretežnem delu Evrope, tovrstnih temeljitih razprav še ni bilo. Iz literature in iz kontekstov nacionalnih zakonodaj ter razvojnih politik lahko razberemo, da je največ v smeri solidarnostnih ekonomij naredila Francija, za njo pa še Španija, Portugalska in Italija. V smeri solidarnostnih ekonomij se različne institucije povezujejo v Švici, na Švedskem ter še ponekod. Ne glede na vse, dejstvo je, da se Evropa v smislu solidarnostnih ekonomij in protihegemonskih gibanj prebujajo zadnja, celo za ZDA, Afriko in drugimi celinami. V nasprotju z nekaterimi državami v Latinski Ameriki pa bodo, kot vse kaže, ta premišljanja prisiljena rasti zunaj etabliranih institucij, v na novo postavljenih in ustvarjenih javnih in skupnostnih prostorih srečevanja, posvetovanja in zblíževanja.

Prvo globalno srečanje na temo solidarnostnih ekonomij je bilo organizirano leta 1997 v Limi, v Peruju. Takrat se je oblikovalo največje omrežje solidarnostnih ekonomij – RIPESS (Medcelinsko omrežje za promocijo socialno-solidarnostnih ekonomij), ki je začelo formalno delovati decembra 2002. V nasprotju z EU in prenekaterimi zahodnimi institucijami in organizacijami je RIPESS zasnovan kot združevalna in povezovalna platforma, ki misli ekonomske realnosti onkraj ene celine, enega koncepta in enega sistema. Z vključevanjem pluralnosti poimenovanj, praks in realnosti so se pozneje odločili za rabo termina »socialno solidarnostna ekonomija«, ki jo označujejo s kratico SSE. Od vseh pojmov, ki so bili do tedaj v rabi, vključno s pojmom »socialna in solidarnostna ekonomija« (tudi s kratico SSE), ki jo, kot je bilo že nakazano, mestoma uporablja in zlorablja tudi EESO, so se odločili, da je treba v koncept solidarnostnih ekonomij vključiti tudi »bolj radikalni del socialnih ekonomij«, torej vse tiste prakse, ki so sposobne sprejeti »novo vizijo ekonomije«, ki postavlja »v središče sistema ljudi in bolj ceni sodelovanje kot pa dobrine« (RIPESS, 2015: 10).

Socialno solidarnostna ekonomija (SSE), kot jo definira RIPESS, je alternativa tako kapitalističnemu sistemu kot vsem drugim avtoritarnim in hegemonskim gospodarskim državnim sistemom. Temelji na tistih človekovih vrednotah in solidarnostnih načelih, ki zagovarjajo pripoznavanje drugih kot temelj človekovega delovanja in kot vir prenove politik, gospodarstva in družbe. Vključuje dejavnosti in organizacije združenj, zadrug in vzajemnih družb, ki so nastale kot odgovor na potrebo po ustvarjanju novih delovnih mest ter za blaginjo ljudi, kot tudi tista državljanska gibanja, ki si prizadevajo demokratizirati in transformirati ekonomijo

(RIPESS, 2015: 2). Poleg sistemskih sprememb SSE reafirmirajo tudi vrednote, kot so humanizem, demokracija, solidarnost, vključenost, subsidiarnost, različnost, ustvarjalnost, trajnostni razvoj, enakost in pravičnost za vse, spoštovanje integracije držav in ljudi ter pluralna in na solidarnosti zasnovana ekonomija (RIPESS, 2015: 4–5). Glavni akterji, sektorji in prakse solidarnostnih ekonomij pa so samoupravljana podjetja (oz. zadruge), podjetja s kolektivnim lastništvom, nemonetarno delo in menjava ter družbena gibanja.

Podobne sklepe kot RIPESS je sprejela tudi Generalna skupščina socialnih in solidarnostnih ekonomij v Ženevi (APRES-GE), ki je opredelila sedem vrednot, na podlagi katerih se jim lahko pridružijo sorodne organizacije ali entitete:

1. družbena blaginja = *biti, ne imeti*
2. participativno državljanstvo in demokracija = *vsak glas šteje*
3. ekologija = *proizvajaj za življenje, ne živi za proizvodnjo*
4. avtonomija = *avtonomen, a ne individualističen*
5. solidarnost = $1 + 1 > 2$
6. raznolikost = *bogastvo*
7. koherentnost = *povej, kaj naj delamo in naredi, kar pravimo* (Sahakian in Dunand, 2013: 14).

Indijski avtor Kumbamu (2018: 22) SSE opredeli z desetimi merili, ki so diametralno nasprotna trenutno veljavni in prevladujoči neoliberalni tržni ekonomiji. S Polanyijevo *re-embedded* ekonomijo zagovarja ponovno vgrajevanje ekonomije v družbena razmerja; namesto gospodarske rasti je glavni cilj SSE ponovna vzpostavitev socialno-okoljske in gospodarske trajnosti ter okrepitev ekosistema blaga in storitev. Glavna strategija SSE je povrnitev skupnega skozi procese dekomodifikacije in vzpostavitve kolektivnega lastništva. Namesto reprodukcije ideje o racionalni izbiri posameznika SSE teži k načrtnemu razvijanju kulture recipročnosti na ravni skupnosti in poudarjajo demokratične vrednote, ki vključujejo enakopravno sodelovanje, soupravljanje skupnosti, enakost spolov in socialno pravičnost. SSE se osredinjajo na skupno blaginjo in služijo družbenim namenom. Namesto tekmovanja in dominacije delujejo po načelih sodelovanja in solidarnosti, pri čemer spodbujajo in krepijo raznolikost in pluralnost ter si prizadevajo za priznanje in spoštovanje že obstoječih raznolikih družbenih realnosti, ne pa dominantne, ki se s homogenizacijo in standardizacijo predstavlja za edino. Družbenih inovacij v SSE ne razvijajo »strokovnjaki« v kapitalističnih raziskovalnih laboratorijih, ampak delavci na terenu, v praksi, z eksperimentiranjem in izmenjavo idej ter znanj. Ne nazadnje pa SSE gradijo čvrste in odporne skupnosti, ki se znajo spopadati s šoki in krizami, ki prihajajo iz družbe, narave, države in trga (ibid.).

V podobni smeri kot RIPESS in drugi dve navedeni definiciji solidarnostnih ekonomij ponuja bogat vpogled v razumevanje in prepoznavanje pluralnosti ekonomij predvsem UNRISD (Raziskovalni inštitut Združenih narodov za družbeni razvoj) v Ženevi. Z mednarodno uveljavljenimi strokovnjaki izdeluje teoretske premisleke ter pregledne medcelinske multidisciplinarne raziskave. Kot v enem svojih prispev-

kov za UNRISD ugotavlja Laville (2013: 13–14), »so tržne družbe ob skrbi za individualno svobodo ustvarile gromozansko neenakost, prav tako pa je podreditev ekonomije politični volji zavoljo večje družbene enakosti povzročila zatiranje«. Po Lavillu, ki se podobno kot Kumbamu obrača k Polanyiju in Maussu, je rešitev jasna: če sta oba sistema, tržni (liberalizem) in ideološki (fašizem in komunizem), ogrozila demokracijo, ju moramo zavrni in razviti »institucije, ki bodo sposobne zagotoviti pluralnost ekonomij v demokratičnem okviru« (ibid.). Te pa Laville prepozna prav v porajajočih se solidarnostnih ekonomijah, ki so prisotne in rastejo v mnogoterih oblikah na vseh celinah in ki nove prakse razvijajo prek demokratizacije ekonomije in svojih skupnosti (Hart, Laville in Cattani, 2010). Na delu so nove ekonomije, ki revitalizirajo in reafirmirajo prednosti zadrug, samoupravljanja, solastništva, družbene (skupnostne) lastnine, skupnega, nemonetarnega dela, in imenujejo se solidarnostne.

Sklep

Za protagoniste solidarnostnih ekonomij, pa tudi za vse tiste, ki z drugimi koncepti (kot so SSE, alternativna, družbena, skupnostna, ljudska, redistributivna ipd. ekonomija) motrijo in krepijo postkapitalistične prefigurativne prakse, lahko trdimo, da poudarjajo hibridna izhodišča za shemo solidarnostnih ekonomij, ki že deluje v praksi. Solidarnostne ekonomije so sposobne ekonomske aktivnosti organizirati in upravljati po netržnih mehanizmih, zlasti na podlagi solidarnosti, sodelovanja in združništva ter na podlagi razvoja, ki sledi potrebam skupnosti in *bem-viver* ob zavedanju omejenosti naravnih virov in planeta. Pri tem izhajajo iz novih pristopov do gospodarske rasti in razvoja – predvsem v smeri dekonstrukcije neoklasične ekonomije *homo economicusa*. Zato nenehno vedno znova obravnavajo znanosti in institucije, ki utrjujejo instrumentalizirano sodobno racionalnost. Medtem ko je *homo economicus* stopal po poti tekmovanja, plenjenja, prilaščanja, laži, goljufanja, izkoriščanja in podrejanja, solidarnostne ekonomije začrtujeta *homo reciprocans* in *homo sociologicus*, ki poskušata socializirati in ekologizirati *homo economicusa* v smeri egalitarnosti, okoljske vzdržnosti in trajnosti, z uvajanjem »skupnega« proti in ob boku javnemu in zasebnemu (Leff, 2009; Dash, 2014).

Neoliberalizem, ki nas s svojim barbarstvom poskuša vrniti v kapitalizem 19. stoletja, hkrati pa poskuša kriminalizirati antikapitalistične revolucije in odpore 20. stoletja in jih omejiti na njihove neuspehe (Samary, 2017), ponovno ustvarja razmere, v kakršnih so se nekoč že razcvetele združniške in druge alternativne ekonomske prakse, le da solidarnostne ekonomije danes še bolj odločno ter s samodoločanjem in samoupravljanjem demokratizirajo in pluralizirajo ekonomijo v graditvi *commonalizma*. Prav zato je toliko pomembnejše, da solidarnostnih ekonomij in solidarnostnih gospodarstev ponovno ne omejimo na terminologijo in regulative socialnega podjetništva, mehanizme trga in dobička, kot o njih raz-

mišljajo, jih predstavljajo in poskušajo že od 70. let prejšnjega stoletja doseči EU, nacionalne vlade in kapital.

Vzeti nazaj podjetja, posestva, storitve in teritorije, kjer so privatizacije odpravile temeljne pravice, in jih znati kolektivno upravljati, je in bo bistveni element v razmerjih moči, ki jih je treba spremeniti. /.../ Pri tem pa se je treba jasno zavedati dejanskih tveganj reformistične močvare izkrivljanja izvirnih ciljev ali marginalizacije, zaradi katerih bi bistveni mehanizmi zatiranja in izkoriščanja ostali nedotaknjeni. (Samary, 2017: 56)

Za blaginjo ljudi in okolja si solidarnostna ekonomija prizadeva preusmeriti in podrediti državo, politiko, trgovino, proizvodnjo, distribucijo, porabo, naložbe, denar in financiranje ter lastniške strukture. Kar razlikuje gibanje solidarnostnih ekonomij od preteklih družbenih in revolucionarnih gibanj, je pluralistični pristop, saj se izogiba prepričanju v prečiščene toge načrte in v zgolj eno, pravilno pot. Solidarnostna ekonomija ne ustvarja utopije, temveč gradi na pomenu realnih praks, med katerimi so nekatere tudi zelo stare (Poirier, 2012). Alternativne vizije za drugačno ekonomijo v duhu slogana Svetovnega socialnega foruma – »Drugačen svet je mogoč« – se bodo morale razviti iz razbitin ortodoksne ekonomije (Dash, 2014: 2). Družbeni imperativ sodobnosti je epistemološka revolucija kot del širše kulturne revolucije, ki pretresa temeljne vrednote naše družbe, da bi stimulirala, podprla, okrepila, povečala in vzdrževala inovacije v alternativnih oblikah ekonomskega življenja. Obris, konture novih ekonomij lahko prepoznamo v delovanju novih ljudskih gibanj, prek katerih lokalne skupnosti branijo svoja življenja in se upirajo multiplim krizam globalnega kapitalizma. Solidarnostne ekonomije so v konturi novih ekonomij pomembne, saj omogočajo, da se ekonomske alternative vključujejo v družbena gibanja in družbena gibanja v ekonomske alternative (Miller, 2010: 8), hkrati pa so solidarnostne ekonomije tiste, ki vključujejo tako civilno družbo kot protihegemonika gibanja, ki ustvarjajo raznovrstne javne prostore zbliževanja (*public spaces of proximity*) (Laville, 1994; 2013), iz katerih se lahko sploh porajajo imaginacije novih epistemologij, prividi neinstrumentaliziranih racionalnosti, prakse osvobajanja in ekonomije svobode.

Naš planet ima mnogotere solidarnostne ekonomije in solidarnostna gospodarstva, ki rastejo v razmerah najbolj brutalnega in pluralnega fašizma (Santos, 2014). Kljub politikam *bem-viver*, ki jih proslavljajo, *commonalizma*, pa še vedno dopuščamo, da hegemonike sile na njih preizkušajo prav vse malverzacije za njihovo uničenje in izginotje. A solidarnostne ekonomije so trdožive in samožive – rastejo in se povezujejo, tudi medcelinsko, tudi epistemološko, tudi kulturno, tudi gospodarsko. Da bi uvideli to revolucijo solidarnostnih ekonomij, o kateri nam pripoveduje Mance, so potrebni velikanski epistemološki napor premagovanja slepote in rasizma (Santos, 2014). Šele tako bi se lahko razprla razprava o delovanju solidarnostnih ekonomij, s tem pa tudi osnovna solidarnost z njimi: torej razprava o tem, zakaj jih moramo braniti.

Literatura

- ABERS, REBECA (2000): *Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- ALAIZ, FELIPE LORDA (1937): *Por una economía solidaria entre el campo y la ciudad*. Barcelona: Oficinas de Propaganda, CNT, FAI.
- ALVAREZ, MAVIS, MARTIN BOURQUE, FERNANDO FUNES, LUCY MARTIN, ARMANDO NOVA IN PETER ROSSET (2006): Surviving Crisis in Cuba: The Second Agrarian Reform and Sustainable Agriculture. V *Promised Land: Competing Visions of Agrarian Reform*, P. Rosset, R. Patel, M. Courville in Land Research Action Network (ur.), 225–248. Oakland, California: Food First Books.
- ARRUDA, MARCOS (2008): *Exchanging Visions on a Plural, Responsible and Solidarity-Based Economy*. Rio de Janeiro: ALOE.
- BAIOCCHI, GIANPAOLO (2005): *Militants and Citizens: The Politics of Participatory Democracy in Porto Alegre*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- BIEHL, JANET (2012): Bookchin, Öcalan in dialektika demokracije. *Časopis za kritiko znanosti* XLV(269): 155–167.
- BOOKCHIN, MURRAY (1982): *The Ecology of Freedom*. California: Cheshire Books.
- BOOKCHIN, MURRAY (2005): Libertarni municipalizem. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIII(219): 17–30.
- BOROWIAK, CRAIG (2015): Mapping Social and Solidarity Economy: The Local and Translocal Evolution of the Concept. V *Social Economy in China and the World*, N. Pun, H. Yan, B. Hokbun Ku in A. Koo (ur.), 17–40. New York: Routledge.
- BURÇ, ROSA (2016): Confederal Kurdistan: The 'Commune of Communes'. *Open Democracy*, 8. junij. Dostopno na: <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/rosa-burc/confederal-kurdistan-commune-of-communes> (5. februar 2017).
- CASIER, MARLIES IN JOOST JONGERDEN (2012): Understanding Today's Kurdish Movement: Leftist Heritage, Martyrdom, Democracy and Gender. *European Journal of Turkish Studies* 14: 2–10.
- COPAC – CO-OPERATIVE AND POLICY ALTERNATIVE CENTER (2012): *Beyond the Social Economy – Capitalism's Crises and the Solidarity Economy Alternative*. Poročilo s konference. Dostopno na: <http://womin.org.za/images/the-alternatives/solidarity-economy-and-the-commons/Rosa%20Luxemburg%20Foundation%20-%20Conference%20Beyond%20the%20Social%20Economy%20-%20Report.pdf> (22. december 2017).
- CORAGGIO, JOSÉ LUIS (2000): Da economia dos setores populares à economia do trabalho. V *Economia dos setores populares: entre a realidade e a utopia*, G. Kraychete, F. Lara in B. Costa (ur.), 91–142. Petrópolis, RJ: Vozes.
- DASH, ANUP (2014): Toward an Epistemological Foundation for Social and Solidarity Economy. Occasional paper 3, Potentials and Limits of Social and Solidarity Economy. *UNRISD*. Dostopno na: <http://www.unrisd.org/dash> (23. februar 2018).
- DIRIK, DILAR (2016): Building Democracy Without the State. *Truthout*, 2. april. Dostopno na: <http://www.truth-out.org/opinion/item/35441-building-democracy-without-the-state> (20. avgust 2017).

- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2012a): *The Social Economy in the European Union*. Brussels: Visits and Publication Unit.
- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2012b): *Mnenje EESO o socialni ekonomiji v Latinski Ameriki (mnenje na lastno pobudo)*. Uradni list EU 143/06: 29–34.
- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2016): *Research Evolutions in the Social Economy in the European Union*. Ciriec-International.
- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2017): *Nedavni razvoj socialne ekonomije v Evropski uniji*. Dostopno na: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-876-sl-n.pdf> (2. marec 2018).
- ESTEVEZ, ANA MARGARIDA (2014): Decolonizing Livelihoods, Decolonizing the Will: Solidarity Economy as a Social Justice Paradigm in Latin America. V *Routledge International Handbook of Social Justice*, M. Riesch (ur.), 74–90. London: Routledge.
- ETZIONI, AMITAI (1973): The Third Sector and Domestic Missions. *Public Administration Review* 33(4): 314–323.
- FALS BORDA, ORLANDO (1976): *El reformismo por dentro en América Latina*. Mexico: Siglo Veintiuno Editores.
- FRAISSE, LAURENT, ISABELLE GUERIN IN JEAN-LOUIS LAVILLE (2007): Économie solidaire: des initiatives locales à l'action publique. *Revue Tiers Monde* 58(190): 245–253.
- FREITAS, RODRIGO CHAVES DE (2009): Cooperativas no Brasil. Liberdade de Associação e Ausência de Fiscalização. *Jus Navigandi, Teresina* 14(2123). Dostopno na: <https://jus.com.br/artigos/12659/cooperativas-no-brasil> (5. marec 2018).
- FUNES, FERNANDO, LUIS GARCÍA, MARTIN BOURQUE, NILDA PÉREZ IN PETER ROSSET (UR.) (2001): *Transformando el campo cubano: avances de la agricultura sostenible*. Havana: Asociación Cubana de Técnicos Agrícolas y Forestales.
- GAIGER, LUIZ (1996): Empreendimentos solidários: uma alternativa para a economia popular? V *Formas de combate e de resistência à pobreza*, L. Gaiger (ur.), 101–126. São Leopoldo: Unisinos.
- GAIGER, LUIZ (2007): La economía solidaria y el capitalismo en la perspectiva de las transiciones históricas. V *La Economía social desde la periferia; contribuciones latinoamericanas*, J. Coraggio (ur.), 79–109. Buenos Aires: Altamira.
- GAIGER, LUIZ INÁCIO, ADRIANE FERRARINI IN MARÍLIA VERONESE (2015): *Social Enterprise in Brazil: An Overview of Solidarity Economy Enterprises*. Dostopno na: <https://www.iap-socent.be/sites/default/files/Brazil%20-%20Gaiger%20et%20al.pdf> (13. februar 2017).
- GALEANO, EDUARDO H. (2010): *Odprte žile Latinske Amerike*. Ljubljana: Sanje.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. (2006): *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GIBSON-GRAHAM, J. K., JENNY CAMERON IN STEPHEN HEALY (2013): *Take Back the Economy: An Ethical Guide for Transforming Our Communities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GOLDFRANK, BENJAMIN (2011): *Deepening Local Democracy in Latin America: Participation, Democratization, and the Left*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press.
- GORDON NEMBHARD, JESSICA (2014): *Collective Courage: A History of Cooperative Economic Thought and Practice*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.

- GRAHAM, SMITH (2009): *Democratic Innovations. Designing Institution for Citizen Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRASSEN, CRISTINA (2014): Seeds of Trust. Italy's Gruppi di Acquisto Solidale. *Journal of Political Ecology* 21(1): 178–192.
- GREGORČIČ, MARTA (2011): *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba I*cf.
- GREGORČIČ, MARTA (2017): Ženska, ki stoji za mitom: izris sodobnih zoperstavljanj globalnemu korporativnemu plenjenju. *Časopis za kritiko znanosti* XLV(269): 239–268.
- HART, KEITH, JEAN-LOUIS LAVILLE IN ANTONIO DAVID CATTANI (UR.) (2010): *The Human Economy*. Cambridge: Polity Press.
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2011): *Skupno: onkraj privatnega in javnega*. Ljubljana: Študentska založba.
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2017): *Assembly*. Oxford: Oxford University Press.
- HEALY, STEPHEN (2014): The Biopolitics of Community Economies. *Journal of Political Ecology* 21: 210–221.
- KAWANO, EMIL, TOM MASTERSON IN JONATHAN TELLER-ELLSBERG (UR.) (2010): *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*. Amherst, MA: Center for Popular Economics.
- KUMBAMU, ASHOK (2018): Building Sustainable Social and Solidarity Economies: Place-Based and Network-Based Strategies of Alternative Development Organizations in India. *Community Development* 49(1): 18–33.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2003): A New European Socioeconomic Perspective. *Review of Social Economy* 61(3): 389–405.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2010): The Solidarity Economy: An International Movement. *RCCS Annual Review* 2: 3–41.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2013): The Social and Solidarity Economy: A Theoretical and Plural Framework. *UNRIDS*. Dostopno na: <http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/search/228DBE3C0DE3D2D3C1257B5F00699C58?OpenDocument> (1. februar 2018).
- LEFF, ENRIQUE (2009): Degrowth, or Deconstruction of the Economy: Towards a Sustainable World. *Occasional Paper Series, 6, Contours of Climate Justice, Critical Currents*. Uppsala: Dag Hammarskjöld Foundation.
- LEVITT, THEODORE (1974): *Third Sector: New Tactics for a Responsive Society*. New York: Amacom.
- LEWIS, MIKE IN DAN SWINNEY (2008): Social Economy? Solidarity Economy? Exploring the Implication of Conceptual Nuance for Acting in a Violate World. V *Solidarity Economy: Building Alternatives for People and Planet*, J. Allard in J. Matthaei (ur.), 28–41. U.S. Solidarity Economy Network. Dostopno na: <http://institute.coop/resources/solidarity-economy-building-alternatives-people-and-planet-papers-and-reports-us-social> (12. december 2017).
- LIMA, JACOB (2004): O Trabalho Autogestionário em Cooperativas de Produção: O Paradigma Revisitado. *Revista Brasileira de Ciências Sociais* 19(56): 45–62.
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2002): *Solidarity-Based Cooperation Networks*. Curitiba: Instituto de Filosofia da Libertacao. Dostopno na: www.solidarius.com.br/mance/biblioteca/redecolaboracao-en.pdf (18. december 2017).
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2007): Solidarity Economics. *Turbulence: Ideas for Movement*.

- Dostopno na: <http://solidarius.com.br/mance/biblioteca/turbulence-en.pdf> (13. december 2017).
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2015a): *Libertação e Bem-Viver*. *Revista Filosofazer. Passo Fundo* 46: 103–127.
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2015b): *Solidarity Economy*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=nWVHzmF42VE> (18. december 2017).
- MARQUES, JOANA S. (2014): *Social and Solidarity Economy: Between Emancipation and Reproduction*. Occasional paper 2, Potential and Limits of Social and Solidarity Economy. *UNRISD*. Dostopno na: <http://www.unrisd.org/marques> (26. januar 2018).
- MILLER, ETHAN (2010): *Solidarity Economy: Key Concepts and Issues*. V *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*, E. Kawano, T. Masterson in J. Teller-Ellsberg (ur.), 25–41. Amherst, MA: Center for Popular Economics.
- MILLER, ETHAN (2013): *Community Economy: Ontology, Ethics, and Politics for Radically Democratic Economic Organization*. *Rethinking Marxism* 25(4): 518–533.
- NARDI, JASON (2016): *Solidarity Economy in Europe: An Emerging Movement with a Common Vision*. *Socioeco*, julij. Dostopno na: http://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-5115_en.html (15. februar 2017).
- POIRIER, YVON (2014): *Solidarity Economy and Related Concepts: Origins and Definitions*. *The Canadian CED Network*. Dostopno na: <https://www.ccednet-rcdec.ca/en/toolbox/solidarity-economy-and-related-concepts-origins-and> (23. december 2017).
- RAMIREZ, MAMANI PABLO (2005): *Los microgobiernos barriales en el laventamiento de El Alto*. Bolívia: El Alto.
- RAZETO MIGLIARO, LUIS (1993): *Los caminos de la economía de solidaridad*. Santiago de Chile: Ediciones Vivarium.
- RIPES (2015): *Global Vision for a Social Solidarity Economy: Convergences and Differences in Concepts, Definitions and Frameworks*. Dostopno na: http://www.ripess.org/wp-content/uploads/2017/08/RIPES_Vision-Global_EN.pdf (20. december 2017).
- SANCHEZ BAJO, CLAUDIA IN BRUNO ROELANTS (2015): *Kapital in past zadolževanja: združništvo kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan.
- ROSSET, PETER IN BENJAMIN MEDEA (UR.) (1994): *The Greening of the Revolution: Cuba's Experiment with Organic Agriculture*. Australia: Ocean Press.
- SAHAKIAN, MARLYNE D. IN CRISTOPHE DUNAD (2013): *Conceptualizing SSE towards Sustainable Consumption and Production*. *UNRISD*. Dostopno na: [http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/\(httpInfoFiles\)/6EAABB8AB1CA8F2CC1257B7200360D99/\\$file/Sahakian%20and%20Dunand%20draft%20paper.pdf](http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/(httpInfoFiles)/6EAABB8AB1CA8F2CC1257B7200360D99/$file/Sahakian%20and%20Dunand%20draft%20paper.pdf) (19. december 2017).
- SAMARY, CATHERINE (2017): *Komunizem v gibanju: zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*. Ljubljana: Založba I*cf.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2005): *Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy*. V *Democratizing Democracy. Beyond the Liberal Democratic Canon*, B. de Sousa Santos (ur.), 307–376. London: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA IN CÉSAR A. RODRÍGUEZ-GARAVITO (2006): *Introduction. Expanding the Economic Canon and Searching for Alternatives to Neoliberal Globalization*.

- V *Another Production is Possible. Beyond the Capitalist Canon*, B. de S. Santos (ur.), XVII–LXII. London/NY: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2014): *Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide*. London & NY: Routledge.
- SATGAR, VISHWAS (UR.) (2014): *The Solidarity Economy Alternative: Emerging Theory and Practice*. Durban: University of KwaZulu-Natal Press.
- SCHWEICKART, DAVID IN ALBERT MICHAEL (2008): There is an Alternative: Economic Democracy and Participatory Economics, A Debate. V *Solidarity Economy: Building Alternatives for People and Planet*, J. Allard in J. Matthaei (ur.), 47–82. U.S. Solidarity Economy Network. Dostopno na: <http://institute.coop/resources/solidarity-economy-building-alternatives-people-and-planet-papers-and-reports-us-social> (12. december 2017).
- SINGER, PAUL (2002): *Introdução à Economia Solidária*. São Paulo: Fundação Perseu Abramo.
- SINGER, PAUL (2003): Economia solidária, um modo de produção e distribuição. V *A Economia solidária no Brasil, A autogestão como resposta ao desemprego*, P. Singer in A. R. Souza (ur.), 11–28. São Paulo: Contexto.
- SINGER, PAUL (2007): L'Economie Sociale et Solidaire au Brésil. V *L'Economie Sociale, une Alternative Planétaire: Mondialiser au Profit de Tous*, T. Jeantet in J.-P. Poulnot (ur.), 49–62. Paris: Charles Léopold Mayer.
- URIARTE ZABALA, LEIRE, MIREN ZUFIAURRE IN ENERITZ PAGALDAY TRICIO (2012): *La economia solidaria: Concepto y potencial transformador*. Cuadernos de Lanki 7, Mondragon Unibertsitatea, Eskoriatza.
- UTTING, PETER, NADINE VAN DIJK IN MARIE-ADÉLÀÏDE MATHEÏ (2014): Social and Solidarity Economy: Is there a New Economy in the Making? *UNRISD Occasional Paper: Potential and Limits of Social and Solidarity Economy* 10. Dostopno na: <http://hdl.handle.net/10419/148793> (18. december 2017).
- VIETA, MARCELO (2014): Learning in Struggle: Argentina's New Worker Cooperatives as Transformative Learning Organizations. *Industrial Relations* 69(1): 186–218.
- WILLIAMS, MICHELLE (2014): The Solidarity Economy and Social Transformation. V *Solidarity Economics as Transformative Politics*, V. Satgar (ur.), 37–63. Durban: University of KwaZulu-Natal Press.
- WILLIAMS, MICHELLE IN SATGAR VISHWAS (2016): Solidarity Economics as Transformative Politics. *Grassroots Economic Organizing*. Dostopno na: <http://www.geo.coop/story/solidarity-economics-transformative-politics> (18. december 2017).
- ZIBECHI, RAÚL (2005): *El Alto: A World of Difference*. Dostopno na: https://www.nadir.org/nadir/initiativ/agn/free/imf/bolivia/txt/2005/10/1012el_alto.htm (28. februar 2018).

Iz kakšne snovi so zadruge? Razprava o zadružni lastnini, pravilih in skupnosti

Abstract

What Stuff Cooperatives Are Made Of? A Discussion on Cooperative Property, Rules and Community

The author provides an analytical comparison between cooperatives and typical companies with an emphasis on the issues of property and ownership. The purpose of the comparison is to highlight the distinguishing features of cooperative property, a concept that is often misunderstood in both the public and the political sphere as private (group) property. She complements the comparison with conceptual analysis, and demonstrates that cooperatives represent a special type of property, or at least a concrete potential for the development of a special type of property which is communal property, also known as the commons. In the final part of the article, she critically highlights the process of privatization in the 1990s and presents an initiative for subverting a part of the "new" privatization of Slovenian state property by employing the cooperative buy-out model.

Keywords: cooperatives, ownership, property, privatization, cooperative rules, commons

Karolina Babič holds a PhD in philosophical sciences. She is the president of the Center for Alternative and Autonomous Production – CAAP, where she also works as an expert. (karolina.babic@caap.si)

Povzetek

Avtorica v članku primerjalno analizira zadruge in klasična podjetja, še posebej z vidika vprašanja lastnine in lastništva z namenom, da prikaže posebnosti zadružnega tipa lastnine, ki je s strani javnosti in politike večinoma napak umeščena kar v okvir zasebne (skupinske) lastnine. Skozi primerjavo in konceptualno analizo pokaže, da se zadruge bistveno razlikujejo od kapitalskih družb ter da so poseben tip lastnine oziroma vsaj imajo konkreten potencial za razvoj posebnega tipa lastnine, ki je skupnostna lastnina oziroma *commons*. Avtorica v sklepnem razdelku kritično osvetli proces privatizacije v 90. letih ter predstavi izhodišča in pobudo za usmeritev dela »nove« privatizacije državnega premoženja, ki se trenutno izvaja v Sloveniji, v privatizacijo po modelu odkupov podjetij v obliki zadrug.

Ključne besede: zadruga, lastništvo, lastnina, privatizacija, zadružna pravila, skupnostna lastnina
Karolina Babič je doktorica filozofskih znanosti. Je predsednica in strokovna sodelavka Centra alternativne in avtonomne produkcije – CAAP. (karolina.babic@caap.si)

Uvod

Na svetu je več kot tri milijone zadrug, po različnih ocenah od pol do ene milijarde ljudi članov zadrug, skoraj deset odstotkov vseh zaposlenih je zaposlenih v zadrugah oziroma si svoj življenjski prihodek služijo pretežno kot kooperanti zadrug. In kljub temu tako v svetu kot pri nas javnost in politika večinoma ne razume, da zadrug ni mogoče umestiti v enega od dveh tipov lastnine, ki ju priznavamo, torej v zasebno ali državno/javno lastnino, ter da zadrug ni mogoče na silo umestiti v kapitalistični pojmovni, politični in ideološki okvir. V zadrugah je nekaj, kar štrli iz tega, in prav to je substanca zadrug, in prav to bomo skozi to razpravo pokazali. Zadruge sicer so nekakšna zasebna lastnina, a so tudi nekaj drugega in veliko več. Zato bomo v tem besedilu skozi razpravo o razliki med »članskimi organizacijami« in »kapitalskimi družbami« najprej prikazali ključno razliko med zadrugami in preostalimi »klasičnimi« podjetji. Nato bomo na pojem lastnine pogledali skozi filozofsko pojmovno analizo in še enkrat s tega vidika pokazali, v čem je združna lastnina posebna oziroma drugačna od zasebne (kapitalske) lastnine. Predzadnji razdelek bo razliko med zadrugami in klasičnimi podjetji osvetlil skozi prikaz funkcij lastnika, upravitelja, nadzornika in vlagatelja. V zadnjem razdelku pa se bomo z opisne ravni podali še na etično raven, torej na vprašanje o tem, »kako bi naj bilo« ali »kako bi lahko bilo«. V tem razdelku bomo pogledali v 90. leta in s kritiko poteka takratne »prve« privatizacije ter v primerjavi z današnjo »novo« privatizacijo pokazali, da prav zadruge vsebujejo potencial, da z vsaj delom privatizacije danes opravimo popravni izpit in začnemo z zadrugami resneje razvijati novo obliko lastnine, to je skupnostno lastnino oziroma *commons*.

Metodološko bo razprava z vidika lastnine in lastništva sledila analizi posebnosti zadrug kot gospodarsko-družbenih organizacij. Analiza bo vzporedno potekala na treh ravneh, kot filozofska konceptualna analiza, kot analiza slovenske zakonodaje na tem področju in kot analiza združniške prakse.

Zadruge so članske organizacije, ne kapitalske družbe

Tako mednarodna definicija zadrug kot splošno razumevanje bistva zadrug, kakor tudi naša nacionalna zakonodaja s tega področja jasno prepoznavajo substancno zadrug kot bistveno drugačno od podjetij v klasičnem pomenu besede. Žal v praksi raba pojma zadruga ni tako zvesta tej definiciji in zakonski jasnosti, pogosto je rabljena posplošeno, z napačnimi podrazumevanji, površno in brez poglobitve v ta tip družbene in gospodarske organizacije, ki je bistveno drugačen od drugih tipov organiziranosti gospodarske dejavnosti.

Zadruga ni podjetje. Zadruga je združenje oseb.¹ Združenje oseb, ki »prek

¹ Mednarodno usklajena in sprejeta definicija zadruga je zapisana v dokumentu *Združna*

podjetja« uresničuje svoje poslanstvo. Torej zadruga ni »hkrati združenje oseb in podjetje«, ampak je »podjetje« podrejeno »združenju oseb«. Zadruga je najprej organizacija oseb, združenje oseb, šele v sekundarnem smislu je podjetje.²

Preden si pogledamo, kaj v vsebinskem in zakonodajnem smislu pomeni to, da je zadruga združenje oseb, si najprej zastavimo še vprašanje o vsebinski in zakonski definiciji podjetja. Kaj je podjetje? Za potrebe te razprave nam ni treba analizirati na desetine različnih teorij podjetja, temveč potrebujemo zgolj, če tako rečemo, najbližji rod in vrstno razliko, da si zagotovimo minimalno strinjanje ob branju definicije zadruga, ki pravi, da je zadruga združenje oseb, ki nekaj počne »prek podjetja«. Mato Gostiša, ki teorije podjetja raziskuje skozi vidik soupravljanja in delavske participacije oziroma skozi vidik ekonomske demokracije, kar je prav za nas zanimiv vidik, našteje trinajst teorij podjetja (Gostiša, 2017: 99–101), primerjavo definicij pa povzame skozi analize slovenske avtorice Aleksandre Kanjuo Mrčela in ameriškega avtorja Davida Ellermana.

Tudi definicije podjetja, ugotavlja avtorica, lahko razdelimo po različnih kriterijih. Če kot kriterij vzamemo cilj podjetja, bomo razdelili definicije podjetij v dve skupini. Ena skupina definicij opredeljuje podjetje kot ekonomsko enoto ali združen kapital, ki naj bi ustvarjal dobiček. Druga skupina definicij ponuja videnje podjetja kot asociacije ljudi. Podobna je delitev, ki ima za kriterij razdelitev moči v podjetjih. /.../ Z vidika naše razprave pa je v tem pogledu lahko zanimiva zlasti distinkcija med podjetjem *de facto* in *de iure*, ki jo (po Kanjuo Mrčela v Gostiša, 2017: 101) postavlja D. Ellerman: »*De facto* podjetje so ljudje, v podjetju združeni z določenim namenom, *de iure* pa je pravna institucija. Med definicijama obstaja 'fundamentalen in nerazrešen konflikt', kot pravi Hyde (1991). Prva kot predpogoj učinkovitosti podjetja opredeljuje jasno definirane lastniške pravice in možnost za trgovanje s podjetjem, druga pa definira podjetje kot prostor številnih pogodb – razmerij med ljudmi.« (Gostiša, 2017: 101)

Za našo razpravo ni toliko pomembno, katera od številnih teorij podjetja nas prepriča, ali katera ustreza našim etičnim pogledom na svet, temveč je za nas zanimivo to, da so številni relevantni avtorji prepoznali temeljno razliko med definicijami podjetja, ki razpirajo protislovje v konceptu podjetja na eni strani ter konflikt

identiteta, vrednote in načela: »Zadruga je avtonomno združenje oseb, prostovoljno povezanih z namenom, da na skupne ekonomske, družbene in kulturne potrebe ter prizadevanja odgovarjajo prek podjetja v skupni lasti, ki ga upravljajo demokratično.« (ICA, 2018)

² To razlikovanje povzema tudi skupna definicija vseh subjektov socialne ekonomije, ki je ne priznava samo teren oziroma praksa, ampak tudi uradna evropska politika in je zapisana v študiji z naslovom *Nedavni razvoj socialne ekonomije v Evropski uniji*: »Subjekti socialne ekonomije so organizacije oseb, ne organizacije kapitala. Delajo s kapitalom in drugimi nedenarnimi viri, vendar ne za kapital.« (Evropski ekonomsko-socialni odbor, 2017: 10)

v praksi na drugi. Gre za protislovje med konceptom podjetja kot »namenskim premoženjem« in konceptom podjetja kot »združenjem oseb« ter za konflikt med »človekom« in »kapitalom«. Pri tem pa, kot ugotavlja Gostiša, naša zakonodaja sledi teoriji o podjetju kot »pravno personificiranem (zgolj finančnem) kapitalu«:

O tem jasno priča tudi postopek ustanavljanja gospodarskih družb. Enoosebno gospodarsko družbo, denimo, lahko ustanovi in registrira kot samostojno pravno osebo vsakdo tudi kot posameznik, in sicer tako, da zagotovi ustanovni (pri družbah z neomejeno odgovornostjo lahko tudi zgolj t. i. jamstveni) kapital in sprejme akt o ustanovitvi. Nobena »združba več oseb« torej ni potrebna kot pogoj za ustanovitev takšne pravne osebe, ampak zadostuje kapital oziroma »namembno premoženje« samo po sebi ter podjetniška ideja in iniciativa posameznika. Ne glede na to, da obstaja, kot rečeno, cela kopica najrazličnejših teorij podjetja, torej veljavna korporacijska zakonodaja v bistvu striktno sledi le t. i. teoriji namembnega premoženja (kapitala), ki kapitalistično podjetje razume kot »pravno personificiran (finančni) kapital«. (Gostiša, 2017: 102)

Da lahko torej razmišljamo o zadrugah na eni strani ter podjetjih na drugi, si moramo predstavljati to konceptualno protislovje teorij podjetja ter temu ustrezne konflikte v praksi. Protislovja in konflikte med »združenjem oseb« in »združenjem kapitala«. Zadruga niso združeni kapital, niso torej kapitalske družbe (€ + \$ + stavba + vozilo + zemljišče + zaloge + terjatve + vrednostni papirji + patenti + itd.), ampak so združenje oseb, torej članske organizacije (Mojca + Miha + Janez + Mateja + Vasja + Ema + Minka + Matevž + itd.).

Vendar po slovenski zakonodaji podjetja niso skupine ali združenja oseb, temveč so združenja kapitala oziroma še več, kot bi rekel Gostiša, so »personificiran kapital«, torej kapital, ki se mu pripisuje osebnost, skozi pravno osebnost seveda, a vendar gre za kapital, če tako rečemo, z lastnim življenjem. Ključni pojem Zakona o gospodarskih družbah (ZGD) je seveda pravna različica tega, kar v teoriji pomeni podjetje, to je pojem »gospodarske družbe«. ³ ZGD v prvem odstavku 3. člena določa: »Po tem zakonu je gospodarska družba pravna oseba, ki na trgu samostojno opravlja pridobitno dejavnost kot svojo izključno dejavnost.« In v drugem odstavku istega člena določa: »Pridobitna dejavnost po tem zakonu je vsaka dejavnost, ki se opravlja na trgu zaradi pridobivanja dobička.« Če povzamemo, gospodarske družbe pomenijo organizirano opravljanje dejavnosti z namenom pridobivanja dobička. To je daleč od kakšnega starega grškega pojmovanja ekonomije kot *oikosa*, ki je pomenil *hiša* oziroma *dom* oziroma *gospodinjstvo*, kjer beseda »eko-

³ V Zakonu o gospodarskih družbah (ZGD-1) se pojem »podjetje«, kot ga omenjajo ekonomske teorije in kot ga omenjam jaz v tem besedilu, ne pojavlja, temveč pojem »podjetje« nastopa samo kot pripadajoče k pojmu »podjetnika«, ki v ZGD pomeni izključno »samostojnega podjetnika«, torej s. p.

nomija«, ustrezno prevedena v slovenščino kot »gospodarstvo«, v pomenu *oikosa* pomeni veččino gospodarjenja z omejenimi dobrinami v družini ali širši skupnosti. Cilj gospodarstva kot *oikosa* je razpolaganje z omejenimi dobrinami (zanemarimo dejstvo, da v stari Grčiji pri tem ni šlo za v našem pogledu pravično razpolaganje) v nasprotju s sodobnim gospodarstvom, kjer so večinski akterji gospodarstva v družbi gospodarske družbe, katerih ključni cilj je ustvarjanje dobička.

Tretji odstavek tega istega člena ZGD pa naprej določa:

Gospodarske družbe iz prvega odstavka tega člena se organizirajo v eni izmed oblik:

- kot osebne družbe: družba z neomejeno odgovornostjo in komanditna družba, ali
- kot kapitalske družbe: družba z omejeno odgovornostjo, delniška družba, komanditna delniška družba in evropska delniška družba.

Zanimivo je, kar bomo videli tudi pozneje v razdelku o upravljanju, da se tudi v ZGD prevzemanje tveganja bolj nanaša na osebne družbe (to so družbe, kjer se za obveznosti družbe odgovarja z vsem svojim premoženjem), v manjšem oziroma omejenem obsegu pa se prevzemanje tveganja nanaša na kapitalske družbe. To dejstvo postavlja na laž vlagatelje, ki črpanje dobičkov utemeljujejo s prevzemanjem tveganja. V ZGD pojem »kapitalska družba« ni definiran med osnovnimi pojmi zakona. Glede na to, katere tipe družb vključuje, kot je navedeno zgoraj, gre torej za družbe, ki pomenijo »združeni kapital« oziroma, kot pravi Gostiša, »personificiran kapital«. Pojem »kapital« prav tako ni definiran v ZGD za namene rabe v tem zakonu, na splošno pa je pojem »kapitala« v tem zakonodajnem smislu veliko manj kompleksen kot v teoriji in v grobem pomeni skupek premoženja, ki je namenjen opravljanju gospodarske dejavnosti. To v praksi pomeni, da moj osebni avto ni kapital, če pa ga vložim v neko d. o. o. kot v svoj družbeniški delež v tem podjetju, pa ta moj avto postane kapital, saj se bo z njim opravljala gospodarska dejavnost z namenom ustvarjanja dobička.

Te suhoparne zakonske opredelitve smo morali predstaviti, da jasno poudarimo razliko med zadrugami kot članskimi organizacijami (združenji oseb) in kapitalskimi družbami (združenji kapitala). Kapitalske družbe nam pokažejo sliko »iz kakšne snovi zadruga niso«. Da si še boljše naslikamo, »iz kakšne snovi so zadruga«, pogledjmo še primerjavo z društvi. Najbolj značilne članske organizacije pri nas so vsekakor društva, kjer gre za neprofitno interesno povezovanje članov. Poleg društev in zadrug so v Sloveniji članske organizacije še gospodarska interesna združenja in družba za vzajemno zavarovanje.⁴ Pri vseh članskih organizacijah je

⁴ Nekaj podatkov za boljšo predstavo: v Sloveniji je več kot triindvajset tisoč društev, nekaj več kot štiristo zadrug, samo nekaj deset gospodarskih interesnih združenj ter ena družba za vzajemno zavarovanje (CAAP, 2018: 31–36).

treba poudariti, da gre za *demokratične* članske organizacije, kar pomeni, da so vsi člani enakopravno vključeni v upravljanje organizacije. Tako za društva kot za zadruge je z zakonom določeno, da je najvišji organ odločanja tovrstnih organizacij *zbor vseh članov* oziroma *občni zbor* oziroma *skupščina članov*.

Člani so temeljni gradniki članskih organizacij. Članske organizacije konstituirajo člani v nasprotju s kapitalskimi gospodarskimi družbami, ki jih konstituira kapital. V članskih organizacijah so posamezniki kot člani sami, kot osebe konstitutivni del teh organizacij, pri kapitalskih družbah pa posamezniki nastopajo kot lastniki kapitala, ki konstituira kapitalsko družbo. Tudi splošna pogovorna dikcija izraža razliko: »mi smo društvo«, »mi smo zadruga«, v nasprotju z »jaz imam v lasti d. o. o.«, »jaz imam v lasti delnice neke d. d.«; gre za razliko med *biti del nečesa* in *imeti nekaj v lasti*. Člani društva ali zadruge nimajo v *lasti* društva ali zadruge, ampak so društvo oziroma so zadruga.

Posameznik kot član članske organizacije je konstitutivni element, torej temeljni gradnik, ki skupaj z drugimi gradniki, člani, določa substanco zgradbe (društva, zadruge). Z odzemanjem, dodajanjem in menjavanjem gradnikov se torej spreminja sama substanca zgradbe; izstopanje članov in vstopanje novih članov spreminja samo organizacijo. Medtem ko pa lahko pri kapitalskih družbah kapital, ki konstituira gospodarsko družbo, prosto menjava svojega lastnika, ne da bi se s tem spremenila substanca te družbe. Skratka, vloga posameznika kot člana v članskih organizacijah je specifična: v organizacijo vstopa kot konstitutivni element oziroma gradnik, enakopravno z vsemi člani sodeluje v odločanju/upravljanju, brez navedbe razloga lahko izstopi, zavezan je spoštovati pravila organizacije in hkrati ima pravico aktivno sodelovati pri formiranju teh pravil.

Zbor vseh članov oziroma skupščina je najvišji organ odločanja v vseh članskih organizacijah. Društva in zadruge kot organizirane skupine posameznikov (lahko tudi pravnih oseb) so si zelo podobne, ključna in hkrati edina bistvena razlika med društvi in zadrugami pa je v tem, da se člani društev povezujejo z namenom opravljanja predvsem neprofitnih dejavnosti, medtem ko se člani zadrug povezujejo z namenom skupne skrbi za gospodarske koristi članov, ali drugače, društva pretežno opravljajo netržne dejavnosti, zadruge pa tržne. Toda organizacijsko pa so si društva in zadruge na las podobni. 1. člen Zakona o društvih določa:

Društvo je samostojno in nepridobitno združenje, ki ga ustanoviteljice oziroma ustanovitelji ustanovijo zaradi uresničevanja skupnih interesov. Društvo si samo določi namen in cilje, dejavnost oziroma naloge ter način delovanja, odločitve o upravljanju društva pa neposredno ali posredno sprejemajo članice oziroma člani društva.

In 13. člen zakona določa: »Temeljni akt in njegove spremembe ter druge najpomembnejše odločitve v društvu sprejema zbor članov, ki ga sestavljajo vsi člani.« Najvišji organ društva je torej *zbor vseh članov* (*občni zbor* oziroma *skupščina*),

kjer po zakonu vsi člani odločajo enakopravno. Podobno velja za zadruge. 1. člen *Zakona o zadrugah* določa:

Zadruga je organizacija vnaprej nedoločenega števila članov, ki ima namen pospeševati gospodarske koristi in razvijati gospodarske ali družbene dejavnosti svojih članov ter temelji na prostovoljnem pristopu, svobodnem izstopu, enakopravnem sodelovanju in upravljanju članov.

In 15. člen zakona določa: »Najvišji organ zadruga je občni zbor članov zadruga.« Za zadruga in za društva lahko torej rečemo, da so vsaj na papirju popolne demokratično organizirane skupine, v praksi pa vseeno pogosto zaradi zelo slabe aktivnosti članov ne delujejo tako demokratično. Člani društev in zadrug se žal premalo zavedajo pomena svojih pravic in dolžnosti, ki se nanašajo na določila o soupravljanju in soodločanju.⁵ In glede na to, da je skoraj vsak drugi prebivalec Slovenije član kakšne članske organizacije, je to vsekakor velik potencial za prebuditev aktivne participacije v soodločanju in soupravljanju v zadevah, ki so v interesu posameznikov.

Lastnina kot sistem pravil

Lastnina = sistem pravil + meta pravila o postavljanju pravil. Zadruga = skupina oseb, ki sama sebi postavlja pravila. To formulo bomo pojasnili v tem razdelku.

Ustava Republike Slovenije določa, da je lastnina ustavna pravica. 33. člen Ustave določa: »Zagotovljena je pravica do zasebne lastnine in dedovanja.«⁶ Namen tega razdelka je predvsem konceptualna analiza pojma »lastništvo« in »lastnina«, da poudarimo specifično naravo zadrug glede teh dveh pojmov. Kako razumemo pojem »lastništva« in »lastnine«, ter tudi razliko med njima, ni nepomembno, če želimo prikazati pravo razumevanje tega, kakšna lastnina je zadružna lastnina. Splošno strinjanje je, da obstaja več tipov lastnine. Franci Avsec v svojem besedilu v tej tematski številki omenja spremembe tipov lastnine na naših tleh od

⁵ Naj kot primere navedemo nekaj mladih, zelo dejavnih in glede na trud akterjev v teh zadrugah zares spoštovanja vrednih zadrug: Zadruga Dobrina, Zadruga BikeLab, Kooperativa Peron, Kooperativa Dame, Vinarska zadruga Haloze in še številne druge. Vse te zadruga se kljub entuziastičnemu duhu in predanosti zadružništvu soočajo z najtežjo nalogo za vse zadruga, to je, kako vzpostaviti zares aktivno članstvo in živo demokratično soupravljanje zadruga. Nekatere zadruga to postopoma že rešujejo z uvajanjem obveznega usposabljanja za člane (npr. Zadruga KonopKo, Kooperativa Hotelirjev in druge) ali skozi poslovni model, ki vsakodnevno poslovanje zadruga opira na participacijo vseh članov (npr. Jezikovna zadruga Soglasnik, Zadruga Stara roba nova raba, Zadruga Vez, Zadruga Zadrugator in druge).

⁶ Ustava v 74. členu določa tudi: »Gospodarska dejavnost se ne sme izvajati v nasprotju z javno koristjo.« Ni naš namen komentirati to zadnjo navedbo iz ustave, zagotovo pa je za lucidnega bralca sporočljiva.

2. svetovne vojne do danes, in sicer ugotavlja, da je jugoslovanska ustava leta 1946 poznala pluralizem lastninske pravice v obliki treh tipov lastnine: državne, zadružne in zasebne lastnine. To je ustavni zakon o samoupravljanju iz leta 1954 spremenil, tako da je sprožil proces postopnega poenotenja različnih tipov lastnine v t. i. »družbeno lastnino«, ki je »nelastninska koncepcija lastnine«, torej lastnina, ki je od vseh in od nikogar. Prejšnji pluralizem lastninskih pravic (državna, zadružna, zasebna) se ponovno vpelje leta 1988 (Avsec, 2018).

Za našo razpravo je zanimivo vprašanje, ali danes še vedno razumemo zadružno lastnino kot enega od tipov lastnine, ali pa imamo od osamosvojitve Slovenije naprej pravzaprav dva tipa lastnine: državno in zasebno, medtem ko zadružno lastnino v resnici prištevamo kar k zasebni? Formalno gledano sicer imamo v Sloveniji Zakon o zadrugah, tako da zadruge niso neposredno ustanovljene po Zakonu o gospodarskih družbah in bi zato lahko rekli, da država zadrugam priznava neko »posebnost«, vendar pa očitno ne priznava posebne oblike lastnine, temveč samo posebno obliko organiziranosti. Namreč, v vseh točkah poslovanja zadrug, od zaposlovanja, računovodstva, davkov in prispevkov, poslovanja s člani, razpolaganja s premoženjem, so zadruge zavezane Zakonu o gospodarskih družbah. Enako velja za zadruge, ki vlagajo vloge za bančna posojila, saj so obravnavane kot kapitalske družbe v zasebni lasti.⁷ Ugotovimo lahko, da glede vprašanja lastnine država in tudi institucije (banke, Ajpes⁸ idr.) zadruge obravnavajo kot zasebno lastnino, in sicer kot neko obliko »skupinske« zasebne lastnine. Enako kot je recimo večosebna družba z omejeno odgovornostjo v lasti npr. treh lastnikov neka oblika zasebne »skupinske« lastnine, ali tako kot je recimo delniška družba z izdanimi sto delnicami, ki jih ima v lasti trideset oseb, neka oblika zasebne »skupinske« lastnine.

Slovenski Zakon o zadrugah (ZZad) žal omogoča takšne interpretacije, čeprav je večina zadrug pri nas ustanovljenih tako, da se s svojimi zadružnimi pravili odmikajo od razumevanja zadrug kot zasebne »skupinske« lastnine oziroma kot podobnih

⁷ Če vzamemo primere na novo nastalih zadrug v Mariboru, kot je recimo Zadruga BikeLab ali Kooperativa Dame, ki za svoje delovanje in razvoj potrebujejo likvidnostna sredstva, so bile njihove vloge za posojila na različnih bankah vedno obravnavane povsem identično kot vloge kapitalskih družb. To pomeni, da so banke zahtevale poleg garancij zadruge kot pravne osebe tudi garancije *lastnikov* zadruge. Pri tem te zadruge niso mogle prepričati bank, da *člani* zadruge niso *lastniki* zadruge in da torej člani zadruge razen z vplačanimi obveznimi deleži oziroma dvakratnikom deleža, kot določa zakon, ne morejo jamčiti za kredite zadruge. Član zadruge namreč vstopa in izstopa iz zadruge kot oseba (fizična ali pravna) in se mu ob izstopu iz zadruge ne izplača delež knjigovodske ali borzne vrednosti kot pri kapitalskih družbah, temveč se mu povrne samo delež v nominalni ali valorizirani vrednosti. Obvezni vpisni delež člana ni isto kot družbeniški delež ali delnica. Banke tega ne razumejo. Banke skratka razlike med zadrugami in kapitalskimi družbami ne vidijo. Kakor tudi ne država.

⁸ V zelo specifični zadregi se je letos znašel Ajpes, ko je potekal vpis dejanskih lastnikov v register. Pri članskih organizacijah, kot so društva in zadruge, se je namreč zataknilo, saj pojem »dejanski lastnik« v teh organizacijah nima adekvatnega naslovnika. Ajpes je zadrego rešil tako, da je izdal navodilo, da se kot dejanski lastnik v društvih in zadrugah vpišejo z imenom in priimkom poslovodne osebe teh organizacij. Kar je seveda birokratski paradoks brez primere.

ali celo identičnih kapitalskim družbam. Torej, v praksi se naše zadruge nagibajo bolj k zadružni lastnini kot posebni obliki lastnine, ki je drugačna od državne in zasebne. Kot rečeno, pa ZZad omogoča drugačne interpretacije predvsem zaradi nekaj določil v zakonu:

1. Zakon omogoča, da ima en član vplačanih več obveznih deležev in na podlagi tega več glasov na skupščini (ZZad, 6. člen, 9. člen). Problematičen je 18. člen ZZad, ki omogoča neenakost članov v zadrugah: »Pri odločanju na občnem zboru in pri volitvah ima vsak član oziroma predstavnik en glas, če zadržna pravila ne določajo, da ima na določeni podlagi lahko posamezni član oziroma predstavnik pravico do več glasov.« Velika večina zadrug v Sloveniji ima sicer v zadružnih pravilih zapisano mednarodno načelo »en član en glas«, a žal zakon omogoča tudi drugače, kar zadruge na *de iure* ravni približuje kapitalskim družbam, kjer obseg glasovalne pravice izhaja iz obsega vplačanega kapitala.
2. Zakon omogoča prenos članskih pravic na drugo osebo, kar v praksi pomeni, da je tako ali drugače omogočeno, da lahko en član brez soglasja drugih članov proda svoje članstvo drugi osebi (ZZad, 9. člen, 39.b člen). Sicer velja, da mora ta druga oseba podati vlogo za članstvo oziroma že biti član, a vseeno gre za sporno načelo, ki ni skladno z mednarodnimi načeli zadružništva. Vendar, ponovno, večina zadrug v praksi upošteva mednarodno načelo in ima v zadružnih pravilih zapisano, da članstvo ni prenosljivo. Član lahko vedno izstopi in se mu vrne vplačan delež, ne more pa svojega deleža/članstva prodati drugi osebi, tudi notranjim članom ne.
3. Slovenski Zakon o zadrugah ne določa enega ključnih elementov zadrug po svetu, ki je tudi bistvena podlaga za sistemski razvoj zadružništva, in sicer gre za element »nedeljivega premoženja«,⁹ ki je formalnopravno povzetek tega, kar teorija in praksa pozna kot *commons*. Nedeljivo premoženje zadrug pomeni tisti del njihovega premoženja, ki pod nobenimi pogoji ne more biti prenesen v zasebno last članov, kar pomeni, da se določen odstotek presežkov v skladu s pravili zadrug prenaša na posebne sklade, ali pa tudi, da po likvidaciji zadruge preostalo premoženje zadruge preide na vnaprej določene sklade, zveze, federacije itd.¹⁰ Po zakonu obstaja za zadruge v Sloveniji nedeljivo premoženje samo v posebnih določbah v 59. členu ZZad za tisti del premoženja zadrug, ki so ga zadruge pridobile pred letom 1991. Gre torej za tisto premoženje, ki je nekoč imelo status družbe-

⁹ *Indivisible reserves*, kar ni isto kot *obvezne rezerve*, ki jih slovenski zakon določa v višini minimalno petih odstotkov letnih presežkov, v nekaterih državah pa je ta odstotek znatno višji.

¹⁰ V Sloveniji to velja za društva v skladu z Zakonom o društvih in za socialna podjetja v skladu z Zakonom o socialnem podjetništvu (ZSocP-A), in sicer, da se v primeru prenehanja pravne osebe njihovo preostalo premoženje ne more prenesti na ustanovitelje oziroma člane, temveč na samoupravno lokalno skupnost ali na sorodno društvo oziroma socialno podjetje. To zakonsko določilo v teh dveh zakonih je neke vrste uzakonjenje koncepta *commons*.

nega premoženja. To premoženje bi morale zadruge, če bi prenehale delovati, prenesti na zadružno zvezo, katere članice so, ali na drugo po vsebini najbolj sorodno zadružno zvezo, ali na določene druge organizacije, ki jih določa ZZad in tudi zakonodaja s področja lastninskega preoblikovanja podjetij z začetka 90. let. Za zadruge, ki so bile ustanovljene po letu 1991, in tudi za tisti del premoženja »starih« zadrug, ki so ga ustvarile po letu 1991, pa določbe o »nedeljivem premoženju« ne veljajo. Nedeljivo premoženje je sicer ključno z dveh vidikov: prvič, ker njegova zakonska opredelitev pomeni uzakonjenje *commons*, kar je, če tako rečemo, za »ta prave« zadržnike alfa in omega združništva; ter drugič, ker to pomeni sistemsko prelivanje skupnostno ustvarjenih presežkov v sklade za razvoj novih zadrug, kar konkretno pomeni, da je prav koncept nedeljivega premoženja v zadrugah ključni finančni pogoj za razvoj združništva po svetu in za združništvo kot globalno gibanje. Seveda je za primerno akumulacijo sredstev v skladih pomembno, da se nedeljivo premoženje ne prenaša samo na zadružno zvezo in organizacije, kot jih za »stare« zadruge določa naš zakon, ampak da se zakonsko določijo še drugi primerni načini podpore razvoju združništva, predvsem fundacije, združni finančni skladi ipd. Vendar pa, kot rečeno, žal v Sloveniji *de facto* »nedeljivega premoženja« v zadrugah ne poznamo.¹¹

4. Določbe o izplačevanju dobičkov so prav tako predmet razprave. ZZad dopušča, da se večina dobičkov zadruge, razen petih odstotkov za obvezne rezerve, izplača članom zadruge. Zakon o socialnem podjetništvu (ZSocP) iz leta 2011 je za zadruge, ki imajo status socialnega podjetja, dopuščal, da se največ 20 odstotkov dobička izplača članom zadruge, a samo pod pogojem, da se v delitev dobička sorazmerno enako vključijo tudi zaposleni in upravljalci zadruge. Novela Zakona o socialnem podjetništvu iz leta 2018 (ZSocP-A) pa za zadruge, ki so socialna podjetja, kakor tudi za vsa socialna podjetja ne dopušča več delitve dobička v nobenem obsegu. Vendar po ZZad za zadruge na splošno ostaja veljavno, da lahko 95 odstotkov dobička izplačajo članom, pri čemer naj bi bili člani pri dobičku udeleženi proporcionalno glede na obseg poslovanja z zadrugo v preteklem letu. Na prvi pogled je to zakonska določba, ki zadruge približuje kapitalskim družbam in člane zadrug približuje klasičnim kapitalskim lastnikom podjetij ali vlagateljem. Vendar je treba poudariti, da to ne drži iz dveh razlogov: prvič, večina zadrug se v praksi drži načela, da se dobiček ne izplačuje, ampak se namenja za razvoj zadruge, ali da se dobiček izplačuje izjemoma in v

¹¹ Razen *de iure* izjeme, kot je omenjeno zgoraj, v posebnih določbah ZZad, ki se nanaša na prejšnji politično-gospodarski sistem. Pri tem se poglavje, kjer je edinkrat v zakonu omenjen pojem »nedeljivo premoženje«, pomenljivo imenuje »Lastninjenje in vračanje združnega premoženja«, podpoglavje pa »Udeležba združnih organizacij in organizacij kooperantov pri lastninskem preoblikovanju podjetij«.

zelo omejenem obsegu. In drugič, ker veliki in uspešni združni sistemi po svetu izplačevanje dobičkov preusmerjajo v zelo dobre notranje finančne sisteme, torej jih porabijo za celovit združni razvoj, tega pa ne moremo enačiti s klasičnim kapitalskim investiranjem in izplačevanjem dividend.¹²

Vse štiri točke (oziroma razumevanje ali nerazumevanje teh točk) so ključna mesta v našem Zakonu o zadrugah, ki vodijo v zmotno interpretiranje zadrug kot kapitalskih družb ter povzročajo zmedo v razumevanju razlike med zadrugami in kapitalskimi družbami oziroma razlike med združno in zasebno (skupinsko) lastnino. Delno zaradi teh točk v zakonu, delno pa tudi zaradi nejasnega samorazumevanja zadrug oziroma vloge članstva pri samih članih zadrug so zadruge v Sloveniji (in tudi marsikje po svetu) pogosto napačno razumljene kot zgolj »malo drugačne« oblike zasebne »skupinske« lastnine. Gledano z vidika načel združništva in najbolj načelnih združnih praks po svetu pa zagotovo ne obstaja postopen prehod med tema oblikama lastnine, temveč gre za nepremostljivo razliko oziroma radikalen preskok v pojmovanju in praksi glede tipa lastnine: zasebne lastnine v tesni povezanosti s pojmom kapitala na eni strani ter združne lastnine, ki v svoji načelni oziroma dovršeni verziji dobi obliko *commons*.

Če pa se o pojmih »lastništvo« in »lastnina« vprašamo z vidika in skozi filozofsko metodo pojmovne analize, vidimo, da je lastnina popolnoma abstrakten pojem. V sebi nima nobene materialnosti, ničesar substancialnega.

Za lastnino se zdi, da je nekaj materialnega, a dejansko je samo pripis ali priznanje nekega pripadanja ali povezave med osebo (fizično ali pravno) ali skupino oseb ter neko entiteto, pri čemer mora obstajati družbeno in/ali pravno soglasje ali prisila k spoštovanju tega pripadanja tudi s strani tretjih oseb, ki niso neposredno del tega razmerja. Gre za mnogostransko razmerje.¹³ Lastnina je torej s tega vidika vedno samo »sistem pravil« o razpolaganju z entitetami in hkrati tudi »meta-sistem« o tem, kdo in kako postavlja ta pravila. Z vidika filozofske pojmovne analize ni nikakršne razlike med prej omenjenimi državno, združno in zasebno lastnino. V vseh primerih gre za sisteme pravil in metapравil o postavljanju teh pravil. Seveda pa so ti sistemi pravil v vsebinskem pogledu v vseh primerih precej različni. Še

¹² Takšen primer je veliki združni sistem Mondragon v Baskiji, kjer je obvezni delež delavca člana zadruge zelo visok, več kot 40.000 evrov, kar pa ne pomeni, da si lahko le redki privoščijo članstvo v zadrugi. Prav nasprotno, več kot 80.000 ljudi je članov in zaposlenih v združnem sistemu Mondragon, pri čemer pa ob vključitvi v zadrugo zadruga posodi delavcu članu finančne vire za vplačilo deleža, nato pa vsako leto zadruga delavcu članu izplača del pripadajočega dobička kar neposredno v kritje posojila. Ob izstopu iz zadruge, npr. ob upokojitvi, pa se delavcu članu izplača ta delež, ki je zanj neke vrste pokojninsko varčevanje, medtem ko zadruga z visokimi vpisnimi deleži ohranja visoko raven osnovnega kapitala ter visoko motivacijo vključenih delavcev članov ter hkrati pravično udeležbo pri presežkih, ki so plod uspešnega poslovanja zadruge.

¹³ Primer, ki potrjuje, da je lastništvo mnogostransko razmerje, ki je odvisno tudi od pritrditve tretjih oseb, so recimo skvoti, kjer tretje osebe ne spoštujejo tega, kar dvostransko razmerje oseba-nepremičnina ponuja kot logično razmerje pripadanja. Posledice, ki sledijo iz tega mnogostranskega razmerja, niso zanemarljive, saj bistveno spreminjajo to, kar si pod pojmom lastnine predstavljamo. V nekaterih državah se skvotanje zgolj praktično »obnese«, kar je že veliko, v nekaterih državah pa celo pomeni pravno podlago za postopno lastninjenje.

pomembnejša, pravzaprav ključna pa je razlika v »metapравilih« o postavljanju pravil, od česar je pravzaprav v končni posledici odvisno to, ali res govorimo o demokraciji (politični ali ekonomski) ali ne.

Pojem »lastništva« pa je v nasprotju z »lastnino« enostransko razmerje, odnos lastnika do lastnine, ki lahko vsebuje elemente interesa (vsebinskega, količinskega), pričakovanj, skrbi, delitve, prisvajanja in tako naprej. Lastništvo se v pravnem pomenu sicer razume kot pravica, vendar je pri lastništvu veliko bolj zanimiv psihološki in sociološki vidik, saj v vsakokratni družbeno-gospodarski ureditvi na določen način konstituira osebnost človeka, kar pomeni, da je element lastništva lahko bolj ali manj pomemben za to, kako človek razume sebe in svoje mesto v družbi. V današnji kapitalistični ureditvi je posameznikova osebnost veliko bolj konstituirana skozi pojem lastništva kot na primer v socialističnih ali kakšnih predkapitalističnih ureditvah.

Za naše razumevanje razlik med zadrugami kot članskimi organizacijami, kjer gre za združenja oseb, ki imajo svoje podjetje v skupni lasti in ga upravljajo demokratično, ter kapitalskimi družbami, ki jih konstituira kapital in so namenjene rasti kapitala, pa je pomembno predvsem to, da pojmu lastnine odvzamemo materialno oziroma substancialno predpostavko, ki je ideološka značilnost kapitalizma, in lastnino kot pojem razgalimo ter pokažemo, da gre samo za sistem pravil, ki jih v primerih, ko na ravni metapравil zagotavljamo demokratično postavljanje pravil (kot je to v zadrugah), lahko vedno znova spreminjamo. Ključna razlika med materialnim, substancialnim dojemanjem lastnine, kot je značilno za kapitalске družbe, ter lastnino kot sistemom pravil, je v tem, da v prvem primeru človek ne nastopa kot akter spremembe in je zapisan usodi danosti, medtem ko je lastnina v drugem primeru razumljena kot del dinamičnega dogovarjanja skupnosti o skupnih zadevah. Zadržna pravila, ki jih ima vsaka zadruga, so formalni nosilec tega dogovora, tako glede pravil kot glede metapравil. Zadruga je skupina oseb, ki sama sebi postavlja pravila. Ključno je, kdo in po kakšnem postopku določa pravila, ne pa pravila kot taka. Ključna je »meta« raven postavljanja pravil. Zadruge so prav to, so skupine oseb, ki imajo dogovorjena »metapравila« na način demokratičnega postavljanja pravil samim sebi kot skupini oseb, pri čemer postavljanje pravil vključuje tudi spreminjanje pravil v okviru temeljnih načel in vrednot združništva. Ne gre namreč za fiksiran sistem pravil, ampak za dinamične procese v skupini oseb, ki prav skozi to zmožnost za dinamične procese postaja več kot zgolj skupina oseb, postaja skupnost. In prav ta element združništva je najtrši oreh za vse zadruge. Številne zadruge nikoli ne prestopijo tega praga živosti, ki bi jih vzpostavila kot živo zadržno skupnost, ki je veliko več kot zgolj skupina s skupnimi pravili.

Lastnina = sistem pravil + metapравila o postavljanju pravil. Zadruga = skupina oseb, ki sama sebi postavlja pravila. Torej je zadruga avtonomen dinamičen proces, ki vzpostavlja lastnino kot spreminjajoč se sistem pravil o rabi entitet, brez elementov statičnega pripadanja entitet določenim osebam. Zadržna lastnina torej nikakor ni zasebna lastnina, čeprav je zavoljo rabe zakonodaje in poenostavitev pogosto (napak) tako razumljena.

Član zadruga je lastnik, upravljavec, nadzornik in vlagatelj

Zadruge so lahko odgovor tudi na eno ključnih težav, ki se pojavlja v sodobnih gospodarstvih, in sicer fenomen »odsotnih lastnikov« in tudi »odsotnih upravljavcev«. Pri odsotnih lastnikih gre za nekakšno logično posledico strukture in velikosti podjetij, na primer velikih multinacionalk ali velikih državnih podjetij ali delniških družb z zelo razpršenim lastništvom. Ko govorimo o tem, da so člani zadruga tudi lastniki zadruga, pomeni lastništvo v tem primeru odnos interesa, ki ni samo »količinski« interes, ni zgolj interes imeti nekaj v lasti zato, da iz tega iztržiš določeno količino koristi (dobrine, plačo, dividende ipd.), ampak gre predvsem za »vsebinski« interes. Člani zadruga so povezani zato, ker imajo skupen interes v vsebinskem pogledu, kot je recimo kakovost produktov (proizvodov ali storitev), ali razvoj lokalnega okolja, ali zaščita določenih vrednot okolja, ali oblikovanje skupnosti in podobno. Pojem »interesa« je eden ključnih pojmov tako v gospodarstvu na splošno kot v zadrugah. Pri tem pa je za dolgoročni razvoj zagotovo zelo slabo, če je interes zgolj količinski, na primer rast vrednosti, kar pa ni problem samo pri velikih investitorjih, temveč tudi v primerih privatizacije s sistemom certifikatov, kot bomo videli v naslednjem razdelku.

Claudia Sanchez Bajo in Bruno Roelants v svoji analizi *Kapital in past zadolževanja: Zadrugištvo kot alternative* (2015) ugotavljata, da se v zadnjih desetletjih povečuje pomen upravljanja nad pomenom lastništva.

Dokazujemo, da je v zadnjih desetletjih upravljanje v gospodarskih subjektih (banke, pokojninski skladi, multinacionalke ipd.) postopoma začelo igrati pomembnejšo vlogo kot lastništvo. Lastništvo je seveda še vedno neznansko pomembno, vendar se po robovih razblinja. Radi bi dokazali, da se je deležnikom, tudi lastnikom in proizvajalcem, upravljalni nadzor docela izmaknil in prešel pod vpliv odsotnih upravljavcev, ne nazadnje zaradi hkratne financiranja in krepitev vloge tehnoloških procesov. (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 129)

Avtorja naprej poudarjata, da je v upravljanju in nadzoru dejansko moč, da nekaj narediš, ne pa v strukturi lastnine (ibid.: 133). Zato so zadruga, kjer sta prav upravljanje in nadzor v rokah članov, ključne za odgovor na dilemo odsotnih lastnikov. Člani zadruga so predvsem upravljavci svojih zadruga, kajti najvišji organ zadruga je občni zbor oziroma skupščina vseh članov, ki so mu podrejeni vsi drugi organi (upravni odbor, predsednik, direktor itd.). Je pa pri tem ključno ponovno poudariti, da se tako zadruga pri nas kot zadruga po svetu resno soočajo s problemom neaktivnosti članov, kar je v ekonomski demokraciji podoben fenomen, kot je neaktivnost volivcev problem v demokraciji na splošno. Vodstva in zaposleni v zadrugah morajo sistemsko načrtovati aktivnosti, ki so namenjene angažiranju

članov, spodbujanju članov k aktivni participaciji pri upravljanju.¹⁴ Isti nevarnosti kot kapitalske družbe so izpostavljene tudi zadruga v primeru neaktivnosti članov, saj lahko pride do zlorab s strani upravljavcev, če lastniki kapitalske družbe ali člani zadruga ne sodelujejo aktivno pri upravljanju in/ali nadzoru. Lastništvo samo po sebi še ne pomeni moči. Prej smo rekli, da je lastništvo pravzaprav sistem pravil o razpolaganju z entitetami ter pravil o postavljanju teh pravil, zato je sodelovanje akterjev v tej »igri pravil« edina mogoča pot, da se lastnina *de facto* uveljavlja. V ozadju tega problema je, kot ugotavljata Sanchez Bajo in Roelants (2015: 133–134), razlika med interesi. Interes lastnikov (kar so v primeru zadrug člani zadruga, sicer v obliki zadružne lastnine) ni enak kot interes upravljavcev. Za upravljavca imajo »poslovne odločitve«, torej odločitve v smeri doseganja poslovnih rezultatov, prednost pred vprašanji osnovne dejavnosti ali poslanstva podjetja. Kar avtorja s tem prikazujeta, je to, kar v praksi pomeni ključno razliko med motivacijo članov (kot tudi lastnikov v drugih klasičnih podjetjih), zakaj so ustanovili zadrugo in kaj si dolgoročno obetajo od nje (kakovost življenja, kakovostni produkti, varna delovna mesta itd.), in med motivacijo upravljavcev, ki težijo h kratkoročnim poslovnim uspehom, ki jim prinaša menedžerske prihodke ter nagrade za uspešnost na kratki rok. Jasno je, da upravljavci velikih podjetij niso nagrajeni zato, ker ima podjetje, ki ga vodijo, počasno in stabilno rast in živi že več desetletij, temveč so nagrajeni za vsakoletni presežek prihodkov nad odhodki, kar pa je kratkoročni cilj podjetja, ki je pogosto lahko v neskladju z dolgoročnim interesom lastnikov, če gre za, kot bi rekel Ellerman (2018), *de facto* lastnike, ki želijo na dolgi rok uresničevati določene svoje interese, ki so vsebinski interesi, kot smo jih prej poimenovali, in se razlikujejo od zgolj količinskih interesov. Tako kot »pravi« lastniki kapitalskih podjetij oziroma še bolj izrazito imajo člani zadruga dolgoročne interese, zato kot soupravljalci zadruga, če so aktivni, ne bodo dopuščali upravi, da teži zgolj h kratkoročnim poslovnim uspehom. Ti so sicer potrebni, a so podrejeni dolgoročnemu poslanstvu zadruga. Tukaj je uprava podrejena članom, torej občnemu zboru oziroma skupščini vseh članov.

Drugo ključno razlikovanje, ki ga prav tako osvetlita Sanchez Bajo in Roelants, je razlika med »vlagateljem« oziroma investitorjem in »pravim« zainteresiranim lastnikom, kot je v primeru zadruga njen član. Avtorja argumentirata, da ima vlaganje vedno cilj izplačila dividend in da torej iskanje investitorjev ni isto kot razvoj, ki zanima »prave« lastnike. Lastnik v tem primeru izgublja na račun vlagatelja (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 136). Navzkrižje interesa med vlagateljem in lastnikom je podobno kot navzkrižje med upravljavcem in lastnikom, torej v tem, da vlagatelja zanima kratkoročni donos, ne pa potrebe ljudi, družbenega in

¹⁴ Zadruga v svetu in pri nas se s tem problemom soočajo na različne načine, nekatere s precej sporadičnimi poskusi aktivacije, nekatere s sistemskim »upravljanjem članstva«, ki ga v anglosaški govornici poimenujejo *membership management*, nekatere z načrtovanjem obsega aktivnosti in primerne stroškovne postavke za delo s člani, ki lahko v zadrugi znašajo tudi do pet odstotkov stroškov zadruga.

naravnega okolja ter dolgoročni razvoj podjetja. Pri tem pa je zadeva ekonomsko in družbeno še dodatno kočljiva zato, ker vlagatelji večinoma vlagajo izposojeni denar, kar pomeni, da se iz računa razlike med dividendami in obrestmi okoriščajo tisti, ki imajo dostop do posojil, in to ne da bi prevzeli tveganje, saj kot garancije za posojila zastavljajo kar deleže podjetij, v katera vlagajo.¹⁵ Investirajo namreč izposojeni denar, do katerega večinoma dostopajo zaradi svojega močnega družbenega in/ali političnega položaja. Kot ugotavljata avtorja, tako za podjetja nastaja dvojna škoda: podjetja postajajo vse bolj zadolžena in hkrati vse bolj prehajajo pod zunanji nadzor (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 140). Avtorja se v omenjenem delu ukvarjata predvsem z vprašanjem dolga in pomemben prispevek njunega raziskovanja je prav ugotovitev, da vlaganje izposojenega denarja pomeni koristi brez prevzemanja tveganj, ki jih prinaša pravo lastništvo (ibid., 2015: 155). V zvezi s tem poudarimo, da prav paradoksalno ideološke puhlice iz sveta investicij govorijo o denarju investitorjev kot o »tveganem kapitalu« (*risk capital*), kar je sprevrnjenost prvega razreda. Večina denarja, ki ga vlagatelji investirajo, je bodisi izposojenega ali pa so v ozadju izpostavljena druga podjetja kot garancije in gre torej za investiranje brez tveganja, gre za koristi brez tveganja. Zelo freudovsko so tile investitorji svoj prispevek poimenovali prav »tvegani kapital«. Pravi lastniki podjetij (kot so delavci lastniki v delavskolastniških podjetjih ali člani zadrug v zadrugah) so tisti, ki zares tvegajo, saj postavljajo svoja življenja v odvisnost od teh organizacij in njihovega poslovanja. »Tvegani kapital«, o katerem govorijo investitorji, pa je v resnici »safemoney«, »easymoney« tistih, ki imajo dostop do posojil. To je hegemonija sodobnosti, ki ni nič manj nemoralna kot sužnjelastniški ali dninarski sistemi preteklosti.

Če povzamemo ta razdelek, vidimo, da v sodobnih gospodarskih procesih obstajajo ključna trenja med funkcijami lastnika (kot »pravega« zainteresiranega lastnika), upravitelja, nadzornika, vlagatelja. Claudia Sanchez Bajo in Bruno Roelants, ki sta med najboljšimi poznavalci zadrug na svetu, vidita prav v zadrugah odgovor na ta problem, saj so v zadrugah v strukturi članstva prepletene vse te štiri funkcije: lastnik, upravljavec, nadzornik in vlagatelj.¹⁶ Te funkcije si v zadrugah niso v nasprotju, saj člani zadrug nastopajo v vseh vlogah hkrati, so hkrati lastniki, upravljavci skozi občni zbor, nadzorniki, ker imenujejo nadzorni odbor izmed svojih članov, ter vlagatelji, ker vplačujejo osnovne deleže. Kot pravita avtorja, zadruga v tej dilemi omogočajo »sistem omejitev in zavor ter ravnovesij skozi upravljanje od znotraj.« (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 156)

¹⁵ Ta princip nam je v Sloveniji dobro poznan, saj je bila večina t. i. menedžerskih prevzemov podjetij oziroma »tajkunskih« prevzemov izvedena po tem receptu financiranja prevzema, ki ga je država šele po krizi 2008 z zakonom omejila.

¹⁶ Pogosto še več kot to, namreč tudi funkcija uporabnika storitev ali potrošnika kot končnega kupca in tudi funkcija producenta, kot je to značilno za večdeležniške zadruga, kjer so uporabniki ali potrošniki in delavci ter drugi producenti določen del članstva zadruga.

Zadruge in privatizacija: preteklost in prihodnost

V preteklosti sta poddržavljenje (nacionalizacija premoženja) in nato denacionalizacija in privatizacija, ki je omogočila »novo razdelitev premoženja«, potekali v presledku nekaj desetletij in povzročili prehod »od krivic do novih krivic«. Danes poddržavljenje in ponovna privatizacija potekata kar hkrati pred našimi očmi. Propadajoča prezadolžena podjetja in neuspeli tajkunski prevzemi so pustili velike slabe terjatve na bankah, in da bankam ne bi te slabe terjatve porušile strukture, jih je država rešila tako, da je poddržavila lastniške deleže podjetij in drugo premoženje iz jamstev.¹⁷ To je storila z ustanovitvijo t. i. »slabe banke« oziroma Družbe za upravljanje terjatev bank (DUTB) z *Zakonom o ukrepih Republike Slovenije za krepitev stabilnosti bank* (ZUKSB, 2012). DUTB zdaj to premoženje postopoma prodaja, kontrolirano, po nekih nam navadnim državljanom nerazumljivih kriterijih. Nihče pa ne pove na glas, da je bil nastanek DUTB z javnim denarjem financiran proces poddržavljenja slabih terjatev bank, torej smo državljani dejansko kupili te deleže v podjetjih, vendar očitno brez pravice do razumevanja naše nove skupne lastnine in brez možnosti njenega soupravljanja. Konec koncev, koliko stanovanj v lasti propadlih gradbincev je bilo poddržavljenih v tem procesu, zdaj, v procesu privatizacije pa nihče ni odprl možnosti, da bi se ta stanovanja, ki so bila očitno kupljena (prevzem slabih terjatev oziroma poddržavljenje z drugimi besedami pomeni »nakup«) z javnim denarjem, prenesla na stanovanjske zadruge ali stanovanjske sklade, ki bi jih dodeljevali v uporabo prebivalcem po neki socialni shemi, ampak so bila predana v postopke privatizacije povsem mimo javne razprave? Zakaj tukaj sploh govorimo o tem? Ker v procesu nove privatizacije¹⁸ ni resne razprave o možnostih za kakšen nov način privatizacije, kot je recimo privatizacija v obliki združene lastnine ali delavskega lastništva, razen v politično promocijske namene. Politiki je sicer treba priznati določen napor, ko je bil leta 2015 spremenjen zakon o »slabi banki« tako, da je v 10. členu zapisano, da imajo zaposleni v podjetju predkupno pravico za odkup deleža njihovega podjetja, ki ga DUTB prodaja (ZUKSB-NPB3, 2015). Seveda pa v praksi to ne pomeni veliko, saj delavci niti niso primerno informirani, niti nimajo strokovne podpore, prav tako niso zagotovljene garancijske

¹⁷ Verjetno je bilo političnih in praktičnih razlogov za to več, ne samo stabilizacija bank, vendar bi špekulacija o tem preseгла namen naše razprave in tudi naše faktično poznavanje tega ozadnega dogajanja.

¹⁸ Tukaj govorimo samo o tistem delu privatizacije, ki je od leta 2013 potekala tako, da je bilo premoženje (tj. slabe terjatve) naprej poddržavljeno prek DUTB ter nato takoj usmerjeno v prodajo zasebnim (tujim in/ali domačim kupcem/vlagateljem). Seveda pa je v paketu privatizacije še levji delež državnega premoženja, ki ga upravlja Slovenski državni holding – SDH in ga prav tako v skladu s strategijo naložb države postopoma prodaja, torej privatizira. DUTB ima strateški načrt, da med letoma 2016 in 2022 odproda več kot 400 primerov terjatev v skupini vrednosti 1,5 milijarde evrov. SDH upravlja skoraj 10 milijard evrov vredne državne naložbe, med katerimi je manj kot šest odstotkov naložb v gospodarstvo, skorajda po tretjinah pa zasedajo portfelj naložbe v promet (Dars), energetiko (HSE in GEN) ter finance (NLB in Abanka). Katere teh naložb in preostalih v portfelju so strateškega pomena za ohranitev v javnih rokah, katere pa primerne za privatizacijo, je vroča razprava že vrsto let.

sheme, ki bi jih zaposleni lahko izkoristili za pridobitev posojila za odkup lastniškega deleža podjetja, v katerem so zaposleni. Nova privatizacija, ki poteka v zadnjem desetletju, nesporno spominja na pomanjkanje domišljije (ali strateško zatiranje ekonomske demokracije), ki smo jo doživeli pri »prvi« privatizaciji v 90. letih.

David Ellerman, ki je pred prvo privatizacijo v Sloveniji sodeloval kot svetovalec in strokovni kolega Jožeta Mencingerja¹⁹ in njegove skupine pripravljavcev zakonodaje na področju privatizacije,²⁰ ocenjuje takratno privatizacijo kot zamujeno priložnost, da bi se privatizacija oprla na že osvojeno zmožnost ljudi, da so *de facto* lastniki (Ellerman, 2018).²¹ To ni nepomembno, saj kot smo videli zgoraj, imajo »pravi«, *de facto* lastniki vsebinski interes in dolgoročni pogled na svoje podjetje. Lahko rečemo, da je privatizacija v obliki certifikatov in večinoma prek posredniških skladov ter upravljalških podjetij novorojene lastnike že takoj vzpostavila kot »odtujene lastnike«, ki niso/nismo razumeli, lastniki česa smo, kako lahko svojo lastnino soupravljamo, kaj imamo in kaj lahko s tem počnemo. Ta položaj je bil idealen za desno kotirajoče teoretike in politike, ki so ponesrečeno privatizacijo uporabili kot argument za to, da množice niso sposobne biti lastniki, da tako ali tako razprodajo premoženje in sredstva porabijo za neumnosti. Vendar ta argument ne zdrži, ker se privatizacija v taki obliki, da bi prebivalci Slovenije postali *de facto* lastniki, kot bi rekel Ellerman, ali »pravi« zainteresirani lastniki, v smislu vsebinskega interesa, kot smo rekli zgoraj, v Sloveniji nikoli ni zgodila.²² *Pro forma* je bilo družbeno premoženje s certifikati razdeljeno med vse, a dejansko je bilo zaradi izvedbe privatizacije pretežno prek skladov in upravljalških podjetij preusmerjeno v roke manjšine, torej v umetno oblikovanje razreda kapitalistov, kot se je to načrtno izvedlo v vseh primerih zahodnega poseganja v potek tranzicije

¹⁹ Jože Mencinger je maja 1990 postal minister za gospodarstvo v prvi demokratično izvoljeni vladi RS. Maja 1991 je odstopil, ker se ni strinjal z modelom privatizacije.

²⁰ Ellerman je s svojim svetovalnim podjetjem sodeloval pri pripravi t. i. Mencinger-Korže-Simoni predloga Zakona o privatizaciji podjetij, ki pa v tej obliki ni bil sprejet oziroma je bil konec leta 1992 sprejet v zelo spremenjeni obliki pod imenom Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij, kar je bil razlog za Mencingerjev odstop.

²¹ Ellerman ugotavlja, da so t. i. »zahodne reforme« uničile zametke *de facto* lastniških pravic, ki so jih razvili vzhodni socializmi. Prav tako zanimivo ugotavlja, da je bila v Sloveniji, na primer, solidno uresničena privatizacija na področju stanovanjskih zadev, saj so bile *de facto* pravice uspešno prenesene oziroma dopolnjene z *de iure* lastninskimi pravicami. Vsaj v grobem se lahko v tej točki z Ellermanom strinjamo, zagotovo pa je tudi privatizacija na področju stanovanjskih zadev povzročila določeno mero negativnih posledic zaradi prenosa lastnine na nezainteresirane lastnike oziroma na lastnike z zgolj »količniskim« interesom.

²² V redkih primerih, kjer pa so podjetja večinsko privatizirali *de facto*, zainteresirani lastniki (zaposleni), kot na primer časopisni hiši Delo in Večer, pa se novi lastniki žal niso zavedali pomena njihove vloge lastnikov, zato so svoje deleže v podjetjih odprodali posredniškemu skladom in podjetjem. Po eni strani to delno pritrjuje desničarskim argumentom o tem, da množice niso sposobne biti lastniki, vendar je treba upoštevati dejstvo, da se je privatizacija v Sloveniji zgodila nenadno (ne postopoma) ter brez spremljajočih aktivnosti informiranja in usposabljanja ljudi za prevzemanje te nove vloge solastnikov podjetij.

iz socialističnih v kapitalistične ureditve.

Zakaj se ukvarjamo s »prvo« privatizacijo in »novo« privatizacijo? Ker se v razpravi o razliki med zadrugami in kapitalskimi družbami vedno znova najdemo pred očitkom o nezmožnosti ljudi, da nastopajo kot odgovorni lastniki podjetij, v katerih so zaposleni, ali podjetij, katerih produkte uporabljajo. Dogajanja okoli prve privatizacije in *Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij* (ZLPPC), ki je bil sprejet 20. novembra 1992, so bila polna tovrstne argumentacije.²³ Za izhodišče razumevanja takratnega dogajanja vzemimo pogled Jožeta Mencingerja na priprave zakonodaje o privatizaciji med letoma 1990 in 1992:

V razpravah, kaj narediti, sta se, če poenostavim, izoblikovali dve smeri: koncept decentralizirane, postopne in odplačne privatizacije ter koncept centralizirane, hitre in razdelitvene privatizacije. Vsak je imel gospodarske prednosti in slabosti, a te so bile za uveljavitev manj pomembne; šlo je za prerazdelitev gospodarske in politične moči. Prvi naj bi jo zadržal pri stari gospodarski in politični eliti, drugi naj bi jo prenesel novi. Zakon o preoblikovanju družbene lastnine iz novembra 1992 je nekakšen kompromis med obema; od prvega je prevzel decentraliziranost, od drugega brezplačno razdelitev s pomočjo certifikatov. (Mencinger, 2013)

Za nas je glede takratne privatizacije zanimivo to, kako se je pojmovala razlika med družbeno in zasebno lastnino. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP, 1992) v 1. členu pravi: »Ta zakon ureja lastninsko preoblikovanje podjetij z družbenim kapitalom v podjetja z znanimi lastniki.« »Družbeni kapital« se je torej v času priprave tega zakona pomensko razumel kot kapital v lasti »neznanih lastnikov«, nasprotje česar so »znani lastniki«, ki bodo posledica izvedene privatizacije. Spomnimo, problemi sodobnega gospodarstva se pogosto nanašajo prav na problem odtujenih lastnikov, kar je zelo podoben fenomen kot omenjeni »neznani lastniki«. In naprej, v 3. členu ZLPP določa: »Podjetja z družbenim kapitalom so po tem zakonu podjetja v družbeni lastnini, podjetja v mešani lastnini in sestavljene oblike podjetij, če imajo med viri sredstev v bilanci stanja družbeni kapital.« In še: »Družbeni kapital je po tem zakonu razlika med vrednostjo sredstev podjetja (celotne aktive) ter vrednostjo obveznosti podjetja.« S tem zakonom je bila ustanovljena tudi Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo. Mogoči načini za preoblikovanje podjetij, med katerimi je lahko podjetje samo izbralo način, a je potrebovalo končno soglasje Agencije, pa so bili: a) prenos

²³ Pismo, ki ga je poslanecem državnega zbora leta 1992 napisal Mencinger po svojem odstopu z mesta gospodarskega ministra, povzema nekaj tovrstne argumentacije, začenja pa se takole: »Spoštovani poslanci. S pismom, s katerim si ne bom pridobil ne prijateljev ne koristi, bi rad dosegel dvoje: dokazal, da predlog 'Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij' ne izhaja iz osnutka in vas obenem prepričal, da bi bilo sprejetje predlaganega koncepta 'privatizacije' za razvoj slovenskega gospodarstva nepopravljivo napačno.« (Mencinger, 1992)

navadnih delnic na sklade, b) interna razdelitev delnic, c) notranji odkup delnic, d) prodaja delnic podjetja, e) prodaja vseh sredstev podjetja, f) preoblikovanje podjetja z večanjem lastniškega kapitala in g) prenos delnic na Sklad. Tukaj je jasna Mencingerjeva kritika izvajanja zakona, ki je kljub vrsti mogočih praks očitno vodilo k pretežno enoumni rabi zakona in torej možnost uporabe skladov postavilo kot osnovno vodilo privatizacije (Mencinger, 1992).

Če pogledamo zapis iz leta 2013, je Mencingerjev pogled nazaj na privatizacijo danes manj kritičen kot v času aktualnega dogajanja: »Privatizacija iz leta 1992, kakorkoli jo že sodimo, je naredila manj škode, kot so je naredile privatizacije v drugih nekdanjih socialističnih gospodarstvih,« pri tem pa vseeno dodaja, da »kazino kapitalizem«, ki smo mu bili priča pred krizo, izvira naravnost iz te privatizacije (Mencinger, 2013).²⁴ Nam pa njegova osnovna zamisel, kako bi privatizacija lahko potekala, daje določene ideje za oblikovanje pobud za preusmeritev vsaj določenega dela »nove« privatizacije v združne oblike.²⁵ Mencinger je zagovarjal t. i. »odkupni model« (v nasprotju z razdelitvenim) oziroma t. i. *leveraged buyout*, torej privatizacijski model, kjer upravljavci in zaposleni v družbenih podjetjih dobijo možnost odkupa podjetja. Predlagal je, če zelo splošno povzamemo, da se družbena podjetja odkupujejo po hibridnem in postopnem modelu, z 10 odstotki tvegane kapitala (to so delnice, ki jih kupijo menedžerji in zaposleni v podjetjih) in z 90 odstotki dolžniškega kapitala (to so delnice v skladih in ne pomenijo podlage za glasovalne pravice; upravljanje poteka samo na podlagi 10 odstotkov tvegane kapitala, postopno pa se dolžniški del izplača in se podjetje v celoti privatizira).²⁶

²⁴ Mencinger v besedilu iz leta 2013 povzame svoje poglede na lastnino in privatizacijo skozi različna obdobja svojega raziskovalnega in političnega življenja. V povzetkih s konca 80. let lahko v ozadju njegove misli prepoznamo podporo t. i. teoriji *trickle-down*, ki je takrat bila ključni argument za neoliberalne neenakosti (koristi kapitalistov naj bi pronicale navzdol v vse ravni družbe). V mnenjih o privatizaciji v 90. letih prepoznamo nagibanje k odkupnim modelom delavskega lastništva. Vemo, da pa je danes Mencinger zagovornik ideje univerzalnega temeljnega dohodka – UTD. Lahko bi rekli, da se po vseh svojih izkušnjah iz raziskovanja in politike težko odloči med tem, ali je človek (množica ljudi) »po naravi« zmožen biti aktiven in odgovoren lastnik ali ne. In to je tudi naše ključno vprašanje, ko razpravljamo o združni lastnini. Sicer pa njegova pot teče, kot sam pravi v citiranem besedilu, »pot z 'desne' na 'levo'« (Mencinger, 2013).

²⁵ Tudi študija in priporočila, ki jih je Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo leta 2015 naročilo pri CECOP-CICOPA Europe, navajajo delavske odkupe v oblike zadrug kot enega ključnih področij z največjim potencialom za razvoj zadrug v Sloveniji. Glej CECOP-CICOPA Europe, 2016.

²⁶ Mencinger je ta model predstavljal na okrogli mizi v Mariboru 29. novembra 2016. Na isti okrogli mizi je sodeloval tudi Ellerman, ki je bil skupaj z Mencingerjem kritičen do tipa privatizacije v 90. letih, kjer je bilo problematično prav umanjkanje interesa. Interesa, ki smo ga zgoraj imenovali »vsebinski interes«. Ellerman je na okrogli mizi rekel: »Privatizacija skozi razdelitev delnic javnim vzajemnim skladom je parodija privatizacije, zgolj papirna privatizacija, ker v tem primeru ni koherentne skupine zasebnih lastnikov.« V tem besedilu želimo pokazati, da je prav v zadrugah potencial za koherentno skupino lastnikov in torej potencial za vsaj deloma primerno izvedeno privatizacijo skozi zadruge. Oba gosta na okrogli mizi sta bila kritična do privatizacije prav v točki, da privatizacija ni smiselna, če nekdo dobi privatni delež tam, kjer nima »vsebinskega« interesa.

Mencinger je takrat v delniški²⁷ različici predlagal to, kar danes pogosto slišimo kot *transitional cooperative*, kot začasno in postopno izvajanje delavskih odkupov v obliki zadrug. Zato je za nas danes zanimiv ta nikoli uresničeni predlog privatizacije iz 90. let. V zadnjih letih imamo v Sloveniji (pre)več neuspešnih poskusov delavskih odkupov v obliki zadrug (Mercator, Alpina, Adria Airways, Peko, Večer, Vesna, Armal itd.). Hkrati ni niti enega primera, ki bi bil izveden v skladu z zgoraj omejenim 10. členom ZUKSB, ki omogoča predkupno pravico zaposlenim v primerih prodaje deležev podjetij s strani DUTB. Gre za situacije, kjer očitno pod trenutnimi pogoji delavski odkupi v obliki zadrug (ne samo delavskih zadrug, lahko tudi potrošniških), kjer bi iz zasebne lastnine nastala zadružna lastnina, niso mogoči. Kar manjka, je sistemska oziroma postopkovna podpora takšnim odkupom, ki se lahko deloma zgleduje pri Mencingerjevem modelu, ki v neki obliki vključuje začasen vstop države (skozi dolžniški kapital brez glasovalnih pravic).²⁸ Najti način podpore za omogočanje delavskih odkupov v obliki zadrug s posebno obliko »nove« privatizacije, vsaj delčka privatizacije, bi lahko pomenilo nekakšen popravni izpit »prve« privatizacije, novo priložnost in odpiranje možnosti za oblikovanje drugačnega tipa lastnine, tokrat zadružne lastnine, za katero smo zgoraj pokazali, da se bistveno razlikuje od zasebne (skupinske) lastnine. Mencinger na nekem mestu opiše privatizacijo kot »certificirano minulo delo« (Mencinger, 1994). Za razpravo o zadružni lastnini je to zanimiv koncept, saj gre pri zagovorništvu zadružne oblike lastnine kot skupnostne lastnine vsaj v določenem delu za argument o priznanju minulega dela oziroma za argument, ki se opira na Marxov pojem *občega intelekta*, za katerega pa se v zadružnem gibanju ne išče model certificiranja,²⁹ temveč ovrednotenja v postopku prenosa podjetij ali premoženja na zadruge, ovrednotenja minulega dela v postopkih odkupov podjetij v obliki zadrug.

²⁷ Delavsko delniško lastništvo je v svetu dobro razvito v oblikah, ki jih mnogi radi poimenujejo kot »sestrčne zadrug«, gre za delniške družbe, kjer so delavci/zaposleni večinski lastniki podjetij in upravljajo podjetja na demokratičen način. V ZDA so to na primer *Employee Stock Ownership Programs* – ESOP, o katerih govori David Ellerman. V Španiji so to na primer »delavske delniške družbe« (*sociedades anónimas laborales* – SAL).

²⁸ Omenimo, da že več kot dve leti obstaja predlog Zakona o delavskih odkupih – ZDO, ki se »valja po predalih«, v katerem je predlagana neka oblika »tranzicijske zadrug«, ki je »delavsko odkupna zadruga«, ki se poslužuje javnih garancij za odkup podjetja. Pomanjkljivost tega predloga zakona je, da je preveč ambiciozen in predvideva ustanovitev posebnega sklada prav za takšne odkupe, kar je malo verjetno, in v praksi bi ustanovitev takšnega novega sklada verjetno zahtevala več sredstev, kot smo jih zmožni zagotoviti za garancije, zato bi vzpostavitev in delovanje takšnega sklada »požrlo« več kot njegove vsebine, tj. garancije. Zagotovo pa tak sklad za zagotavljanje garancij za delavske odkupe v obliki zadrug v Sloveniji potrebujemo, lahko tudi v obliki »gostujoče« vsebine pri že obstoječih skladih, kot je recimo solidno delujoč Slovenski regionalno razvojni sklad.

²⁹ Mencinger je seveda do tega, kako je to »certificirano minulo delo« pozneje na borznih trgih izpuhtelo, zelo kritičen (Mencinger, 1994).

Sklep

Kadar je interes lastnikov zgolj količinski, na primer rast vrednosti delnic ali izplačilo dividend, tudi ekonomska udeležba širših množic nima učinka, ki bi si ga podporniki ekonomske demokracije ali participativne ekonomije želeli, saj v razmerah, kakršne so bile v Sloveniji v 90. letih, razdelitev certifikatov, ki so bili vezani na sklade ter predani v upravljanje upravljalnim organizacijam, lastniki certifikatov niso/nismo niti dobro vedeli, lastniki česa sploh smo, kaj šele, da bi imeli vsebinski odnos, vsebinski interes glede svoje lastnine. Takrat smo, kot v številnih državah, sledili Sachovemu načrtu privatizacije skozi vzajemne sklade, katerih lastnost je prav razpršenost lastnine, kjer lastnina določenega sklada v nekem podjetju nikoli ne presega 15 odstotkov.³⁰ Gre za zelo neosebno lastnino, ki se skozi sisteme posredovanj, kot so bili v primeru privatizacije v Sloveniji certifikati in skladi (sicer pa so ista stvar tudi delniške družbe in upravljavci naložb) vse bolj in bolj oddaljuje od človeka kot končnega lastnika s »pravim« interesom.

Danes z »novo« privatizacijo ponavljamo Sachsov načrt iz 90. let, država pri prodaji državnega premoženja ponovno preskakuje morebiti najbolj zainteresiranega kupca (zaposleni in uprava podjetij v prodaji ter redni uporabniki produktov teh podjetij) ter prodaja deleže podjetij nezainteresiranim skladom in vlagateljem s kratkoročnimi (količinskimi) interesi. Ponovno spregledujemo, da imamo po eni strani tradicijo zadružništva, po drugi strani zgodovinsko izkušnjo, kot pravi Ellerman, »*de facto* lastništva družbenih podjetij«, ter da imamo zadružno zakonodajo s potencialom za razvoj v smeri uzakonjenja *commons* in tudi nove zadružne prakse v tej smeri. Ob tem pa se seveda moramo zavedati, da je meja med »odtujenim« lastnikom v razpršeni lastniški strukturi ter članom zadruga v zadružni lastnini (sploh kadar gre za velike zadruga z več sto ali celo več tisoč člani) zelo tanka in zelo spolzka. Vendar je razlika na obeh straneh te meje odločilna: na eni strani imamo številne lastnike, ki so zainteresirani samo za dividende, na drugi strani pa imamo številne lastnike, ki so zainteresirani za kakovostne dobrine, za učinkovite komunalne storitve, za kakovostne skrbstvene storitve, za varna delovna mesta, za varstvo narave in za stabilen razvoj lokalnega okolja. Zadruga so združenja oseb. Substanca zadruga so zainteresirani člani.

Literatura

AVSEC, FRANCI (1996): Zadržne vrednote, načela in praksa (ob stoletnici Mednarodne zadržne zveze). *Teorija in praksa* 33(1): 48–63.

AVSEC, FRANCI (2018): Zadruga na Slovenskem: kratek zgodovinski oris. *Časopis za kritiko znanosti* XLVI (271): 104–116.

³⁰ Drugače od holdinga, ki je oziroma bi vsaj naj bil »zainteresiran« lastnik s ciljem prestrukturiranja podjetja in ne s ciljem zgolj prodaje podjetja oziroma zgolj trgovanja z delnicami.

- BABIČ, KAROLINA (2018): Prenosi podjetij na delavske zadruge. *Ekonomska demokracija* 22(1): 10–12.
- BABIČ, KAROLINA (2015): Zadruga kot primerna oblika krepitve ekonomske demokracije. *Ekonomska demokracija* 19(2): 21–22.
- CAAP (2018): *Aplikativna analiza stanja na področju socialne ekonomije v Republiki Sloveniji*. Pridobljeno/odstopljeno od Združenja CAAP, so. p., ki je za naročnika, Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, izvedlo analizo.
- CECOP – CICOPA EUROPE (2016): *Spodbujanje delavskih, socialnih in storitvenih zadrug v Republiki Sloveniji*. Poročilo Evropske konfederacije delavskih in storitvenih zadrug. Dostopno na: <http://brazde.org/wp-content/uploads/2016/11/Poro%C4%8Dilo-CICOPA-Spodbujanje-delavskih-socialnih-in-storitvenih-zadrug-v-Sloveniji1.pdf> (24. november 2017).
- ELLERMAN, DAVID (2018): Postsocialistična tranzicija in demokracija na delovnem mestu: Zamujene priložnosti za solidarnostno ekonomijo. *Časopis za kritiko znanosti* XLVI (271): 117–131.
- GOSTIŠA, MATO (2017): *Ekonomska demokracija v 21. stoletju*. Dostopno na: <http://www.delavska-participacija.com/priloge/2519-1.pdf> (23. februar 2018).
- ICA – MEDNARODNA ZADRUŽNA ZVEZA (2018): Zadrुžna identiteta, vrednote in načela. *Časopis za kritiko znanosti* XLVI(271): 137–138.
- MENCINGER, JOŽE (1992): *Pismo poslancem slovenskega parlamenta*. Osebni arhiv avtorice.
- MENCINGER, JOŽE (1994): Neskončnost ničvrednosti. *Delo, Sobotna priloga*, 24. september. Osebni arhiv avtorice.
- MENCINGER, JOŽE (2008): Konec »konca« zgodovine. *Mladina*, 29. oktober.
- MENCINGER, JOŽE (2013): Premišljevanja o lastnini. *Mladina*, 25. april.
- EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2017): *Nedavni razvoj socialne ekonomije v Evropski uniji*. Bruselj: Evropski ekonomsko-socialni odbor. Dostopno na: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-876-sl-n.pdf> (23. marec 2018).
- SANCHEZ BAJO, CLAUDIA IN BRUNO ROELANTS (2015): *Kapital in past zadolževanja: Zadrुžništvo kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan.

Viri

- CAAP (2016): *Zadrुževanje – proces povezovanja v zadrुžništvu. Praktični nasveti za samovodenje skupin*. Priročnik. Maribor: Združenje CAAP, so. p. Dostopno na: <http://brazde.org/wp-content/uploads/2015/10/Zadru%C5%BEEvanje-priro%C4%8Dnik.pdf> (25. januar 2018).
- CAAP (2017): *Prenos podjetij na delavske zadruge*. Zloženka. Maribor: Združenje CAAP, so. p. Dostopno na: http://brazde.org/wp-content/uploads/2017/06/TransfertoCOOPS_zlo%C5%BEEenka_slo.pdf (24. november 2017).

PREDLOG ZAKONA O DELAVSKIH ODKUPIH – ZDO (2015). Interno gradivo, pridobljeno od naročnika priprave predloga po elektronski pošti.

USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE. Uradni list RS 47/13.

ZAKON O DENACIONALIZACIJI (ZDEN). Uradni list RS 27/91-I, 56/92.

ZAKON O DRUŠTVIH (ZDRU-1-UPB2). Uradni list RS 64/2011.

ZAKON O GOSPODARSKIH DRUŽBAH (ZGD-1). Uradni list RS 65/09, 33/11, 91/11, 32/12, 57/12, 44/13.

ZAKON O LASTNINSKEM PREOBLIKOVANJU PODJETIJ (ZLPPC). Uradni list RS 55/92, 7/93, 31/93, 32/94.

ZAKON O SLOVENSKEM DRŽAVNEM HOLDINGU (ZSDH-1). Uradni list RS 25/2014.

ZAKON O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH ZAKONA O SOCIALNEM PODJETNIŠTVU (ZSOCP-A). Uradni list RS 13/18.

ZAKON O UKREPIH REPUBLIKE SLOVENIJE ZA KREPITEV STABILNOSTI BANK (ZUKSB). Uradni list RS 105/2012, 104/15.

ZAKON O ZADRUGAH (ZZAD-UPB2). Uradni list RS 97/09.

Mir, zadruge in solidarnostna ekonomija

Teoretska osnova in praktični primeri gradnje miru

Abstract

Peace, Cooperatives and the Solidarity Economy: Theoretical Foundations and Practical Examples in Peacebuilding

The text discusses the connections between peace and solidarity economy, and how the latter, particularly in the form of cooperatives, can contribute to peacebuilding. Peace is a polysemic word, but the discussion surrounding it has recently been focusing on the concept of "liberal peace" as it relates to the activities of (big) business. When peace is understood as a refuge or a safe haven for life, however, the debate opens up to include the question of the importance of peacebuilding efforts by socialized and situated human beings who are able to work, share and live together while creating a safer, more sustainable and dynamic world. Cooperatives and the solidarity economy have a positive influence in all the phases of a crisis: before, during and after a violent conflict. Their characteristics offer significant potential for peacebuilding towards a "positive peace" as understood by Galtung.

Keywords: cooperatives, solidarity economy, peace, peacebuilding

Claudia Sanchez Bajo holds PhD in Development Studies and teaches at the Institute of Advanced Studies at the University of Pavia. She has lectured at various universities in Europe, Canada and the United States, and worked as a consultant with ILO (International Labour Organization) and the Geneva Third World NGO. She has also collaborated with the United Nations. (claudia.sanchezbajo@gmail.com)

Povzetek

Prispevek obravnava povezanost med konceptoma mir in solidarnostna ekonomija, pri čemer se še zlasti osredinja na vlogo zadrug pri gradnji miru. Mir je večpomenska beseda, a se o njem zadnje čase razpravlja predvsem v povezavi s poslovno dejavnostjo, pri čemer se največkrat misli na velik posel, ki velja za element »liberalnega miru«. Vendar ko mir razumemo kot zavetje življenja ali njegov varni pristan, se razprava razširi na vprašanje, kako pomembna so za gradnjo miru prizadevanja socializiranih in formiranih ljudi, ki so zmožni delati, sodelovati in živeti skupaj ter obenem ustvarjati varnejši, bolj trajnosten in dinamičen svet. Zadruge in solidarnostna ekonomija imajo pozitiven vpliv na vseh stopnjah krize: pred nasilnim spopadom, med njim in po njem. Poleg tega imajo pomemben potencial za gradnjo miru kot »pozitivnega miru« v Galtungovem pomenu.

Ključne besede: zadruge, solidarnostna ekonomija, mir, gradnja miru

Claudia Sanchez Bajo je doktorica razvojnih študij, ki predava na Univerzi v Pavii. Doslej je delovala na različnih univerzah v Evropi, Kanadi in ZDA, svetovala Mednarodni organizaciji dela (ILO) in ženevski mednarodni nevladni mreži Tretji svet ter sodelovala v programih Združenih narodov. (claudia.sanchezbajo@gmail.com)

Uvod¹

Zaradi širjenja ponavljajočega se nasilja se mirovnim študijam v zadnjih desetletjih namenja čedalje več pozornosti. Vzorec nasilja, ki je prevladoval v 20. stoletju, se je spremenil, saj se v 21. stoletju več konfliktnih regionalnih območij sooča s ponavljajočimi se cikli nasilja (Svetovna banka, 2011). Pojavlja se v mnogoterih oblikah – od odkrite vojne, do strukturnega, kulturnega in političnega nasilja – in je vzrok, da se je več kot 65 milijonov ljudi prisilno razselilo po svetu.² Ker stara politika ne najde trajnih rešitev, je čedalje več zanimanja za vprašanja, kako lahko civilna družba in poslovna dejavnost pripomoreta k povrnitvi miru na način, ki presega posamična prizadevanja. Že leta 2005 je UNHCR, organizacija OZN, namenjena prisilno razseljenim ljudem, definirala krepitev zmogljivosti³ ne zgolj kot individualni ukrep, temveč tudi kot *kolektivni ukrep*. Poleg tega se je v svetu, ki se je najprej opotekal iz dolžniške in nato iz globalne krize v letih 2007–2008, ko so številne države izvajale politike strukturnih prilagoditev in varčevanja, utrdilo nezaupanje v politični sistem in elite. Skrajna stališča s popreproščenim mišljenjem hranijo sovraštvo in polarizirajo politiko. Kaj je v tem kontekstu mir in kako je povezan z zadrugami in solidarnostno ekonomijo? Ni nujno, da ta koncepta povezujemo.

Prvi del besedila obravnava najpomembnejše poglede na mir in politično ekonomijo. Številne sodobne raziskave sledijo idejam, kot so »liberalni mir«, pogodbeni vidik miru in poslovne dejavnosti, druge raziskave pa razpravljajo o drugačnih pogledih na mir, in sicer iz perspektive sodelovanja in solidarnosti. Galtungovo razlikovanje (1969) med pozitivnim in negativnim mirom nam omogoča razločiti mir od nasilja in obenem oba povezuje.⁴ Zgodovina obeh pogledov na mir sega v 17. stoletje, k Hobbesu in Spinozi. Drugi del besedila podaja oceno glavnih raziskav o vlogi podjetniške dejavnosti in civilne družbe v procesu gradnje miru. Galtungov koncept pozitivnega miru je znova povezal solidarnostno ekonomijo z gradnjo miru iz perspektive usposobljenja, življenja, vzajemne pomoči, varnega prostora in okolja. V tretjem delu besedilo obravnava primere gradnje miru s pomočjo zadrug in solidarnostne ekonomije, njihove uspehe, potenciale in omejitve.

¹ Besedilo temelji na predavanju o miru in zadrugi, ki je bilo februarja 2017 v Imshausenu v Nemčiji. Avtorica se zahvaljuje recenzentom za komentarje.

² Junija 2017 je bilo po svetu prisilno razseljenih 65,6 milijona ljudi, med njimi je bilo 22,5 milijona beguncev in 10 milijonov ljudi brez državljanstva. To je največ v dokumentirani zgodovini. Več kot polovica razseljenih ljudi živi na Srednjem vzhodu, v Severni Afriki in na afriški celini. Največ razseljenih ljudi je v Turčiji, Pakistanu, Libanonu, Iranu, Ugandi in Etiopiji (Edwards, 2017).

³ Krepitev zmogljivosti je »proces, v katerem posamezniki, institucije in družbe posamič ali kolektivno razvijejo zmožnosti za opravljanje funkcij, reševanje problemov ter za določanje in doseganje svojih ciljev« (UNCHR, 2005: dodatek 2, 7).

⁴ Negativni mir je odsotnost ali zmanjšanje nasilja. Pozitivni mir ustvari razmere za odpravo izvornih razlogov nasilja, vključno z neposrednimi, kulturnimi in strukturnimi (Galtung, 1969).

Koncepti miru

Pomeni miru

Mir je bistven za preživetje ljudi. Po navadi ga razumemo kot varen prostor, zatočišče, v katerem lahko ljudje kot odgovor na občutene potrebe razvijejo svoje največje potenciale na ravni veččin, zavesti in teženj. O miru lahko razmišljamo kot o nekakšni kontinuirani pripadnosti posamezni sferi, pa tudi družbeni in univerzalni. V večini jezikov mir pomeni življenje v viziji sveta, ki ljudem zagotavlja umestitev v svet ali kozmos kot skupni prostor, v katerem sobivajo v medsebojni naklonjenosti ali harmoniji, hkrati pa tudi umeščenost v svet, kjer nujno obstajajo različni pogledi na potrebo po dialogu in pomiritvi, potemtakem tudi na potrebo po skupnem odločanju in reševanju morebitnih konfliktnih pogledov. Po prelomnem 14. stoletju v Evropi se je njegov pomen spremenil v dualističen odnos med zmagovalci in poraženci, v oblast nad drugimi, ki se sklene s časovno nedoločeno pogodbo ali paktom med dvema stranema.⁵

Ireniki povezujejo mir z ekumenizmom, pravičnostjo in zakonom. Za Erazma je mir tako pogoj za možnost biti človek kot tudi pogoj za uresničevanje pravičnosti (Erasmus, b. d.[1521]). V Rousseaujevi interpretaciji (b. d.[1761]) načrta opata Saint-Pierra z enakim imenom, ki podpira skupno federacijo držav v Evropi, mir med pogodbenima stranema ni bil kaj več kot začasno premirje, zato se zavzema za krovni sistem:

Priznajmo si, da si pomembne vladavine Evrope dosledno stojijo nasproti v vojnem stanju in da so vsi separadni sporazumi med njimi po naravi prej začasna premirja kot resnični mir: zato, ker za take sporazume redko jamči kdo drug kot pogajalski strani. (Rousseau, b. d.[1761])

Kant doda idejo državljanske ustave s svetovljanskimi pravicami državljanov, ki bo na svetovni ravni prešla v idealno federacijo svobodnih republik brez državnih obveznosti (Kant, 2010[1795]: II. del, 5–11). Veliko pozneje, leta 1946, je Einstein podpisal *Poziv k miru*, v katerem se vnovič poudarja, da mir ni samo odsotnost vojne, temveč rezultat pravičnosti in zakonitosti (Otto in Heinz, 1960).

Pogodbeni pogled na mir ohranja pravice absolutnega vladarja, ki mu zaradi politične oblasti, odmerjanja davkov, odločitev o vojni in miru ter nadzora nad javnim izražanjem ni treba zagotavljati zaščite pred arbitrarnostjo oblasti. To pojmovanje izhaja iz Hobbesa (1588–1679), ki poudarja varnost in izključuje ideje solidarnosti, empatije in integralnega dojetanja položaja ljudi. Hobbes v *Leviathanu* (2010[1651]) trdi, da mir izhaja iz monopola oblasti, pridobljenega s pogodbo ali dogovorom, potem ko se podaniki trajno podredijo kralju. »Mir je ohranjanje

⁵ Za lingvistične izraze in poglede na mir glej Sanchez Bajo, 2017.

veljavnosti zavez; toda zaveze začnejo veljati šele z vzpostavitvijo civilne oblasti, ki je sposobna prisiliti vazale, da jih ohranjajo.« (Hobbes, 2010[1651]: 15. pogl., 66) V tem primeru zmaga pomeni mir.

Drugače kot Hobbes Spinoza (1632–1677) pravi, da je mir tisti, ki vodi v več miru (Spinoza, 2002c: 5. pogl., 4. točka). Notranji mir uspeva v okolju, kjer obstaja oboje, življenje brez strahu, ki pa najbolje uspeva z *vzajemno podporo*. Po njegovem mnenju je svoboda naravna pravica ljudi, ki morajo biti svobodni, da se izražajo. Ljudje so družbena bitja, ki so lahko racionalna in čustvena. Vsakdo ima izkušnjo biti živ in se zaveda svoje lastne eksistence (Spinoza, 2002b: 3. del, op. 9; 4. del, op. 8), toda utemeljeno razumevanje, podprto z notranjim mirom, vodi v spoznanje in samospoznanje. Modri in učeni so lahko bližje miru. Spoznanje je tisto, ki razlikuje duha najmogočnejših in najbolj krepstnih ljudi, odlikuje jih resnična zavest. Toda ne gre zgolj za notranjo mirnost duha, temveč tudi za sočasno koherentno delovanje v svetu, ki je »podprto z budnostjo, pravičnimi delanji in umevanjem« (Spinoza, 2002a: 4. pogl., 34. točka).

Za Spinozo je bil Hobbesov pogled despotski in suženjski (Spinoza, 2002a: 20. pogl., 7. točka⁶). Spinoza je trdil, da so ljudje družbena in racionalna bitja, ki morajo za preživetje in rast sodelovati (Spinoza, 2002b: 4. pogl.⁷, pravilo 35, 2. korolarij, opomba k 35. pravilu). Spinozovo ontološko stališče, preneseno v politiko, je, da sta vzajemna pomoč in razumni dogovor nujna za uživanje življenja v miru in za povsem enake pravice, ki ljudem pripadajo po naravi. To pa pomeni tudi uveljavitev zakonov za vse in obrambo teh pravic za vse (Spinoza, 2002a: 16. pogl., 8. točka). Na podlagi tega sta demokracija in republika najboljša sistema, na katerih lahko temelji mir (Spinoza, 2002c: 6. pogl.,⁸ 4. točka).

Ravven (2013: 414–420) poveže Spinozo z nevroznanostjo, filozofijo in psihologijo. Kognicija pomeni odgovornost in odprtost, je zavedanje, da smo del celote, kjer ljudi prek socialnih struktur na skupni ravni usmerjata družbenost in umeščenost v specifične situacije (ibid.: 130). Človek mora biti »umeščeni jaz«; zmožen preseči samega sebe (ego ali zaverovanost v popolno individualnost); se na podlagi najboljšega poznavanja zavedati okolice in drugih bitij; z empatijo dojemati položaj in se po njej ravnati. Umestitev samega sebe omogoča samostojno delovanje, pri tem pa sta bistvena odprtost in svoboda mišljenja, ki zahtevata pozornost in trud.

Spinozov nauk je navdihnil Plockhoyevo socialno in gospodarsko združeno pobudo. Pieter Cornelis Plockhoy je imel tesne stike s Spinozo in Spinozovim učiteljem Van den Endejem (Israel, 2001: 177–179). Leta 1663 je blizu današnjega Lewesa v Delawareju ustanovil skupnost (ki so jo čez eno leto uničili Britanci).

⁶ »Najboljša ureditev za uspevanje svobode in miru je republika.«

⁷ *O človeškem suženjstvu ali o silah afektov*. Aksiom: »V naravi ni nobene posamezne stvari ...«

⁸ *Monarhija*.

Njegova socialno-gospodarska pobuda vsebuje bistvene značilnosti današnjih zadrug in skupnostne ekonomije. Njen glavni cilj je bil zgraditi skupen varen pristan, v katerem lahko člani v miroljubno delujočem gospodarstvu živijo solidarno, v blaginji za vse in se izobražujejo. Diskriminacija ni bila dovoljena, deklice so dobile enako izobrazbo kot dečki in vsi so bili deležni blaginje. Del Plockhoyeve dejavnosti je bil skupen, tako da je članom pripadal en in enak delež gospodarstva na članstvo, medtem ko je bil drugi del dejavnosti zaseben in je obsegal zasebne domove družin ter njihove posle in obrtniške dejavnosti. Vsakdo je imel en glas, lahko je bil izvoljen na funkcijo in pravila so veljala za vse enako. To je bila demokracija, republika in zadružno podjetje.

Sodobne mirovniške študije

Za utemeljitelja sodobnih mirovniških študij velja Johan Galtung, za katerega mir ni samo odsotnost neposrednega očitnega nasilja med državami in/ali ljudmi, temveč tudi odsotnost strukturnega in kulturnega nasilja, pri čemer je ločil negativni mir od pozitivnega (Galtung, 2011). Pozitivni Mir je odvisen od blaginje za vse, težnje po enakih pravicah in pravice do miroljubnega priznavanja drugačnosti, transkulturne in interkulturne človeške naklonjenosti ter uresničevanja možnosti sodelovanja, kar ustvarja zaupanje, varnost in skupno blaginjo. Mir se razlikuje od pravičnosti in fleksibilnosti, čeprav vse troje vzajemno vpliva drugo na drugo. Mir velja za obeležje kulture in je nasprotje nasilni kulturi. Strukturno nasilje je povezano z neenakostjo, problemi revščine, koncentracijo bogastva in zemlje, oblastjo ali institucionalnimi strukturami, ki so nepravične, pristranske in arbitrarne. Galtung je začel gledati na pozitivni mir kot na pravico do življenja brez trpljenja, ki je uresničljiva z gospodarskim razvojem in socialno pravičnostjo. Nedavno je izjavil, da so sodelovanje in zadruge glavna pot za doseg »pozitivnega miru«. Koncept gradnja miru se je z idejo pozitivnega miru utrdil in postal vezni člen med ohranjanjem miru in vzpostavljanjem miru, a se od njiju tudi razlikuje. Galtung je zasnoval *Journal on Peace Studies*, ki objavlja raziskave o nasilju posameznikov in nasilju nad posamezniki in/ali skupinami. Raziskave se izvajajo na makro- in mikroravni in zajemajo tudi proučevanje neposrednega, strukturnega in kulturnega nasilja, o katerih so zbrane zajetne baze podatkov.

Galtung (2015) formulira Mir kot enačbo, enako kot:

pravičnost + empatija

travma + konflikt

Pravičnost je vzajemna in prinaša enake koristi. Empatija je razumevanje tega, kar drugi občutijo. Obojega mora biti več kot travme in konflikta.

Raimon Panikkar (1995) govori o *kulturni razorožitvi*, ki na dialoški ravni omogoča mir. Predpogoj za to je močna intelektualna in pluralna kritika kulture.⁹ Po njegovem mnenju potrebujemo najprej pravo filozofijo miru. V pismu¹⁰ definira mir skupaj z nenasiljem. Mir ni izključno pasiven, ni manko sile in moči, temveč spoštovanje osebnega dostojanstva vsakega bitja; na uresničevanje miru se moramo najprej pripraviti. Enako kot za Spinozo sta tudi za Panikkarja notranji in zunanji mir soodvisna. Po njegovem mnenju ne more biti miru, če potekajo priprave na vojno. Miru ni mogoče osvojiti ali vsiliti; treba ga je odkrivati, gojiti in ustvariti. Ni enega samega koncepta miru, niti recepta ali programa zanj. Več je kot pravičnost in ravnovesje; je najvišja vrednota življenja. O miru govori kot o *mitu*, ki dopušča nasprotujoča si stališča. Pot v mir vodi skozi transcendenco, ki je odpuščanje, to pa prihaja iz srca (ne iz volje), in kontinuirani dialog, in ne pomeni vrnitve v prejšnje stanje. »Edina pot k miru je pot naprej« z dialogom med enakimi, kajti edino pomiritev vodi k miru in dialog k pomiritvi. Ne tisti dialog, ki vodi k rešitvi, temveč dialog kot proces *za bivanje*. Vsaka kultura ima izdelano razumevanje, kaj je miroljubnost, in to je razlog, zakaj so pomembni medkulturni dialog, hibridnost in skupna izkušnja. Denimo, Ruanda ima koncept Ubuntu, medtem ko v špansko govorečih državah prevladujejo *comunidad de base* in ideje jezuitov.

Hannah Arendt je prenesla idejo »dobrega miru« v politiko kot tvorni rezultat vzajemnega kompromisa in razumevanja. Trdila je, da je osredinjenost na mir kot proces tisto, kar ustvari razliko. Stvaren pristop Hannah Arendt potrjuje, da »je moč v kolektivnem delovanju in solidarnosti« (v Enns, 2015: 223–224).

Skratka, premislek o miru se je razvijal postopno, od negativnega miru do holističnega in podrobneje izdelanih pristopov (Groff, 2008). Danes imajo številne univerze po svetu študijsko smer mirovne študije, toda področje kritizirajo zaradi manka teoretske doslednosti in metodologije. Akademski teoretiki zasmehujejo makrovojne koncepte, kot so »hibridno mirovno upravljanje« (Belloni, 2012), »liberalni mir« (Richmond, 2006) in »enodimenzionalni birokratski mir« (Goetschel in Hagmann, 2009). Sočasno pa se zaradi prepada med makro- in mikropristopi – zadnji se osredinja na skupine posameznikov in njihovo varnost – zanemarja analiza srednje ravni, ki jo sestavljajo organizacije in strukture. Čeprav obstaja ogromno strokovne literature, se številne mirovne raziskave osredinjajo na nasilje in njegove negativne učinke, varnostna vprašanja in politična pogajanja. Kot smo videli, sega zgodovina tega področja v Evropi daleč v 18. stoletje, danes pa so vodilne na tem področju skandinavske države z inštituti, kot sta International

⁹ Za uvod v Raimona Panikkarja glej intervju iz leta 1996, dostopen na: https://www.youtube.com/watch?v=Cbjd_TdnqXg; in spletno stran: <https://www.giffordlectures.org/lecturers/raimon-panikkar>.

¹⁰ Panikkar je svoje ideje prvič predložil v zahvalnem pismu uredniku knjige *Philosophia Pacis, homenaje a Raimon Panikkar* (Siguan, 1989), ponovno pa so bile objavljene v njegovi knjigi *Paz y desarme cultural* (1993).

Peace Institut v Oslu (PRIO) in Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). Drugi mreži sta še IPRA (International Peace Research Association) in EPS (Economists for Peace and Security).

Strokovnjaki na terenu kažejo bolj sistemski premislek, usmerjen v holistični, večravenski ali večplastni, transkulturni ali matrični pristop. Vsako posamezno situacijo obravnavajo tako na deskriptivni kot na analitični ravni in upoštevajo ključne akterje, ravni in sistemske značilnosti, vrednote, percepcije in verovanja, ravnanja in strategije. Lederach in drugi so zbrali orodja, ki so jih oblikovali strokovnjaki za gradnjo miru na terenu (Lederach in dr., 2007). Echavarria (2014) je za mirovne delavce uvedla Dietrichovo orodje poizvedovalnega kartiranja konfliktov (za pridobitev odgovorov zainteresiranih). Sočasno je ameriška neprofitna organizacija Collaborative Learning Project izdelala koncepte za ugotavljanje stopnje in vpliva sprememb: »Peace Writ Large« in »Peace Writ Little«¹¹ ter kot študije primerov Reflektiranje mirovniške prakse (Reflecting in Peace Practice – RPP) (Anderson in Olson, 2003).¹² Evalvacija je postala orodje v okviru sicer predpisanih priporočil v procesu gradnje miru (denimo OECD DAC, 2007).

Poslovna dejavnost in civilna družba pri gradnji miru

Poslovna dejavnost in gradnja miru: najnovejše

Pri premišljanju o miru je danes najbolj razširjen normativni pristop, ki temelji na konceptu »liberalnega miru«. Liberalna gradnja miru se zavzema za tržno usmerjene gospodarske reforme in institucije, povezane z idejo moderne države (Newman in dr., 2009), pri čemer se za poslovno dejavnost predvideva, da bo pripomogla k miru z vlaganji, odpiranjem delovnih mest in gradnjo infrastrukture. Podjetja se lahko nato samoiniciativno odločijo, ali bodo spoštovala tudi smernice, ki uravnavajo vpliv dobičkonosnih poslovnih dejavnosti na človekove pravice. Gre za t. i. korporativno družbeno odgovornost in/ali korporativno filantropijo.

¹¹ Koncept »'Peace Writ Large' pride v poštev pri 'širših slikah' konflikta in ne pri nekem posameznem elementu konfliktna situacije /.../ Pogosto se uporablja pri konfliktnih dinamikah na državni ravni, lahko pa tudi pri subdržavnih ali regionalnih dinamikah, povezanih z njimi. Pri upoštevanju koncepta Peace Writ Large je treba obravnavati ključne dejavnike konflikta in si ustvariti širšo sliko /.../ Od vseh programov ne moremo pričakovati, da bodo sprožili konkretne spremembe na širši družbeni ravni. Številni programi so uspešni pri manjših intervencijah, tj. pri delovanju na skupnostni ravni ali z manjšo skupino ljudi, s čimer prispevajo k 'Peace Writ Little'.« (CDA Collaborative Learning Projects, 2014: 10)

¹² Z naslednjimi vprašanji: ali sprememba vpliva na več ljudi ali na ključne ljudi; o ravneh in velikosti vpliva: ali sprememba vpliva na osebno, družbeno ali politično raven? Ali se spremenijo države, vrednote, percepcije ali institucije in sistemi?

Zanimanje za vodenje poslovne dejavnosti v povezavi z mirom kaže tri glavne težnje: a) promocija korporativne družbene odgovornosti; b) spodbujanje zasebnega sektorja, da se loti razvoja in politike v razmerah javnega dolga in varčevalnih politik ali strukturnih reform; c) sledenje dobavni verigi in portfeljem na nastajajočih trgih in v njihovi soseščini (Ford, 2015: 451–452). Ta pristop kritizirajo, da ne upošteva motivacij podjetij, kdo so odločevalci in kako notranje vodenje učinkovito in trajnostno vpliva na mir.

Pojem gradnja miru so v OZN uvedli leta 1992, ko je bila sprejeta *Agenda za mir*, v kateri pojem gradnja miru razločijo od pojmov ohranjanje miru (*peacekeeping*), vzpostavljanje miru (*peacemaking*) in diplomacije. Namen Agende za mir OZN je bil »opredeliti in podpreti strukture, ki bodo utrjevale mir in krepile zaupanje med ljudmi« (OZN, 1992: 824). Potem ko so določili gradnjo miru kot glavno komponento korporativne družbene odgovornosti, so oblikovali pobudo Globalni dogovor OZN – UNGC (United Nations Global Compact, 2015). Podjetja so povabili, naj se prostovoljno odločijo za korporativno družbeno odgovornost in pristopijo h Globalnemu dogovoru OZN, pri čemer so računali, da bodo tako nastale spodbude za prevzem vlog, ki presegajo goli komercialni interes.¹³

Leta 2014 je CDA Collaborative Learning Projects za Globalni dogovor OZN pripravila pregled delovanja podjetij v konfliktnih razmerah, po katerem sega njihov angažma od a) izogibanja negativnemu vplivu in b) prizadevanj za pozitivne spremembe do c) obravnavanja ključnih strani v konfliktu. Ocenili so, da lahko k miru pripomore samo tretja možnost, ker deluje tako na mikro- kot makroravni (CDA Collaborative Learning Projects, 2014).

Raziskav o povezavi poslovne dejavnosti z gradnjo miru je čedalje več in večinoma obravnavajo kodeks ravnanja prostovoljne korporativne družbene odgovornosti zlasti v konfliktnih okoljih med samim konfliktom in/ali po njem. Tako se danes večinoma osredinjajo na vprašanje, kako lahko velika tuja podjetja pripomorejo k uveljavljanju pravic na lokalni ravni in podpirajo nekatere prakse, za katere se zdi, da zmanjšujejo nasilje in jih včasih imenujejo transformativno podjetništvo (Fort in Schipani, 2007).¹⁴ Na splošno pa današnje stanje kaže na pomanjkanje kritičnih raziskav in teorije, na nenatančno terminologijo, med drugim tudi na potrebo po razpravi o vodenju poslovne dejavnosti v podjetju in vzdolž celotnih vrednostnih verig (ki ni omejena zgolj na pogovor o posameznih tovarnah ali podjetjih) (Ford, 2015).

Prevladujoči diskurz se izogiba literaturi o gradnji miru tako na ravni teorije kot prakse, prav tako pa tudi literaturi o podjetniški dejavnosti in konfliktu, kot so recimo ozemeljski spori. Raziskave so predstavljene kot najboljši primeri in so

¹³ Podjetja, ki pristopijo h Globalnemu dogovoru OZN, se zavežejo, da bodo svoje poslovanje in poslovne strategije uskladile z desetimi načeli Globalnega dogovora OZN (glej UN Global Compact, b. d.), ki se nanašajo na človekove pravice, delo, okolje in boj proti korupciji.

¹⁴ Glej forum z enakim imenom na: <http://globaltransformation.com/#home>.

premalo kritične, poleg tega ne namenajo pozornosti vzpostavljanju institutov za mir v samih podjetjih. To pomeni, da se raziskave ne ukvarjajo z upravljanjem. Zato je čedalje več zahtev za kritične raziskave, iskanje emancipatornih ciljev, ki koristijo delovanju in avtonomiji, za raziskave *in situ*, učenje lokalnih jezikov, namesto da se jih ignorira, analizo odnosov moči kot sistema pravil in raziskav o institucionalni organiziranosti oblasti in načinu družbene reprodukcije (Korf, 2004) tako na terenu kot tudi na makro in celo na svetovni ravni.

Koncept »liberalnega miru« je odraz premika od vzdrževanja miru med državami k vzdrževanju miru v eni državi, ki je največkrat označena kot padla država ali država, ki ne dosega »modernih« standardov. Zdi se, kakor da bi bil lahko liberalni pristop k miru odredbeno in normativno uresničljiv z birokratskimi postopki in bi se ga lahko zamenjalo z graditvijo države od zgoraj navzdol ali lokalnih oblastnih struktur, ki sodelujejo v gospodarski liberalizaciji (Richmond, 2006; 2012). Liberalni pristop k miru se je uporabljal v celi vrsti držav in kritizira se ga, da ni preveč liberalen, ker ne upošteva skupnosti, onepolnomočenja (*disempowerment*), zmernosti, tradicionalnih oblik dialoga in/ali pravičnosti ter drugačnih mnenj (Newman in dr., 2009: 13, 14, 139, 326).

Pomiritev med stranmi v konfliktu je bistvena (Lederach, 1997). Liberalni pristop k miru sicer omenja lokalne zmožnosti ali mirovne pobudnike, toda od njih se pričakuje samo, da spremenijo ali ovirajo »slabo« stran. Kot so zapisali Newman in drugi (2012: 27): »Zdi se, da mednarodna gradnja miru, usmerjena v ustanovitev močne države, odraža dediščino Hobbesa in ne, kot se ponavadi zatrjuje, Wilsona in Kanta.« Drugi podkrepijo kritiko še s tem, da je »liberalni mir« povzročil sekurizacijo mira (z intervencijo, strokovnim znanjem in industrijo); in da se v pokonfliktni fazi (z vlaganjem v obnovo in demobilizacijo) pojavi tranzicijsko iskanje identitete, ki velja za družbeno anomijo (Goetschel in Hagmann, 2011).

Civilna družba in gradnja miru

Od civilne družbe in gradnje miru se pričakuje, da preprečujeta nasilen spopad in prva opozorita nanj, obvladujeta konflikt ter v postkonfliktnih razmerah vzpostavljata mir. Različni akterji civilne družbe lahko postanejo mirovni posredniki, koordinatorji in mirovni pogajalci. Civilnodružbena prizadevanja za gradnjo miru prihajajo – tako kot pri vseh drugih širših pobudah – iz širokega spektra gibanj, od verskih skupin, razvojnih nevladnih organizacij do zagovorniških skupin in skupnostnih organizacij, vključno z zadrugami.

Raziskava Svetovne banke o potencialih gradnje miru in civilne družbe razkriva nekaj protislovij. Najprej, v civilno družbo naj ne bi spadala podjetja. Nato želi civilno družbo izključiti iz monitoringa in/ali zagotavljanja storitev (besedilo ne navaja avtorja raziskave in literature): »Izvajanje storitev ni naloga civilne družbe *per se*, temveč države, trga ali tretjega sektorja.« (Svetovna banka, 2006: 18) Potem pa v Prilogi II z naslovom *Filozofski izvori in teoretski koncepti civilne družbe* (ibid.: 42)

raziskava ne razlikuje med civilno družbo, trgov in t. i. *tretjim sektorjem* (raziskava ne prepoznava solidarnostne ekonomije), temveč samo med civilno družbo in državo ali osrednjo oblastjo, kar je pravilno. Raziskava navaja naslednje naloge civilne družbe: 1. pomiritev, 2. krizno upravljanje in sprememba, 3. preprečevanje nasilja, 4. graditev zaupanja in vezi, 5. monitoring in zagovorništvo, glavni cilj pri »vključevanju z vzpostavljanjem skupnosti« pa je ustvarjanje »vezi in povezanosti« (ibid.: 43). Govori o javnih ponudbah in financiranju, partnerstvih in podpori tako mednarodnih nevladnih organizacij kot tudi mednarodnim in lokalnim nevladnim organizacijam v okviru projektov, pri čemer ugotavlja, da nacionalne nevladne organizacije v glavnih mestih dobijo največ podpore.

Dokument International Peace Research Instituta (PRIO) o civilni družbi in gradnji miru, ki ga je leta 2004 naročila Norveška agencija za razvojno sodelovanje, spomni, da konflikt spremeni civilno družbo, da »obstaja inherentna nevarnost, da se neevropske družbe sili k prevzemanju organizacijskih oblik, ki jih prepoznava Zahod« (Harpviken in Kjellman, 2004: 13) in da se reducira civilno družbo samo na nevladne organizacije, še zlasti na tiste, ki so mednarodno financirane ali transnacionalno podprte in za

katere se čedalje pogosteje predvideva, da so pristojne za številne funkcije države na področju zdravstva in izobraževanja. Čeprav so te nevladne organizacije brez dvoma vitalni del civilne družbe, pa državi ne oporekajo od spodaj in so zato prej horizontalni sopotniki večjih institucij transnacionalne vladavine. (ibid.: 13)

Povedano bolj jasno, civilna družba pripada zasebni sferi (ni sektor, temveč sfera). Civilna družba so seveda t. i. tretji sektor, skupnostne organizacije, lokalna skupnost in članske organizacije. Leta 2013 se je Svetovni ekonomski forum zavzel za širše pojmovanje civilne družbe (Svetovni ekonomski forum, 2013: 9–10).

Civilna družba je lahko spontano solidarna in lahko pomaga znova vzpostavljati in izboljševati odnose med ljudmi in skupinami. Na primer, v Nemčiji so bila po obeh svetovnih vojnah in v času kriz močna solidarnostna družbena gibanja, ki so ustanavljala zadruge, v katerih so ljudje komunicirali, se igrali, učili in pomagali drug drugemu, sklepali prijateljstva in podpirali mreže, ki so zagotavljale mir in delovanje (Müller-Plantenberg, 2015).

Seveda lahko obstajajo omejitve, kot je nemoč vplivanja na širši nabor vzrokov nasilja. V tem primeru je verjetno potrebno usposabljanje za mirovna pogajanja, kakršno vodi denimo skupnost Sant'Egidio. Lederach (1997) je za akterje razdelal več ravni usposabljanja za gradnjo miru, in sicer glede na stopnjo vodenja, od najvišjih voditeljev (vladni, vojaški, verski) do samoniklih organizacij.

Gradnja miru, solidarnostna ekonomija in zadruge

Galtungov koncept pozitivnega miru je jasno določena izkušnja, ki zahteva empatijo in racionalnost, odsotnost trpljenja, gospodarski razvoj in družbeno pravičnost. Tako se zmanjša polarizacija, vladavina prava se okrepi zaradi večjega zaupanja v koherentno skupno resnico. Ukvarjati se je treba s strukturnim nasiljem, ki je povezano z neenakostjo, vprašanji revščine, blaginjo in koncentracijo lastništva zemljišč, oblastnimi ali institucionalnimi strukturami, ki so nepravilne, pristranske in arbitrarne. Mir v najpolnejšem pomenu temelji na modelih sodelovanja (Galtung, 2011). Galtung (2012) poudarja sodelovanje in zadruge kot najpomembnejša sredstva za doseg pozitivnega miru.

Zadruge¹⁵ so spoj povezovanja (civilna družba) in podjetnosti (poslovne dejavnosti). Po MacPhersonu in Paru (2015) imajo zelo velik potencial za gradnjo miru, saj je v zadružno gibanje vključeno več kot 650 milijonov ljudi po vsem svetu (pri tej številki moramo upoštevati verjetnost dvojnega štetja, ker so številni ljudje člani več kot ene zadruge, glej Sanchez Bajo in Roelants, 2013: 4. pogl., točka 2.2). Zadruge imajo mednarodno priznan poslovni model, ki je vključen v regionalne ali državne zakonodaje in obstajajo dobesedno v vseh poslovnih sektorjih. Zadruge so »demokratično upravljana podjetja v skupni lasti« (Mednarodna zadružna zveza, 2018), kar pomeni, da se upravljajo po sistemu en član en glas ne glede na opravljeni posel ali vlaganje v podjetje in so kot take del širše socialne in solidarnostne ekonomije.

Za Bourdieuja so zadruge del tistih skupin in kolektivov, ki se zavzemajo za vrednote solidarnosti in humanosti in ki so zmožne strukturnemu nasilju iztrgati demokracijo (Bourdieu, 1998). Tako kot Galtung so tudi drugi misleci zagovarjali zadruge kot orodje za gradnjo miru. Najbolj znani med njimi so Elise Boulding (2000), Mahatma Gandhi s tolstojanskimi kmetijami (Bhana, 1975) in Martin Luther King (1966; 1967). Dokumenti kažejo, da je bila Tolstojeva ideja splošne blaginje močan navdih za judovske zadruge in zadružno gibanje v Argentini (Plotinsky, 2015; glej tudi Guia Web Ana Frank, b. d.; CGCyM, 2015). Tudi menoniti vse od 17. stoletja, sledeč Spinozi, Van den Endu in Plockhoyu, ustanavljajo zadruge ter sodelujejo pri gradnji miru, mirovnih študijah in ideji splošne blaginje.

Delo *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy* govori o zadrugah, ki so zrasle iz združenj za vzajemno pomoč in bistveno pripomogle k demokraciji in državljski kulturi (Putnam, Leonardi in Nanetti, 1994: 139, 142, 148).

¹⁵ Besedilo Mednarodne organizacije za delo (ILO) *Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193 – Spodbujanje zadrug* jasno definira zadruge. Leta 1995 ga je uskladilo in izglasovalo globalno zadružno gibanje, povezano v Mednarodno zadružno zvezo (ICA). Zadruge so podjetja v formalnem gospodarstvu, ki imajo svoje vrednote, standarde in predstavnika telesa. Celoten spekter tovrstnih pobud pa se imenuje socialna in solidarnostna ekonomija (SSE). Zadruga je potemtakem »avtonomno združenje oseb, prostovoljno povezanih z namenom, da na skupne ekonomske, družbene in kulturne potrebe ter prizadevanja odgovarjajo prek podjetja v skupni lasti, ki ga upravljajo demokratično.« (Mednarodna zadružna zveza, 2018)

Putnamov socialni kapital je prvi pogoj in družbena vrednota, ki združuje družbeno strukturiranost z normami, koristne strategije pa z demokracijo in javno politiko (Putnam, 2000: 19; 1996). Dejansko je severna Italija pomembna zibelka delavskih in obrtniških zadrug (skupaj s Francijo), kreditnih zadrug (skupaj z Nemčijo), kakor tudi potrošniških zadrug (prva je nastala leta 1854 v Torinu in je bila obenem prva »moderna« zadruga) ter stanovanjskih zadrug (ena prvih je nastala v Bologni leta 1884).

V novi paradigmi trajnostnega razvoja je solidarnostna ekonomija utemeljena na solidarnostnem ravnanju na kateri koli stopnji gospodarske dejavnosti, proizvodnje, distribucije, porabe in akumulacije ter obsega zadruge, delo na lokalni ravni, staroselske skupnosti, pravično trgovino, zamenjavo, socialne valute v Bourdieujevem pomenu, etične banke in porabo (Guerra, 2002).

Toda podjetniške dejavnosti veljajo v gradnji miru za normativni cilj. Koncept »liberalnega miru« predvideva, da je trgovina tista, ki prinaša mir, in da je domnevni generator prosperitete (Forrer in Katsos, 2015). Na pobude solidarnostne ekonomije in organizacije lokalnih skupnosti se v prvih korakih gradnje miru ponavadi gleda kot ključne dejavnike, pričakuje pa se, da njihov pomen oslabi, ko si gospodarstvo opomore. Zadruge večinoma nastanejo kot organizacije lokalnih skupnosti, ki skrbijo za potrebe ljudi ali zbirajo delavce, da bi ublažile postkonfliktne napetosti, demobilizirale vojake in znova zagnale kmetijsko pridelavo. Tako ne moremo zanikati njihove pomembne vloge v povojnih razmerah in priznati moramo, da je skupaj z njihovimi drugimi funkcijami in vlogami njihov pomen pred konfliktom, med njim in po njem še veliko večji.

V številnih državah, vključno z Bosno in Hercegovino, Vzhodnim Timorjem, Salvadorjem, Gvatemalo, Libanonom, Makedonijo, Mozambikom, Ruando, Šrilanko in Nepalom, so zadruge imele ključno vlogo v povojni rekonstrukciji, saj so ustvarjale delovna mesta za vračajoče se manjšine in nekdanje vojake, obnavljale so poslovno dejavnost in domove, beguncem in notranje razseljenim ljudem so omogočile dostop do trga, poleg tega pa ugodno vplivale na pomiritev in gradnjo miru. Na Šrilanki je World Council of Credit Unions (WOCCU) delal s šrilanškimi finančnimi zadrugami in s tem omogočil lažji dostop do sredstev ljudem na ruralnih območjih in območjih, prizadetih zaradi vojne. Šrilanški ženski razvojni združni zvezi, ki je mreža več kot 120 panog v lasti in izključnem upravljanju žensk, je pomoč koristila v več pogledih: od skupinskih posojil in zavarovanja do zdravstvenih in izobraževalnih storitev. (ILO, 2015)

V Južnem Sudanu so bile zadruge del mirovnega procesa in obenem tudi ključ za mirnodobno gospodarsko dejavnost.

Med t. i. meseci lakote se lahko cene v zadrugah in pri trgovcih zelo razlikujejo in glavna naloga kmetijskih zadrug je, da te razlike zmanjšajo. Trgovci po navadi pridejo in nakupijo velike količine pridelka /.../ Ko kmetom poidejo zaloge, se trgovci vrnejo in jim nazaj prodajo žito po veliko višji ceni. Zadruge prav tako od kmetov odkupijo žito, ga uskladiščijo, nato pa jim ga nazaj prodajo po prvotni ceni. Tako je glavna naloga kmetijskih zadrug, da izravnava sezonska nihanja cen. (Havres, 2017)

K temu lahko še dodamo, da zadruge večajo varnost preskrbe s hrano. To je mogoče zato, ker zadruge sestavljajo ljudje in ne vložene delnice ali kapitalski zneski. Če bi bile sestavljene samo iz zadnjega, ne bi bile zadruge.

V doktorski tezi o Ruandi je Sentama analizirala primer zadruge, v katero je včlanjenih več kot 50 odstotkov žensk. Zadruga je v postkonfliktni gradnji miru obnovila medsebojne odnose na osebni ravni. S tem je odpravila prejšnje negativne in dehumanizirane odnose in namesto njih razvila pozitivne in (ponovno) humanizirane (Sentama, 2009: 164). Po »teoriji stika« si sprti strani prizadevata za skupni cilj, pri čemer se s pozitivno medsebojno komunikacijo lušči resnica, ko si obe strani obojestransko priznavata zločine in izražata odpuščanje (ibid.: 166). To močno presega pomen zadrug, kot jih navaja literatura. Ljudje iz nasprotnih strani v genocidu so, kot da bi bili v zatočišču, delali skupaj in bili spodobni sodelovati pri gradnji miru.

Medtem ko se nekateri proučevalci sprašujejo, zakaj v Ruandi ni prej prišlo do genocida, Turshen podaja najbolj očitne vzroke:

V 80. letih so družbo pustošili štirje gospodarski in politični dejavniki: 1. nenaden padec cene kave, ki je glavni vir dohodka za 60 odstotkov ruandskih družin, skupaj s 40-odstotno devalvacijo valute leta 1989 in čedalje večjo inflacijo po letu 1990; 2. program strukturnega prilagajanja je okrnil ali zmanjšal socialne programe, uvedel plačljivo zdravstveno oskrbo, šolanje in vodo. Razmere je sočasno zaostri la suša na jugu države, ki je povzročila lakoto; 3. od leta 1990 potekajoča vojna na severu je izčrpala vladne vire in sprožila nagel vpoklic v vojsko ter nastanek velikanskih begunskih taborišč severno od Kigalija – razseljeni so prihajali iz ruandskega »trebuha«, kar je še zaostri lo zunanje dejavnike in povišalo inflacijo; in 4. paradoks demokratizacije, ki je opogumil opozicijo proti že tako ali tako na boj pripravljeni vladi. (Turshen, 2001: 3)

Kot je razvidno iz literature, so zadruge v Ruandi nastale že pod kolonialno vladavino in so jih ponavadi spodbujale in celo vpeljevale vlade, ki so jih večinoma razumele kot podjetja (Musahara, 2015). Ne pozabimo, da so zadruge oboje, tako podjetja kot tudi združenja, nastala iz civilne družbe ali skupnosti. Nekateri prebivalci morda čutijo dolžnost sodelovati, pa tudi sicer lahko zadruge postanejo

predmet spora, ker utirajo pot do samostojnega delovanja (Pottier, 1989; 2002: 22). Opravljajo zagovorništvo, obnavljajo socialni kapital, zavzemajo se za pravično trgovino ter pravičen gospodarski razvoj na trajnostni podlagi. Spet drugi v zadrugah vidijo možnost za inovacije, kjer se laže sprejme tveganje, ker je skupno. »Medtem ko zadruga praviloma kljubujejo tržnim nepopolnostim in odpravljajo trgovinske nepravilnosti, pa so zadruga v Ruandi po letu 1994 zmanjševale tudi ranljivost, pripomogle k zmanjševanju revščine in bile so eden maloštevilnih dejavnikov pomiritve.« (Musahara, 2012: 5) Treba je opozoriti, da je potrebnih več raziskav in podpore, da bi zadruga lahko popolnoma uresničile svoj celotni potencial, saj z roko v roki delajo v poslovni dejavnosti in pri gradnji miru.

Premislek o kateri koli krizi ima štiri faze: 1. razreševanje, 2. okrevanje, 3. trajnostni pogoji za preživetje in 4. pripravljenost na novo krizo. V prvi fazi, tj. v izrednih razmerah, zadruga z donacijami in neposrednim prostovoljnim delom sodelujejo v humanitarni pomoči, ozaveščajo in svetujejo (npr. pravno). To ponavadi počnejo že uveljavljene zadruga, recimo ob nenadnih katastrofah, kot sta bila potres in poplava na Japonskem in Tajskem leta 2011 (Kobayashi, 2013). V drugi fazi s storitvami vseh vrst ter delovnim in poklicnim usposabljanjem pripomorejo k lokalnemu povezovanju. V tretji fazi ustvarjanja razmer za preživetje so koristne v vsakem sektorju, krepijo trg in večajo dostopnost do posojil, krepijo pogajalsko moč in nižajo stroške vlaganj. V četrti fazi pa z mikrozavarovanjem in participatornim skupnostnim načrtovanjem blažijo tveganja.

Za delo z begunci in prosilci za azil so potrebni izkušnje in teoretično znanje, vključno z znanjem jezikov in mediacijo. Strokovni delavci v zadrugah uvajajo novosti v utemeljeno teorijo, kot sta posredovanje in avtonomno delovanje. Zaradi omejenega prostora omenimo dva primera. V Kanadi MCHB zagotavlja formalen prenos in podporo med dvema asimetričnima sistemoma.¹⁶ MCHB je delavska zadruga, katere člani so zakoniti priseljenci v Kanado, ki pomagajo novim prišlekom, tj. beguncem, ki so ranljivi. Prvi so pridobili zaupanje skupnosti in poznajo vrednote, mišljenje in prakse kulturnih skupin (tako gostujočih kot prišlekov) ter razumejo tradicionalno in lokalno dobro počutje, zato lahko gradijo zdrava omrežja v različnih skupnostih in med njimi.

Pozornost in primerno znanje zahtevajo tudi evolucijski vidiki fleksibilnosti, ki so inherentni begunskemu statusu. Številne socialne zadruga v Italiji, kot je zadruga Terrenuove (glej Terrenuove), ponujajo psihoterapijo in skrbstvene storitve, begunci z dovoljenjem za bivanje pa lahko skupaj z drugimi člani gostujoče skupnosti postanejo člani-delavci zadruga. Od leta 1998 Terrenuove razvija svoja teoretska in operativna orodja ter sodeluje z drugimi Evropejci, kot sta nekdanja direktorica Centre Devereux v Parizu Françoise Sironi, ki dela v klinični praksi in

¹⁶ MCHB deluje kot kulturni posrednik. Glej diapozitive MCHB, ki jih je Yvonne Chiu priredila po programu *Bridging the Cultural Divide in Health Care Settings: The Essential Role of Cultural Broker Programs*, ki ga je razvil National Center for Cultural Competence (2006).

superviziji na daleč ter v živo, in Renos Papadopoulos, ki je profesor in direktor Centra za travme, azil in begunce ter član Centra za človekove pravice na Univerzi v Essexu. Zadruga s svojimi centri za usposabljanje in supervizijo ter socialnimi storitvami sodeluje z mestom Milano in okolico na podlagi protokola o sodelovanju na področju priseljevanja. Prav tako ponuja psihološko podporo za sprejemne centre, ki jih upravlja druga zadruga Farsi Prossimo (Približaj se) (glej Terrenuove, n. d.). Socialne zadruge imajo v svojih opredelitvah nalog zapisane socialne cilje in cilje splošnega pomena. Čeprav dobiček ni njihov cilj, morajo biti zadruge trajnostno naravnane, odgovorne in transparentne, kar vključuje tudi proračun in postopke delovanja. Tako so lahko uspešna na področjih, na katerih dobičkonosno naravnana velika podjetja nimajo interesa, denimo na področju dela z ranljivi ljudmi, ker država ne rešuje potreb teh ljudi. Vsekakor je treba biti pozoren na avtonomijo zadrug, kajti zaradi uspešnosti lahko vanje vdrejo nezakoniti interesi (v Italiji se to dogaja večinoma na območjih južno od Rima).

Intervjuvanci poudarjajo, da zadruge sočasno koristijo *tako* gostujoči skupnosti *kot tudi* beguncem. Po njihovem mnenju se je treba odzivati in intervenirati celostno (na področjih socialne in psihološke pomoči, dela, zdravja in stanovanj), saj beguncev in notranje razseljenih ljudi ne smemo enačiti z ekonomskimi migranti v »normalnih« časih. Imajo travme in s seboj nosijo pretekle zlorabe, včasih so slabega mentalnega zdravja in imajo težave pri umeščanju v realnost in okolje. To so problemi, na katere so se odzvale mreže, v katerih so imele zadruge pomembne funkcije in vloge, prav tako pa so pomagale pri koordinaciji in komunikaciji.

Glede begunske situacije po svetu sem avtorica tega prispevka leta 2016 za Mednarodno organizacijo dela (ILO) opravila raziskavo o tem, kakšno vlogo so imele zadruge tako pri beguncih in notranje razseljenih ljudeh kot tudi v gostujočih skupnostih. Raziskala sem osemindvajset zadrug, ki se ukvarjajo z odpiranjem delovnih mest, ozaveščanjem, polnomočenjem, pomiritvijo, dialogom in mediacijo, večanjem delovnih veščin in izboljševanjem pogajalske moči, fleksibilnostjo in preživetjem (Sanchez Bajo, 2016). Vseh osemindvajset primerov kaže, da se zadruge dojemajo kot sredstvo za doseganje osebnega, družinskega in skupnostnega samozaupanja. Enako koristijo ranljivi populaciji kot tudi gostujoči skupnosti in pripomorejo k sprejemanju in integraciji, s tem pa h gradnji miru. Zadruge so eden od odgovorov na begunsko krizo, koristne so v času pomanjkanja in krize, in, kar je najpomembnejše od vsega, ključne so za tisto, kar ranljivi begunci in notranje razseljeni ljudje najbolj potrebujejo: samostojno odločanje in fleksibilnost, dolgoročno preživetje in mir. Zadruge v Kanadi, Italiji in drugod uporabljajo teoretske pojme, kot so sposobnost samostojnega odločanja, fleksibilnost akterjev, varnost ljudi, posredništvo in konstruktivizem. So participatorne, skupnostne in organizirane od spodaj navzgor, a jih je treba podpreti s primerno metodologijo pri proučevanju in intervenciji. Večinoma so bile to manjše in srednje velike zadruge, katerih pomen se veča z mreženjem, povezovanjem in združevanjem v zadruge »drugega

in tretjega reda»,¹⁷ katerih članice so manjše *grassroots* pobude. In nazadnje, nikoli ne opravljajo samo gospodarskega dela, temveč družbeno in holistično, vključno z delom na področjih mentalnega zdravja in družbenega spola.

Sklep

Prvič, pomen pravičnosti in enakosti nikoli ne more biti precenjen. Drugič, če želimo živeti v miru, se moramo na mir pripraviti. Spinozova ontološka osnova v nasprotju s Hobbesovo vizijo poudarja prednost demokracije in splošne blaginje pred drugimi oblikami suverene oblasti. V demokraciji in splošni blaginji je sodelovanje mogoče, izvedljivo in zaželeno. Jaz je umeščeni, je socializirani jaz, zamejen z racionalnostjo in je zmožen iskati sodelovanje za skupno dobro in mir. Spinozova in Plockhoyeva izkušnja je odprla pot razsvetljenstvu, tudi zadrugam in pozneje solidarnostni ekonomiji.

Obstajata okvirno dva glavna pristopa k miru v povezavi s politično ekonomijo, ki se uporabljata pri organizaciji ljudi: a) Hobbesovo pogodbeno razumevanje dualističnega razmerja, ki glede oblasti in varnosti postane permanentno; b) Spinozov pogled temelji na razpršenih odnosih moči, zasnovanih na solidarnosti, ki se uresničujejo z ločitvijo oblasti (sistem zavor in ravnotežja). Ta dva pogleda različno dojemata posameznika in družbo in se uporabljata tudi v poslovnih modelih.

Solidarnostna ekonomija in zadruga so zelo pomemben potencial za gradnjo miru in pozitivni mir, poleg tega pa imajo še eno posebno prednost: obenem so združenja in podjetja, ki odpirajo možnosti za učenje demokracije in gradnje sistema zavor in ravnotežja, tj. načela, da ni nihče nad zakonom. S tem delo znova postane ključna izkušnja pri ponovnem ustvarjanju moči in humanosti. Spodobnost oblikovanja aktivnosti od spodaj generira avtonomno zmožnost in tudi vodenje. Učenje skupnega življenja na sodelovalni podlagi je bistveno za trajni mir. Toda vsaka skupina je vedno pod pritiski, da postane ozkogleda. Zato je širše združno okolje varovalo za odprtost in ostromno gradnjo miru.

Galtungova formula (2015) spomni, da pravičnost pomeni vzajemno in enako korist, da je empatija občutenje tega, kar čutijo drugi, in da mora biti več pravičnosti in empatije kot travme in konflikta. Miru ni mogoče osvojiti ali vsiliti. Je več kot pravičnost ali ravnovesje, je najvišja vrednota življenja.

Nujni del skupnega življenja so različni pogledi. Zaradi razlik sta potrebna dialog in enakopravna udeležba v dialogu, skupno odločanje in nenasilno obvladovanje konfliktnih pogledov. Zaradi sedanjih ciklov nasilja in naraščajočega nezaupanja

¹⁷ Obstajajo tri ravni združnih organizacij. Zadruga prvega reda pomeni, da se kot člani v zadrugo povezujejo fizične osebe; v zadrugo drugega reda se povezujejo pravne osebe (denimo zadruga ali podjetja in tudi fizične osebe); v zadruga tretjega reda pa se povezujejo zadruga prvih dveh redov (denimo federacije in konfederacije) (op. ur.).

do vsega, kar utegne biti raznoliko in drugačno, teoretiki in proučevalci miru pravijo, da miru ne smemo razumeti kot normativen cilj, temveč kot dvosmerni proces medkulturnega razumevanja, gradnje identitete in skupnostne fleksibilnosti, ki se ravna po situacijski logiki. Za napredovanje miru v polnem pomenu se moramo ukvarjati z vsemi vrstami nasilja (neposrednim, kulturnim in strukturnim) in njihovimi ključnimi gonilnimi silami. Tako lahko načrtujemo mir kot skupno zatočišče ali varen pristan za uspešno življenje.

Prevod in delna priredba: Nina Kozinc.

Literatura

- ANDERSON, MARY IN LARA OLSON (2003): *Confronting War: Critical Lessons for Peace Practitioners*. Cambridge, MA: CDA. Dostopno na: <http://www.cdacollaborative.org/media/60894/Confronting-War-Critical-Lessons-for-Peace-Practitioners.pdf> (3. januar 2018).
- BARASH, DAVID IN CHARLES WEBEL (2008): *Peace and Conflict Studies*. London: SAGE.
- BELLONI, ROBERTO (2012): Hybrid Peace Governance: Its Emergence and Significance. *Global Governance* 18(1): 21–38.
- BHANA, SURENDRA (1975): The Tolstoy Farm: Gandhi's Experiment in 'Co-operative Commonwealth'. *South African Historical Journal* 7(1): 88–100. Dostopno na: <http://www.mkgandhi.org/articles/surendrabhana.htm> (3. januar 2018).
- BOULDING, ELISE (2000): *Cultures of Peace: The Hidden Side of History*. Syracuse: University Press.
- BOURDIEU, PIERRE FELIX (1998): *Acts of Resistance: Against the New Myths of our Time*. New York: Polity Press and the New Press.
- BOURDIEU, PIERRE FELIX (2004): The Forms of Capital. V *Reader in Sociology of Education*, S. Ball (ur.), 15–29. London: Routledge Falmer.
- CDA COLLABORATIVE LEARNING PROJECTS (2013): *Reflecting on Peace Practice Participant Training Manual*. Dostopno na: <http://cdacollaborative.org/wordpress/wp-content/uploads/2016/01/Reflecting-on-Peace-Practice-1-Participant-Training-Manual.pdf> (3. januar 2018).
- CDA COLLABORATIVE LEARNING PROJECTS (2014): Business for Peace: Understanding and Assessing Corporate Contributions to Peace. Dokument za razpravo na konferenci *UN Global Compact's Business for Peace (B4P)*. Istanbul, 29. september. Dostopno na: <http://cdacollaborative.org/wordpress/wp-content/uploads/2016/01/Business-for-Peace-Understanding-and-Assessing-Corporate-Contributions-to-Peace.pdf> (3. januar 2018).
- CGCYM (2015): *Pioneros del mutualismo y cooperativismo agrario entrerriano N° 4: La Agrícola Regional de Crespo, 105 años de trayectoria cooperativa*. Dostopno na: <http://cgcy.org.ar/?s=http%3A%2F%2Fcgcy.org.ar%2F2014%2F09%2F19%2Fpioneros-del-mutualismo-y-cooperativismo-agrario-entrerriano-ing-miguel-sajaroff%2F> (3. januar 2018).

- CHIU, YVONNE (2014): *Reaching out to Immigrant and Refugee Population: Who are the Workers doing this Work? How do they Contribute to Public Health?* Dostopno na: <http://slideplayer.com/slide/6654411/> (3. januar 2018).
- ECHAVARRIA ALVAREZ, JOSEFINA (2014): Elicitive Conflict Mapping: A Practical Tool for Peacework. *Journal of Conflictology* 5(2): 58–71.
- EDWARDS, ADRIAN (2017): Forced Displacement Worldwide at its Highest in Decades. *UNHCR*, 19. junij. Dostopno na: <http://www.unhcr.org/afr/news/stories/2017/6/5941561f4/forced-displacement-worldwide-its-highest-decades.html> (2. marec 2018).
- EINSTEIN, ALBERT (AVT.), OTTO NATHAN IN HEINZ NORDEN (UR.) (1960): *Einstein on Peace*. New York: Simon and Schuster.
- EMMANUEL, JOY IN IAN MACPHERSON (UR.) (2007): *Co-operatives and the Pursuit of Peace*. B. C. Victoria: New Rochdale Press.
- ENNS, DIANNE (2015): Hannah Arendt on Peace as a Means to Politics. V *The Question of Peace in Modern Political Thought*, T. Koivukoski in D. E. Tabachnick (ur.), 223–242. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- ERASMUS, DESIDERIUS (N. D.[1521]): *The Complaint of Peace*. Dostopno na: <http://oll.libertyfund.org/titles/erasmus-the-complaint-of-peace> (3. januar 2018).
- FORD, JOLYON (2015): Perspectives on the Evolving “Business and Peace”. *Academy of Management Perspectives* 29(4): 451–460.
- FORRER, JOHN IN JOHN KATSOS (2015): Business and Peace in the Buffer Condition. *Academy of Management Perspectives* 29(4): 438–450.
- FORT, TIMOTHY IN CINDY SCHIPANI (2007): An Action Plan for the Role of Business in Fostering Peace. *American Business Law Journal* 44(2): 359–377.
- GALTUNG, JOHAN VINCENT (1969): Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research* 6(3): 167–191.
- GALTUNG, JOHAN VINCENT (1990): Cultural Violence. *Journal of Peace Research* 27(3): 291–305.
- GALTUNG, JOHAN VINCENT (2011): Peace, Positive and Negative. V *The Encyclopedia of Peace Psychology*, D. J. Christie (ur.). Malden: Wiley-Blackwell.
- GALTUNG, JOHAN VINCENT (2012): *Peace Economics: From a Killing to a Living Economy*. Grenzach-Wyhlen: TRANSCEND University Press.
- GALTUNG, JOHAN VINCENT (2015): Positive Peace – What is that? *Transcend Media Service*, 5. januar. Dostopno na: <https://www.transcend.org/tms/2015/01/positive-peace-what-is-that/> (28. januar 2018).
- GANSON, BRIAN (2017): *Business and Peace: A Need for New Questions and Systems Perspectives*. Predavanje na Africa Centre for Dispute Settlement Univerze Stellenbosch Business School, januar.
- GOETSCHEL, LAURENT IN TOBIAS HAGMANN (2009): Civilian Peacebuilding: Peace by Bureaucratic Means? *Conflict, Security and Development* 9(1): 55–73.
- GOETSCHEL, LAURENT IN TOBIAS HAGMANN (2011): Rethinking Peace: Peace Research and Peacebuilding. V *The Politics of Peace: From Ideology to Pragmatism? Proceedings of the Swiss Peace 20th Anniversary Conference*, H. Goetschel (ur.), 45–60. Zürich.

- GROTIUS, HUGO (2001[1631]): *On the Law of War and Peace (De Jure Belli ac Pacis)*. Kitchener: Batoche Books. Dostopno na: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/grotius/Law2.pdf> (3. januar 2018).
- GROFF, LINDA (2008): Contributions of Different Cultural-Religious Traditions to Different Aspects of Peace: Leading to a Holistic, Integrative View of Peace for a 21st Century Interdependent World. *Future Takes* 7(1): 27–34.
- GUERRA, PABLO (2002): *Economía de la Solidaridad. Una introducción a sus diversas manifestaciones teóricas*. Dostopno na: <http://tacuru.ourproject.org/documentos/guerra.pdf> (3. januar 2018).
- GUIA WEB ANA FRANK (N. D.): *Las primeras inmigraciones a fines del siglo XIX: La inmigración judía en el proyecto de la Generación del 80*. Dostopno na: <http://www.annefrankguide.net/es-AR/bronnenbank.asp?aid=283252> (3. januar 2018).
- HAVERS, JULIAN (2007): *Cooperating for Peace, Assessing the Role of Cooperatives in Post Conflict Recovery*. Poročilo za ILO, julij. Neobjavljeno besedilo.
- HARPVIKEN, KRISTIAN BERG IN KJELL ERLING KJELLMAN (2004): *Beyond Blueprints, Civil Society and Peacebuilding*. Osnutek za NORAD, 9. avgust, Oslo: PRIO.
- HOBBS, THOMAS (2010[1651]): *Leviathan*. I. del, *Man*. Dostopno na: <http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hobbes1651part1.pdf> (28. januar 2018).
- ISRAEL, JONATHAN (2001): *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press.
- KANT, IMMANUEL (2010[1795]): *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*. Dostopno na: http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1795_1.pdf (3. januar 2018).
- KRAFT, KENNETH (UR.) (1992): *Inner Peace, World Peace: Essays on Buddhism and Nonviolence*. Albany: State University of New York Press.
- KOLK, ANS IN FRANÇOIS LENFANT (2016): Hybrid Business Models for Peace and Reconciliations. *Business Horizons* 59(5): 503–524.
- KING, MARTIN LUTHER ML. (1966): *Nonviolence: The Only Road to Freedom*. Govor 4. maja. Dostopno na: https://www.gilderlehrman.org/sites/default/files/inline-pdfs/mlk_nonviolence_abridged.pdf (3. januar 2018).
- KING, MARTIN LUTHER ML. (1967): *Where Do We Go from Here?* Govor na 11. letni konvenciji SCLC, 16. avgust. Dostopno na: http://kingencyclopedia.stanford.edu/encyclopedia/documentsentry/where_do_we_go_from_here_delivered_at_the_11th_annual_sclc_convention.1.html (3. januar 2018).
- KOBAYASHI, HIROFUMI (2013): Cooperation among Farmers and Cooperatives. Predstavitev na plenarnem zasedanju *Policy Partnership on Food Security, Asia-Pacific Economic Cooperation Agenda*. Jakarta, Indonezija, 25.–26. januar. Dostopno na: http://mddb.apec.org/Documents/2013/PPFS/PPFS1/13_som_ppfs1_019.pdf (28. januar 2018).
- LEDERACH, JOHN PAUL (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- LEDERACH, JOHN PAUL, REINA NEUFELDT IN HAL CULBERTSON (2007): *Reflective Peacebuilding, a Planning, Monitoring and Learning Toolkit*. Notre Dame: The Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame. Dostopno na:

- <https://www.crs.org/sites/default/files/tools-research/reflective-peacebuilding.pdf> (3. januar 2018).
- MACPHERSON, IAN IN YEHUDAH PAZ (2015): *Concern for Community: The Relevance of Cooperatives for Peace*. Turning Times Research and Consulting.
- MEDNARODNA ORGANIZACIJA DELA (ILO) (2015): *How Workers' Cooperatives Can Help Tackle the Refugee Crisis*, 9. november. Dostopno na: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/features/WCMS_418992/lang--en/index.htm (3. januar 2018).
- MEDNARODNA ZADRUŽNA ZVEZA – ICA (2018): Zadružna identiteta, vrednote in načela. *Časopis za kritiko znanosti* 271: 137–138.
- MOORE, ADAM, THOMAS GRUBER, JENNIFER DEROSE IN PETER MALINOWSKI (2012): Regular, Brief Mindfulness Meditation Practice Improves Electrophysiological Markers of Attentional Control. *Frontiers in Human Neuroscience* 6: 18. Dostopno na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2012.00018/full> (3. januar 2018).
- MULLER-PLANTENBERG, CLARITA (2015): *Social Solidarity Economy Enterprises and Cooperatives Perspectives for Refugees' Solidarity Economy Enterprises in Germany*. Neobjavljeno besedilo.
- MUSAHARA, HERMAN (2012): Perspectives on Cooperatives with Reference to Rwanda. Neobjavljeno predavanje na regionalni konferenci *Perspectives for Cooperatives in Eastern Africa*, oktober. Kampala/Uganda.
- NEWMAN, EDWARDS, ROLAND PARIS IN OLIVER RICHMOND (UR.) (2009): *New Perspectives on Liberal Peacebuilding*. Tokyo: UNU Press.
- NEWMAN, EDWARDS (2009): "Liberal" Peacebuilding Debates. V *New Perspectives on Liberal Peacebuilding*, E. Newman, R. Paris in O. Richmond (ur.), 26–53. Tokyo: UNU Press.
- NUSSBAUM, MARTHA (2000): *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NUSSBAUM, MARTHA (2003): Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice. *Feminist Economics* 9(2/3): 33–59.
- OKEM, EMMANUEL ANDREW (UR.) (2016): *Theoretical and Empirical Studies on Cooperatives: Lessons for Cooperatives in South Africa*. Berlin: Springer.
- OECD DAC (2007): Encouraging Effective Evaluation of Conflict Prevention and Peacebuilding Activities: Towards DAC Guidance. *OECD Journal on Development* 8(3). Dostopno na: <https://www.oecd.org/dac/evaluation/dcdndep/39660852.pdf> (3. januar 2018).
- ORGANIZACIJA ZDRUŽENIH NARODOV (1992): An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping – Initial Proceedings. V *Repertoire of the Practice of the Security Council*, 822–828. Dostopno na: http://www.un.org/en/sc/repertoire/89-92/Chapter%208/GENERAL%20ISSUES/Item%2029_Agenda%20for%20peace_.pdf (3. januar 2018).
- ORGANIZACIJA ZDRUŽENIH NARODOV (2016): *UN Resolution A/RES/70/262*. Review of the United Nations Peacebuilding Architecture. Dostopno na: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_262.pdf (3. januar 2018).

- PANIKKAR, RAIMON (N. D.): *Cultural Disarmament: The Way to Peace*. Dostopno na: <http://raimon-pannikkar.org/english/XXXV-2-Cultural-Disarmament.html> (3. januar 2018).
- PANIKKAR, RAIMON (1993): *Paz y desarme cultural*. Santander: Sal Terrae.
- PANIKKAR, RAIMON (1995): *Cultural Disarmament. The Way to Peace*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- PARNELL, EDGAR (2001): *The Role of Cooperatives and other Self-Help Organizations in Crisis Resolution and Socio-Economic Recovery*. Poročilo za ILO Cooperative Branch and IFP/ Crisis (InFocus Programme on Crisis Response and Reconstruction). Geneva: ILO.
- PARNELL, EDGAR (2002): *The Role of Co-operatives and Other Self Help Organizations (SHOs)*. ILO: Genova.
- PLOCKHOY, PIETER CORNELISZOOM (1660): *A Way Propounded to Make the Poor in These and Other Nations Happy: by Bringing together a Fit, Suitable and Well-Qualified People unto One Household-Government, or Little Commonwealth: wherein Everyone May Keep His Propriety and Be Employed in Some Work or Other, as He Shall Be Fit for without Being Oppressed*. London: Printed for the promoters of this Society. Dostopno na: <https://www.worldcat.org/title/way-propounded-to-make-the-poor-in-these-and-other-nations-happy-by-bringing-together-a-fit-suitable-and-well-qualified-people-unto-one-household-government-or-little-commonwealth-wherein-everyone-may-keep-his-propriety-and-be-employed-in-some-work-or-other-as-he-shall-be-fit-for-without-being-oppressed/oclc/10594498> (28. januar 2018).
- PLOTINSKY, DANIEL (2015): Origenes y consolidacion del cooperativismo en Argentina. *Revista Idelcoop* 215(marec): 157–178. Dostopno na: https://www.idelcoop.org.ar/sites/default/files/revista/articulos/pdf/revista-215-con-membretes-origenes_y-consolidacion_del_cooperativismo_en_la_argentina.pdf (3. januar 2018).
- POTTIER, JOHAN (1989): Debating Styles in a Rwandan Cooperative: Reflection on Language, Policy and Gender. V *Social Anthropology and the Politics of Language*, R. Grillo (ur.), 41–60. London: Routledge.
- POTTIER, JOHAN (2002): *Re-imagining Rwanda: Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PUTNAM, ROBERT DAVID, ROBERT LEONARIDI IN RAFFAELLA NANETTI (1994): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- PUTNAM, ROBERT DAVID (1996): Unsolved Mysteries: The Tocqueville Files. *The American Prospect*, marec-april. Dostopno na: <http://prospect.org/article/unsolved-mysteries-tocqueville-files-0> (3. januar 2018).
- PUTNAM, ROBERT DAVID (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- RAVVEN, HEIDI M. (2013): *The Self beyond Itself: An Alternative History of Ethics, the New Brain Sciences and the Myth of Free Will*. New York: The New Press.
- RICHMOND, OLIVER P. (2006): The Problem of Peace: Understanding the "Liberal Peace". *Conflict, Security and Development* 6(3): 291–314.
- RICHMOND, OLIVER P. (2012): *Missing Links: Peace Infrastructures and Peace Formation*. Berlin: Berghof Foundation. Dostopno na: http://www.berghof-handbook.net/documents/publications/dialogue10_richmond_comm.pdf (3. januar 2018).

- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (N. D.[1761]): *A Lasting Peace through the Federation of Europe and the State of War*. Dostopno na: <http://perpetualpeaceproject.org/resources/rousseau.php> (3. januar 2018).
- SALAMON, LESTER IN HELMUT ANHEIER (1997): The Civil Society Sector. *Society* 34(2): 63–67.
- SANCHEZ BAJO, CLAUDIA IN BRUNO ROELANTS (2013): *Capital and the Debt Trap: Learning from Cooperatives in the Global Crisis*. London, New York: Palgrave MacMillan.
- SANCHEZ BAJO, CLAUDIA (2016): *Cooperatives and Refugees*. Raziskava, opravljena za ILO COOP. Neobjavljeno besedilo, dostava po naročilu.
- SANCHEZ BAJO, CLAUDIA (2017): Frieden und Genossenschaften. V *Die ökonomische Dimension des Friedens: Soziale Solidarische Ökonomie*, Verein zur Förderung der Solidarischen Ökonomie (ur.). Kassel: Kassel University Press. Dostopno na: <http://www.upress.uni-kassel.de/katalog/abstract.php?978-3-7376-0394-2> (3. januar 2018).
- SENTAMA, EZECHIEL (2009): *Peacebuilding in Post-Genocide Rwanda: The Role of Cooperatives in the Restoration of Interpersonal Relationships*. Doktorska disertacija. Gothenburg: University of Gothenburg.
- SIGUAN, MIQUEL (UR.) (1989): *Philosophia pacis. Homenaje a Raimon Panikkar*. Madrid: Simbolo Editorial.
- SPINOZA, BARUCH (2002a): Theological-Political Treatise. V *Complete Works*, M. L. Morgan (ur.). Indianapolis, Cambridge: Hacker Publishing Inc.
- SPINOZA, BARUCH (2002b): Ethics. V *Complete Works*, M. L. Morgan (ur.). Indianapolis, Cambridge: Hacker Publishing Inc.
- SPINOZA, BARUCH (2002c): Political Treatise. V *Complete Works*, M. L. Morgan (ur.). Indianapolis, Cambridge: Hacker Publishing Inc.
- SVETOVNA BANKA (2006): *Civil Society and Peacebuilding: Potential, Limitations and Critical Factors*. Poročilo št. 36445-GLB. Dostopno na: http://siteresources.worldbank.org/EXTSOCIALDEVELOPMENT/Resources/244362-1164107274725/3182370-1164110717447/Civil_Society_and_Peacebuilding.pdf (3. januar 2018).
- SVETOVNI EKONOMSKI FORUM (2013): *The Future Role of Civil Society*. Dostopno na: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf (3. januar 2018).
- TERRENUOVE. Dostopno na: <http://www.terrenuoveonlus.it/> (3. januar 2018).
- TERRENUOVE (N. D.): *Rifugiati e richiedenti asilo*. Dostopno na: <http://www.terrenuoveonlus.it/wp-content/uploads/2015/07/Informazioni-sul-servizio-rifugiati.pdf> (3. januar 2018).
- TURSHEN, MEREDETH (2001): The Political Economy of Rape: An Analysis of Systematic Rape and Sexual Abuse of Women During Armed Conflict in Africa. V *Victors, Perpetrators or Actors: Gender, Armed Conflict and Political Violence*, C. Moser in F. Clarke (ur.), 55–68. London: Zed Books.
- UNHCR (2005): Employment for Peace: ILO Tools to Rebuild Conflict-Affected Communities (Appendix Two). V *Handbook for Self-Reliance, Glossary and Abbreviations*, 1–10. Geneva: UNCHR. Dostopno na: <http://www.unhcr.org/44bf7b012.pdf> (8. januar 2018).
- UNITED NATIONS GLOBAL COMPACT (B. D.): *Join Business for Peace*. Dostopno na: <https://www.unglobalcompact.org/take-action/action/peace> (3. januar 2018).

UNITED NATIONS GLOBAL COMPACT (2015): *Advancing the Sustainable Development Goals by Supporting Peace: How Business Can Contribute*. Dostopno na: <https://www.unglobalcompact.org/library/3151> (3. januar 2018).

UTTING, PETER, AMALIA CHAMORRO IN CHRISTOPHER BACON (2014): *Post-conflict Reconciliation and Development in Nicaragua: The Role of Cooperatives and Collective Action*. United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD). Delovno besedilo. Dostopno na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/148740/1/861280601.pdf> (3. januar 2018).

»Ko razumeš, da je *dobro življenje* moto zadruga, tvoje delovanje postane čisto drugačno«

Intervju z Jadranko Vesel

Abstract

“When A Good Life is the Motto of the Co-Operative, your Activities Become Quite Different.”

An Interview with Jadranka Vesel

Jadranka Vesel starts out the interview by sharing her experiences with cooperatives in the time of socialism. Through the distinction of the different forms of ownership (social, state, private, commons), she explains the concept of the commons and stresses the need to define group interests, while also touching on the topics of responsibility and solidarity. In the second part of the interview, Jadranka Vesel talks about the social economy and discusses the role of co-operatives and nongovernmental organisations. She also discusses the concept of “social entrepreneurship” in relation to capitalist interests in both the EU and Slovenia. Finally, she speaks about the policy-making in this field in Slovenia, and describes possible tactics and strategies for the implementation of the social economy in practice.

Keywords: ownership, co-operative, solidarity economy, self-management, solidarity, interest, social entrepreneurship

Povzetek

Jadranka Vesel najprej spregovori o lastni izkušnji zadrugi v času socializma. Skozi distinkcije različnih oblik lastnine (družbena, državna, zasebna, skupnostna) se vzporedno dotika koncepta skupnega in poudari nujnost formulacije interesa določene skupine, se ustavi pri vprašanju odgovornosti in solidarnosti. V drugem delu spregovori o socialni ekonomiji, o vlogi zadrug, nevladnih organizacij in t. i. socialnega podjetništva, pri njem še zlasti o interesu kapitalizma na ravni Evropske unije in Slovenije. Na koncu intervjuja se dotakne delovanja politike na tem področju v Sloveniji in opiše še mogoče taktike in strategije za uveljavljanje socialne ekonomije v praksi.

Ključne besede: lastnina, zadruga, socialna ekonomija, soodločanje, solidarnost, interes, socialno podjetništvo

Jadranka Vesel. Oseba, ki jo vsi pokličemo, ko si belimo glave s kakšnimi zadrugiškimi vprašanji. Oseba, ki je verjela in zagovarjala zadruge celo v 90. letih, ko še niso bile in niso več bile »in«, ko so bile zadruge za odpis in ko niso bile del populističnih političnih programov. Ženska, ki je odrasla v svetu zadrugištva in v tak svet usmerila tudi svojega sina. Jadranka je neutrudna sogovornica o vsem, kar se je na sceni zadrugištva in socialne ekonomije dogajalo v zadnjih desetletjih. Njene misli švigajo, preskakujejo od navajanja dejstev h kritičnim pogledom in sugestijam. Kar se zdi na prvi pogled razpršena misel, se skozi večurni dialog izkaže kot jasna linija globokega razumevanja družbenega in zgodovinskega pomena zadrugištva.

Jadranka, koliko različnih obdobj zadružništva se spominjaš iz svojega življenja? Koliko vrst zadružništva je bilo, kaj se je spreminjalo, čemu si bila priča na tem področju?

Najprej naj omenim zadrugo, ki se je ne spominjam, njeni člani pa so bili v 50. letih 20. stoletja poleg drugih tudi moji starši. Imenovala se je Zadružno podjetje Matija Gubec. To podjetje se je ukvarjalo s sadjarstvom, vendar ne s tipičnim kmečkim sadjarstvom in klasično kmetijsko proizvodnjo, temveč z industrijsko pridelavo sadja. Ko sem se rodila, so bili moji starši že zadružniki. Dolgo se mi ni nič od vsega zdelo zanimivo, nisem bila pozorna na to, saj so bili v tistem času vsi moji zaposleni v zadrugah, poleg tega pa sem bila takrat še otrok. Zadrug se skoraj ni ločilo od preostalih podjetij, ker niso bile tako zelo drugačne, kot so danes. Tam nekeje v sedemdesetih letih se je na zadružništvo pozabilo.

Niso se vzpostavljale kot drugačne.

Mislím, da v resnici niso bile drugačne, ker so se elementi samoupravljanja uvajali tudi v druga podjetja že od 1953 naprej. Od sedemdesetih let naprej sem tudi sama udeležena v zadružništvu. Imela sem srečo, da sem imela dedka, ki je bil zelo zagret za te teme in o tem smo se doma nenehno pogovarjali. Oče, tete, strici, kar tudi pomeni, da so se takrat tudi odločali o različnih vprašanjih. Pogovarjali so se tudi o čisto konceptualnih stvareh.

Kakšne so podobnosti med samoupravljanjem in zadružništvom in kakšne so razlike?

Leta 1953 je bil sprejet zakon o samoupravljanju, ki je začel vpeljevati delavsko participacijo. Prvi pogovori doma, ki se jih spomnim iz otroških let, so se dotikali ravno teh tem. Leta 1974, ob spremembi ustave in z začetkom razprav o zakonu o združenem delu, ki je bil sprejet 1976, sem že bolj razumela stvari in se o njih tudi pogovarjala. Zame je bilo zanimivo, da se združeno delo, ki je bilo družbeno, nekako pokrije s pojmom nedeljivosti premoženja v zadružništvu.

Bi lahko to imenovali tudi skupnostno delo?

Stari oče mi je takrat rekel, da o tem govori že vse življenje, vendar da ljudje nismo zreli za te zadeve, zato jih je treba razvijati počasi. Ljudi je treba naučiti odgovornosti, je govoril, in jim povedati, da je to, kar je v lasti zadruge, v resnici njihovo, čeprav ne gre za klasično lastnino. To sem doživela tudi v zadrugi, kjer sem pozneje kot srednješolka opravljala prakso. Ljudje v zadrugi niso razumeli, v čem so različni. Da so s tem, ko so člani zadruge, v kateri so zaposleni, tudi lastniki zadruge skupaj, s tem pa so daleč pred drugimi zaposlenimi v navadnih podjetjih, ki šele stopajo na samoupravno pot ...

Ali v zadrugah, recimo, niso imeli kampanj ali usposabljanj o tem, kaj je zadruga?

Premalo. Tega skoraj ni bilo. Po drugi strani je bilo to zadrugo, kjer sem bila na praksi, zanimivo opazovati od znotraj, lahko si v živo videl, kaj je enakost v zadrugi. Direktor zadruge je natovarjal tovornjak tako kot vsi delavci. Kar nekaj takih razlik je obstajalo, ne vem pa, koliko so bile te razlike specifične prav samo za zadruge, ali je bilo to bolj stvar takratnega časa in je bilo značilno za vsa podjetja. Vseeno mislim, da je zakon o združenem delu iz leta 1976 kar nekaj stvari glede soodločanja razširil v vse pore, tudi v samoupravne interesne skupnosti, kjer je delavec imel dejansko možnost odločati o svoji eksistenci.

Kakšna je bila takrat zavest ljudi? Zdaj imamo zadruge ali pa takrat združeno delo. Kaj pomeni, če kot posameznik vlagáš svoje delo, iz katerega nastaja nedeljivo premoženje? Kakšna je zavest o tem, da se človek predaja nečemu, kar je potem skupno? Ali je takšna zavest takrat sploh obstajala, ali je to bilo nekaj samoumevnega?

To ni bil samo glavni problem združništva, ampak tudi samoupravljanja. Ljudje so v resnici počasi dojemali, ampak res počasi. Pomisli, delavec je bil v klasičnih, povsem kapitalstkih razmerah brezpraven, tako rekoč nič vreden, nato je bil v vojni, nakar je na lepem imel povsem drug položaj v povsem spremenjenih razmerah. Že čez dvajset let se je položaj znova spremenil. To so prehitri preskoki za organski razvoj zavesti. Jaz sem imela v vsem tem času dobrega sogovornika – starega očeta, ki mi je govoril, da so za take spremembe potrebne tri generacije.

Tri generacije so potrebne, da zaživi neki sistem. Združeno delo in nedeljivo premoženje, Marxov »general intellect«, občí intelekt, v teoriji poznamo 150 let, vendar nikjer niso v praksi živele tri generacije, da bi lahko razumeli, kako pravzaprav deluje.

Mi smo skoraj dosegli to mejo. Jaz sem tretja generacija, ki pa je idejo združništva zrušila. Seveda tudi cel sistem združenega dela ... Noro je, da je sistem zrušila prav tista generacija, ki se je že začnjala zavedati, ki je že začela razumeti, kaj so to zadruge, kakšen blagor prinašajo. Mirno smo pustili stvar propasti.

Kako se je takrat razumela lastnina? Danes je zelo težko ljudem povedati, recimo, da se v radikalni obliki zadruga, kakor jo ti zagovarjaš, ne deli premoženja zadruga, ne v celoti, ne po delih. In da rečemo temu »commons«, skupnostna last. Skupnostna lastnina v Jugoslaviji je pomenila nekaj drugega, kot pomeni združna lastnina kot skupnostna lastnina danes. Kako bi to razložila skozi osebno izkušnjo in teoretsko? Kako bi razložila to razliko danes mlademu človeku?

Razlika je totalna, predvsem za mlade ljudi. Zakaj? Če si imel na eni strani družbeno, je tisto družbeno imelo celo vrsto izvorov. Ljudje so bili v kontekstu druž-

bene lastnine lastniki vsega, tudi stvari, do katerih niso imeli nikakršnega odnosa oziroma nikakršnega interesa, celo stvari, za katere niso niti vedeli, da obstajajo. V zadružništvu pa je človek vezan samo na tisto, kar se dogaja v zadrugi. Je solastnik, a je solastnik samo tistega, do česar ima oblikovan neki odnos oziroma ima interes. To je skupinska lastnina, a jo v prevladujočem miselnem svetu še dojemajo kot zasebno.

Je torej zadruga zasebna skupnost?

Zadruga je zaprta skupnost. V jugoslovanskem socializmu pa je bilo v vseh segmentih družbe, tj. v proizvodnji, v delitvi in v porabi poudarjeno »skupno«. Pri zadrugi pa sega »skupno« od proizvodnje do porabe, a samo v majhnem segmentu, v majhni skupnosti, saj je zadruga konec koncev majhna skupnost. V prejšnjem sistemu je bilo tudi precej več možnosti odločanja o več različnih stvareh, zadruga pa razvijajo svojo specifično dejavnost. Toda če se vrneva k vprašanju zavesti, je bil z njo v socializmu problem, ker v resnici ni šlo vedno za zavestno odločanje o skupnem. O marsičem in marsikdaj so ljudje odločali na podlagi povsem zasebnih nagibov, zavest o skupnosti je bila pogosto odsotna, na vseh ravneh odločanja.

Kako se je skozi ta obdobja spreminjal pojem »interes«? Danes je težko pojasniti pojem interes s tem, da neki skupini rečeš, naj se združi, poišče skupni interes in ga uresničuje. Predstavljam si, da v razmerah družbene lastnine in v samoupravljanju ljudje niso imeli možnosti, da bi identificirati skupni interes. Če prav razumem, se je pričakovalo, da v vseh zadevah soodločajo, ali pač? Hkrati pa je danes »interes« razumljen egoistično in individualistično, kot »osebni interes«. Razumljivo je, da mora vsakdo dozoreti, da ugotovi, kaj je njegov osebni interes in kje se njegov interes sreča z interesi drugih, kje so navzkrižja interesov, kje so interesi kompatibilni, skupni. Kako ti razumeš pojem interesa?

Kot aktivna mladostnica sem bila vpletena v mladinsko politiko. Takrat smo bili stari okoli dvajset let in naš interes je bil, da objavimo knjigo poezije ali leposlovja in tako naprej. Ko smo se začeli pogovarjati o tem, kaj nam to pomeni, je bilo jasno, da je to naš povsem konkreten interes. Legitimen in legalen. Lahko smo ta interes uveljavljali v okviru samoupravne interesne skupnosti za kulturo na ravni občine, ki jih tedaj ni bilo prav dosti, če se ne motim, je bilo občin okoli 60. Po drugi strani pa se nam prevečkrat zdi samoumevno, da nekaj obstaja, da nekaj imamo ne glede na potrebno organiziranost družbe, lokalne skupnosti za ustvarjanje mesta izražanja, usklajevanja in uresničevanja različnih interesov ... Nimamo razčiščenih skupnih potreb in s tem torej tudi ne interesov za njihovo uresničevanje. Zakaj ne znamo svojega interesa izraziti in, še več, doumeti, da je velik del naših interesov enak ali podoben interesom drugih ljudi v isti skupnosti, ali mogoče v širši skupnosti.

Neverjetno je, da ne razumemo, kaj je naš skupni interes.

Ni nam treba, ker se nam ne zdi pomembno. Mislimo, da bi država morala za to poskrbeti, in to naj upravlja v našem interesu in za naš račun, ne da bi bili pripravljeni karkoli narediti za dobro upravljanje skupnega ali celo za nadzor.

Nekje se je prelomilo razmerje med nami kot uporabniki in ...

Ja, ker imamo javne službe, ki so odgovorne in opravljajo to. Toda to je zahrbtna situacija, ki odvzame enormne možnosti vplivanja. Konkretno, v zadrugi lahko rečeš: najdite skupni interes. In ljudje v zadrugi imajo množico skupnih interesov. V zadrugi Zadrugator – mimogrede, mislim, da je takšnih zadrug še kar nekaj –, članov te zadruge ne povezuje samo en interes. Na primer moj prvi interes je, da živim kot človek. To je fokus posameznika. Ko to razumeš in ko razumeš, da je tvoje dobro življenje moto zadruge, potem tvoje delovanje postane čisto drugačno. Zadrugatorji so ugotovili, da sploh ne gre samo za to, da bi si člani zadruge uredili stanovanjski problem. Zakaj bi gradili, če ne bo mogoče preživeti kot človek? Sočasno si je treba ustvariti tudi zaposlitve in tako naprej. To pomeni interes živeti kot človek. Ni drugih interesov. Seveda pa posamični interes trči ob interes drugega. Takrat nastane problem. In v zadrugah, kjer pride do teh trkov, ne razumejo, da gre za vzporednost, za sobivanje različnih interesov, o katerih se moraš biti sposoben pogovarjati. Mislim, da imamo na tej točki največje probleme, ki se vlečejo še iz časa socializma, od 50. let naprej. Razpoznavanja problemov in dialoga se je treba naučiti.

Zelo težko je pripraviti ljudi do tega, da na glas in eksplicitno izrazijo svoj interes, in da je povsem sprejemljivo, da imajo sebične interese. Ljudje imamo svoje interese in ko jih obelodanimo in ko jih uskladimo, je mogoče najti skupne rešitve. Če pa vsi skrivajo svoje interese in delujejo v ozadju, namesto da bi igrali z odprtimi kartami ...

To je vsekakor velik problem. Samoupravni sistem je bil postavljen tako, da mora človek jasno povedati, kaj je njegov interes. Kot mladinska organizacija smo nastopili v okviru samoupravne interesne skupnosti za kulturo in rekli, da potrebujemo denar za fotografsko razstavo, publikacijo, za dan mladosti ipd. Šli smo na ŠKUC in dobili Fassbinderjeve filme in filme njegovih učencev, vse to nam je uspelo financirati iz skupnih sredstev, in povzročili smo cel kup problemov. Delala ni celotna skupnost in tudi pri zadrugah je tako. Res je, da nas je bilo le nekaj aktivnih, drugi so pač soglašali ali pa ne. Smo pa izrazili interes vsaj nekega dela mladih in ta interes pripeljali do realizacije.

Gre za velik in vseprisotni problem (ne)aktivnosti članov.

Neaktivne člane sem gledala od malega. Člana, ki pravi »ni mi treba biti zraven, se bodo že drugi zmenili«, je treba odpisati. Poudariti je treba, da skupnost gradi tisti, ki jo aktivno soustvarja.

Mislím, da je treba uvesti neko obliko sankcij, recimo, da se neaktivnim članom odvzame možnost odločanja in da se jim prepreči »fantaziranje«. Problem samoupravljanja je bila mentaliteta ljudi, da so si prizadevali samo za svoje ozke osebne interese, recimo glede plače, stanovanjskega problema; ko je bilo to rešeno, nadaljnjih interesov in s tem aktivnosti ni bilo več. V zadrugi pa se soodloča ves čas.

Gre za odgovornost.

Točno tako. Odgovornost je zelo dobro zasnovana v načelih, v tistih sedmih načelih združništva. Izobraževanje članov zadrug je nujno, izobraževanje o združništvu in o dejavnosti posamezne zadruge, brez znanja in razumevanja informacij ljudje ne morejo odločati o ničemer. Mislím, da je na tej točki dovolj vidna in jasna vzporednica. Mením, da je pri nas razvoj ravno zaradi samoupravljanja potekal nekoliko drugače in da smo z odpravo samoupravljanja ukinili tudi tisto, kar se je na Zahodu potem razvilo kot združništvo. Ker smo hoteli odpraviti samoupravljanje, smo v paketu ukinili še združništvo.

Kakšna je geneza pojma »solidarnosti« skozi ta obdobja in kaj se je zgodilo ob prehodu v kapitalizem? Kaj meniš o konceptu solidarnosti?

Mislím, da imamo velikanski problem. Zanimivo je, da je bila solidarnost v prejšnjem režimu materializirana. Dobesedno videl si jo lahko. Recimo, mladinska organizacija, podjetje ali krajevna skupnost je vsako leto organizirala kakšno akcijo. To je bilo povsem samoumevno. Ne zato, ker so bili vsi tako zelo solidarni, ampak zato, ker je bil to način sobivanja, občutek skupne pripadnosti.

Nekakšna nenapisana pravila, ki so veljala v družbi.

In funkcioniralo je relativno samodejno. Nihče ni rekel »vi to morate«, ampak »lahko bi naredili, saj smo lani tudi«. Mislím, da je bilo v podjetjih veliko solidarnosti. Vseeno pa ni moj namen širiti iluzije: solidarnost ni bila tako zelo ekscesivna, kot trdijo nekateri danes. Toda spomnimo se, da je bil v večjem podjetju zaposlen socialni delavec in psiholog, in to ne glede na to, koliko socialnih primerov je bilo v podjetju. To pomeni, da se je določen problem identificiral, nato se je odločilo o njegovem reševanju. Ne glede na to, ali je bila to zadruga, podjetje ali ... V neki zadrugi so imeli prodajalca, ki je bil sposoben samo še za prodajanje peteršilja, vse drugo pa so morali opraviti drugi in so ga sprejeli takšnega, kot je bil. Je pač prodajal peteršilj. On je prodal dvesto kilogramov zelenjave, nekdo drug, ki je bil v tej isti komerciali in je imel enako plačo, pa deset, šestdeset, sedemdeset, sto ton zelenjave in sadja.

To je danes težko razumeti: koncept solidarnosti. Danes veliko mladih ljudi noče plačevati zdravstvenega zavarovanja, dodatnega sploh ne, ker lahko izbirajo, čeprav je relativno poceni. Mogoče menijo, da jim bo lažje in ceneje plačati tisti znesek, če/ali ko bodo zboleli ali imeli nesrečo. Ne razumejo

koncepta zdravstvenega zavarovanja kot solidarnosti in tega, da naš zdravstveni sistem konec koncev temelji na solidarnosti.

Prav to je bilo nekoč logično. Ni bilo človeka, ki ne bi bil zavarovan. Nismo kokončki, ki sami, prosto plavajoči živimo v veselju. To je zunaj pameti, ker je jasno, da sam ničesar ne moreš narediti. Čeprav moram dodati, da dodatno zavarovanje ni kakšna preveč solidarna oblika zavarovanja. Menim celo, da bi ga morali spremeniti ...

Ameriška mentaliteta, ki obljublja posamezniku: »Ti lahko uspeš!« Če pogledamo zavod za zaposlovanje, ki brezposelnemu pravi: »Potrudi se, lahko dobiš službo.« Toda pri sto tisoč brezposelnih in tri tisoč prostih delovnih mestih to ni prav racionalna izjava. To je ideologija.

Seveda ni racionalna. S takimi javnimi izjavami se v resnici zavestno ruši solidarnost. Zadruga je odgovor na to. Meni so najprej govorili, da sem nekoliko retardirana, ker se ukvarjam z združništvom, saj naj bi bila to preživeta stvar. A od leta 2000 naprej postaja spet zanimiva. Več kot milijarda ljudi je vključena v zadruge. O zadrugah imamo sicer zelo pomanjkljive podatke, ker se število zadrug v vsaki krizi zelo hitro povečuje in so v primerjavi s klasičnim podjetjem veliko bolj trdne. Zaradi demokratičnega odločanja so razvojne in investicijske odločitve zadrug manj tvegane. Strateške usmeritve zadruge gredo v smeri počasne trajne rasti, ne pa hitrih vzponov, ki so izpostavljeni hitrim padcem v krizah. So pa statistike vedno nenatančne, težko je natančno spremljati število zadrug in število zaposlenih v zadrugah. V nekaterih državah, kjer ni združnih zakonov, obstajajo podjetja, ki so navzven videti kot klasična podjetja, na znotraj pa delujejo kot zadruge. Celo pri nas je nekaj takih podjetij. ICA, Mednarodna združna zveza, ima kriterije za statistike dokaj usklajene, in ocenjuje se, da je skupaj vsaj tri milijone zadrug na svetu z več kot milijardo članov. Nekateri merijo malo drugače, pa imajo drugačne številke.

Kaj po tvojem mnenju danes pomeni pojem solidarnosti? Mislim, da ga lahko razumemo na dva načina: pogosto zmotni način je, da se solidarnost razume čustveno, kot sočutje. Po drugi strani pa vemo, da so zadruge solidarnostni sistemi, ki temeljijo na pravilih. Pravila niso produkt čustev, so dogovorjena in zapisana.

Pri nas prevladuje prvo pojmovanje. Socialno ali solidarno pojmujejo kot nekaj čustvenega, kot področje imaginacije, čustev, iracionalnega. Smo hitro na terenu karitativnega, kar v resnici ruši solidarnost.

Izračun zdravstvenega sistema se ekonomsko izide, torej je solidarnost racionalna zadeva.

Pri vsej zadevi je najhuje, da tudi tega nismo obdržali. Ne vemo, koliko stane odpuščeni delavec, to ni javno znan podatek. Zato je logično, da kot družba

nimamo pojma, kaj pomeni solidariziranje s tem človekom. Enak problem nastane, ko imamo sto dvajset ali pa devetdeset tisoč brezposelnih. Leta 1982 je v Jugoslaviji začela naraščati brezposelnost in takrat se je dvignil preplah. Danes bi se takemu številu brezposelnih smejali. V resnici gre pri brezposelnosti za to, da na račun tistih, ki nimajo zaposlitve, od drugih zahtevaš, da delajo več. Tudi v tem primeru gre za element solidarnosti. Nas so zdaj že navadili, da je edina solidarnost to, da nekemu nekaj daš na lepe oči. To je miloščina. To je najbolj beden koncept solidarnosti, ki si ga lahko privoščiš.

Solidarnost je pravzaprav nekakšna družbena pogodba, dogovor med ljudmi.

Ampak tega sploh ne razumemo. Kaj pomeni, ko rečejo, da bodo privatizirali Vzajemno, ki je kot zavarovalnica dobesedno v lasti vseh teh zavarovancev? To pomeni, da bodo vzeli zavarovancem in dali nekemu drugemu? Ta poskus privatizacije Vzajemne skozi predlog Zakona o preoblikovanju Vzajemne zdravstvene zavarovalnice iz leta 2004 je bil paradoksen. Ne samo to, enako se je zgodilo tudi v združništvu. Ob privatizaciji kmalu po osamosvojitvi Slovenije je privatizacija zajela tudi nekatere sisteme (sestavljene organizacije združenega dela), katerih del so bile tudi zadruga in so bile privatizirane, kot da bi združniki ne obstajali.

Prav tako je bila privatizacija družbenega premoženja v devetdesetih, samo da je bila zakrinkana.

Svetovni red je vsepovsod enak edinole na področju družbenega. Če obstaja družbena lastnina, je ta nedeljiva. Pred kratkim sem se tega spomnila, ko sem brala stare članke. Ob sprejetju nove ustave v sedemdesetih smo se pogovarjali, da je družbeno zelo zapletena zadeva, ker ga ni mogoče spremeniti. To smo mirno pozabili pri privatizaciji ne državnega, temveč družbenega premoženja. Potem smo na začetku privatizacije, ko so razdelili certifikate, poskušali prepričati ljudi prek sindikatov in drugih civilnih organizacij, naj združijo svoje certifikate, ker nimajo velike vrednosti kot posamezni, in jih skupaj vložijo v svoja podjetja, ker bi lahko tako postali skupaj večinski lastniki in kot večinski lastniki vplivali na svoje podjetje. Ne, ljudje so si raje kupili avto, niso razumeli, kaj to pomeni.

Kaj se je dogajalo s pojmom in oblikami lastnine v teh desetletjih? Kakšen je bil odnos do lastnine tudi glede na to, da so zadruga danes zasebna lastnina, tj. skupinska lastnina povezanih posameznikov, ne pa čisto prava skupnostna lastnina, tj. *commons*. A to sploh razumemo? Družbena lastnina, skupnostna lastnina, zasebna, individualna lastnina?

Mislím, da je neumno govoriti o nekih velikih zasebnih premoženjih predvsem zaradi preprostega razloga, ker nobeno zasebno premoženje ne nastane samo z osebnim delom. To pomeni, da zasebnega v resnici ni. Zato, ker je v tovrstni lastni ni minulo delo ljudi. To je tudi ena od prednosti združnega sistema. Minulo delo.

Pri tem je združni sistem zelo konkreten. Dober primer je Mondragon, ki je minulo delo jasno opredelil in ga prikazuje v celotnem združnem sistemu Mondragon, pri čemer pomeni končno materializacijo minulega dela delavčev odhod v pokoj, ko je njegova pokojnina razen one iz javnega sistema tudi iz Mondragona. Je pa res, da so v večjem delu prevzeli pojem in realizacijo minulega dela po minulem delu v jugoslovanskem sistemu.

Marxov obči intelekt?

Ja. Za kaj gre? Jaz, na primer, ne morem vzeti telefona in reči »to je moje, ker sem ga kupila«. Dejstvo je, da se je v podjetjih in zadrugah akumuliralo znanje in delo številnih ljudi. To je stvarnost. In, po drugi strani, kako razmišljamo o javni infrastrukturi? Govorijo, da plačujemo oderuške davke? Toda vozimo se po cestah, ki niso padle z neba. Imam širokopasovni splet na vasi, a ga nimam zato, ker sem jaz tako zelo bogata in sem ga sama plačala, ampak zato, ker smo imeli javni projekt, s pomočjo katerega smo lahko v vasi dobili širokopasovno omrežje. V obeh primerih gre za materializacijo tega, kar je obči intelekt, v enem primeru kupim predmet, ki tudi ko ga kupim, ni zares moj, ker v resnici ga samo najamem, v njem je toliko skupnega preteklega dela in socialnega kapitala, da si tega preprosto ne morem prilastiti, tudi če plačam za telefon. Zares ga samo najamem. Enako je pri javni infrastrukturi, vsi se branimo davkov, še posebej podjetja, ob tem pa pozabljamo, da za svoje vsakodnevno delovanje ves čas uporabljamo to infrastrukturo, ki je plod minulega dela in socialnega kapitala, ki je toliko vreden, da ga davki zares pokrijejo samo v manjši meri.

Tukaj se je izgubilo razumevanje stvari.

Zato, ker ne govorimo o tem. Ker v resnici o lastnini govorimo samo kot o zasebni lastnini. Hišo, v kateri živim, je gradilo in uporabljajo dvajset generacij. Jaz sem jo sicer kupila, ampak samo za čas svojega življenja, nič več.

Vse je na neki način najeto, težko je reči, kaj je pravzaprav lastnina.

Koncept lastnine je potegavščina. Rimsko pravo je vpeljalo pojem lastnine v pomenu »posedovanja«, kar velja še danes. Najperverznejši način posedovanja je posedovanje zemlje, ki jo pogosto uporabljamo na načine, ki pomenijo uničevanje. Odnos, ki ga kaže naša družba do *second hand* stvari je posebej indikativen. Ni ponovna uporaba v redu, ker je to racionalno, temveč zato, ker je to moderno, ker je to *vintage*. Danes sem šla v H&M in tam piše, »svoja stara oblačila oddajte v zbiralnike, da jih bomo lahko ponovno uporabili«. Zavajajo nas v potrošništvo brez konca. In mi nimamo odnosa do tega. Moj stari oče je rekel »veš, edina lastnina, ki je povsem tvoja in ne more biti od nikogar drugega, je to, kar imaš tukaj (*s kazalcem se potrka po glavi*). Vse drugo razpade. Hišo zgradiš, greš na kant, je ni več, ti jo zruši ena vojna.« Sama se spominjam, kako živiš kot združnik sredi nasadov v tisti zadrugi Matija Gubec, tam sem hodila celo v prvi razred. Tisto je bil hlev.

Gospod direktor, moj nono, je tam živel in njemu se je to zdelo najbolj normalno. Najbolj normalno je bilo, da moja stara mati ni imela plače, ker bi bilo to pač preveč prihodkov v eno hišo. Ne, ne, ne, ona je bila prostovoljka v tej zadrugi, to je bilo logično, ker je bil on direktor z dovolj dobro plačo. Danes pa je logično, da imamo prostovoljce, ki lahko prostovoljijo deset let, da potem mogoče dobijo službo. Saj je bilo nekoč na en način tudi tako, vseeno pa je to, kar se dogaja zdaj, totalna perverzija. Človek mora toliko in toliko časa delati zastonj, da bo potem lahko nekoč delal za plačo.

Preskočiva v nov krog. Kako javnost razume socialno ekonomijo kot širši pojem in kako zadruga, socialna podjetja, nevladne organizacije kot ožje pojme? Kaj se glede tega dogaja na ravni Evropske unije?

Precej mešamo to, kaj je zadruga, socialno podjetje ali nevladna organizacija. Bistveno je razumeti, da so se v devetdesetih letih začeli povsem naravno povezovati ljudje, ki so že delali skupaj. To pomeni, da se zadržni sistemi povezujejo z vzajemnimi družbami zaradi preprostega razloga, ker so si vsebinsko zelo blizu. Na drugi strani tudi društvene organizacije prispevajo k skupnemu. Potem so še fundacije, ki so poleg drugih tudi povezane v Social Economy Europe. Že pred tem so obstajale druge organizacije, ki niso nastale iz povsem zasebnih skladov, ampak s povezovanjem teh akterjev. Povezali so tri interese: interes tistega, ki bi želel skupnost graditi, interes tistega, ki ima povsem konkretne probleme, in interes tistega, ki ima povsem konkretne rešitve. To se je dogajalo v devetdesetih letih, ko še nismo bili v EU. Tako je nastajala Social Economy Europe. Šlo je za pobudo med zadružno organizacijo in vzajemnimi organizacijami, društvene organizacije so se pridružile, ker gre za majhne ali zelo parcialne interese. Torej ne gre za povezovanje v nekem sektorskem smislu, iz katerega je nato nastal koncept tretjega sektorja kot sektorja neke drugačne ekonomije. Zakaj pojem »tretji sektor«, ne vem, meni ni povsem jasno in ta pojem mi ni ravno blizu, ker mi je bliže neka druga sektorska razdelitev. Kakor koli, tretji sektor imenujejo socialno ekonomijo, s tem da naj bi »socialna« pomenila predvsem družbena, skupnostna ekonomija, ker gre za ekonomijo, ki je pač drugače zasnovana. Prispevek društvenih organizacij oziroma nevladnih organizacij, ki niso podjetja, je pri tem tudi bistven, nevladniški prispevek pomeni promocijo neke ideje. Zanimivo je, da gre za nekakšno delitev dela v tem sektorju: društvene organizacije promovirajo zelo konkretne rešitve za neke probleme; zadružne organizacije dejansko rešujejo nekatere od teh problemov; in vzajemne organizacije pomenijo neko stvarno solidarnost, ki ta krog zaključijo. Tako se je tudi umestila Social Economy Europe. Zato se je tudi govorilo o socialni ekonomiji, o družbeni ekonomiji, ekonomiji, ki je drugačna. O tem se je govorilo sramežljivo in previdno, da ne bi izrekli besede solidarnost. Nihče ni hotel dodati *solidarité*, ker bi to bilo v času strmega vzpona liberalizma pravo čudaštvo, četudi v obliki Social Economy Europe. Poimenovanje je stvar razprave in se pri francoskih avtorjih pojavlja kot *économie sociale et solidaire*. Prepogosto pa se javnost

osredinja na socialna podjetja ali celo na tako imenovane velike fundacije, ki so le skrivalnice dobička velikih korporacij ali celo načini za večanje njihovega dobička. Ostaja dejstvo, da je proizvodnja v svoji vseobsežnosti stvar skupnega, družbenega, če hočete, prav tako bi morala biti delitev rezultatov produkcije. Pa ni tako. V 90. letih je izšlo kar nekaj zanimivih publikacij, od *Social Economy* Clarka Evrlinga (1997), do Rifkinove *Konec dela* 1994 (prevod v italijanščino 1996, prevod v slovenščino 2007, op. ur.). Do Bourdieujeve *Le strutture sociali dell'economia* 2004, ki neka-ko jasno kažejo na spremenjene koordinate v ekonomiji oziroma, bolje, njenem pojmovanju pri odmiku od prevladujočega razmisleka TINA (*There Is No Alternative*) k nekemu »novemu« *There Are Alternatives*, ali bolje, veliko je alternativ. Je pa tudi res, da je lakota po novem dobičku že spet in še vedno tu.

Si Evropska unija s to svojo intenzivno promocijo socialnega podjetništva, ne bom rekla socialne ekonomije, čisti vest v času, ko se je neoliberalizem polno razmahnil?

Mislím, da je oboje, da je bila nova alternativa in obenem prodor vanjo. Če pogledamo, kakšne so bile razmere na sceni, kakšno vzdušje je povzročala razprava o socialni ekonomiji: skregali so se v sekundi. Tri skupine so bile, ena od njih je bila Montblanc s francoskim solidarnostnim sistemom, potem rahlo miloščinske, nekje tudi krščansko socialistične pobude, pa tudi povsem neoliberalne struje. Tako da ta struktura Social Economy Europe kot pobude, kakor tudi politična razprava na evropski ravni, ni ideološko čista. Toda debata se spreminja. V času Prodija je Evropska komisija zelo simpatizirala s solidarnostno ekonomijo. Takrat so bili projekti tudi ustrezno financirani. Barossova komisija je vse to ukinila in iz tega naredila socialno podjetništvo tekmovalnega tipa. Ko dobro pogledaš ta socialna podjetja, vidiš, da so med njimi tudi multinacionalke, ki opravljajo določeno javno storitev ali pa tržno storitev, ki je popolnoma obrnjena v posameznika, kar je v resnici katastrofa, saj se je popolnoma zasebno direktno priklopilo na črpanje javnega.

Ampak kdo danes upravlja oziroma vodi Social Economy Europe? Ima pobuda formalno strukturo?

Ja, ima formalno strukturo. A je odvisno, katera skupina jo delegira. Ni enovitega koncepta, v Social Economy Europe prevladuje ton, ki ga zastopajo Francozi, ti si zelo prizadevajo biti zraven. Francozi, Italijani in Španci. Britanci se preprosto niso vključili, ker je pri njih princip miloščine veliko bolj uveljavljen kot kjerkoli drugod. Pri nas pa koncepta *charity*, miloščine, ni. V tem primeru Francozi jasno rečejo »solidarnost kot *anti-charity*«. Francozi so jasno povedali, da nasprotujejo konceptu miloščine.

Koncept socialnega podjetništva se torej začne uveljavljati v času Barrosove komisije. Zakaj so socialno ekonomijo nadomestili s konceptom *social business*, ki je praktično zelo ozek?

Nekje se je zalomilo. Leta 1994 je izšla Rifkinova knjiga *Konec dela*. To je točka konca klasičnega pojmovanja dela. Fizično delo se je v 21. stoletju spremenilo. Po mojem mnenju je to zelo, zelo nevaren prelom. Nevaren je zato, ker ni več klasične proizvodnje, delavce so zamenjali roboti. Česa ne morejo delati roboti? Edino socialnih, skupnostnih zadev. Po moje je to razlog, da se je uveljavilo socialno podjetništvo. To je način, na katerega kapital zavzema nove teritorije.

To je kapitalizacija nekega novega področja. Po Marxu, če hočeš realizacijo presežne vrednosti, mora biti kapitalizem ekstenziven, to pomeni tudi kapitalizacijo novih področij. Zdaj je to področje tretjega sektorja. Knjiga *Konec dela* je en sam sestavek argumentov o tej kapitalizaciji, Rifkin je trditve podprl s številkami.

Delo je bilo napisano konec osemdesetih, v prvih letih devetdesetih. Več kot trideset let je minilo od njegovih raziskav. Že takrat je napovedal, kaj se bo zgodilo, mi pa tega še danes ne razumemo.

Kako je v Sloveniji? Imamo pojem socialne ekonomije, pojem socialnega podjetništva, opazamo nov zagon na tem področju. Kaj se zdaj dogaja s socialnim podjetništvom v ožjem pomenu, ki je v ospredju?

Slovenija je klasično zblojena. Prvič se pojem socialne ekonomije pojavi v prvem priporočilu Evropske komisije v času, ko smo bili še pristopna članica. V njem Komisija zapiše »lotite se revščine, ker imate problem«. Pazi, to je analiza, ki jo je pripravila Evropska komisija. Opozorila nas je, da imamo problem in da lahko z zadružništvom rešimo marsikatero socialno stisko. To so jasno zapisali. Pa smo se požvižgali na to. Poleg tega je zakonodaja zanič. »Socialno podjetje« je lahko vse, tudi društvo. Kakšna norost, da je društvo socialno podjetje. Ne, funkcija društva ni ...

... družbeni interes, ki je čisto druge vrste kot ...

Društvo ima totalno drugačno dimenzijo. Člani društva se povezujejo zaradi skupnega družbenega interesa, ki je lahko samo interes članov, ali pa širši, javni interes skupnosti. Na različnih področjih, od kulture, športa, znanja, zdravja in tako naprej. Člani zadrug pa se povezujejo sicer tudi zaradi skupnega družbenega interesa, a primarno, v nasprotju z društvi, zaradi skupnega ekonomskega interesa, ker nekaj skupaj prodajajo ali skupaj proizvajajo ali si skupaj nižajo stroške in podobno. Ampak pri nas je lahko tudi zavod socialno podjetje. In fundacija. Gre za to, da ima v neki skupni zgodbi socialne ekonomije vsaka od teh entitet neko funkcijo kot del v razmerju do celote. Pri nas pa je vse mogoče. Vse te funkcije so pomešane. Vrata so odprli vsemu, tako da se lahko dogaja karkoli. Zakaj je to tako pomembno? Razlog je preprost. Mislim, da so trgovinski sporazumi (TTIP, CETA, TISA ...) zelo jasno pokazali, v katero smer se stvari razvijajo. Veliko lažje bodo opravili s tako zakonsko postavljenimi socialnimi podjetji, kot jih imamo mi.

Kakšen je pravzaprav interes kapitala, ki je dejansko prevladujoči interes? Smo v Evropski uniji, ki podpira številne programe promocije, regulacije, socialno podjetništvo. Tudi v Sloveniji sledimo tej logiki, ne kakšni drugi. Kje lahko tukaj prepoznamo interes kapitala?

Pravzaprav je jasen. Zmanjkuje mu področij, ki bi bila ekstra dobičkonosna. Roboti ne proizvajajo ekstra dobička. Kapitalizirati se bo začela skupnostna sfera. In ne samo to, tudi vse javne storitve prehajajo v sfero kapitalskega. Danes je že povsem utečena praksa, denimo, da multinacionalke upravljajo zapore. Priklopljene so na javna sredstva, zaostritev kazenske zakonodaje in policijskega dela pa je poskrbelo, da so zapori polni. Podobno se je zgodilo z javnimi vodovodi, na primer v Parizu ali železnicami, na primer v Veliki Britaniji.

Enako je z deinstitucionalizacijo. Dobro je, da so se nekatere javne službe prenesle na nevladni sektor, a dejansko lahko pride do privatizacije skupnostne skrbi za ljudi. Socialno podjetništvo je pravzaprav suženj tega dogajanja. Orožje kapitala. Socialno podjetništvo je trojanski konj kapitalizma v trdnjavi socialne ekonomije.

Ja, trojanski konj je. Berlusconi je v Italiji hotel imeti socialno podjetništvo zato, da bi se lahko zasebna podjetja in vsi drugi, ne samo kooperative kot do tedaj, prebili v to sfero. Z zadržugami se zasebni interes ne bi mogel zalesti na področje skupnostne skrbi, s socialnimi podjetji je to veliko bolj mogoče.

Kako pa akterji socialne ekonomije v Sloveniji dojemajo sami sebe? Imamo ne povsem razvite in specializirane nevladne organizacije, socialna podjetja. Ali imajo ti akterji neko zavest o sebi kot o delu socialne ekonomije?

To je vidno skozi nastajanje socialno-podjetniškega foruma. Ko smo v letih 2011 in 2012 postavljali to združenje, takrat se je imenovalo Forum socialnega podjetništva, FSP, se večini vključenih razprava o razliki med socialnim podjetništvom in socialno ekonomijo ni zdela pomembna. Pomembno je bilo, da smo vsi zainteresirani za isto stvar. Pa nismo bili vsi za isto stvar. Ta forum se je lani preimenoval, zdaj se imenuje Združenje socialne ekonomije Slovenije, ZSES. Vendar ne vključuje zares področja socialne ekonomije, vključuje samo področje socialnega podjetništva, pa še to samo tisti del, ki kotira bolj v smeri *social business*. Preširoko ime ima glede na svoj doseg in samorazumevanje. Nisem članica tega foruma preprosto zato, ker se z njimi ne strinjam.

Ko se je Forum socialnega podjetništva preimenoval v Združenje socialne ekonomije, je simbolno ta trojanski konj dejansko vstopil v Trojo. (Smeh)

Ves čas sem v skrbeh, da ne bom kaj rekla ali pa napisala kar nekaj. Ko se je forum vzpostavljaj, je bila v ospredju ideja nekega sodelovalnega principa. Na eni prvih ključnih konferenc so bile stvari jasno postavljene, potem pa se je smer nena doma spremenila. Izcimilo se je vse drugo kot to, da bi postal sodelovalni podij

za številne skupne pobude, za urejanje problemov, ki so skupni in ki nastajajo pri udejanjanju večine programov, ki jih izvajajo t. i. socialna podjetja. Nazadnje je postal tekmovalni podij za socialna podjetja in socialna podjetja potiska v isto smer, kot gredo vsa klasična podjetja. Ta smer je bliže klasičnemu podjetništvu kot ideji socialne (skupnostne) ekonomije. Povsem v nasprotju s tem, kar je nastajalo deset, petnajst let. In še ena stvar je pomembna, to je promocija. Z njo se ne promovirajo izdelki ali kaj podobnega, temveč drugačen svet in nič drugega, kajti socialna ekonomija je v resnici ideja drugačnega sveta. Danes prevladujoča promocijska ideja je, da je človek človeku volk. Ker socialno ekonomijo danes promovirajo volkovi, promovirajo ravno nasprotno idejo. Volčja narava je že vgrajena v sistem, v bit, v vse.

Narediva še en preskok v nov krog. Kako ocenjuješ politični položaj glede socialne ekonomije v širšem pomenu kot socialnega podjetništva, zadružništva v Sloveniji? Kakšne so formalne javne politike? Kakšna so stališča strank?

Mislím, da imamo v Sloveniji hud problem, ker so ves čas v ospredju nenehne delitve, ne pa resno tehtanje rešitev realnih problemov. Kljub temu se dogaja, da pred volitvami stranke mirno soglašajo o vsaki ideji. Glede zadružništva so se pred kratkim vzorno razvrstili pri razpravi o Mercatorju, kjer je bila v igri tudi rešitev v obliki zadruga – čeprav ta rešitev ni mogoča. Ampak vsaj izpostavljena je bila kot mogoča. Toda nosilec ideje (Levica) je že v naslednjem trenutku idejo ocenil kot irelevantno. Zadružništvo je bilo ena prvih točk programa (Združene) Levice, a se na tem področju nič ni premaknilo. Tudi vladna koalicija po volitvah 2014 je postavila socialno ekonomijo med svoje prioritete. Namesto tega je bila ves mandat prioriteta razprodaja državnega premoženja, in to brez prave analize kupcev ali analize posledic teh prodaj.

Ni politične resnosti, da bi se program dejansko realiziral.

Ne gre samo za neresnost, gre za zlorabo teme, kar je bolj ali manj prisotno v vseh strankah. Z vprašanjem UTD se dogaja enako, vsi ga podpirajo, a nihče ne naredi nič.

Imamo vlado, ki je sprejela projekt spodbujanja socialnega podjetništva in zadružništva kot enega od enajstih projektov. Hkrati podatki kažejo, da se je v to področje v štirih letih vložilo samo 2,9 milijona od 10 milijonov, ki so bili že pred nastopom te vlade namenjeni za te vsebine v Operativnem programu EU 2014–2020. Politiki pozabljajo, da se resnost politike meri v denarju, ki ga namenja v določene vsebine.¹

¹ Po nastanku tega pogovora je bila v državnem zboru sprejeta novela Zakona o socialnem podjetništvu (ZsocP-A), ki je edini resnejši politični uspeh te vlade glede socialnega podjetništva. Pozitivni spremembi, ki ju prinaša novela, sta predvsem dve: prvič, nekaj poenostavitev, kot je npr. ukinitvev

To je problem celotne politike in tudi nas, ki dopuščamo, da se nič ne naredi! To pomeni, da ni politične volje ne na levi ne na desni. Na desni je bila socialna ideja enako močno zastopana z Gosarjem in Krekom. Na levi celo pravijo, da so zadruge zasebna zadeva, da gre za zasebno lastnino, zato jim nasprotujejo. To je resnično bedno, ne samo naivno. Če trdiš, da je zadruga zasebna lastnina, o zadrugah ne veš ničesar.

Če razumemo, kaj je lastnina v zadrugi, če jo vzamemo zares, potem ni več težav z zasebno lastnino.

Nastajajo problemi, ki so zgodovinsko povezani z razcepi na levisi, med anarhisti, komunisti in socialno demokracijo. Ta razcep je ostal in je enak zadnjih sedemdeset let. Nihče od naštetih ne sprejme tistega, kar je drugi naredil modro in pametno. Posledica je, da na levisi ni nobene skupne točke. Na levisi ni nobene modre skupne točke. Corbyn dela drugače, bolje, od spodaj navzgor. Samoupravljanje je bilo zelo blizu anarhosindikalizmu, bi rekli Italijani. Danes tega ni, obstaja samo klasična promocija, ni pa realnih, utemeljenih predlogov in rešitev za prihodnost.

Kaj lahko pričakujemo v prihodnosti? Verjetno ne moremo pričakovati, da bo na prihodnjih volitvah katera koli politična opcija v svoj program resno uvrstila pojem socialne ekonomije, ker, kot praviš, gre bolj za promocijo. Kakšen bi bil tvoj nasvet, da bo imel sektor socialne ekonomije več političnega vpliva, boljše zakonodajo, več sredstev? Kako naj ta sektor deluje politično, da bodo vidni konkretni učinki?

V vse komisije in odbore državnega zbora je sicer mogoče vstopiti in se tam pogovarjati, dogovarjati. Mislim pa, da to nima prave teže. To pravim zato, ker v kateri koli krovni organizaciji ne moreš poenotiti stališč civilne družbe. Zato je bistveno, da se nosilci določenih idej, interesov organizirajo drugače. To smo poskušali narediti, ko smo se za volitve leta 2014 povezali z Združeno levico. Takrat smo v Združeno levico kot četrta skupina pristopili z vsebinami, ki pa jih niso upoštevali; od treh strank jih je ena upoštevala povsem, drugi dve pa ne. Vsi, ki delamo v socialni ekonomiji, pa dobro vemo, da je politika tista, ki dodeljuje sredstva, čeprav se skriva za raznimi evalvatorji. Pa še dovolj jasno opredelitev o porabi javnih sredstev moramo omeniti. Ne gre za tako porabo javnih sredstev, kot jo namenjamo raznim podjetjem v popolni zasebni lasti. Gre za javno financirane programe za ogrožene skupine, ki so del socialne države. Ne govorimo o katerih

tipov socialnih podjetij in uredbe o dejavnostih, ki so do zdaj precej po nepotrebnem zapletale strukturo socialnih podjetij. In drugič, v slovensko zakonodajo se prvič uvaja termin »socialna ekonomija«, katerega definicija v tej noveli sicer ni ravno popolna, a vsaj nakazuje, da je »socialno podjetništvo« preozek pojem in da je treba razširiti prizadevanja na tem področju s širšim pojmom »socialne ekonomije«, ki poleg socialnih podjetij vključuje tudi nevladne organizacije, zadruge, vzajemne družbe ter invalidska podjetja in zaposlitvene centre. Žal definicija pojma »socialne ekonomije« v noveli razlaga pojem »socialne ekonomije« zgolj kot po »obsegu« širši pojem od »socialnega podjetništva«, ne razlaga pa »vsebinske« oziroma »konceptualne« razlike. Novela tudi napoveduje sprejetje Strategije razvoja socialne ekonomije 2019–2029 še v letu 2018.

koli sredstvih ... In če še dodam: ali je res tako stimulatивно za razvoj ekonomije pokloniti javna sredstva zasebnim podjetjem, ki lahko v naslednjem trenutku svojo proizvodnjo preprosto preselijo drugam? Tega zadruga ne počno in večinoma tudi socialna podjetja ne!!!

»Četrta skupina« Združene levice. To je zgolj neka svobodna eksperimentalna civilna politična skupina.

Tako je. Povsem preprost razlog je bil: potrebujemo neposreden dostop v parlament in smo se tako organizirali leta 2014, pa so nas stranke TRS, DSD in IDS sprejele kot enakopravnega udeleženca v koalicijski Združena levica.

Do katere točke bi se moral sektor poenotiti ali pa povezati v nacionalno združenje socialne ekonomije? Trenutno takšno združenje ne povezuje scene in tudi nima resnega strokovnega in zagovorniškega potenciala. Kaj narediti, da bi bili politični vpliv in učinki tega sektorja večji?

Mislím, da potrebujemo podoben sistem, kot je Social Economy Europe na evropski ravni, potrebujemo vsaj strukturo v obliki povezanih združnih organizacij, vzajemnih družb (ki imajo neki skupni imenovalac), društvenih organizacij kot tistih, ki ljudi povezujejo na podlagi posameznih interesov ter skladov ali fundacij, ki imajo skupne cilje pri premoščanju nekaterih problemov. Šele ob hkratni prisotnosti vseh teh organizacij se lahko pogovarjamo o konceptih in se poenotimo, pa čeprav na minimalnem skupnem imenovalcu. V Evropskem parlamentu so predstavniki v ekonomsko-socialnem svetu, česar mi ne poznamo, ker je pri nas socialni dialog samo tripartitni, civilna scena ni vključena, pri nas formalni socialni dialog na državni ravni ne vključuje nevladnih organizacij ali drugih organizacij civilnega sektorja. In drugič, Slovenija ima napačno predstavo, da so civilnodružbene organizacije društva, torej nevladne organizacije in nič drugega. Hegel pravi, da je »civilna družba tudi podjetniška dejavnost«, in tega mi ne razumemo. Pa še kako zelo so podjetja tudi civilna družba in še kako organizirana civilna družba. Ne moremo mimo tega, da so tudi podjetja del civilne družbe, ko govorimo o razmerju civilnega sektorja nasproti državnemu oziroma javnemu sektorju. Očitno so sorazmerja pri tako kruti pozabi, kot je pozaba organiziranega zasebnega lastništva, v popolnem nasprotju z organiziranimi posamezniki brez kapitalske lastnine, ki so, razen seveda sindikalnih organizacij, v socialnem dialogu zelo zapostavljene.

Letos so volitve. Katere stranke bodo imele na programu socialno podjetništvo, združništvo, socialno ekonomijo?

Vse. Toda menim, da bo po volitvah spet vse tako, kot je bilo leta 2014. Vsi bodo po hitrem postopku pozabili na socialno (skupnostno) ekonomijo, združništvo in na vse, kar spada zraven. Zato tudi menim, da bi se morali kot sektor zavedati, da ni naš sogovornik le vlada, temveč in predvsem parlament, državni svet in če hočete tudi stranke. Seveda bomo spet glasni ... Bomo videli, kaj se bo zgodilo.

Zadruga na Slovenskem: kratek zgodovinski oris

Abstract

Cooperatives in Slovenia: A Brief Historical Survey

The first Slovenian cooperatives were established as part of an initiative led by the Vošnjak brothers and the patriotic intelligentsia in order to achieve the economic emancipation of the nation. Within the Christian social movement led by Dr. Krek, cooperatives became mass organisations that provided farmers and craftsmen with access to credit and eradicated usury. In the 1930s, government intervention was necessary to resolve a severe farmer debt crisis which severely affected credit cooperatives. After WWII, the pre-war cooperative system was radically reorganised. The legislation and economic policy mostly focused on agricultural cooperatives, ranging from the unsuccessful campaign for farmers' working cooperatives (1948–1953) to subsidies provided by Slovenian agricultural policy for the modernisation of private farmers and their cooperatives in the 1970s. Later attempts at diversification, including a stronger presence of cooperatives and ownership pluralism, could not succeed in the short term. Systemic changes, including the transformation of ownership, were accomplished only after Slovenia had already gained independence. The concept of cooperatives as enterprises mainly satisfying the interests of members acting as workers, suppliers and users was upgraded in 2011 so that cooperatives may, as social enterprises, also focus on the common good.

Keywords: cooperatives, history of cooperatives, credit cooperatives, agricultural cooperatives, Slovenia

Franci Avsec holds a PhD in Law and an MA in economy. He has been working with the Cooperative Association of Slovenia for more than three decades, and also works as a tenured university teacher at the Faculty for Management, Business and Informatics in Novo mesto. (franci.avsec@siol.net)

Povzetek

Prve slovenske zadruga so bile ustanovljene v drugi polovici 19. stoletja na pobudo bratov Vošnjak ter domoljubne inteligence, da bi utrdili gospodarsko samostojnost slovenskega naroda. V okviru Krekovega krščanskosocialnega gibanja so zadruga postale množične organizacije, ki so kmetom in obrtnikom omogočile dostop do kredita in izkoreninile oderuštvo. V tridesetih letih 20. stoletja je kmečka dolžniška kriza najbolj prizadela kreditne zadruga in zahtevala intervencijo države. Po drugi svetovni vojni je predvojni zadružni sistem doživel korenito reorganizacijo. Zakonodaja in ekonomska politika sta daleč največjo pozornost namenjali kmetijskim zadrugam, razpon njunih sprememb sega od neuspešne kampanje za kmečke delovne zadruga (1948–1953) do spodbud slovenske kmetijske politike za podporo kmetom in njihovim zadrugam v sedemdesetih letih. Poznejši poskusi za večjo raznolikost sistema, vključno z močnejšo razširjenostjo zadruga in lastninskim pluralizmom, v kratkem času niso mogli obroditi sadov. Sistemske spremembe z lastninskim preoblikovanjem so bile končane šele po osamosvojitvi Slovenije. Zasnova zadruga kot podjetij, ki pretežno uresničujejo koristi svojih članov kot uporabnikov, delavcev in dobaviteljev, je bila v letu 2011 nadgrajena tako, da lahko zadruga kot socialna podjetja delujejo pretežno tudi v splošno korist.

Gljučne besede: zadruga, zgodovina zadružništva, kreditne zadruga, kmetijske zadruga, Slovenija
Franci Avsec je doktor pravnih znanosti in magister ekonomije ter več kot tri desetletja sodelavec Zadruga zveze Slovenije. Kot habilitirani visokošolski učitelj dela tudi na Fakulteti za upravljanje, poslovanje in informatiko v Novem mestu. (franci.avsec@siol.net)

Prvo razvojno obdobje (1856–1894)

Razmere za razvoj sodobnega zadružništva na slovenskem ozemlju so dozorele v drugi polovici 19. stoletja. Po marčni revoluciji so kmetje, tedanji najštevilnejši družbeni sloj, dosegli zemljiško odvezo, vendar proti določeni odškodnini; povrh tega so se povečevale tudi njihove davčne dajatve. Prevzemnike kmetij je pogosto bremenilo še izplačilo dednih odpravščin, dot in preužitkov (Seručnik, 2008: 56). Za poravnavo vseh teh obveznosti so morali kmetje čedalje večji del pridelka prodati na trgu. Proizvodnim tveganjem so se pridružila tudi tržna tveganja: zaradi uvoza kmetijskih pridelkov so se zniževale cene. Po drugi strani je železnica odvzela kmetom pomembne dohodke iz dopolnilnih dejavnosti, zlasti iz prevoznitva in domače obrti, ki so ji začeli uspešno konkurirati industrijski izdelki. V podobnem položaju kot kmetje so se znašli tudi obrtniki, ker je razpadla stara cehovska organiziranost. V takšnih razmerah so kmetje in obrtniki potrebovali dodatna denarna sredstva. Ker je bila pridobitev posojila pri mestnih denarnih zavodih, ki so poslovali v nemškem jeziku, povezana z velikimi stroški, so se kmetje in obrtniki zatekali po posojila k premožnejšim posameznikom, ki so zaradi stiske prisilcev pogosto zahtevali oderuške obresti.

Za prvo zadrugo, ki je bila organizirana še po predpisih o društvih, ker zadružnega zakona tedaj še ni bilo, zgodovinarji štejejo Družbo v dnarno pomoč obrtnikom in rokodelcem v Ljubljani, ki so jo ustanovili leta 1856 obrtniki v Ljubljani pod vodstvom Jana Nepomuka Horaka (1818–1893). Sredstva za kratkoročna posojila so člani zadruge zagotovili s svojimi prispevki (vstopninami). Za hranilne vloge so kot poroki jamčili člani, pa tudi drugi posamezniki, ki so prevzeli jamstvo do določenega zneska (50 goldinarjev), dokler ni društveni rezervni sklad dosegel jamstvenega zneska porokov – 600 goldinarjev (Schauer, 1945: 15–32).

Ta uspešni poskus je ostal osamljen za več kot desetletje. Leta 1868 se je zdravnik in državni poslanec dr. Josip Vošnjak (1834–1911) udeležil slovesnosti ob položitvi temeljnega kamna za narodno gledališče v Pragi in se ob tej priložnosti seznanil tudi z delovanjem čeških posojilnic. Po vrnitvi je v slovenskem tisku objavil več člankov o obisku na Češkem ter predlagal ustanavljanje takšnih organizacij tudi na Slovenskem. Svoj predlog je utemeljeval s tezo, da mora samostojnost slovenskega naroda imeti ne samo kulturne, temveč tudi trdne gospodarske temelje (Vošnjak, 1871: 162).

Problem zadolževanja se je zaostрил po liberalizaciji obrestnih mer (leta 1868) in izbruhu gospodarske krize (leta 1873). Veliko povpraševanje po kreditih so posojilodajalci izkoriščali za navijanje obrestne mere (tudi do 250 odstotkov), tako da so se morali dolžniki zadolževati za odplačevanje samih obresti (Pančur, 1999: 41). Po podatkih zgodovinarjev je bilo samo na Kranjskem v letih 1868–1893 na prisilnih dražbah prodanih več kot 10.000 kmetij oziroma 13 odstotkov vseh kmetij (Gestrin in Melik, 1966: 167).

Množičnejše ustanavljanje posojilnic na podlagi vzajemne samopomoči je omogočil avstrijski zadružni zakon, sprejet 7. aprila 1873. Po tem zakonu so se lahko združenja, katerih namen je bil pospeševati gospodarske dejavnosti ali gospodarske koristi članov s skupnim poslovanjem ali dajanjem kreditov, ustanovila kot zadruge. Za registracijo zadruge je bilo pristojno sodišče, ki je o vpisu odločalo na podlagi izpolnjevanja zakonsko določenih pogojev, in ne več upravni organ po prostem preudarku, kar je znatno olajšalo ustanavljanje in tudi samo delovanje zadrug.

Po dolgoletnih prizadevanjih dr. Josipa Vošnjaka in druge narodno zavedne inteligence je bila 13. septembra 1872 ustanovljena posojilnica v Ljutomeru, ki je bila registrirana še po društvenem zakonu iz leta 1852. Potem ko je naslednje leto začel veljati zadružni zakon, so ljutomerski posojilnici kmalu sledile posojilnice v Sv. Jakobu v Rožu (1873), Mozirju in Šoštanju (1874), Metliki in Ljubljani (1875) ter Ormožu (1876), po nekajletnem premoru pa še v Celju in Žalcu (1881), v Ljubljani in na Vrhniki (1881) ter v Mariboru (1882) (Schauer, 1945: 47–52).

Dne 21. januarja 1883 so kreditne zadruge na pobudo inženirja Mihaela Vošnjaka (1837–1920), brata dr. Josipa Vošnjaka, ustanovile Zvezo slovenskih posojilnic v Celju, ki je podpirala ustanavljanje novih posojilnic po zadružnem zakonu, delovala kot poslovna centrala včlanjenih zadrug, pomagala članicam ter zastopala koristi včlanjenih zadrug. Zveza je izdajala mesečno glasilo *Zadruga* in od leta 1888 pomagala članicam tudi z revidiranjem njihovega poslovanja. Leta 1894 je na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem delovalo 81 slovenskih posojilnic (Schauer, 1945: 119).

Delovanje posojilnic v tej dobi je pretežno sledilo Shulze-Delitzschevim organizacijskim načelom, po katerih naj bi bila kreditna zadruga finančno trden denarni zavod z večjim poslovnim okolišem, zadruga je lahko delila dobiček in rezerve med člane, člani so jamčili za zadrugo omejeno, funkcije v zadrugi so opravljale strokovno usposobljene osebe proti plačilu. Zaradi predpisov o olajšavah za poslovanje zadrug s člani je Mihael Vošnjak prilagodil ta načela praktičnim potrebam (z uvedbo deležev različne višine; Schauer, 1945: 86–95).

Drugo razvojno obdobje (1895–1918)

Medtem ko so prve slovenske zadruge imele predvsem narodnoobrambno vlogo in so jih ustanovljali najprej v severovzhodnem delu tedanjega slovenskega etničnega prostora, je zadružni razvoj v naslednjem, drugem obdobju, katerega začetek Schauer (1945: 136) zamejuje z nastankom druge slovenske zadružne zveze leta 1895, prenesel težišče dogajanj v osrednji del današnje Slovenije. Glede na zaostrene družbene razmere so zadruge postavile v ospredje socialne cilje, povezane z izboljšanjem položaja delavskih stanov: kmetov, obrtnikov in delavcev.

Osrednjo zadružno organizacijsko vlogo je imel v tem obdobju dr. Janez Ev. Krek (1865–1917), ki je pod psevdonimom Janez Sovran (1895) v svojem delu *Črne bukve kmečkega stanu* kot vzrok za poslabšanje položaja kmetov, obrtnikov in delavcev kritiziral »neomejeno svobodo« kapitalističnega gospodarstva, špekulacijo, oderuštvo, pretirani individualizem (»razdruženje«) in postopno obubožanje širokih družbenih slojev. Družbena vzajemnost naj bi se po njegovem predlogu najprej obnovila v Raiffeisnovih posojilnicah, ker denarne zadeve zanimajo vse in je njihovo poslovanje razmeroma preprosto: »Denar je vse razdružil, pri denarju naj se zoper začne organizacija.« (Sovran, 1895: 243) Za izboljšanje položaja kmetov je predlagal prepoved nastajanja veleposesti, uvedbo stalnih kmetij, zaščitenih pred drobljenjem, odlog in postopno odplačevanje zemljiških dolgov. Posebno mesto so imele v njegovih načrtih kmečke kreditne in druge zadruge. Te naj bi sčasoma prerasle v obvezna samoupravna združenja, ki bi s skupno nabavo in prodajo ter plačevanjem davkov postale nekakšen posrednik v razmerju kmetov do trga in do države. Podobno naj bi bile organizirane tudi obrtne zadruge, ki bi skrbele za kreditiranje obrtnikov in skupno prodajo njihovih izdelkov, za obrtno šolstvo in vajeništvo. Krek je dajal številne pobude tudi za delavske zadruge in izobraževalna društva.

V okviru tega gibanja so kreditne in druge zadruge ustanovljali po Raiffeisnovih načelih: deleži naj bi bili čim manjši, da se omogoči članstvo čim širšemu krogu zainteresiranih. Kapital naj bi zadruga oblikovala predvsem z nalaganjem nerazdeljenega dobička v rezerve, te rezerve pa se ne bi smele deliti med člane niti ob prenehanju zadruga, ko naj bi se dodelile drugi zadrugi ali v splošno koristne namene. Zadruga naj bi delovale na ožjem območju, da se člani med sabo poznajo in lahko dobro ocenijo kreditno sposobnost posameznega posojilojemalca. Zaradi nižjih stroškov poslovanja naj bi člani opravljali zadružne funkcije brezplačno.

Od leta 1892 do leta 1905 je bilo v okviru Krekovega gibanja ustanovljenih kar 481 zadrug (Kralj, 1937: 541). V tem času je zadružništvo postalo množično gibanje, ki je izkoreninilo oderuštvo in skupaj z drugimi dejavniki bistveno pripomoglo k zaustavitvi izseljevanja.

Leta 1895 so Krekove zadruga v Ljubljani ustanovile Zvezo kranjskih posojilnic in Gospodarsko zvezo, prvo kot društvo kreditnih, drugo kot društvo nekreditnih zadrug. Leta 1900 so članice obe društvi razpustile in namesto njih ustanovile Gospodarsko zvezo kot zadrugo s sedežem v Ljubljani.

Avstrijski zakon o reviziji pridobitnih in gospodarskih zadrug (1903) je predpisal obvezno revidiranje zadrug enkrat na dve leti po zadružni zvezi, ki je izpolnjevala predpisane pogoje za nadzor (revizijska zveza), ali po revizorju, ki ga je postavilo sodišče. Ljubljanska Gospodarska zveza se je po uveljavitvi zadružnega revizijskega zakona razdelila na dve zadrugi. Prva je bila Zadružna zveza v Ljubljani, ki je postala poslovna centrala kreditnih zadrug, revizijska zveza in interesno-predstavniška organizacija vseh včlanjenih zadrug. Druga, Gospodarska zveza, pa je delovala kot poslovna centrala blagovnih zadrug (Lazarevič, 1994: 30).

Na prelomu stoletja so se na pobudo Antona Kristana (1881–1930) in drugih organizatorjev začele ustanavljati delavske potrošniške, kreditne in druge zadruge tudi v okviru socialdemokratskega delavskega političnega gibanja, zlasti v zasavskih rudarskih središčih, Ljubljani, Idriji, Trstu in Primorju (Kristan, 1956: 1195–1196).

Poleg Zveze slovenskih posojilnic, ki se je leta 1905 preimenovala v Zadružno zvezo v Celju, in Zadružne zveze v Ljubljani (ustanovljene leta 1904), je bila na pobudo Ivana Hribarja (1851–1941) in Gregorja Žerjava (1882–1929), predstavnikov mlajše generacije liberalne politične struje, ustanovljena Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani (1907). Zadružna zveza v Ljubljani je do leta 1907 povezovala tudi zadruge v Dalmaciji. Slovenske zadruge na Goriškem so ustanovile Zvezo goriških gospodarskih zadrug in društev (1904), medtem ko so se slovenske in hrvaške zadruge v Istri leta 1903 povezale v Gospodarsko zvezo v Pulju (Mohorič, 1913: 52).

Povezovanje v zadružne zveze je pokazalo razdeljenost zadružništva po narodnostno-jezikovnih, deželnih in ne nazadnje političnih vidikih. Prizadevanja za koncentracijo zadružnega gibanja med prvo svetovno vojno niso rodila uspeha (N. N., 1918: 2).

Od konca prve do konca druge svetovne vojne (1919–1945)

Po prvi svetovni vojni je zunaj nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (od 29. oktobra 1918) ter poznejše Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (od 1. decembra 1918) od približno 970 slovenskih zadrug ostalo v Avstriji in Italiji okrog 194 zadrug (Trček, 1956: 1177).

Leta 1920 je bila ustanovljena Zadružna gospodarska banka, v kateri je imela večino delnic Zadružna zveza v Ljubljani (Hočevar, 1984: 190). Delavske zadruge pa so leta 1920 ustanovile Zvezo gospodarskih zadrug za Jugoslavijo, v okviru katere je delovala Zadružna banka v Ljubljani. Zadružna banka v Ljubljani in Zadružna zveza v Celju sta zaradi gospodarske krize v tridesetih letih prenehali delovati (Hočevar, 1984: 190; Videčnik, 1989: 16).

Poleg politične razdelitve je slovensko zadružništvo po prvi svetovni vojni prizadela neugodna menjava denarja. Razmere so se nekoliko izboljšale zaradi gospodarske konjunktore, ki pa je bila kratkotrajna.

Med svetovno gospodarsko krizo v začetku tridesetih let so se močno znižale cene žita in drugih kmetijskih pridelkov. V Kraljevini Jugoslaviji (uradno ime od 29. oktobra 1929) kot izrazito agrarni državi je kriza povzročila velike težave z odplačevanjem kreditov in izplačevanjem hranilnih vlog celotnemu kreditnemu sektorju in posebej kreditnim zadrugam.

Državna politika se je na kmečko zadolženost odzivala počasi. Potem ko je bil leta 1932 sprejet Zakon o zaščiti kmetov, so vprašanje kmečkih dolgov dokončno

uredili šele z Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov (1936). Na podlagi te uredbe so kmečke dolgove, ki so nastali do 20. aprila 1932, in do tega dne natekle obresti, znižali in določili podaljšan rok za odplačilo dolga s predpisanimi obrestmi, odvisno od višine dolga, velikosti kmečkega gospodarstva in drugih okoliščin. Breme odpisanega dela dolga sta si razdelila denarni zavod in država: 25 odstotkov terjatve pred znižanjem je moral vsak denarni zavod odpisati v breme svojih rezerv in kapitala, za 25 odstotkov terjatve pa je država prek Privilegirane agrarne banke (PAB) denarnim zavodom izdala obveznice (Maček, 1989: 431–435; Lazarevič, 1994: 127–143).

Leta 1937 je Kraljevina Jugoslavija sprejela Zakon o gospodarskih zadrugah in s tem poenotila zadružno zakonodajo. V primerjavi z avstrijskim zadružnim zakonom, ki se je na slovenskem ozemlju uporabljal dotlej (Čeferin, 1975: 37), je jugoslovanski zadružni zakon poudarjal vzajemno in socialno naravnano poslanstvo zadruge, kar je videti iz določb o načelni omejitvi poslovanja zadruge z njenimi člani in poslovno zvezo (§ 1), omejenem obrestovanju članskih deležev (§ 1), doslednejši izpeljavi enake glasovalne pravice (§ 33), obveznem oblikovanju rezerv (s stalnim izdajanjem najmanj 20-odstotnega letnega poslovnega prebitka v ta namen, § 60), nedeljivosti rezerv tudi ob prenehanju zadruge (§ 69) in obveznem članstvu vsake zadruge v eni od revizijskih zvez (§ 97).

Leta 1937 je bilo na območju Dravske banovine 1677 zadrug, od tega največ kreditnih (539), ki so jim sledile nabavno-prodajne (203) oziroma gozdne in pašniške (203), živinorejske (104), stavbne (103), mleinarske (90) in druge (Valenčič, 1939: 459).

Obdobje druge Jugoslavije (1945–1991)

Potem ko je med drugo svetovno vojno delo zadrug zaradi vojnih razmer v veliki meri zamrlo, so z vzpostavitvijo nove družbene ureditve po drugi svetovni vojni nastopile tudi za zadruge velike spremembe.

Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije (1946) je po zgledu sovjetske ureditve opredelila tri lastninske oblike: državno, zadružno in zasebno lastnino in določila, da država usmerja gospodarski razvoj z državnimi načrti in se pri tem opira na državni in zadružni sektor ter nadzira zasebni sektor gospodarstva (15. člen).

Splošni zakon o zadrugah iz leta 1946 je zadruge opredelil kot »prostovoljne organizacije delovnega ljudstva, ki zaradi razvoja narodnega gospodarstva s skupnim delom razvijajo kmetijsko gospodarstvo in obrtno dejavnost in razvijajo pobudo najširših ljudskih množic na deželi in v mestu pri organiziranju proizvodnje, preskrbe in razdeljevanju blaga« (1. člen). Po zakonu je bilo treba pred ustanovitvijo nove zadruge ali zadružne zveze pridobiti dovoljenje od pristojnega državnega organa (6. in 28. člen), ki je odločal tudi o likvidaciji obstoječih zadrug in

zvez, če niso bili izpolnjeni pogoji za nadaljnje delo (46. člen). V skladu s to določbo je republiška vlada sprejela sklep o likvidaciji Zadružne zveze v Ljubljani in Zveze slovenskih zadrug, ker sta povezovali zadruge po predvojnih političnih vidikih. Premoženje prve zveze je bilo zaplenjeno. V skladu z usmeritvami Iniciativnega zadrúžnega odbora za Slovenijo (IZOS), ki ga je za reorganizacijo zadrúžništva imenoval že Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), so številne predvojne zadruge prenehale obstajati, se spojile ali drugače reorganizirale.

V prvih povojnih letih so imele velik pomen obnovitvene in nabavno-prodajne zadruge. Obnovitvene zadruge, ki jih je bilo leta 1947 največ (252), so pod vodstvom tehničnih strokovnjakov izdelovale in izvajale načrte za obnovo naselij. Nabavno-prodajne zadruge (NAPROZE) pa so preskrbovale mestno in podeželsko prebivalstvo z racioniranimi potrošnimi proizvodi in delno tudi odkupovale kmetijske proizvode (Čeferin, 1956: 1457–1458).

Že leta 1945 so bili na podlagi Zakona o dokončni likvidaciji kmetijskih dolgov predvojni dolgovi večini kmetov odpisani v celoti ali delno (Lazarevič, 1994: 160–163). Okrog 50 predvojnih kreditnih zadrug je obnovilo delo, vendar ne za dolgo. Po Uredbi o likvidaciji kreditnih zadrug so leta 1947 vse kreditne zadruge, ki še niso bile v likvidaciji, z dnem objave uredbe prešle v likvidacijo.

Državna politika se je posebej osredinila na kmetijske zadruge (Kardelj, 1947). Temeljni zakon o kmetijskih zadrugah (1949) je predvideval splošne kmetijske zadruge, kmečke obdelovalne zadruge in izjemoma tudi druge vrste kmetijskih zadrug. Splošne kmetijske zadruge, ustanovljene praviloma za območje ene vasi, naj bi se ukvarjale s skupno nabavo in prodajo, predelavo, lastno pridelavo, gozdarstvom, industrijsko obrtjo za potrebe članov in drugimi storitvami. Posebej podrobno so bile urejene kmečke obdelovalne zadruge, v katere naj bi kmetje po vzoru sovjetskih kolhozov za skupno obdelavo vložili zemljo in druga sredstva razen ohišja, potrebnega za lastno gospodinjstvo. Politična kampanja za množično vključevanje kmetov v obdelovalne ali delovne zadruge je bila povezana tudi s pritiski, ki so bili v popolnem nasprotju z načelom prostovoljnosti. V Sloveniji je bilo na vrhuncu kampanje v kmečke delovne zadruge včlanjenih le 5,2 odstotka kmetov, površina vloženih zemljišč članov v te zadruge pa ni presegla 2,6 odstotka površine Slovenije (Čeferin, 1956: 1188).

Leta 1953 je zvezna vlada z uredbo omogočila prenehanje oziroma reorganizacijo kmečkih delovnih zadrug, kmetom, ki so izstopili iz zadrug, so bila vložena zemljišča in sredstva vrnjena (a sočasno določen zemljiški maksimum v obsegu praviloma 10 hektarov obdelovalne zemlje na gospodarstvo). V istem letu je zvezni ustavni zakon kot temelja družbene ureditve uvedel samoupravljanje in (namesto prejšnje državne in zadrúžne) družbeno lastnino.

Uredba o kmetijskih zadrugah iz leta 1954 je poudarila prostovoljnost združevanja kmetov in omogočila kmetijskim zadrugam ustanavljanje podjetij, obrtov in obratov, do katerih je imela zadruga določene premoženjske pravice. Zadrúžno premoženje je bilo družbena last, ki »se v nobenem primeru ne sme vzeti zadrú-

gi« (11. člen). Če je zadruga izvolila zadružni svet (primerljiv z delavskim svetom v družbenih podjetjih), občni zbor članov ni bil več obvezen, medtem ko so morali biti v zadružnem svetu in upravnem odboru poleg članov zastopani tudi delavci zadružnih podjetij in obrtov (od 30. do 33. člena).

Po nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč je bil konec petdesetih let sprejet tudi zvezni Zakon o stanovanjskih zadrugah.

Zaradi uveljavljanja nelastninskega koncepta družbene lastnine (kot lastnine vseh in nikogar) so se zadružna podjetja osamosvajala od zadrug kot ustanoviteljic, s krepitvijo delavskega samoupravljanja pa so kmetijske in druge zadruge izgubljale svoje posebne značilnosti in se postopoma izenačevale z družbenimi podjetji. V začetku šestdesetih let so kot samostojne pravne osebe prenehale obstajati vse zadružne poslovne in revizijske zadružne zveze. Slovenski Zakon o gozdovih iz leta 1965 je gospodarjenje z vsemi gozdovi, vključno s prodajo gozdnih lesnih sortimentov, prenesel na gozdnogospodarske organizacije (Winkler, 1983: 218), kar je pomembno zožilo dejavnost kmetijskih zadrug.

Tudi sama kmetijska politika je na začetku šestdesetih let dajala prednost velikim družbenim kmetijskim podjetjem, ki naj bi prenašala tehnološke dosežke v zasebno kmetijstvo predvsem na podlagi neposrednega sodelovanja s posameznimi kmeti kot kooperanti, ki so – v skladu z ustavo SFRJ iz 1963 (17. člen) in Temeljnim zakonom o podjetjih (61. člen) – imeli pravico sodelovati pri upravljanju podjetja.

V obdobju od 1960. do 1968. leta se je število kmetijskih zadrug v Sloveniji zmanjšalo s 421 na 63, število njihovih članov pa s 125.328 na 32.675 (Statistični letopis Republike Slovenije, 1970: 45, 154). Zasebno kmetijstvo je po ekonomskih kazalcih vse bolj zaostajalo za razvojem celotnega gospodarstva.

Zato se je politično stališče do zadrug in zasebnega kmetijstva začelo spreminjati. Med prvimi spremembami v tej smeri velja omeniti leta 1969 sprejeti Zakon o ustanavljanju in poslovanju hranilno-kreditnih služb kmetijskih in gozdarskih delovnih organizacij, ki je kmetijskim zadrugam, kmetijskim in gozdnogospodarskim podjetjem omogočil, da so organizirali – sprva kot notranje organizacijske enote – t. i. hranilno-kreditne službe za zbiranje hranilnih vlog in odobravanje kreditov, tudi za posodabljanje proizvodnje na kmetijah. Že leta 1971 so se kmetijske zadruge ter kmetijske in gozdarske delovne organizacije kot ustanoviteljice hranilno-kreditnih služb prostovoljno povezale v Zvezo hranilno-kreditnih služb Slovenije.

Na začetku sedemdesetih let je z različnimi ukrepi posodabljanje zasebnega kmetijstva podprla tudi slovenska kmetijska politika (na primer z vzpostavitvijo in sofinanciranjem kmetijske svetovalne službe v kmetijskih zadrugah in podjetjih, delnim regresiranjem obresti na posojila hranilno-kreditnih služb in različnimi spodbudami za proizvodnjo in poslovno sodelovanje kmetov).

Po prenosu več zakonodajnih pristojnosti s federacije na republike je bil leta 1972 sprejet prvi slovenski Zakon o združevanju kmetov. Ta zakon je omogo-

čil ponovno delovanje Zadrुžne zveze Slovenije, ki so jo kmetijske zadrुžne in kooperantske organizacije prostovoljno ustanovile še v istem letu, kot je bil zakon sprejet.

Ime zakona je že povezano z novo institucionalno zasnovo o t. i. »združenem delu«, ki so jo začela razvijati ustavna dopolnila iz leta 1971. Kot izhodišče celotne organizacijske zgradbe gospodarstva so bile postavljene temeljne organizacije združenega dela (TOZD) v delovnih organizacijah. Za povezovanje samostojnega osebnega dela so ustavna dopolnila iz leta 1971 in za njimi ustava iz 1974 predvideli poleg zadrug tudi »podobne organizacije« (ustavno dopolnilo XXIV k zvezni ustavi iz leta 1971, prim. 64. in 65. člen Ustave SFRJ iz leta 1974), s čimer naj bi postale organizacijske oblike na tem področju raznovrstnejše. Organizacijsko zgradbo na podlagi ustavnih določb in zveznega Zakona o združenem delu (1976) je za področje kmetijskega zadrुžništva dokončno oblikoval šele drugi slovenski Zakon o združenju kmetov (1979), medtem ko so združenje v obrtne zadrug in druge organizacije za povezovanje obrtnikov uredili predpisi o obrti, stanovanjske zadrug pa predpisi o stanovanjskem gospodarstvu.

Na podlagi teh predpisov so združeni kmetje in delavci v delu kmetijske zadrug lahko organizirali temeljno zadrुžno organizacijo (TZO), če so v preostalem delu zadrug kmetje in delavci ali sami kmetje organizirali najmanj še eno TZO ali so sami delavci organizirali TOZD. V delu kmetijske delovne organizacije pa so lahko kmetje, ki so sodelovali s to organizacijo, organizirali temeljno organizacijo kooperantov (TOK), če je bila v preostalem delu organizirana najmanj še ena temeljna organizacija.

Leta 1987 je bil spremenjen Zakon o združenem delu, med drugim tudi z določbami, ki so omogočale ustanavljanje zadrug v vseh dejavnostih, katerih opravljanje ni bilo zadrugam z zakonom prepovedano. Že naslednje leto (1988) so ustavna dopolnila uvedla pluralizem lastninskih oblik: družbene, zadrुžne in zasebne lastnine, Zakon o podjetjih pa je kot temeljno organizacijsko enoto uredil podjetje v družbeni, zadrुžni, zasebni ali mešani lastnini. Zvezni Zakon o zadrugah (1990) je omogočil organizacijam kooperantov preoblikovanje v zadrug in kot prvi zakon predvidel delno vračilo premoženja, če je bilo ustvarjeno z delom zadrug po 1. juliju 1953 (ne pa tudi prej) ter pozneje brez nadomestila odvzeto zadrugam in zadrुžnim zvezam.

Obdobje po osamosvojitvi Slovenije

Kmalu po osamosvojitvi Republike Slovenije je slovenski parlament sprejel Zakon o zadrugah (1992), ki je uredil položaj in organiziranost zadrug ne glede na njihovo dejavnost in članstvo. Zadruga je bila definirana kot organizacija spremenljivega števila članov, ki ima namen pospeševati njihove gospodarske koristi na podlagi prostovoljnega in odprtega članstva, demokratičnega članskega upravlja-

nja in enakopravnega sodelovanja. Zakon je v 10. poglavju in prehodnih določbah uredil položaj zadrug v lastninskem preoblikovanju tako, da so družbena sredstva zadruga in organizacije kooperantov (če se je organizacija kooperantov preoblikovala v zadrugo) postala – z izjemo neodplačno pridobljenih kmetijskih zemljišč in gozdov – nedeljivo premoženje zadruga. Prav tako je nedeljivo premoženje zadrug in združenih zvez postalo tisto premoženje, ki je bilo zadrugam in njihovim zvezam odvzeto po letu 1945 in jim je bilo na njihovo zahtevo vrnjeno v postopkih denacionalizacije, ter premoženje v obliki kapitalskih deležev, ki so jih lahko zadruga ob predpisanih pogojih uveljavljale do največ 45 odstotkov družbenega kapitala posameznih podjetij, s katerimi so sodelovale v letih 1986–1990. To nedeljivo premoženje ima podoben položaj kot nedeljive rezerve po predvojnem združenem zakonu iz leta 1937 in ga mora zadruga na pasivni strani bilance izkazovati kot nerazdeljivi združni kapital. Zadruga pa so bile v postopkih denacionalizacije tudi zavezanke za vračilo, tako da je denacionalizacija na področju združništva sprožila premike premoženja v obeh smereh.

V pripravah na pristop Slovenije k Evropski uniji (1. maja 2004) se je zaradi prilagajanja zahtevam bančne zakonodaje večina hranilno-kreditnih služb pripojila svoji zvezi, ta pa je svoje bančno poslovanje in povezano premoženje 1. julija 2004 prenesla na Slovensko združno kmetijsko banko, ki se je preimenovala v Deželno banko Slovenije. Zveza hranilno-kreditnih služb Slovenije je pridobila med delničarji te banke največji delež ter se leta 2005 preoblikovala v zadrugo. Tako je Deželna banka Slovenije danes edina banka v Sloveniji, ki je v večinski lasti zadrug in nadaljuje tradicijo kreditnega združništva.

Tabela 1: Podatki iz letnih poročil zadrug za leto 2016

Število zadrug, ki so oddale letno poročilo	407
Število zaposlenih	2999
Prihodki (mio EUR)	736
Neto dodana vrednost (mio EUR)	78,8
Zadruga po velikosti:	
- mikrozadruga	87,7 %
- majhne zadruga	6,1 %
- srednje zadruga	5,9 %
- velike zadruga	0,2 %
Sredstva (aktiva, mio EUR)	685,3
Delež kapitala v virih sredstev	64,3 %
Delež nerazdeljivega združnega kapitala v kapitalu	80,1 %

Vir: AJPES, 2017.

Po gospodarskih kazalcih iz letnih poročil so med zadrugami še vedno najpomembnejše kmetijske in gozdarske zadruge, ki imajo najdaljšo tradicijo in so članice Zadružne zveze Slovenije.

V finančni in gospodarski krizi po letu 2007 so pozornost strokovnih krogov in javnosti pritegnili alternativni modeli podjetniškega organiziranja. Leta 2011 je slovenski parlament sprejel Zakon o socialnem podjetništvu, ki je uredil položaj socialnih podjetij kot nepridobitnih pravnih oseb. Socialno podjetništvo temelji na podobnih načelih kot zadrugi, v primerjavi s splošnimi predpisi o zadrugah pa so pri socialnih podjetjih močnejše poudarjeni zlasti pretežno nepridobitni namen, opravljanje dejavnosti pretežno v javnem interesu in vključevanje širšega kroga različnih deležnikov v članstvo oziroma odločanje. Če izpolnjujejo te pogoje, lahko status socialnega podjetja pridobijo tudi zadruge. Po podatkih Ministrstva za gospodarski razvoj in tehnologijo (2017) je bilo 24. oktobra 2017 od 254 socialnih podjetij 73 (ali 28,7 odstotka) zadrug. Prav zadruge, ki so bile po letu 2011 ustanovljene kot socialna podjetja, so zaslužne za širjenje in uveljavljanje zadrugne pobude na številnih novih delovnih področjih.

Literatura

- ČEFERIN, EMIL (1956): Zadrugarstvo u Narodnoj republici Sloveniji. V *Zadružni leksikon, knjiga II*, M. Vučković in dr. (ur.), 1183–1193. Zagreb: Zadružna štampa.
- ČEFERIN, EMIL (1975): Pregled zadrugne prava, zlasti o kmetijskih zadrugah, v sto letih na slovenskem ozemlju. *Zbornik Biotehniške fakultete Ljubljana* 24: 37–62.
- GESTRIN, FERDO IN VASILIJ MELIK (1966): *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*. Ljubljana: DZS.
- HOČEVAR, TOUSSAINT (1984): Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, 1900–1930. *Zgodovinski časopis* (38)3: 179–192.
- KARDELJ, EDVARD (1947): *Zemljoradniško zadrugarstvo u planskoj privredi*. Beograd: Zadružna knjiga.
- KRALJ, ANTON (1928): Iz zgodovine slovenskega zadrugištva. V *Slovenci v desetletju 1918–1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, J. Mal (ur.), 537–551. Ljubljana: Leonova družba.
- KRISTAN, CVETKO (1956): Radniško zadrugarstvo u Sloveniji. V *Zadružni leksikon, knjiga II*, M. Vučković in dr. (ur.), 1193–1199. Zagreb: Zadružna štampa.
- LAZAREVIĆ, ŽARKO (1994): *Kmečki dolgovi na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- LAZAREVIĆ, ŽARKO (1999): Oris razvoja slovenskega bančništva do prve svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* XXXIX(2): 75–91.
- MAČEK, MATEJA (1989): Urejanje kmečkih dolgov v stari Jugoslaviji. *Zgodovinski časopis* 43(3): 417–439.
- MOHORIČ, IVAN (1913): Razvoj kreditnega zadrugištva. *Veda* (III)1: 34–58.

- N. N. (1918): Za koncentracijo naših gospodarskih sil. *Slovenski narod* LI(78): 2.
- N. N. (1949): *Kmetijsko združništvo*. Ljubljana: Ljudska prosveta Slovenije.
- PANČUR, ANDREJ (1999): Oderušstvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* LIII(1): 33–55.
- SCHAUER, DOLFE (1945): *Prva doba našega združništva*. Ljubljana: samozaložba.
- SERUČNIK, MIHA (2008): Socialne razmere na kranjskem podeželju v luči gradiva za kmetijsko anketo 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani. *Kronika* (56)3: 505–520.
- SOVRAN, JANEZ (1895): *Črne bukve kmečkega stanu*. Ljubljana: samozaložba.
- TRČEK, FRAN (1956): Slovenija. V *Združni leksikon, knjiga II*, M. Vučković in dr. (ur.), 1165–1183. Zagreb: Zadruga štampa.
- VALENČIČ, VLADO (1939): Pregled našega združnega gibanja in stanja. V *Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, J. Lavrič (ur.), 457–464. Ljubljana: Jubilej.
- VIDEČNIK, ALEKSANDER (1989): *Denarništvo na Celjskem: od hranilnice do banke*. Celje: Ljubljanska banka.
- VOŠNJAK, JOSIP (1871): Posojilnice v pomoč kmečkemu ljudstvu. V *Koledarček družbe sv. Mohora v Celovcu za prestopno leto 1872*, 148–162. Celovec: Družba sv. Mohora v Celovcu.
- VOŠNJAK, JOSIP (1884): *Poročilo o kmetijski anketi 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani*. Ljubljana: Deželni odbor Kranjski.
- WINKLER, IZTOK (1983): Temeljne značilnosti in dosedanji razvoj skupnega gospodarjenja z družbenimi in zasebnimi gozdovi v Sloveniji. *Zbornik gozdarstva in lesarstva* (23): 200–234.

Viri

- AJPES (2017): *Informacija o poslovanju gospodarskih družb v Republiki Sloveniji v letu 2016*. Dostopno na: https://www.ajpes.si/Letna_porocila/Informacije/Druzbe_in_zadruge (31. december 2017).
- AMANDMAJI K USTAVI SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list SFRJ 70/1988 (26. november 1988).
- MINISTRSTVO ZA GOSPODARSKI RAZVOJ IN TEHNOLOGIJO (2017): *Evidenca socialnih podjetij*. Dostopno na: http://www.mgrt.gov.si/si/delovna_podrocja/socialno_podjetnistvo/evidenca_so_p/ (31. december 2017).
- POSTAVA O PRIDOBILNIH IN GOSPODARSTVENIH DRUŠTVIH ALI TOVARIŠTVIH. Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane/1873 (14. maj 1873).
- SPLOŠNI ZAKON O ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 59/1946 (23. julij 1946).
- TEMELJNI ZAKON O KMETIJSKIH ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 49/1949 (9. junij 1949).
- TEMELJNI ZAKON O KMETIJSKIH ZADRUGAH. Uradni list SFRJ 13/1965 (31. marec 1965).
- TEMELJNI ZAKON O OBRJNIH IN DRUGIH DOLOČENIH VRSTAH ZADRUG. Uradni list SFRJ 16/1965 (31. marec 1965).
- TEMELJNI ZAKON O PODJETJIH. Uradni list SFRJ 17/1965 (7. april 1965).
- UREDBA O KMETIJSKIH ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 5/1954 (29. januar 1954).

UREDBA O LIKVIDACIJI KMEČKIH DOLGOV. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 79/1936 (30. september 1936).

UREDBA O LIKVIDACIJI KREDITNIH ZADRUG. Uradni list LRS 1947 (19. april 1947).

UREDBA O PREMOŽENJSKIH RAZMERIJH IN O REORGANIZACIJI KMEČKIH DELOVNIH ZADRUG. Uradni list FLRJ 14/1953 (30. marec 1953).

USTAVA FEDERATIVNE LJUDSKE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list FLRJ 10/1946 (1. februar 1946).

USTAVA SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list SFRJ 14/1963 (10. april 1963).

USTAVA SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list SFRJ 9/1974 (21. februar 1974).

USTAVNI AMANDMAJI XX DO XLII. Uradni list SFRJ 29/1971 (8. julij 1971).

USTAVNI AMANDMAJI K USTAVI SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE. Uradni list SRS 32/1989 (2. oktober 1989).

USTAVNI ZAKON O TEMELJIH DRUŽBENE POLITIČNE UREDITVE IN ZVEZNIH ORGANIH OBLASTI. Uradni list FLRJ 3/1953 (14. januar 1953).

ZAKON O GOSPODARSKIH ZADRUGAH. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 81/1937 (9. oktober 1937).

ZAKON O NADOMESTILU DELA OBRESTI ZA INVESTICIJE V ZASEBNEM KMETIJSTVU. Uradni list SRS 19/1975 (11. julij 1975).

ZAKON O USTANAVLJANJU IN POSLOVANJU HRANILNO-KREDITNIH SLUŽB KMETIJSKIH IN GOZDARSKIH DELOVNIH ORGANIZACIJ. Uradni list SRS 22/1969 (10. julij 1969).

ZAKON O KONČNI LIKVIDACIJI KMETSKIH DOLGOV. Uradni list DFJ 89/1945 (16. november 1945).

ZAKON O SOCIALNEM PODJETNIŠTVU. Uradni list RS 20/2011 (18. marec 2011).

ZAKON O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH ZAKONA O ZDRUŽENEM DELU. Uradni list SFRJ 85/1987 (25. december 1987).

ZAKON O STANOVANJSKIH ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 16/1959 (22. april 1959).

ZAKON O ZADRUGAH. Uradni list RS 13/1992 (20. marec 1992).

ZAKON O ZAŠČITI KMETOV IN POEDINIH PREDPISOV ZAKONA O IZVRŠBI IN ZAVAROVANJU. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 33/1932 (27. april 1932).

ZAKON Z DNE 10. JUNIJA 1903. L. O PREGLEDU PRIDOBITNIH IN GOSPODARSKIH ZADRUG TER DRUGIH DRUŠTEV. Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru 63/1903 (23. junij 1903).

ZAKON O ZDRUŽENEM DELU. Uradni list SFRJ 53/1976 (10. december 1976).

ZAKON O ZDRUŽEVANJU KMETOV. Uradni list SRS 1/1979 (13. januar 1979).

ZAKON O ZDRUŽEVANJU KMETOV. Uradni list SRS 22/1972 (31. maj 1972).

Postsocialistična tranzicija in demokracija na delovnem mestu: Zamujene priložnosti za solidarnostno ekonomijo

Abstract

The Post-Socialist Transition and Workplace Democracy: Missed Opportunities for a Solidarity Economy

In the 1990s, the transition from various forms of socialism and communism to a market economy and political democracy was a contentious topic of debate in both the post-socialist world and the Western development agencies such as the World Bank. The possibility of workplace democracy replacing the conventional employer-employee relationship in the post-socialist transition was a particularly contested topic. The paper shows how the debate developed in the West, which came to oppose any use of the transitional opportunity to further workplace democracy despite its alleged commitment to democratic ideals.

Keywords: transition, privatization, market economy, ownership rights, workplace democracy

David Ellerman has written about the theory and practice of worker co-operatives and other forms of democratic worker ownership for over 40 years. In the early 90s, he was the founder and President of EOS/Ljubljana d.o.o., a company that provided consulting for the valuation, privatization, and restructuring of companies. In 1993, he joined the World Bank to fight it "from the inside", working as a speech-writer and senior advisor to the Chief Economist, Joseph Stiglitz. He retired from the position in 2003, and is now doing full-time research and writing as a Visiting Scholar at the University of California/Riverside. For more, see www.ellerman.org. (david@ellerman.org)

Povzetek

V 90. letih prejšnjega stoletja se je v vsem postsocialističnem svetu in v zahodnih razvojnih institucijah, kot je Svetovna banka, razvnela razprava o najboljšem načinu tranzicije iz različnih oblik socializma ali komunizma v tržno gospodarstvo in politično demokracijo. Ena najbolj spornih tem je bilo vprašanje vloge demokracije na delovnem mestu vs. konvencionalno razmerje delodajalec-delojemalec v postsocialistični tranziciji. Avtor v prispevku pokaže, kako se je razprava odvijala na Zahodu, ki je kljub domnevni zavezanosti demokratičnim idejam nasprotoval vsakršni možnosti, da bi se tranzicija izkoristila za krepitev demokracije na delovnem mestu.

Ključne besede: tranzicija, privatizacija, tržno gospodarstvo, lastninske pravice, demokracija na delovnem mestu

David Ellerman že štirideset let piše o teoriji in praksi delavskih zadrug in drugih oblik delavskega lastništva. Na začetku 90. let je v Ljubljani ustanovil EOS/Ljubljana, d. o. o., svetovalno podjetje za ocenjevanje, privatizacijo in prestrukturiranje družb, in bil tudi njegov predsednik. Leta 1993 se je zaposlil v Svetovni banki, da bi se »od znotraj« boril kot pisec govorov in višji svetovalec glavnega ekonomista Josepha Stiglitz. Po upokojitvi leta 2003 raziskuje in je gostujoči raziskovalec na Univerzi Kalifornija/Riverside. Glej več na <http://www.ellerman.org>. (david@ellerman.org)

Uvod

Na začetku 90. let prejšnjega stoletja se je v postsocialističnem svetu in tudi v zahodnih razvojnih institucijah, kot je Svetovna banka, razvnela razprava o najboljšem načinu prehoda iz različnih oblik socializma ali komunizma v tržno gospodarstvo in politično demokracijo. V političnem pogledu je prehod iz enostrankarskih vladavin v večstrankarske demokracije zagotovo pomenil izboljšanje. Toda obenem je ponujal tudi možnosti za zasnovanje bolj solidarnostnih oblik tržnega gospodarstva in ne zgolj obrata k neoliberalni normi zahodnih ekonomij.

Ena najbolj vročih spornih tem je bilo vprašanje organizacije delovnega mesta, ki je zasnovano bodisi na demokraciji na delovnem mestu (denimo različne oblike delavskega lastništva) ali pa na konvencionalnem razmerju delodajalec-delojemalec. Dolgo pred letom 1989 so številne socialistične države začele preizkušati različne oblike samoupravljanja, ki so delovale v bolj tržnem okviru, pri čemer je ta model najbolj razvila Jugoslavija. Tako je obstajala možnost, da bi lahko po eni od poti v tržno gospodarstvo vse te eksperimente pripeljali v katero od zahodnih oblik lastništva zaposlenih ali delavskih zadrug, ki bi delovale v povsem tržnem okolju. Druga pot pa je bila, da se vsi ti decentralizirani eksperimenti zavržejo kot »preostanek komunizma« in izkoreninijo z racionalizacijo vseh decentraliziranih podjetij, nato pa kako drugače privatizirajo.

Besedilo prinaša retrospektivni pogled na razprave in zamujene priložnosti, ki bi lahko v postsocialistični tranziciji še naprej krepile demokracijo na delovnem mestu. Razpravo o ekonomskih alternativah po navadi močno omejuje »obstoječa« razporeditev lastnine. Toda ker se je v času postsocialistične tranzicije državna ali družbena lastnina prerazporejala na novo, gre za zanimivo študijo primera o stališčih do alternativ, kot je demokracija na delovnem mestu.

Demokracija na delovnem mestu v postsocialistični tranzicijski razpravi

Razprava o privatizaciji

Ker naj bi bila demokracija prevladujoč cilj zahodnih držav, bi mislili, da ima demokracija pri »tem, kar ljudje delajo ves dan«, tj. demokracija na delovnem mestu, visoko prioriteto. Včasih je prepoznana kot cilj, ki pa je žal v zgodovinsko pogojeni razporeditvi lastnine bolj težko dosegljiv brez revolucionarnih sprememb. Zgodovinski model državne lastnine v postsocialističnih državah ni več obstajal, je pa v tem primeru zagotovo obstajal zgodovinski okvir, v katerem bi bilo mogoče spodbuditi uvajanje demokratičnih idealov pri »tem, kar ljudje delajo ves dan«.

Toda tranzicijska razprava se ni odvila na ta način. Tako nacionalne kakor mednarodne zahodne svetovalne institucije so v en glas nasprotovale ali povsem ignorirale vsakršno možnost za širjenje obsega demokracije, ki bi presegal tisto,

kar je v zahodnih gospodarstvih veljalo za »normalno«. V nadaljevanju besedila bom orisal obrise te razprave, pri čemer se bom osredinil na Svetovno banko kot glavno institucijo, ki postavlja standarde.

Eden prvih modelov privatizacije je bil češki model vavčerske privatizacije (Schwartz, 2006). Vavčerje so razdelili vsem državljanom in pričakovali so, da jih bodo posamezniki vložili samo v vzajemnim skladom podobne vavčerske sklade v zameno za deleže v teh skladih. Skladi pa bi nato uporabili vavčerje za nakup delnic v podjetjih, ki bi jih privatizirali na državnih vavčerskih dražbah. Toda vavčerske sklade so vodile družbe za upravljanje skladov, ki so lahko bile v popolni lasti nekaj posameznikov ali celo državnih bank (kot je bil primer na Češkem). Vavčerski skladi naj bi bili »lastniki nadzorniki«, ki naj bi v privatizirana podjetja uvedli korporativno upravljanje. Podjetja so veljala za privatizirana, ker so bile njihove delnice v večinski lasti vavčerskih skladov, ti pa so bili »v lasti« milijonov zasebnikov – državljanov.

Po nekaj začetnih nasprotovanjih in maloštevilnih temeljnih razpravah je Svetovna banka hitro podlegla piarovski podobi češke privatizacijske sheme. Ko so vavčerski načrt sprejele številne postsocialistične države, je imela realnost malo skupnega s prepričevalnim govoričenjem. Na primer, investicijske sklade so v resnici nadzirala podjetja za upravljanje skladov, ki so imela zanemarljive lastniške interese, tako da je bila končni učinek »preusmeritev« premoženja skozi različna »stranska vrata« v korist menedžerjev sklada in njihovih kolegov. Vavčerske sklade je po navadi omejeval zakon, po katerem so lahko imeli v lasti največ 20 ali 30 odstotkov portfelja družbe, letna nagrada družbam za upravljanje skladov pa je bila navadno določena in je znašala dva odstotka vrednosti portfelja, ki so ga upravljali. Tako je bil lastniški delež nadzornih podjetij za upravljanje skladov približno $2\% \times 30\% = 0,6\%$ ali šest desetin odstotka. To ni bila neka skrivoma načrtovana pomanjkljivost, odkrita pozneje; to je bilo določeno v zakonodaji o vavčerskih programih.

Po svetu potujoči profesorji s Harvarda in strokovnjaki Svetovne banke bi zlahka lahko »razumeli« izračun, da tako imenovani lastniki z neznatnim lastniškim interesom niso zelo stimulirani za investiranje v prestrukturiranje in povečanje premoženja, medtem ko bi velik del razdrobljenega porasta kapitala pripadal drugim. Vendar se zdi, da so bili »institucionalno določeni strokovnjaki« presenečeni, ko so pozneje v svojih vavčerskih programih povsod v tranzicijskih gospodarstvih odkrili, da so družbe za upravljanje skladov iznašale učinkovitejše načine preusmerjanja sredstev skozi različna stranska vrata podjetij (Ellerman, 2001; Schwartz, 2006). Videti je, da so bili »strokovnjaki« tako zaslepljeni zaradi ideoloških plašnic, da niso mogli predvideti ali pravočasno sploh prepoznati tako očitnih priložnosti za plenjenje premoženja. Takšna je bila shema, ki so jo v institucionalnem načrtu za zasebno-lastniška tržna gospodarstva spodbujale mednarodne finančne institucije in akademski strokovnjaki.

Poudariti je treba, da je v tistem času obstajalo več argumentov, ki so nasprotovali prevladujoči ideji vavčerske privatizacije (Kornai, 1990; Bajt, 1992; Murrell, 1992; 1995; Weitzman, 1993; Ellerman, 1993a).

Argumenti verige zastopanja

Eden od protiargumentov se je nanašal na verige zastopanja.¹ Dolge verige zastopanja je zelo težko upravljati in ohranjati. Informacijska ekonomija poudarja asimetričnost informacije² in neuspešni monitoring v razmerjih *principal-agent*. Čim daljša je veriga zastopanja, tem večja je asimetrija in več je možnosti za preračunljivo ravnanje. Preteči je morala večina 20. stoletja, da je nastala vrsta institucij nadzora (tj. revizijska podjetja in Komisija za vrednostne papirje (SEC)), ki nadzirajo dolge verige zastopanja na Zahodu in pogled na ponorele nagrade izvršilnih v ZDA – da ne omenjamo škandala ENRON in zadnjega finančnega zloma (2008) – razkriva nenehne probleme z delovanjem sistema.

Vavčerska privatizacija je bila del večjega programa terapije s šokom, ki se je zavzemala za »skok čez prepad« iz socializma v tržno gospodarstvo v enem samem odskoku. Ta boljševiska metodologija je bila uporabljena za odpravo posledic boljševisma, zato so šokterapevte imenovali tudi *tržni boljševiski* (Reddaway in Glinski, 2001). Tržni boljševiski so poskušali uzakoniti in vzpostaviti institucije, kot so trg vrednostnih papirjev, institucije nadzora in podjetja, ki kotirajo na borzi, kakor da bi bilo mogoče to narediti tako rekoč čez noč. Vavčerska privatizacija, ki je vrgla večino srednjih in velikih podjetij na borzo, je bila skrajno patološki primer poskusa uzakonjanja dobro delujočih dolgih verig zastopanja.

Tržna gospodarstva se zaženejo s kratkimi in ne dolgimi verigami zastopanja – dejansko je na začetku vloga *principala* in *agenta* v podjetjih in kmetijskih gospodarstvih, ki jih upravljajo lastniki, identična. Decentralizacija kot del vzpostavljanja tržnega gospodarstva v tranzicijskih državah tako zahteva podoben začetek s čim krajšimi verigami zastopanja in ne s čim daljšimi. V češkem modelu vavčerske privatizacije z investicijskimi skladi, ki so jim na splošno dajali prednost zahodni svetovalci, so nastale naslednje *principal-agent* »plasti« v dolgih zastopstvenih verigah:

1. milijoni državljanov-delničarjev vavčerskih investicijskih skladov, ki naj bi upravljali;
2. uprave skladov, ki naj bi upravljale;
3. družbe za upravljanje skladov, ki naj bi upravljale;
4. uprave na stotine portfeljskih družb, ki naj bi upravljale;
5. menedžerji portfeljskih družb, ki naj bi upravljali;
6. srednji menedžerji in delavci, ki naj bi dejansko proizvedli nekaj, kar bi ljudje hoteli kupiti.

¹ »Veriga zastopanja« je mnogočlenska veriga razmerij *principal-agent* (zastopaneec-zastopnik, op. prev.). Na primer, v velikih družbah v ZDA, ki kotirajo na borzah, teoretično velja, da so delničarji končni *principali*, ki »nadzirajo in upravljajo« upravni odbor, ki je njihov *agent* (teoretično z imenovanjem uprave, dejansko pa so oporečniki prej pripravljene izstopiti – tj. prodati delnice – kot glasovati). Upravni odbor pa naj bi v drugem veznem členu verige zastopanja izbral in nadzoroval najvišje menedžerje (ne pa nasprotno, kot se po navadi dogaja v praksi). Nadalje, najvišji menedžerji nadzirajo srednje menedžerje in tako naprej navzdol do delavcev v pisarni ali proizvodnji.

² Na primer, menedžerji imajo veliko bolj relevantne vpoglede in informacije o svojem delu in o podjetju kot njihovi *principali*, člani uprave in delničarji.

Zgodovinarji verjetno težko verjamejo, da so »strokovnjaki« v mednarodnih finančnih institucijah in akademska elita dejansko mislili, da bodo lahko tovrstne verige zastopanja uzakonili in vzpostavili ter da bodo po 70 letih komunizma nato razmeroma dobro delovale. In celo danes stripovska različica ruskega poloma, ki jo širijo za javno porabo, ne velja za farsično zato, ker je hotela čez noč uzakoniti petčlenske verige zastopanja. Namesto tega zgodba pripoveduje, »da ni delovalo, kot je bilo načrtovano«, zaradi roparskih menedžerjev in državnih uradnikov, ki niso spoštovali lastninskih pravic. Tako se napake ne pripisujejo arhitektom absurdno načrtovanega kurnika, temveč roparski naravi lisc. Ali, kot je poučno povedal Aleksander Bajt, ko je primerjal reforme svobodnega trga s socialističnimi reformami v preteklosti:

Odgovor, da to niso posledice pomanjkljive takojšnje in obsežne privatizacije same, temveč prej izvirajo iz pomanjkljive implementacije privatizacije in/ali družbenih in političnih reakcij proti njej, je reduciran na *non sequitur*, ki je bil v preteklosti značilen za oblikovalce gospodarskih reform v socialističnih državah. »Običajna modrost« socialističnih politikov je bila, da je sistem, ki so ga oblikovali v novem reformnem valu, najboljši in da podjetja in ljudje niso pripravljene ali sposobni ravnati, kot je bilo predvideno, in so slabo sodelovali. (Bajt, 1992: 18)

Argumenti de facto lastninskih pravic

Drugi protiargument je ideja *de facto* ali ekonomskih (Bajt, 1992) lastninskih pravic. Neoklasična ekonomija navadno sledi Ronaldu Coaseju in poudarja pomembnost uvedbe jasnih formalnih lastninskih pravic (preostalo pa bo nato domnevno opravil trg). Podoba v risanki o tranziciji, ki jo uporabljajo mednarodne finančne institucije in zavezniški strokovnjaki, vztrajno poudarja pomen spoštovanja »zasebnih lastninskih pravic«. Ni pa pomembno, da pomenijo »jasno začrtane pravice do zasebne lastnine« lastništvo ničvrednih delnic v vavčerskih investicijskih skladih na repu večplastnih verig zastopanja. In ni pomembno, da se je v gospodarstvu ZDA (ki je bilo implicitni mentalni model strokovnjakov) večji del 20. stoletja ločevalo lastništvo in upravljanje, tako da najvišji menedžerji, ki vodijo vrhove v tej paradigmi zasebnolastniškega tržnega gospodarstva, to počnejo zaradi njihove organizacijske vloge (ne pa tako kot partijski funkcionarji) in pod *de facto* nadzorom uprave – in *ne* zaradi njihovih zasebnolastninskih pravic (Berle in Means, 1932). Neoklasične risanke rade prezrejo neprijetne vidike realnosti.

Knjiga Hernanda de Sota *The Mystery of Capital* (2000) je glede tega vprašanja korak naprej. De Soto ni zagovarjal samo formalnih lastninskih pravic, temveč tudi formalizacijo *de facto* lastninskih pravic, čeprav so se pisci promocijskega besedila na zavihku knjige na to dejstvo bolj malo ozirali, vključno z Rolandom Coasejem. Pri *de facto* lastninskih pravicah gre za nekaj popolnoma drugega. Navsezadnje

ima vsa zemlja v državah tretjega sveta, ki jo zasedajo in obdelujejo kmetje ali pa zasedajo in uporabljajo prebivalci sluma, formalne lastnike; ta zemlja ni del te ali one oblike skupnega. Ideja je, da so z uporabo in izboljšanjem tega premoženja (ki je formalno v lasti drugih, kot lastništvo v odsotnosti) ljudje utrdili določene *de facto* lastninske pravice, s čimer dobijo zmožnost, da sejejo in žanjejo. Vsaka »reforma«, ki bi jim odvzela te *de facto* lastninske pravice (in zmožnosti, ki jih predstavljajo), ki bi uveljavila formalne lastninske pravice do lastnine v odsotnosti, bi v resnici pomenila onepolnomočenje (*disempowerment*) in bila bi protirazvojna. Za spodbujanje tržno usmerjenega razvoja bi morale reforme predvideti načine, ki bi formalizirali neke družbeno sprejemljive približke tovrstnim *de facto* pravicam, tako da se ljudje nato soočijo s trgom in sistemom zasebne lastnine kot nečim, kar jih polnomoči, in ne nasprotno.

Prestavimo zdaj ta argument v tranzicijska gospodarstva. V decentralizirajočih socialističnih reformah v letih in desetletjih pred letom 1990 so delavci, menedžerji in lokalne skupnosti razvili vrsto *de facto* ali ekonomskih lastninskih pravic (ali »pravic uporabe«) do svojih podjetij. Centralno načrtovanje nikoli ni dobro delovalo in ko se je še slabšalo, so v večini socialističnega sveta uvedli različne stopnje in oblike decentralizacije. Te reforme so bile jugoslovanski samoupravni sistem, samoupravni sveti podjetij madžarskega »golaž« ali reformnega socializma, na Poljskem samoupravni komiteji, v katerih je prevladovala Solidarnost, in Gorbačovove reforme perestrojke, s katerimi so hoteli povečati podjetniško samoodgovornost. Tako ali drugače in pogosto na bizaren način so se ljudje naučili delovati v somraku polcentraliziranega in poldecentraliziranega sistema. Pridobili so *de facto* lastninske pravice, ki so bile izraz njihove zmožnosti za to, da so dejansko nekaj dosegli, in ki so vsebovale neko nastajajočo različico demokracije na delovnem mestu.

V letih 1989 in 1990 je bil urok komunizma končno premagan. Takrat bi lahko bila alternativa institucionalni terapiji s šokom in tržnemu boljšeizmu – t. i. protidejstvenost (*counterfactual*) – formalizacija najbližjega približka *de facto* lastninskim pravicam, ki bi bil sprejet kot družbeno pravičen. S tem pa bi se lahko nadaljeval tudi decentralizacijski sunek, usmerjen »naravnost v trg« (tj. z zakupnimi odkupi, o katerem bomo govorili pozneje). Če bi takrat sprejeli tak alternativni pristop, bi se ljudje srečali s trgom kot nečim, kar je prepoznalo in formaliziralo njihovo že oblikovano zmožnost, ki bi jo lahko še izboljševali.

Namesto tega so tržni boljšeiviki pripravili tako imenovane tržne reforme, ki so imele popolnoma nasproten cilj: odpravo *de facto* lastninskih pravic, pridobljenih v »komunistični preteklosti«, pravičniški izbris starega in spodbuditev novega z denacionalizacijo vseh podjetij ne glede na velikost ter ponovni začetek z na novo določenimi lastninskimi pravicami, ki namerno nimajo nič skupnega s prejšnjimi »sledmi komunizma«. V nekaterih primerih so bile tovrstne »idealne reforme« rezultat kompromisa, ker se je mudilo sprejeti zakonodajo, toda na splošno je »reformam« uspelo odpraviti *de facto* lastninske pravice, pridobljene v prejšnjih decentralizacijskih reformah. Takole je zapisal Bajt:

Ker velika večina socialističnih lastninskih pravic izvira iz *de facto* lastninskih pravic, njihova odprava poteka tudi na neformalen način. Ko se je pričakovalo privatizacijo, so postale perspektive podjetij v državni lasti in vpletenih posameznikov nejasne, njihova zaposlitev, dohodek in socialni status v nevarnosti, vložki v njihova podjetja izgubljeni. Sedanja vrednost teh pravic se korenito zmanjšuje. Imetniki pravic se čutijo oropane za vse nepremoženjske pravice, za katere so mislili, da so zagotovljene tudi za prihodnost. To se nanaša še zlasti na pravice, povezane s sprejemanjem podjetniških odločitev in upravljanjem lastništva. Na novo rekrutirani lastniki jih bodo verjetno odstranili s teh funkcij in jim odredili strogo upravne ali delavske naloge ...

Glede delavcev, soočeni so z degradacijo svojega položaja v vlogo najetih delavcev, zelo verjetno v okviru industrijskih odnosov, ki so bili v modernih ekonomijah odpravljeni pred desetletji ...

Glede menedžerjev, prevladujoča težnja bo, da si bodo poskušali prilastiti čim več državne lastnine, in to prav tako čim prej. Menedžerji so se znašli v položaju splošnega izrednega stanja, v katerem je »tek za življenje« geslo dneva. (Bajt, 1992: 17–18)

Bajt zaključí takole: »To, da prav vsi ti negativni učinki zahtevajo hitro privatizacijo kapitala, ne drži. Prej je to močan argument za temeljit ponovni razmislek o celotni strategiji tranzicije.« (ibid.: 18)

Skladno s svojimi argumenti proti množični privatizaciji in terapiji s šokom je Bajt predlagal delavsko-menedžerski odkup pod vodstvom uprave.

V izogib škodljivim učinkom privatizacije v procesu tranzicije bi se morale obstoječe lastninske pravice, zlasti menedžerjev, konsolidirati, ne pa oslabilo in izničiti, kar je neizogibno povzročila množična privatizacija (in pričakovanje tovrstne privatizacije). To predpostavlja pravno neodvisna podjetja, zunaj dosega državnega in paradržavnega vmešavanja s samostojnim odločanjem in podreditvijo izključno tržnim signalom. Kupovanje vseh dejavnikov, vključno z delom in kapitalom, prodaja vseh proizvodov in avtonomno pogajanje o vseh pogodbenih pogojih je tisto, kar strne neodvisnost ...

... [T]o pomeni delegiranje podjetništva zaposlenim – trenutno zaposlenim delavcem in menedžerjem ...

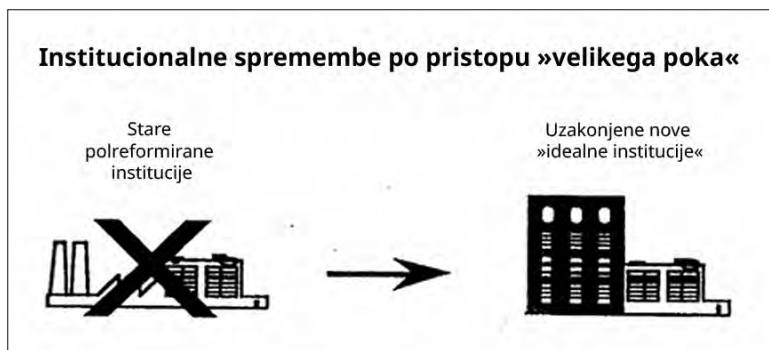
Upamo lahko, da bodo predlagani ukrepi okrepili identifikacijo menedžerjev in delavcev z »njihovimi« podjetji in sprožili njihov boj za preživetje. (ibid.: 19–20)

Te poante o utrjevanju *de facto* lastninskih pravic je morda lažje razumeti, če jih apliciramo na stanovanja. V tem primeru je pragmatizem prevladal nad tržno boljševisko ideologijo. V socialističnih državah so ljudje pridobili različne *de facto* zasebne lastninske pravice do svojih stanovanj (analogno »skvotarskim pravicam« v de Sotovem delu). Ker je distribucija stanovanj deloma odražala tudi razmerja

moči v komunizmu, bi lahko po enaki logiki predlagali, da je treba preteklost očistiti komunizma, vsa stanovanja postaviti na trg in jih na licitaciji prodati najboljšemu ponudniku. Pomislimo samo na povečanje učinkovitosti ob skokovitem zagonu stanovanjskega trga! Namesto tega so v večini postsocialističnih držav našli načine za formalizacijo pravic, ki so bile najbližji družbeno pravičen približek *de facto* pravicam.

Poleg tega ta analiza in kritika ne velja zgolj »za nazaj«. Razen Bajta (1992) sem tudi sam leta 1992 napisal, leta 1993 pa objavil sledeče:

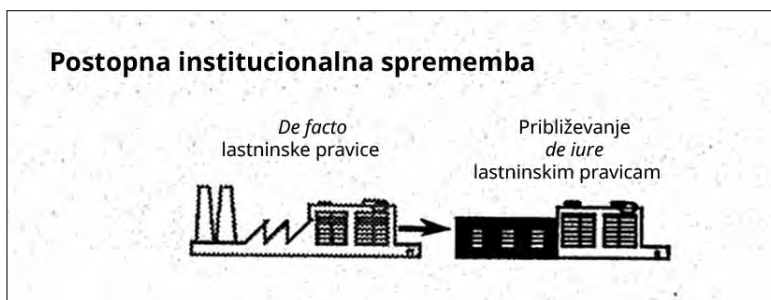
Po polomu socialistične ideje konec 80. in na začetku 90. let je bilo v ospredju vprašanje strategij institucionalne spremembe. Na splošno sta se pojavili dve nasprotni strategiji. Po strategiji velikega poka naj bi se čez stare polreformirane institucije naredilo samo veliki X in nato zakonodajno uredilo nove »idealne« institucionalne oblike.

Stare *de facto* lastninske pravice, ki so del polreformiranih institucij, ne bi bile na noben način priznane, nove *de iure* lastninske pravice pa bi uzakonila nova »revolucionarna« demokratična vlada.

Kaj je narobe s premikom k željeni idealni obliki v enem velikim skoku? Nič – če bi se lahko institucionalna sprememba dejansko zgodila na ta način. Toda ponavadi se ne. Ljudje nasprotujejo in na nič koliko načinov »zavlačujejo«, ko se odpravljajo ali zmanjšujejo njihove *de facto* lastninske pravice. Načrtovani veliki skok se zruši v kaos. Namesto da bi stare, zdaj nelegalne institucije izginile čez noč, na njihovo mesto pa stopile nove idealne institucije, se zrušijo v nejasne kaotične *ad hoc* oportunistične oblike. Veliki pok postane veliko uničenje.

Alternativa je strategija postopne institucionalne spremembe. Namesto načrtovanega velikega skoka naprej čez prepad med socializmom in kapitalizmom bi lahko pripravili spodbude, ki bi ljudi postopno, a irevizibilno oddaljevale od obstoječih, navidezno reformiranih institucij k »idealnim« institucijam. Namesto zgolj nepriznavanja *de facto* lastninskih pravic menedžerjev in delavcev bi le-te lahko s koraki v pravo smer zelo približali nizu legaliziranih *de iure* lastninskih pravic.

Za ti dve strategiji se zdi, kot da bi si nasprotovali. Toda nobena država ne bo sprejela povsem izčiščene strategije in neka država lahko uporablja obe strategiji v različnih delih svojega reformnega programa. Na primer, program privatizacije z likvidacijo na Poljskem temelji na postopni strategiji, medtem ko načrt poljske množične privatizacije izhaja iz pristopa velikega poka. Češki vavčerski načrt je strategija velikega poka, medtem ko privatizacija malih podjetij v Republiki Češki (in v večini drugih držav) temelji na postopnem pristopu. Razen zakupnih odkupov in drugih menedžersko-delavskih odkupov je ruski program množične privatizacije program velikega poka, medtem ko so kitajske reforme kmetijstva in industrije najbolj jasen primer popolnoma postopnega pristopa. (Ellerman, 1993a: 27–28)

Protidejstvenost zakupnih odkupov

Katere oblike privatizacije, ki se skušajo približati nizu formalnih lastninskih pravic, so družbeno sprejemljiv približek tistih *de facto* lastninskih pravic, ki izvirajo še iz reform v času socializma? Stiglitz v svojem delu *Whither Reform?* (2001) splošno strategijo imenuje »privatizacija zainteresiranih«. Po tej strategiji se je treba ne glede na lastninsko strukturo ozreti na tiste strani, ki dejansko morajo sodelovati, da bi podjetje uspelo. To pomeni na delavce, menedžerje in lokalne oblasti. Ne vključuje pa menedžerjev vavčerskih skladov s sedežem v Moskvi. Kajti s »plastificiranjem«³ lastniške strukture okoli zainteresiranih nastane minimalna veriga zastopanja, v kateri morajo lastniki sodelovati na vsakdanji podlagi. Zgoraj omenjeni poljski program privatizacije z likvidacijo (imenovani tudi »poljski lizing«),

³ »Plastificirano lastništvo« je metafora za strukturo, v kateri so lastniki tisti »zainteresirani«, ki so – neodvisno od katerega koli formalnega lastništva – tesno funkcionalno povezani z delovanjem podjetja; mednje bi lahko uvrstili uslužbenice in glavne dobavitelje (vključno s financami) ali stranke in morda lokalne oblasti, ne pa recimo odsotnih kupcev delnic iz druge roke. Namen tega je, da je lastništvo usklajeno z delovanjem podjetja, ne pa da velja »lastništvo« za tržno blago, ki ga lahko kupijo sicer nepovezane strani. S »podjetjem« mislim na *de facto* podjetje, v katerem se srečuje in dela vsak delovni dan, in ne formalno pravno osebo, ki se sreča enkrat na leto. Presenetljivo uspešna kitajska občinska in vaška podjetja TVE (Township and Village Enterprises, op. prev.) delujejo kot »plastificirana« lastniška/upravljalna struktura celo brez formalne lastnine, kakršno poznamo na Zahodu – na veliko osuplost zahodnih strokovnjakov.

sovjetski zakupni odkupi in kitajske reforme v kmetijstvu in industriji (tj. sistem odgovornosti gospodinjstva in občinsko-vaška podjetja) so bili izbrani kot primeri te strategije, katere cilj je, da se formalne pravice čim bolj približajo *de facto* pravicam in da se čim bolj zmanjšajo možnosti izkrivljanja informacij in dosežkov, kar se dogaja v dolgih verigah zastopanja in pri lastništvu v odsotnosti.

Kakšna je bila protidejstvenost ali alternativa programu tržnega boljševizma v Rusiji? Če logika (čim krajše verige zastopanja in upoštevanje *de facto* lastninske pravice) drži, potem se zdi, da so sovjetski zakupni odkupi in sorodni eksperimenti najbližji protidejstvenosti zrasli iz reformne izkušnje v nekdanji Sovjetski zvezi.⁴ Kot je bilo že omenjeno, se je ta možnost zagovarjala takrat in okvirno z navedenimi argumenti. Tudi Martin Weitzman je takrat pragmatično utemeljil delavsko lastništvo pri privatizaciji zainteresiranih.

Pri delavskem lastništvu bodo morali sami delavci ali njihovi zastopniki nadzirati plačilo in se pogajati o zaprtju podjetja. Najbolj perečim zagatam »mi vs. oni« se je mogoče izogniti. Lastništvo je bolj skoncentrirano razmeroma blizu upravljalnim odločitvam in lahko izvaja bolj neposreden pritisk na opravljanje dejavnosti. Regulatornim pastem se je mogoče izogniti. Trde omejitve proračuna so lahko sprejemljivejše. Manj je priložnosti za finančne manipulacije. (Weitzman, 1993: 267)

Opozorimo na Weizmanovo različico najkrajše verige zastopanja in argument »plastificiranega lastništva« v njegovi zgornji ugotovitvi: »Lastništvo je bolj skoncentrirano razmeroma blizu upravljalnim odločitvam in lahko izvaja bolj neposreden pritisk na opravljanje dejavnosti.« Žal so se mednarodne finančne institucije odločile, da se bodo zavemale za tisto vrsto privatizacije, za katero je sovjetski strokovnjak Weitzman svetoval »Kako ne privatizirati«.⁵

Še več, mednarodna finančna institucija Evropska banka za obnovo in razvoj (EBRD), specializirana za regijo, ni zgolj vedela za možnost lizinga, temveč je finančno podprla vrsto pilotnih projektov, ki so pokazali, kako se lahko zakupni odkupi izvedejo v moderni korporativni obliki (Lloyd, 1993). Struktura teh poslov in množica drugih primerov sta bili predstavljeni v tehničnih opombah EBRD (1993), zato so v začetku 90. let prejšnjega stoletja vse te ideje poznali tisti v mednarodnih

⁴ Pri zakupnih odkupih je bil uslužbencem podjetja – ki so pridobili *de facto* lastninske pravice v decentralizacijskih reformah – omogočen prehod »direktno na trg« z nakupom podjetja s kreditom na obročno odplačevanje, ki ga je zagotovil prodajalec, ali na zakupno-nakupni podlagi. Kot pri vzvodih nakupov v ZDA je obroke prodajalcu plačevalo podjetje (ne posameznik). Zakupni odkup je najbolje deloval pri srednje velikih (ali malih) podjetjih. Toda tipično, sovjetske dinozavre so morali razbiti na povezan niz srednje velikih podjetij, tako da so lahko »odcepljene« ali »odpadle« zakupne odkupe uporabili za hkratno prestrukturiranje in privatizacijo velikih podjetij.

⁵ Glej tudi Black in dr. (2000) za poznejše priznanje, da so bili zakupni odkupi uspešno delujoča alternativa za Rusijo.

finančnih institucijah, ki so jih hoteli poznati.

Protidejstvenost se mnogokrat karikira s trditvijo, »da bi morale biti pred privatizacijo izvedene institucionalne in regulatorne reforme«. Toda bistveno je, da privatizacija s strani zainteresiranih do najmanjše mogoče mere zmanjšuje potrebo po institucijah, ki nadzirajo dolge verige zastopanja, zato bi se lahko nadaljevala *ustrezna* oblika privatizacije, čeprav so te institucije nastale in dejansko lahko dajejo zagon takemu institucionalnemu razvoju.

Žal se zdi, da »strokovnjaki« takrat niso razumeli tega argumenta in ga ne razumejo niti danes. Nezmožnost »najboljših in najpametnejših« akademskih in birokratskih ekonomistov, da bi »razumeli« te argumente, zagotovo deloma izvira iz njihove temeljne protidelavske sovražnosti. To se je jasno pokazalo v podtonu nadpokroviteljskega mnenja, da bo delavsko lastništvo privedlo samo do tega, da bodo delavci z odprodajo premoženja po delih v svojih podjetjih uničili možnosti za lastno preživetje. Take trditve o ženskah ali temnopoltih bi veljale za seksizem ali rasizem, toda tovrstni razredizem (*classism*) o delavcih velja v elitnih razvojnih institucijah, kot je Svetovna banka, žal, za nekoliko grobo dejstvo.

»Strokovnjaki« so se zavzemali za močne lastnike, ki bodo »zainteresirani za ohranjanje dolgoročnega zdravja premoženja« in ki bodo delovali kot »branilci premoženja«. Potem pa so elitni svetovalci podprli vavčerske investicijske sklade – sklade, ki so skupaj in v slogu Enronovih menedžerjev pokazali svojo veliko vdanost premoženju tako, da so ga takoj izkopali iz podjetij. Vseeno pa so nekateri poljski kritiki »Stiglitzovega pogleda« (Dobrowski in dr., 2001) izjavili, »da ima delavsko samoupravljanje v državnem sektorju na Poljskem pomembno vlogo pri omejevanju upada proizvodnje in obsega kaznive odprodaje podjetij po delih« in tako »niso druga stran« v razpravi o kratki verigi zastopanja (Stiglitz in Ellerman, 2001).

Ko »strokovnjaki« gojijo skoraj religiozno vero v nadomestne nacionalne ali regionalne nadzorne institucije skupaj z vsiljenimi dolgimi verigami zastopanja in ko niso sposobni razumeti, da bodo ljudje poskušali uveljaviti svoje *de facto* lastninske pravice, ker je to v njihovem konkretnem vsakdanjem interesu, takrat se za te »strokovnjake« zdi, da »niso razumeli bistvenih elementov tržnega gospodarstva« (Stiglitz, 2001).

Drugi argument je, da bi bila privatizacija s strani zainteresiranih prepočasna. V Svetovni banki je največkrat obveljala varljiva dihotomija množične privatizacije (kar pomeni vavčerska privatizacija) vs. »privatizacija od primera do primera«, pri čemer so z zadnjim mislili na trdo pogajanje o vsakem dogovoru. Kljub temu je bil program zakupnih odkupov oblika množične privatizacije v tem smislu, da je moral vsak dogovor kratko malo izpolniti določene, po enakem modelu oblikovane zahteve, da bi bil sprejet. Poljski model lizinga ni bil počasen in okoli 10.000 sovjetskih zakupnih odkupov pred letom 1992, ko so to možnost opustili, kaže, da ta model privatizacije prav tako ni potekal počasi.

Dejansko je eden od problemov zakupnih odkupov, da so bili prehitri in na

ravni podjetij preveč priljubljeni, ne pa prepočasni. Potok bi lahko prerasel v reko. Če zakupnih odkupov ne bi ustavili, potem za vavčerske licitacije ne bi bilo več na voljo, kot so se bali tržni boljševidiki, nobenega dobrega podjetja. Tako so potok zajezili in vodo preusmerili v kanale vavčerske privatizacije, za katero se je zavzel Kremelj.

Sklep

Napredne zahodne države se svetu pogosto predstavljajo kot velike zagovornice demokratične samouprave kot nasprotja vseh metod, s katerimi so ljudem avtokratsko vladali v preteklosti in sedanjosti. Nekateri dobromisleči zagovorniki samouprave tožijo, da sedanja razporeditev lastništva na Zahodu ni spodbudna za demokracijo na delovnem mestu. V tem kontekstu je tranzicija številnih socialističnih držav v tržno gospodarstvo in v neko obliko politične demokracije odprla možnosti za naravni poskus, s katerim se je testirala zahodna zavezanost za večanje demokratične samouprave kot načina življenja.

Zgodovinskega modela državne lastnine niso več razumeli kot obstoječega. In naprej, desetletja socialističnih reform v smeri decentraliziranih trgov so ustvarila *de facto* lastninske pravice zaposlenih v podjetju, zato bi se lahko s priznanjem teh lastninskih pravic uveljavila ena od oblik demokracije na delovnem mestu. Tako kot pri privatizaciji stavbnega fonda s strani stanovalcev bi s tem načinom privatizacije zainteresirani nemudoma dobili možnost za sodelovanje v tržni ekonomiji in porajal bi se »nov občutek varnosti in neodvisnosti delavskega razreda; in sprememba vsakodnevne zaposlitve vsakega človeka v šolo socialne naklonjenosti in praktične inteligence« (Mill, 1848: 7. pogl.).

Vendar zgodovinski dokumenti jasno razkrivajo, da so osrednje zahodne svetovne institucije zagovarjale privatizacijske sheme (pretežno vavčersko privatizacijo) z namero odvzema *de facto* lastninskih pravic, ki so se utrdile v desetletjih decentralizacijskih reform – te pravice so očrnili kot »ostanke komunizma«. Zato velik del prebivalstva nekdanjih sovjetskih držav doživlja tranzicijo v »demokracijo in trg« kot izbris tistega malega delčka decentralizirane moči in *de facto* pravic, ki so jih pridobili v času socializma. Ostali so nemočni podaniki novih političnih elit in gospodarskih oligarhov. Ti so zapolnili vrzel, ki so jo ustvarili od Zahoda promovirani privatizacijski programi, ki so izbrisali ljudske *de facto* lastninske pravice.

Čeprav lahko velik del krivde pripišemo zahodnim strokovnjakom, pa je treba prav tako poudariti, da so imeli pri tem »besedo« tudi ljudje v novih političnih demokracijah. Denimo, v Sloveniji je privatizacijski načrt Mencinger-Korže-Simoneti (glej Ellerman, 1993b: 64–67) eksplicitno predlagal privatizacijo podjetij katere koli velikosti z delavsko-menedžerskim odkupom – tako kot American Employee Stock Ownership Plans (ESOPs), ali celo zakupni odkupi in podobno, kar je predlagal slovenski ekonomist Aleksander Bajt (1992). Po nenadni intervenciji

Jeffreyja Sachsa (s podporo Svetovne banke v ozadju) je nov demokratično izvoljeni slovenski parlament načrt Mencinger-Korže-Simoneti ovrgel.

Zdi se, da obstajata dva glavna razloga, da se tranzicija ni izkoristila za uvedbo ključnih elementov bolj solidarnostno naravnane gospodarstva. Nekdanja Jugoslavija je leta eksperimentirala s hibridnim decentraliziranim komunističnim sistemom samoupravljanja podjetij v družbeni lasti. Potem ko se je Slovenija odcepila od Jugoslavije in se je z večstrankarskimi demokratičnimi volitvami leta 1990 končala vladavina komunistične partije, je vsak govor o demokraciji na delovnem mestu, tudi o zahodni obliki delavskega lastništva, dobil priokus jugonostalgije in socializma. To je bil en razlog. Drugi je bil ta, da so množični mediji Jugoslovanom leta kazali podobe o tem, kako dobro je življenje – vsaj potrošnikov – v »normalnih« zahodnih gospodarstvih. Celoten samoupravljalški eksperiment je bil zasnovan na »hotenju biti drugačen« in prav to »hotenje biti drugačen« je umrlo z razpadom Jugoslavije in s postsocialistično tranzicijo. Večina ljudi je hotela samo »normalno gospodarstvo, kot na Zahodu«, čeprav je bilo na voljo nekaj različnih izbir.⁶ In na tej točki so ponovno vstopili zahodni akademski in institucionalni strokovnjaki ter definirali »normalno gospodarstvo« v učbeniškem pomenu, pri čemer so ignorirali pravična socialno tržna gospodarstva severne Evrope in Skandinavije.

Verjetno morata imeti zadnjo besedo o zahodnih strokovnjakih harvardski ekonomist Gregory Mankiw in pokojni stanfordski ekonomist John McMillan. Ta je v svoji knjigi *Reinventing the Bazaar: A Natural History of Markets* (2002) pripisal zelo drugačna izida tranzicije v Rusiji in na Kitajskem dvema drugačnima pristopoma k privatizaciji: terapiji s šokom in tržnemu boljševizmu v primeru Rusije (in nekdanjih sovjetskih državah) ter postopnosti in pragmatizmu na Kitajskem. Za rusko strategijo so enotno stali mednarodne finančne institucije in neoklasični ekonomski svetovalci; Kitajci so ubrali svojo pot, ker so že spoznali trdi slog boljševiškega socialnega inženiringa.

Rusija se je zanašala na nasvete zahodnih pravnikov, ekonomistov in bankirjev o tem, kako privatizirati državna podjetja, vzpostaviti kapitalske trge in reformirati pravni sistem ... Nasprotno pa se je Kitajska zelo redko obračala na tuje svetovalce. (McMillan v Mankiw, 2003: 257)

⁶ Ni niti jasno, vsaj opazovalcu in piscu besedila ne, ali so številni izobraženi prebivalci Slovenije razumeli, kaj pomeni »korporatizirano« podjetje, kot so delniške družbe, torej, da lahko ta podjetja kupijo najboljši ponudniki od koder koli. Danes so skoraj vsa slovenska podjetja vseh velikosti v lasti tujcev, kar se zelo objokuje, kakor da so prebivalci pričakovali drugačen izid.

V recenziji McMillanove knjige je Gregory Mankiw pojasnil vložek v ta naravni eksperiment:

Če drži McMillanova trditev, da je bila terapija s šokom problem, potem mora ekonomska stroka prevzeti del odgovornosti. Naša stroka je dala nekaj najboljših in najpametnejših za delo v tranzicijskem podvigu, recimo mojega nekdanjega kolega Jeffreyja Sachsa.⁷ Večina teh svetovalcev je potisnila Rusijo v sprejetje hitre tranzicije v kapitalizem. Če je bila to napaka, kot pravi McMillan, potem je to zaradi njene enormnosti ena največjih zmot v svetovni zgodovini. (Mankiw, 2003: 257)

Prevod: Nina Kozinc.

Literatura

- BAJT, ALEKSANDER (1992): *A Property Rights Analysis of the Transition Problems in the East*. Ljubljana: Ekonomski inštitut Pravne fakultete.
- BARLE, ADOLF A. IN GARDINER C. MEANS (1932): *The Modern Corporation and Private Property*. New York: MacMillan Company.
- BLACK, BERNARD, REINIER KRAAKMAN IN ANNA TERASSOVA (2000): What Went Wrong With Russian Privatization. *Stanford Law Review* (52): 1–84.
- CHANG, HA-JOO (UR.) (2001): *Joseph Stiglitz and the World Bank: The Rebel Within*. London: Anthem Press.
- DABROWSKI, MAREK, STANISLAV GOMULKA IN JACEK ROSTOWSKI (2001): Whence Reform? A Critique of the Stiglitz Perspective. *Journal of Policy Reform* 4(4): 291–324.
- DE SOTO, HERNANDO (2000): *The Mystery of Capital*. New York: Basic Books.
- EBRD (1993): *Management and Employee Buy-Outs in Central and Eastern Europe: An Introduction*. London: European Bank for Reconstruction and Development.
- ELLERMAN, DAVID (1993a): Management and Employee Buy-Outs in Central and Eastern Europe: Introduction. V *Management and Employee Buy-Outs as a Technique of Privatization*, D. Ellerman (ur.), 13–30. Ljubljana: Central and Eastern European Privatization Network.
- ELLERMAN, DAVID (UR.) (1993b): *Management and Employee Buy-Outs as a Technique of Privatization*. Ljubljana: Central and Eastern European Privatization Network.

⁷ Druga dva harvardska strokovna svetovalca, Larry Summers in Andrei Shleifer, sta še bolj neposredno kot Jeffrey Sachs (zdaj na Univerzi Columbia) prispevala k ruskemu polomu (v nasprotju s slovenskim), toda Shleifer je bil vendarle Mankiwov kolega na Harvardu, Summers pa je bil takrat rektor Univerze Harvard.

- ELLERMAN, DAVID (2001): Lessons from Eastern Europe's Voucher Privatization. *Challenge* 44(4): 14–37.
- KORNAI, JANOS (1990): *The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary*. New York: Norton.
- LLOYD, RICHARD (1993): Pilot Privatizations and Management-Employee Buy-Outs in Russia 1991–1992. V *Management and Employee Buy-Outs as a Technique of Privatization*, D. Ellerman (ur.), 150–158. Ljubljana: Central and Eastern European Privatization Network.
- MANKIW, GREGORY (2003): Reinventing the Bazaar (book by John McMillan). *Journal of Economic Literature* XLI(marec): 256–257.
- MCMILLAN, JOHN (2002): *Reinventing the Bazaar: A Natural History of Markets*. New York: Norton.
- MILL, JOHN STUART (1970[1848]): *Principles of Political Economy*. Harmondsworth: Penguin Books.
- MURRELL, PETER (1992): Conservative Political Philosophy and the Strategy of Economic Transition. *Eastern European Politics and Societies* 6(1): 3–16.
- MURRELL, PETER (1995): The Transition According to Cambridge, Mass. *Journal of Economic Literature* XXXIII(marec): 164–178.
- REDDAWAY, PETER IN DMITRI GLINKSKI (2001): *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism Against Democracy*. Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- SCHWARTZ, ANDREW (2006): *The Politics of Greed: How Privatization Structured Politics in Central and Eastern Europe*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- STIGLITZ, JOSEPH (2001): Whither Reform? – Ten Years of the Transition. Prispevek na ABCDE konferenci, Washington DC, april 1999. V *The Rebel Within*, H. J. Chang (ur.), 127–171. London: Anthem.
- STIGLITZ, JOSEPH IN DAVID ELLERMAN (2001): Not Poles Apart: "Whither Reform?" and "Whence Reform?" *Journal of Policy Reform* 4(4): 325–338.
- WEITZMAN, MARTIN L. (1993): How Not to Privatize. V *Privatization Processes in Eastern Europe*, M. Baldassarri, L. Paganetto in E. S. Phelps (ur.), 249–269. New York: St. Martin's Press.

**TEMELJNI
MEDNARODNI
ZADRUŽNI
DOKUMENTI**

Uvod v štiri temeljne mednarodne dokumente o zadružništvu

Svetovno zadružno gibanje je v zadnjih desetletjih v globalni skupnosti več kot treh milijonov zadrug na svetu izvedlo nekaj sistematično vodenih večletnih razprav, skozi katere so dosegli strinjane o temeljnih značilnostih zadrug, vrstah zadrug ter o njihovem pomenu za družbo in razvoj. Kot posledica teh procesov je nastalo več mednarodnih zadružnih dokumentov, ki so danes temelji razumevanja in razvoja zadrug ter središče identitete zadružništva. V tem sklopu ČKZ vam predstavljamo slovenske prevode štirih od teh temeljnih mednarodnih zadružnih dokumentov. Prvi, ključni zadružni dokument je Izjava o zadružni identiteti (*Statement on the Co-operative Identity*), ki jo je leta 1995 objavila Mednarodna zadružna zveza. Edini prevod tega dokumenta je sicer na svoji spletni strani že pred leti objavila Zadružna zveza Slovenije, mi pa ga zdaj predstavljamo v »osveženi« in z drugimi mednarodnimi dokumenti terminološko usklajeni obliki. Drugi, Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193 – spodbujanje zadrug (*Recommendation 193 of the ILO on the Promotion of Cooperatives*), je pomemben predvsem zato, ker gre za dokument, ki so ga potrdile vlade držav članic Mednarodne organizacije dela, kar pomeni, da na podlagi tega priporočila tudi Vlada Republike Slovenije potrjuje definicijo, vrednote in načela zadružništva ter njihov pomen za družbo in razvoj, kakor tudi usmeritve za spodbujanje zadružništva. Tretji in četrti dokument, Svetovna deklaracija o delavskih zadrugah (*World*

Declaration on Worker Cooperatives) in Svetovni standardi socialnih zadrug (*World Social Cooperative Standards*), pa sta za nas pomembna predvsem zato, ker se trenutno prav na področjih, ki jih usmerjata ta dva dokumenta, v Sloveniji najbolj intenzivno razvijajo nove zadruge.

Prevodi teh štirih temeljnih zadružnih dokumentov so nastali kot prostovoljski projekt sodelovanja Jezikovne zadruge Soglasnik in Združenja Center alternativne in avtonomne produkcije – CAAP. Ta majhen prevajalski projekt je po eni strani priskrbel prevode temeljnih dokumentov, ki naj postanejo »učbeniki« vsake zadružne šole, po drugi strani pa naj bodo tudi projekt raziskovanja sodobne zadružne terminologije, ki v celotnem obsegu še ni uvedena v slovenski strokovni zadružni jezik ali v splošno rabo zadružnic in zadružnikov ter drugih akterjev na področju zadružništva pri nas. Pri tem velja poudariti, da smo pri prevajanju angleške besede »social« sicer sprejeli kompromis v skladu s pretežno rabo v Sloveniji ter jo prevajali kot »socialno«, pri čemer apeliramo na bralca za razumevanje njene pomenske dimenzije tudi ali predvsem kot »družbenega« in »skupnostnega«.

Zadružna identiteta, vrednote in načela¹

Definicija

Zadruga je avtonomno združenje oseb, prostovoljno povezanih z namenom, da na skupne ekonomske, družbene in kulturne potrebe ter prizadevanja odgovarjajo prek podjetja v skupni lasti, ki ga upravljajo demokratično.

Vrednote

Zadruge temeljijo na vrednotah **samopomoči, samoodgovornosti, demokratičnosti, enakosti, pravičnosti** in **solidarnosti**. V skladu s tradicijo začetnikov zadružništva člani zadrug verjamejo v etične vrednote poštenosti, odprtosti, družbene odgovornosti in skrbi za druge.

Načela

Zadružna načela so smernice, po katerih zadruge prenašajo svoje vrednote v prakso.

1. Prostovoljno in odprto članstvo

Zadruge so prostovoljne organizacije, katerih članstvo je odprto za vse, ki so sposobni uporabljati njihove storitve in so pripravljeni sprejeti odgovornosti, izhajajoče iz članstva, brez spolne, socialne, rasne, politične ali verske diskriminacije.

2. Demokratično upravljanje članov

Zadruge so demokratične organizacije v upravljanju svojih članov, ki aktivno sodelujejo pri oblikovanju politik in sprejemanju odločitev. Izvoljeni predstavniki in

¹ Dokument je nastal pod okriljem Mednarodne zadružne zveze (ICA – *International Co-operative Alliance*) in je bil sprejet na generalni skupščini zveze leta 1995 v Manchestru.

predstavnice zadruge so odgovorne članstvu. V zadrugah prvega reda imajo člani enake glasovalne pravice (en član, en glas), na demokratičen način so organizirane tudi zadruge nadaljnjih redov.

3. Ekonomska udeležba članov

Člani pravično prispevajo in demokratično upravljajo kapital zadruge. Običajno je vsaj del kapitala v skupni lasti zadruge. Za kapital, ki ga člani vplačajo kot obvezni vpisni delež, običajno prejmejo omejeno povračilo, pogosto pa ga sploh ne prejmejo. Člani razporejajo presežke za katerega koli ali za vse naslednje namene: razvoj zadruge, po možnosti z oblikovanjem rezerv, pri čemer vsaj njihov del ostaja nedeljiv; nagrajevanje članov sorazmerno z obsegom njihovega poslovanja z zadrugo in podpiranje drugih dejavnosti, ki jih odobri članstvo.

4. Avtonomija in neodvisnost

Zadruge so avtonomne organizacije, ki temeljijo na samopomoči, in jih upravljajo njihovi člani. Če sklepajo dogovore z drugimi organizacijami, vključno z vladami, ali pridobivajo kapital iz zunanjih virov, to počnejo pod pogoji, ki zagotavljajo demokratično upravljanje članov in ohranjajo zadružno avtonomijo.

5. Izobraževanje, usposabljanje in obveščanje

Zadruge zagotavljajo izobraževanje in usposabljanje za svoje člane, izvoljene predstavnike, menedžerje in zaposlene, da lahko učinkovito prispevajo k razvoju svojih zadrug. Zadruge obveščajo širšo javnost – še posebej mlade in oblikovalce javnega mnenja – o naravi in koristih zadružnega sodelovanja.

6. Sodelovanje med zadrugami

Zadruge najučinkoviteje služijo svojim članom in krepijo zadružno gibanje s tem, ko sodelujejo v lokalnih, državnih, regijskih in mednarodnih strukturah.

7. Skrb za skupnost

Zadruge si prizadevajo za trajnostni razvoj svojih skupnosti prek politik, ki jih odobrijo njihovi člani.

Prevod: Jezikovna zadruga Soglasnik in Združenje Center alternativne in avtonomne produkcije – CAAP.

Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193 – Spodbujanje zadrug, september 2002

Preambula

Generalna konferenca Mednarodne organizacije dela,

ki jo je v Ženevi sklical upravni organ Mednarodnega urada za delo – ta se je sestel na svojem 90. zasedanju 3. junija 2002 –, je

ob upoštevanju pomena zadrug pri ustvarjanju delovnih mest, mobiliziranju virov, ustvarjanju naložb in njihovem prispevku h gospodarstvu,

ob upoštevanju dejstva, da zadruge v različnih oblikah spodbujajo čim večjo udeležbo vseh ljudi v gospodarskem in družbenem razvoju,

ob upoštevanju dejstva, da je globalizacija povzročila nove in različne pritiske, težave, izzive in odprla priložnosti za zadruge ter opozorila, da potrebujemo močnejše oblike človeške solidarnosti na nacionalni in mednarodni ravni, če želimo zagotoviti pravično porazdelitev koristi globalizacije, in ob upoštevanju Deklaracije o temeljnih načelih in pravicah pri delu Mednarodne organizacije dela, ki jih je sprejela Mednarodna konferenca dela na svojem 86. zasedanju (1998), in ob upoštevanju pravic in načel, ki jih vsebujejo mednarodne konvencije in priporočila o delu, zlasti Konvencija o prisilnem ali obveznem delu (1930), Konvencija o sindikalni svobodi in varstvu sindikalnih pravic (1948), Konvencija o uporabi načel o pravicah organiziranja in kolektivnega dogovarjanja (1949), Konvencija o enakem plačilu (1951), Konvencija o socialni varnosti (minimalni standardi) (1952), Konvencija o

odpravi prisilnega dela (1957), Konvencija o diskriminaciji pri zaposlovanju in poklicih (1958), Konvencija o politiki zaposlovanja (1964), Konvencija o minimalni starosti (1973), Konvencija in Priporočilo o organizacijah podeželskih delavcev (1975), Konvencija in Priporočilo o razvoju človeških virov (1975), Priporočilo o politiki zaposlovanja (dopolnilne določbe) (1984), Priporočilo o ustvarjanju delovnih mest v malih in srednje velikih podjetjih (1998) in Konvencija o najhujših oblikah otroškega dela (1999),

ob sklicevanju na načelo iz Filadelfijske deklaracije, da »delo ni blago«,

ob poudarjanju, da je uresničevanje dostojnega dela za delavce po vsem svetu glavni cilj Mednarodne organizacije dela,

po odločitvi za sprejetje nekaterih predlogov v zvezi s spodbujanjem zadrug, kar je četrta točka dnevnega reda zasedanja,

po ugotovitvi, da so ti predlogi v obliki priporočila,

dvajsetega junija 2002 sprejela naslednje priporočilo, ki se lahko navaja kot Priporočilo o spodbujanju zadrug (2002).

I. OBSEG, OPREDELITEV IN CILJI

- 1. Ugotovljeno je bilo, da zadruga delujejo v vseh sektorjih gospodarstva. To priporočilo velja za vse vrste in oblike zadrug.
- 2. Za namene tega priporočila zadruga pomeni avtonomno združenje oseb, prostovoljno povezanih z namenom, da na skupne ekonomske, družbene in kulturne potrebe ter prizadevanja odgovarjajo prek podjetja v skupni lasti, ki ga upravljajo demokratično.
- 3. Promocija in krepitev identitete zadrug naj se spodbujata na podlagi:
 - a) združnih vrednot samopomoči, samoodgovornosti, demokratičnosti, enakosti, pravičnosti in solidarnosti; prav tako etičnih vrednot poštenosti, odprtosti, družbene odgovornosti in skrbi za druge;
 - b) načel sodelovanja, ki jih je razvilo mednarodno združno gibanje in ki so navedena v prilogi k temu priporočilu; ta načela so: prostovoljno in odprto članstvo, demokratično upravljanje članov, ekonomska udeležba članov, avtonomija in neodvisnost, izobraževanje, usposabljanje in obveščanje, sodelovanje med zadrugami in skrb za skupnost.
- 4. Razvijejo naj se ukrepi, s katerimi se spodbuja potencial zadrug v vseh državah, ne glede na njihovo stopnjo razvoja, da se njim in njihovemu članstvu zagotovi pomoč pri:

- a) ustvarjanju in razvijanju dejavnosti, ki ustvarjajo prihodke in trajnostne dostojne zaposlitve;
 - b) razvijanju zmogljivosti človeških virov in poznavanja vrednot, prednosti in koristi združnega gibanja z izobraževanjem in usposabljanjem;
 - c) razvijanju poslovnega potenciala, vključno s podjetniškimi in poslovnimi zmogljivostmi;
 - d) krepitvi njihove konkurenčnosti ter dostopanju do trgov in institucionalnih finančnih sredstev;
 - e) povečevanju prihrankov in naložb;
 - f) izboljševanju socialne in gospodarske blaginje ob upoštevanju dejstva, da je treba odpraviti vse oblike diskriminacije;
 - g) prispevanju k trajnostnemu človekovemu razvoju ter
 - h) vzpostavljanju in širitvi uspešnega in dinamičnega sektorja gospodarstva, kamor spadajo zadruga in ki odgovarja na družbene in gospodarske potrebe skupnosti.
5. Sprejemanje posebnih ukrepov naj se spodbuja, da se tako zadrugam kot podjetjem in organizacijam, ki jih navdihuje solidarnost, omogoči, da odgovorijo na potrebe svojih članov in potrebe družbe, vključno s tistimi iz prikrajskih skupin, da bi bila dosežena njihova socialna vključenost.

II. OKVIR POLITIK IN VLOGA VLAD

- 6. V uravnoteženi družbi so potrebni močan javni in zasebni sektor ter močan združni, vzajemni ter drugi socialni in nevladni sektor. Ravno v tem kontekstu bi morale vlade zagotoviti podporni politični in pravni okvir, ki je v skladu z naravo in funkcijo zadrug ter upošteva združne vrednote in načela iz tretjega odstavka. S tem bi:
 - a) vzpostavili institucionalni okvir, ki bo omogočil registracijo zadrug na čim hitrejši, preprostejši, finančno čim bolj dostopen in učinkovit način;
 - b) spodbujali politike, katerih namen je ustvariti ustrezne rezerve, pri čemer bi lahko bil vsaj del rezerv nedeljiv, ter solidarnostne sklade v zadrugah;
 - c) zagotovili sprejetje ukrepov za nadzor zadrug pod pogoji, ki ustrezajo njihovi naravi in funkcijam, spoštujejo njihovo avtonomijo in so v skladu z nacionalno zakonodajo in prakso ter niso nič manj ugodni od tistih, ki se uporabljajo za druge oblike podjetij in družbenih organizacij;
 - d) omogočali članstvo zadrug v združnih strukturah v skladu s potrebami članov zadrug ter
 - e) spodbujali razvoj zadrug kot avtonomnih in samoupravnih podjetij, zlasti na področjih, na katerih imajo zadruga pomembno vlogo ali zagotavljajo storitve, ki sicer niso zagotovljene.

- 7.
 - (1) Spodbujanje zadrug ob upoštevanju vrednot in načel iz tretjega odstavka naj se obravnava kot eden od stebrov nacionalnega in mednarodnega gospodarskega in socialnega razvoja.
 - (2) Zadruge naj se obravnavajo v skladu z nacionalno zakonodajo in prakso ter pod pogoji, ki niso nič manj ugodni od tistih, ki veljajo za druge oblike podjetij in družbenih organizacij. Vlade naj po potrebi uvedejo podpirne ukrepe za dejavnosti zadrug, ki dosegajo specifične rezultate socialnih in javnih politik, kot je spodbujanje zaposlovanja ali razvoj dejavnosti v korist prikrajšanih skupin ali regij. Taki ukrepi bi morali med drugim in kolikor je mogoče vključevati davčne ugodnosti, posojila, nepovratna sredstva, dostop do programov javnih del in posebne določbe o javnih naročilih.
 - (3) Posebna pozornost naj se nameni povečanju udeležbe žensk v združnem gibanju na vseh ravneh, zlasti na upravljalski ravni in vodilnih položajih.
- 8.
 - (1) Nacionalne politike naj predvsem:
 - a) spodbujajo temeljne standarde dela Mednarodne organizacije dela in Deklaracijo o temeljnih načelih in pravicah pri delu Mednarodne organizacije dela za vse delavce v zadrugah brez kakršnegakoli razlikovanja;
 - b) zagotovijo, da se zadruge ne ustanovljajo ali uporabljajo z namenom neskladnega ravnanja z delovno zakonodajo ali da se ne uporabljajo z namenom vzpostavljanja prikritih delovnih razmerij ter se borijo proti lažnim zadrugam, ki kršijo pravice delavcev, tako da zagotovijo uporabo delovne zakonodaje v vseh podjetjih;
 - c) spodbujajo enakost spolov v zadrugah in pri njihovem delu;
 - d) spodbujajo ukrepe, s katerimi se v zadrugah upoštevajo najboljše delovne prakse, vključno z dostopom do ustreznih informacij;
 - e) razvijajo tehnično in poklicno znanje in spretnosti, podjetniške in poslovodne sposobnosti, poznavanje poslovnega potenciala ter splošno znanje in spretnosti na področju ekonomskih in socialnih politik pri članih, delavcih in vodstvenih delavcih ter izboljšajo njihov dostop do informacijskih in komunikacijskih tehnologij;
 - f) spodbujajo izobraževanje in usposabljanje na področju združnih načel in praks na vseh ustreznih ravneh nacionalnega sistema izobraževanja in usposabljanja ter v širši družbi;
 - g) spodbujajo sprejetje ukrepov, s katerimi bosta zagotovljena varnost in zdravje na delovnem mestu;
 - h) zagotovijo usposabljanje in druge oblike pomoči, s katerimi se bosta izboljšali stopnja produktivnosti in konkurenčnosti zadrug ter kakovost blaga in storitev, ki jih ponujajo;

- i) omogočajo dostop zadrug do posojil;
- j) omogočajo dostop zadrug do trgov;
- k) spodbujajo širjenje informacij o zadrugah in
- l) si prizadevajo za izboljšanje nacionalne statistike o zadrugah z namenom oblikovanja in izvajanja razvojnih politik.
- (2) Take politike naj:
 - a) oblikovanje in izvajanje politik in predpisov o zadrugah po potrebi decentralizirajo na regionalno in lokalno raven;
 - b) določijo pravne obveznosti zadrug na področjih, kot so registracija, finančna in družbena revizija ter pridobivanje licenc;
 - c) spodbujajo dobro prakso upravljanja podjetij v zadrugah.
- 9. Vlade naj podpirajo pomembno vlogo zadrug pri preoblikovanju tega, kar so pogosto mejne preživetvene dejavnosti (včasih imenovane neformalna ekonomija), v zakonito delo, ki je popolnoma vključeno v uradno gospodarsko življenje.

III. IZVAJANJE JAVNIH POLITIK ZA SPODBUJANJE ZADRUG

- 10. (1) Države članice naj sprejmejo posebno zakonodajo in predpise o zadrugah, ki temeljijo na združnih vrednotah in načelih iz tretjega odstavka, ter revidirajo tako zakonodajo in predpise, kadar je to primerno.
 - (2) Pri oblikovanju in reviziji zakonodaje, politik in predpisov, veljavnih za zadruge, naj se vlade posvetujejo z združnimi organizacijami ter zadevnimi organizacijami delodajalcev in delavcev.
- 11. (1) Vlade naj zadrugam omogočijo dostop do podpornih storitev, da bi jih okrepile in povečale njihovo uspešnost poslovanja in zmožnost, da ustvarjajo zaposlitve in prihodke.
 - (2) Kadar je to mogoče, naj te storitve vključujejo:
 - a) programe za razvoj človeških virov;
 - b) raziskovalne storitve in storitve svetovanja pri upravljanju;
 - c) dostop do financiranja in naložb;
 - d) računovodske in revizijske storitve;
 - e) informacijske storitve upravljanja;
 - f) storitve informiranja in odnosov z javnostmi;
 - g) svetovalne storitve na področju tehnologije in inoviranja;
 - h) pravne in davčne storitve;
 - i) podporne storitve za trženje in
 - j) po potrebi druge podporne storitve.
 - (3) Vlade naj omogočajo vzpostavitev teh podpornih storitev. Zadruge in njihove organizacije naj spodbujajo k sodelovanju pri organiziranju in upravljanju teh storitev ter k njihovem financiranju, kadar je to mogoče in primerno.

- (4) Vlade naj prepoznajo vlogo zadrug in njihovih organizacij, tako da razvijajo ustrezne instrumente, katerih namen je ustvarjati in krepiti zadruge na nacionalni in lokalni ravni.
- 12. Vlade naj po potrebi sprejmejo ukrepe, s katerimi bodo zadrugam omogočale dostop do naložbenih finančnih sredstev in posojil. Ti ukrepi naj predvsem:
 - a) omogočajo ponudbo posojil in drugih finančnih instrumentov;
 - b) poenostavijo upravne postopke, odpravijo neustrezne stopnje zadružnega premoženja in zmanjšajo stroške transakcij posojil;
 - c) omogočajo avtonomen sistem financiranja zadrug, vključno s hranilnimi in kreditnimi, bančnimi in zavarovalniškimi zadrugami;
 - d) vključijo posebne določbe za prikrajšane skupine.
- 13. Da bi spodbujale zadružno gibanje, naj vlade spodbujajo ugodne pogoje za razvoj tehničnih, poslovnih in finančnih povezav med vsemi oblikami zadrug z namenom omogočanja izmenjave izkušenj ter delitev tveganj in koristi.

IV. VLOGA ORGANIZACIJ DELODAJALCEV IN DELAVCEV TER ZADRUŽNIH ORGANIZACIJ IN ODNOSI MED NJIMI

- 14. Organizacije delodajalcev in delavcev naj ob prepoznavanju pomena zadrug za uresničitev ciljev trajnostnega razvoja skupaj z zadružnimi organizacijami iščejo načine in sredstva za spodbujanje zadrug.
- 15. Organizacije delodajalcev naj po potrebi omogočijo včlanjevanje zadrug, ki se jim želijo pridružiti, in zagotovijo ustrezne podporne storitve pod enakimi pogoji, ki veljajo za druge člane.
- 16. Organizacije delavcev naj se spodbuja k:
 - a) svetovanju in pomoči delavcem v zadrugah, da se pridružijo organizacijam delavcev;
 - b) pomoči njihovim članom pri vzpostavljanju zadrug, tudi z namenom, da se zagotovi dostop do temeljnih dobrin in storitev;
 - c) sodelovanju v odborih in delovnih skupinah na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni, ki obravnavajo gospodarske in družbene probleme, ki se tičejo zadrug;
 - d) pomoči in sodelovanju pri vzpostavljanju novih zadrug z namenom, da se ustvarijo ali ohranijo zaposlitve, tudi v primerih predlogov za zapiranje podjetij;
 - e) pomoči in sodelovanju v programih za zadruge, katerih namen je povečanje njihove produktivnosti;
 - f) spodbujanju enakih možnosti v zadrugah;
 - g) spodbujanju izvajanja pravic delavcev članov zadrug in
 - h) zagotavljanju katerih koli drugih dejavnosti za spodbujanje zadrug,

- vključno z izobraževanjem in usposabljanjem.
- 17. Zadruga in organizacije, ki jih zastopajo, naj se spodbuja k:
 - a) vzpostavljanju aktivnega odnosa z organizacijami delodajalcev in delavcev ter zadevnimi vladnimi in nevladnimi agencijami z namenom, da se ustvari ugodno okolje za razvoj zadrug;
 - b) upravljanju lastnih podpornih storitev in prispevanju pri njihovem financiranju;
 - c) zagotavljanju tržnih in finančnih storitev za povezane zadruge;
 - d) vlaganju v razvoj človeških virov njihovih članov, delavcev in vodstvenih delavcev ter k njihovem spodbujanju;
 - e) spodbujanju nastajanja ter povezovanja z nacionalnimi in mednarodnimi združenimi organizacijami;
 - f) zastopanju nacionalnega združenega gibanja na mednarodni ravni in
 - g) zagotavljanju katerih koli drugih dejavnosti za spodbujanje zadrug.

V. MEDNARODNO SODELOVANJE

- 18. Mednarodno sodelovanje naj se zagotavlja s pomočjo:
 - a) izmenjave informacij o politikah in programih, ki so se izkazali za učinkovite pri ustvarjanju zaposlitev in prihodkov za člane zadrug;
 - b) krepitev in spodbujanja odnosov med nacionalnimi in mednarodnimi organi in institucijami, ki so vključeni v razvoj zadrug, da se omogočijo:
 - (i) izmenjava osebja in zamisli, gradiv za izobraževanje in usposabljanje, metodologij in referenčnega gradiva;
 - (ii) zbiranje in uporaba raziskovalnega gradiva in drugih podatkov o zadrugah in njihovem razvoju;
 - (iii) vzpostavljanje zavezništva in mednarodnih partnerstev med zadrugami;
 - (iv) spodbujanje in varstvo združnih vrednot in načel ter
 - (v) vzpostavljanje poslovnih odnosov med zadrugami;
 - c) dostopa zadrug do nacionalnih in mednarodnih podatkov, kot so informacije o trgih, zakonodaji, metodah in tehnikah usposabljanja, tehnologij in standardov za proizvode ter
 - d) razvoja skupnih regionalnih in mednarodnih smernic in zakonodaje za spodbujanje zadrug, kadar je to upravičeno in mogoče ter po posvetovanju z zadevnimi zadrugami in organizacijami delodajalcev in delavcev.

VI. KONČNA DOLOČBA

- 19. Pričujoče priporočilo spreminja in nadomešča Priporočilo o zadrugah (za države v razvoju) iz leta 1966.

Priloga

IZPISEK IZ IZJAVE O ZADRUŽNI IDENTITETI, KI JO JE LETA 1995 SPREJELA GENERALNA SKUPŠČINA MEDNARODNE ZADRUŽNE ZVEZE

- Zadrुžna načela so smernice, po katerih zadrugе prenašajo svoje vrednote v prakso.
- **Prostovoljno in odprto članstvo**
Zadrugе so prostovoljne organizacije, katerih članstvo je odprto za vse, ki so sposobni uporabljati njihove storitve in so pripravljeni sprejeti odgovornosti, ki izhajajo iz članstva, brez spolne, socialne, rasne, politične ali verske diskriminacije.
- **Demokratično upravljanje članov**
Zadrugе so demokratične organizacije v upravljanju svojih članov, ki aktivno sodelujejo pri oblikovanju politik in sprejemanju odločitev. Izvoljeni predstavniki in predstavnice zadrugе so odgovorni članstvu. V zadrugah prvega reda imajo člani enake glasovalne pravice (en član, en glas), na demokratičen način so organizirane tudi zadrugе nadaljnjih redov.
- **Ekonomska udeležba članov**
Člani pravično prispevajo in demokratično upravljajo kapital zadrugе. Običajno je vsaj del kapitala v skupni lasti zadrugе. Za kapital, ki ga člani vplačajo kot obvezni vpisni delež, običajno prejmejo omejeno povračilo, pogosto pa ga sploh ne prejmejo. Člani razporejajo preseške za kateregakoli ali za vse naslednje namene: razvoj zadrugе, po možnosti z oblikovanjem rezerv, pri čemer vsaj njihov del ostaja nedeljiv; nagrajevanje članov sorazmerno z obsegom njihovega poslovanja z zadrugo in podpiranje drugih dejavnosti, ki jih odobri članstvo.
- **Avtonomija in neodvisnost**
Zadrugе so avtonomne organizacije, ki temeljijo na samopomoči, in jih upravljajo njihovi člani. Če sklepajo dogovore z drugimi organizacijami, vključno z vladami, ali pridobivajo kapital iz zunanjih virov, to počnejo pod pogoji, ki zagotavljajo demokratično upravljanje članov in ohranjajo zadrुžno avtonomijo.
- **Izobraževanje, usposabljanje in obveščanje**
Zadrugе zagotavljajo izobraževanje in usposabljanje za svoje člane, izvoljene predstavnike, menedžerje in zaposlene, da lahko učinkovito prispevajo k

razvoju svojih zadrug. Zadruge obveščajo širšo javnost – še posebej mlade in oblikovalce javnega mnenja – o naravi in koristih združnega sodelovanja.

- **Sodelovanje med zadrugami**

Zadruge najučinkoviteje služijo svojim članom in krepijo združno gibanje s tem, ko sodelujejo v lokalnih, državnih, regijskih in mednarodnih strukturah.

- **Skrb za skupnost**

Zadruge si prizadevajo za trajnostni razvoj svojih skupnosti prek politik, ki jih odobrijo njihovi člani.

Prevod: Jezikovna zadruga Soglasnik in Združenje Center alternativne in avtonomne produkcije – CAAP.

Svetovna deklaracija o delavskih zadrugah¹

Sprejeta 23. septembra 2005 na generalni skupščini Mednarodne zadrugne zveze v Cartageni v Kolumbiji.

Ta Deklaracija bo prilagojena za različne jezike, pri čemer bodo na podlagi izvirne angleške ali španske verzije ali obeh upoštevane različne kulture, jezikovna tradicija in raba zadrugnega besednjaka.

Splošni premisleki

1. Človeštvo trajno išče kakovostno izboljšanje oblik organiziranja dela in si prizadeva doseči čedalje boljše, pravičnejše in bolj dostojanstvena delovna razmerja.
2. Ljudje zdaj opravljajo svoje poklicne dejavnosti v treh osnovnih oblikah: a) samostojno kot samozaposleni, ki jih torej opredeljujejo lastne sposobnosti in samoregulacija; b) kot delavci proti plačilu, pod stalno podrejenostjo delodajalca, ki zagotavlja nadomestilo, izhajajoče izključno iz individualnih ali kolektivnih pogajanj; ali c) v tretji obliki, imenovani delavsko lastništvo, v katerem delo in upravljanje potekata skupaj, brez značilnih omejitev samostojnega dela in ne izključno v skladu s pravili običajnega dela proti plačilu.

¹ Dokument je nastal pod okriljem Mednarodne organizacije industrijskih, obrtniških in storitvenih zadrug (*International Organisation of Industrial, Artisanal and Service Producers' Co-operatives* - CICOPA) in je bil leta 2005 sprejet na generalni skupščini Mednarodne zadrugne zveze (*ICA - International Co-operative Alliance*) v Cartageni v Kolumbiji.

3. Med oblikami delavskega lastništva prav organiziranje v obliki delavskih zadrug danes dosega najvišjo stopnjo razvoja in pomena v svetu ter je strukturirano na podlagi univerzalnih načel, vrednot in načinov delovanja zadružništva, zapisanih v Izjavi o zadružni identiteti (Manchester, 1995), dogovorjeni v okviru Mednarodne zadružne zveze (ICA), in vključenih v Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193 – Spodbujanje zadrug (2002).

4. Delavske zadruge so zavezane k ravnanju v skladu z zgoraj omenjeno Izjavo o zadružni identiteti. Poleg tega je postalo nujno na svetovni ravni definirati nekatere osnovne značilnosti in notranja operativna pravila, ki veljajo izključno za to vrsto zadrug, ta pa imajo posebne cilje in namene, drugačne od ciljev in namenov zadrug drugih kategorij. Ta opredelitev bo okrepila skladnost in univerzalno identiteto zadružnega delavskega lastništva, spodbudila njegov razvoj ter na svetovni ravni priznala njegovo družbeno in gospodarsko vlogo pri ustvarjanju dostojnih in vzdržnih delovnih mest ter hkrati preprečevala odstopanja ali zlorabe.

5. Svetovna deklaracija je prav tako potrebna za usmerjanje pozornosti na pomen zadružnega delavskega lastništva, spodbujanje delavskih zadrug in njihovih odnosov z zadrugami drugih kategorij, pa tudi z državo, mednarodnimi organizacijami, podjetniškim svetom in sindikati. To je potrebno, da se zagotovi razvoj in spodbujanje delavskih zadrug, pa tudi polno priznanje njihove aktivne vloge pri reševanju problemov brezposelnosti in socialne izključenosti ter kot zagovornikov ene najbolj naprednih, pravičnih in dostojanstvenih načinov urejenosti delovnih razmerij, ustvarjanja in razdeljevanja bogastva ter demokratizacije lastništva in gospodarstva.

6. Čeprav Mednarodna organizacija industrijskih, obrtniških in storitvenih zadrug povezuje tudi zadruge posameznih obrtnikov in druge oblike zadružnega upravljanja, ki temeljijo na osrednjih konceptih dela in proizvodnje, je ta deklaracija namenjena zlasti delavskim zadrugam. To ne izključuje, da bi se lahko, kolikor je le mogoče, uporabila za uporabniške zadruge, ki članstvo in lastništvo omogočajo tudi svojim delavcem, in sicer razlikovalno od preostalega članstva, tako da so njihovi interesi ustrezno zastopani, kot tudi uporabila za vse oblike upravljanja, ki podeljujejo posebno priznanje človeškemu delu in tistim, ki ga izvajajo, kot so delavske delniške družbe (*sociiedades anónimas laborales* – SAL), ki svojim delavcem ponujajo ugodnosti zadružnega tipa, in na splošno vsa tista podjetja skupnostne narave, ki svojim članom poleg socialnih storitev zagotavljajo tudi posebna delovna razmerja.

I. TEMELJNE ZNAČILNOSTI

Izhajajoč iz definicije, vrednot in načel, ki so zapisana v Izjavi o zadružni identiteti (Manchester, 1995) in vključena v Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193 – Spodbujanje zadrug (2002),² imajo delavske zadruge naslednje temeljne značilnosti:

1. Njihov cilj je ustvarjanje in ohranjanje vzdržnih delovnih mest in ustvarjanje premoženja z namenom, da izboljšajo kakovost življenja delavcev članov*, ustvarijo dostojanstveno človeško delo, omogočajo delavsko demokratično samoupravljanje ter spodbujajo skupnost in lokalni razvoj.
2. Svobodno in prostovoljno članstvo njihovih članov, ki prispevajo svoje osebno delo in gospodarske vire, je pogojeno z obstojem delovnih mest.
3. Velja splošno pravilo, da delo opravljajo člani. To implicira, da je večina delavcev v posameznem delavskem zadružnem podjetju članov in nasprotno.
4. Razmerje med delavci člani in njihovo zadrugo je treba obravnavati kot drugačno od tistega pri konvencionalnem delu proti plačilu in kot pri avtonomnem individualnem delu.
5. Njihova notranja ureditev temelji na pravilih, za katera se demokratično dogovorijo in jih sprejmejo delavci člani.
6. Pri delovnih razmerjih in upravljanju ter pri uporabi in upravljanju proizvodnih sredstev morajo biti avtonomne in neodvisne od države in tretjih oseb.

II. NOTRANJA PRAVILA DELOVANJA

Pri svojem notranjem delovanju morajo delavske zadruge upoštevati naslednja pravila. Delavske zadruge bodo:

² Zadruga je »avtonomno združenje oseb, prostovoljno povezanih z namenom, da na skupne ekonomske, družbene in kulturne potrebe ter prizadevanja odgovarjajo prek podjetja v skupni lasti, ki ga upravljajo demokratično« (Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193, 2. člen). Zadržna načela so: »prostovoljno in odprto članstvo, demokratično upravljanje članov, ekonomska udeležba članov, avtonomija in neodvisnost, izobraževanje, usposabljanje in obveščanje, sodelovanje med zadrugami in skrb za skupnost« (Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193, 3.b člen). Vrednote zadrug so: »samopomoč, samoodgovornost, demokratičnost, enakost, pravičnost in solidarnost; prav tako etične vrednote poštenosti, odprtosti, družbene odgovornosti in skrbi za druge« (Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193, 3.a člen).

* Termin »worker-member« iz angleščine prevajamo kot »delavec član« brez vezaja. Pomensko gre za opis delavca, ki je hkrati član, in nasprotno, člana, ki je hkrati delavec (op. prev.).

1. svojim članom dale pravično nadomestilo za opravljeno delo, upoštevajoč funkcijo, odgovornost, kompleksnost in specifičnost, ki jo zahteva njihovo delovno mesto, produktivnost in ekonomske zmožnosti podjetja, ter pri tem poskušale čim bolj zmanjšati razliko med najvišjim in najnižjim nadomestilom;
2. pripomogle k večanju kapitala in primerni rasti nedeljivih rezerv in skladov;
3. delovna mesta opremile s fizičnimi in tehničnimi sredstvi, namen katerih je doseči ustrezno delovanje in ustvariti dobro organizacijsko klimo;
4. svoje delavce člane varovale s primernimi sistemi blaginje, socialne varnosti in zdravja na delovnem mestu ter spoštovale veljavne standarde na področjih materinstva, varstva otrok in dela mladoletnih oseb;
5. izvajale demokracijo v trenutkih, ki so za organizacijo odločilnega pomena, ter na vseh stopnjah procesa upravljanja;
6. zagotavljale trajno izobraževanje in usposabljanje za izboljšanje veščin svojih članov ter jih obveščale z namenom, da zagotovijo strokovno znanje in razvoj modela delavskih zadrug ter spodbujajo inovacije in dobro upravljanje;
7. pripomogle k izboljšanju življenjskih razmer družin in trajnostnemu razvoju skupnosti;
8. odločno delovale proti ukrepom, ki delovne razmere delavcev, ki služijo plače, spreminjajo v bolj prožne ali prekarne, in proti delovanju kot konvencionalni posredniki dela.

III. ODNOSI Z ZADRUŽNIM GIBANJEM

Zadružno gibanje v celoti močno nagovarjamo, da naj:

1. spodbujanje delavskih zadrug postavi kot eno glavnih prednostnih nalog v svetovnem zadružnem gibanju ter naj učinkovito pripomore k ustvarjanju novih tovrstnih podjetij;
2. vzpostavi strateška zaveznitva, ki spodbujajo razvoj delavskih zadrug in omogočajo njihove podjetniške projekte, vključno z dostopom do ustreznega financiranja in promocijo storitev, ki jih ponujajo, ter proizvodov, ki jih proizvajajo;
3. vzpostavi mehanizme formiranja kapitala v delavskih zadrugah, vključno s

prispevki v te mehanizme v obliki tveganega kapitala iz zadrug drugih kategorij, vključno z ekonomsko kompenzacijo, ki pokriva oportunitetne stroške in ustrezno participacijo v upravljanju, ne da bi ta ogrozila avtonomnost in neodvisnost;

4. spodbuja predstavniške organizacije delavskih zadrug na lokalni, nacionalni, regionalni in mednarodni ravni ter njihovo medsebojno sodelovanje; podpira ustvarjanje subjektov druge ravni, podjetniških skupin in konzorcijev ter skupnih socialnoekonomskih dogovorov med zadrugami z namenom zagotavljanja učinkovitih podjetniških storitev in krepitve združnega gibanja; si prizadeva za model družbe, ki ga določata socialna vključenost in solidarnost;³
5. spodbuja pobude, ki zagotavljajo, da država v svojih različnih vejah oblasti ustvarja in izboljšuje mehanizme za razvoj tovrstnih zadrug, vključno s pomembno in primerno zakonodajo; to vključuje tudi podporo peticijam, naslovljenim na predstavnike parlamenta z namenom omogočanja tovrstne zakonodaje;
6. spodbuja, kolikor je to mogoče, da se delavci v zadrugi, ki delajo za plačilo, vključijo kot delavci člani.

IV. ODNOSI Z DRŽAVO IN REGIONALNIMI TER MEDVLADNIMI INSTITUCIJAMI

1. Vlade bi morale razumeti pomembnost spodbujanja in razvoja delavskih zadrug kot učinkovitih akterjev pri ustvarjanju delovnih mest in vključevanju brezposelnih družbenih skupin v zaposlitev. Zato vlade ne smejo diskriminirati delavskih zadrug ter bi morale spodbujanje in razvoj takšne oblike podjetij vključiti v svoje politike in programe, da bi se tako bojevale proti nekaterim od večjih svetovnih problemov, kot sta brezposelnost in neenakost, ki so posledica izključujoče globalizacije in razvoja.
2. S ciljem, da združno delavsko lastništvo postane realna možnost, bi države morale vzpostaviti nacionalne in regionalne regulativne sheme, ki prepoznajo specifično pravno naravo tovrstnih zadrug ter jim omogočajo ustvarjanje dobrin ali storitev pod optimalnimi pogoji ter omogočajo razvoj njihove celotne podjetniške kreativnosti in potenciala v interesu njihovih delavcev članov in celotne skupnosti.

³ »Sprejemanje posebnih ukrepov naj se spodbuja, da se zadrugam kot podjetjem in organizacijam, ki jih navdihuje solidarnost, omogoči, da odgovorijo na potrebe svojih članov in potrebe družbe, vključno s tistimi iz prikrajšanih skupin s ciljem doseganja njihove socialne vključenosti.« (Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193, 5. člen)

3. Države bi morale zlasti:

- v svoji zakonodaji priznati, da je združno delavsko lastništvo pogojeno z delom in industrijskimi odnosi, ki se razlikujejo od dela proti plačilu in samozaposlitve ali neodvisnega dela, in sprejeti, da delavske zadruge privzemajo ustrezne norme in predpise;
- zagotoviti uporabo splošne delavske zakonodaje delavcem v zadrugah, ki niso člani in s katerimi so vzpostavljena konvencionalna razmerja dela proti plačilu;
- pri delavskih zadrugah uporabljati koncept *dostojnega dela* Mednarodne organizacije dela ter jasna, natančna in koherentna določila, ki urejajo socialno varnost na področju zdravstva, pokojnin, zavarovanja za primer brezposelnosti ter zdravja in varstva pri delu in pri tem upoštevati njihova specifična delovna razmerja;
- opredeliti specifična zakonska določila, ki urejajo davčni režim in samoupravno organiziranost delavskih zadrug, ki bodo omogočila in spodbujala njihov razvoj.

Da lahko država zadruge ustrezno obravnava, morajo te biti registrirane in/ali zavezane k reviziji.

4. Vlade bi morale zagotoviti dostopnost ustreznih pogojev financiranja podjetniških projektov delavskih zadrug, tako da ustvarijo specifične javne sklade ali jamstva za posojila ali zaveze; vse za dostop do finančnih virov in promocijo ekonomskega zavezništva z združnim gibanjem.
5. Države ter regionalne in medvladne organizacije bi morale spodbujati projekte, ki temeljijo na izmenjavi uspešnih izkušenj, na razvoju struktur podjetniške in institucionalne podpore delavskim zadrugam in informacijah o njih, projekte v okviru mednarodnega in regionalnega sodelovanja ter projekte za ustvarjanje delovnih mest, trajnostne podjetniške pobude, enakost spolov in boj proti revščini in marginalizaciji.
6. Združno delavsko lastništvo bi se moralo spodbujati kot možnost in podjetniški model, tako v postopkih poslovnih sprememb in prestrukturiranja podjetij, v zagonskih podjetjih, pri privatizacijah, preoblikovanju podjetij v krizi in prenosu podjetij brez dedičev, kakor tudi pri podeljevanju koncesij za izvajanje storitev in javnem naročanju, pri katerih bi država morala določiti pogojne klavzule, ki bi spodbujale lokalni razvoj skozi delavska združna podjetja.

7. V kontekstu odnosov z državo je pomembno opozoriti na smernice Priporočila Mednarodne organizacije dela o nujnosti prizadevanja v smeri konsolidacije specifičnega sektorja gospodarstva, ki vključuje tudi zadruge.⁴ Gre za sektor, v katerem dobiček ni prva motivacija in za katerega so značilne solidarnost, participacija in ekonomska demokracija.

V. ODNOSI Z ORGANIZACIJAMI DELODAJALCEV

Organizacije delodajalcev lahko promovirajo razvoj združnega delavskega lastništva kot podjetniško obliko, ki ima kot prvi cilj ustvarjanje vzdržnih in dostojnih delovnih mest s podjetniško dodano vrednostjo in kot primerno izhodno strategijo za okrevanje podjetij v krizi ali podjetij v likvidaciji ob upoštevanju avtonomije, omogočanju svobodnega podjetniškega razvoja in brez zlorabljanja te povezovalne oblike dela za kršenje pravic delavcev.

VI. ODNOSI Z DELAVSKIMI ORGANIZACIJAMI

Združno gibanje mora biti v stalnem dialogu tako s sindikati kot s predstavniki delavcev, da obe strani razumeta tako lastnosti in bistvo združnega delavskega lastništva kot izrazite modalitete delovnih razmerij in lastništva,⁵ ki presega tipične konflikte dela proti plačilu, ter da jih podpirajo v luči njihovega pomena in priložnosti, ki jo dajejo človeški družbi.

Ta deklaracija je v korespondenci s Priporočilom Mednarodne organizacije dela 193, ki so ga potrdile vlade, delavske organizacije in organizacije delodajalcev po vsem svetu.⁶ Tako upamo, da bodo te o njej razmislile z vso resnostjo, da bi tako pripomogle k odpravi velikih svetovnih problemov brezposelnosti, ki pestijo človeštvo ter ogrožajo svetovni mir in človekove pravice.

Prevod: Jezikovna zadruga Soglasnik in Združenje Center alternativne in avtonomne produkcije – CAAP.

⁴ »V uravnoteženi družbi so potrebni močan javni in zasebni sektor ter močan združni, vzajemni ter drugi socialni in nevladni sektor.« (Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193, 6. člen) »Razvijajo naj se ukrepi, s katerimi se spodbuja potencial zadrug v vseh državah, ne glede na njihovo stopnjo razvoja, da se njim in njihovemu članstvu zagotovi pomoč pri /.../ vzpostavljanju in širitvi uspešnega in dinamičnega sektorja gospodarstva, kamor spadajo zadruge, ki odgovarja na družbene in gospodarske potrebe skupnosti.« (Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193, 4. člen)

⁵ V tem smislu Priporočilo Mednarodne organizacije dela 193 določa, da naj se »organizacije delavcev /.../ spodbuja k /.../ spodbujanju izvajanja pravic delavcev članov zadrug« (16.g člen).

⁶ Priporočilo določa da naj se »spodbujanje zadrug /.../ obravnava kot eden od stebrov nacionalnega in mednarodnega gospodarskega in socialnega razvoja« (6. člen (1)).

Svetovni standardi socialnih zadrug¹

Od sedemdesetih let naprej po vsem svetu nastajajo nove vrste zadrug, ki odgovarjajo na nezadovoljene potrebe ljudi, predvsem na področju zagotavljanja socialnih storitev in vključevanja na trg dela. V nekaterih državah so te nove vrste zadrug postopoma pridobile lasten pravni status. Imenujejo se različno, denimo socialna zadruga, socialna solidarnostna zadruga, zadruga za družbeno pobudo, solidarnostna zadruga in zadružna družba s kolektivnim interesom. Vse pa poudarjajo pomembnost tega novega pojava v okviru zadružnega gibanja.

Kot mednarodna organizacija, ki zastopa »industrijske, obrtniške, storitvene in socialne zadruge ter zadruge z delavskim lastništvom«,² je CICOPA s svojimi člani organizirala dveletni posvetovalni proces, da bi razvila skupni koncept, ki zadeva to vrsto zadrug. Rezultat tega procesa so Svetovni standardi socialnih zadrug. Standarde je vsebinsko potrdila skupščina CICOPA, ki je potekala v Ženevi 18. novembra 2009, v svoji končni obliki pa so bili sprejeti 16. novembra 2011 na skupščini CICOPA v Cancunu v Mehiki.

1. Socialne zadruge kot nova oblika zadrug v zadružnem gibanju

Socialne zadruge so eden glavnih odgovorov zadružnega gibanja na vedno nove potrebe ljudi. Trdno so zasnovane na mednarodno dogovorjeni definiciji, vrednotah in načelih zadružništva, obenem pa imajo še dodatne, svojevrstne značilnosti.

¹ Dokument je nastal pod okriljem Mednarodne organizacije industrijskih, obrtniških in storitvenih zadrug (*International Organisation of Industrial, Artisanal and Service Producers' Co-operatives* – CICOPA) in je bil v svoji končni obliki sprejet leta 2011 na skupščini CICOPA v Cancunu 2011.

² Pravila CICOPA, člen 1.3.

- Zaradi različnih nacionalnih in regionalnih kontekstov se umestitev socialnih zadrug v združnem gibanju med državami razlikuje.
- Kljub takšnim razlikam pa imajo socialne zadrug v osnovi enake dogovorjene standarde združnega modela, in sicer definicijo, vrednote in načela delovanja, zapisana v Izjavi o združni identiteti (Manchester, 1995) in v Priporočilu Mednarodne organizacije dela 193 – Spodbujanje zadrug (Ženeva, 2002). Imajo pa tudi nekaj pomembnih značilnosti, zaradi katerih se razlikujejo od drugih vrst zadrug.

2. Glavne značilnosti

2.1 *Eksplicitno poslanstvo: delovanje v splošnem interesu*

Najpomembnejša značilnost socialnih zadrug je, da kot svoj glavni namen izrecno opredeljujejo delovanje v splošnem interesu, to poslanstvo pa neposredno uresničujejo s proizvodnjo blaga in ponujanjem storitev v splošnem interesu. Vključevanje na trg dela, ki je ključna naloga številnih socialnih zadrug, moramo obravnavati kot storitev v splošnem interesu za vse namene, ne glede na vrste blaga ali storitev, ki jih ponuja zadruga.

- Zadrug že od samega začetka združnega gibanja in v skladu z zgoraj omenjenimi mednarodno dogovorjenimi standardi na splošno temeljijo na skupnih potrebah in željah ljudi ter imajo zato že same po sebi socialno razsežnost, ne glede na vrsto zadrug. Poleg tega sedmo načelo združništva jasno navaja skrb zadrug za skupnost.
- Kljub temu je sledenje poslanstvu splošnega interesa kot prvotni namen glavna značilnost socialnih zadrug. Koncept splošnega interesa je povezan s temeljnimi potrebami ljudi na nekem ozemlju ali v skupnosti, zajema pa vse prebivalce tega določenega območja. Socialne zadrug pogosto opravljajo dejavnosti v splošnem interesu, ki jih je javni sektor opustil ali izpustil.
- Socialne zadrug svoje poslanstvo delovanja v splošnem interesu neposredno uresničujejo s proizvodnjo blaga in ponujanjem storitev v splošnem interesu. To poslanstvo socialnih zadrug ni sredstvo za doseg drugih ciljev, ampak je delovanje v splošnem interesu glavni razlog obstoja teh zadrug.

2.2 *Nedržavni značaj*

V skladu s četrtem načelom združništva (avtonomija in neodvisnost) so socialne zadrug ndržavni subjekti. Kot take morajo biti dejansko neodvisne od javnega sektorja in drugih subjektov, ne glede na oblike in zneske morebitne pomoči, ki jo prejemajo, morebitne partnerske sporazume z državnimi organi in celo morebitno zastopanje državnih organov v okviru njihovega članstva.

- Kot vse druge zadrage so tudi socialne zadrage nedržavni gospodarski subjekti, ki temeljijo na svobodnem združevanju oseb. Ker pa gre za dejavnosti v splošnem interesu, so pogosto financirane iz javnega proračuna.

- Če bi socialne zadrage zlorabljali kot instrumente javnih organov ali drugih subjektov, bi s tem ogrozili njihov zadržni značaj samostojnih in neodvisnih subjektov.

- Če so socialne zadrage pri svoji osnovni dejavnosti odvisne predvsem od rednih javnih subvencij, le težko ohranjajo svojo neodvisnost od oblasti. Zato bi se pri opravljanju osnovne dejavnosti morale izogibati preveliki odvisnosti od rednih javnih subvencij.

- Da bi se socialne zadrage izognile prevelikemu vplivu in nadzoru javnih organov, bi morala biti tudi glasovalna moč javnih organov v strukturi upravljanja zadrage – kadar so javni organi lahko člani socialne zadrage – vedno manjša od članov zadrage, ki so zasebne pravne ali fizične osebe.

2.3 Večdeležniška³ struktura članstva

Pomembna značilnost socialnih zadrug je upravljalna struktura, ki potencialno ali dejansko temelji na večdeležniškem članstvu.

- Poslanstvo socialnih zadrug, da delujejo v splošnem interesu, pomeni, da lahko vključujejo različne vrste deležnikov, na primer delavce, uporabnike, lokalne oblasti, različne pravne osebe.

- Večdeležniška struktura članstva je vzorec upravljanja, po katerem so (lahko) člani zadrage različni deležniki, ki skupaj posedujejo in demokratično soupravljajo podjetje. Ta večdeležniška struktura upravljanja je inovativen prispevek socialnih zadrug k razvoju demokratičnega in participativnega upravljanja ter je odgovor na njihovo poslanstvo delovanja v splošnem interesu in njegovo učinkovito izvajanje.

2.4 Znatna zastopanost delavcev članov⁴

Delavci morajo biti v članstvu zastopani na vseh ravneh strukture upravljanja socialne zadrage. Njihova zastopanost mora biti v vsaki upravni strukturi večja od tretjine glasov. V socialnih zadrugah s poudarkom na vključevanju na trg dela bi morale biti vsaj 51 % članov delavcev (prikrajšanih delavcev in drugih delavcev skupaj). V obeh primerih mora biti vsaj 51 % delavcev tudi članov zadrage. Poleg tega morajo za delavce člane veljati vsi standardi Svetovne deklaracije o delavskih zadrugah.

³ Termin *multistakeholder* prevajamo kot »večdeležniški« (op. prev.).

⁴ Termin *worker-member* iz angleščine prevajamo kot »delavec član« brez vezaja. Pomensko gre za opis delavca, ki je hkrati član, in nasprotno, člana, ki je hkrati delavec (op. prev.).

- Medtem ko se sestava strukture večdeležniškega upravljanja lahko razlikuje glede na različne okoliščine, morajo biti delavci člani znatno zastopani v vseh mogočih strukturah upravljanja, saj so vedno eden glavnih deležnikov v socialnih zadrugah – bodisi kot ponudniki storitev bodisi kot upravičenci dejavnosti vključevanja na trg dela.
- Znatna zastopanost delavcev članov je lahko pomembna prednost za razvoj socialnih zadrug. Prvič, delavcem omogoča več sodelovanja pri snovanju in proizvodnji izdelkov in storitev v splošnem interesu, s čimer se spodbujajo organizacijska in tehnična inovativnost ter motivacija delavcev. Pri zagotavljanju osebnih storitev imajo delavci ključno vlogo kot neposredni ponudniki storitev, njihova stopnja motivacije pa je ključna za visoko kakovost storitev. Drugič, njihova zastopanost v strukturah upravljanja lahko izenačuje in dopolnjuje interese uporabnikov.
- V specifičnem primeru socialnih zadrug za vključevanje na trg dela lahko vključevanje prikrajšanih delavcev v strukturo upravljanja zagotovi učinkovit proces integracije.
- Poleg tega so zbrane izkušnje pokazale, da če želimo zagotoviti dejansko vključevanje na trg dela ob upoštevanju gospodarske razsežnosti podjetja in se izogniti oportunistični uporabi te oblike zadruge, morajo prikrajšani delavci pomeniti od 30 do 50 % vseh delavcev.

2.5 *Prepoved delitve ali omejitev delitev presežka*

Medtem ko lahko zadruge del svojega presežka uporabijo v korist članov sorazmerno z obsegom njihovega poslovanja z zadrugo (tretje načelo zadružništva), socialne zadruge presežek delijo v omejenem obsegu ali ga sploh ne delijo. Vendar je treba ta način uporabe tretjega načela zadružništva prilagoditi posameznemu primeru.

- Ker je delitev presežka članom zadruge sorazmerna z obsegom poslovanja med posameznim članom in zadrugo, gre za prilagoditev cene transakcij.
- Socialne zadruge z večdeležniškim članstvom morajo pri delitvi presežkov upoštevati različne vrste poslovanja z različnimi vrstami članov deležnikov.⁵ Ne glede na način plačila pri poslovanju (neposredno plačilo uporabnika ali tretje osebe ali delno ali celotno plačilo iz javnih shem) imajo lahko uporabniki člani,⁶ ki so hkrati tudi deležniki socialne zadruge, večjo željo po izboljšani storitvi in/ali nižjem strošku storitve kot po tem, da bi dobili izplačan delež presežka; gre namreč za storitev v splošnem interesu.

⁵ Termin *member-stakeholder* prevajamo kot »član deležnik« brez vezaja. Gre za pomen, ki poudarja, da govorimo o večdeležniški strukturi članstva (op. prev.).

⁶ Termin *user-members* prevajamo kot »uporabniki člani« brez vezaja (op. prev.).

- Prepoved delitve ali omejitev delitev presežka v socialnih zadrugah potrjuje, da je poslanstvo delovanja v splošnem interesu njihov glavni cilj.

3. Priporočila za javne organe

Javni organi na različnih ravneh bi pri obravnavi socialnih zadrug morali upoštevati naslednja priporočila.

1. Proces institucionalizacije in oblikovanja politik bi moral temeljiti na mnenjih in stališčih deležnikov, zlasti samih socialnih zadrug in njihovih reprezentativnih organizacij, če te že obstajajo.

2. Javni organi bi morali ustrezno prepoznavati specifičnost socialnih zadrug kot podjetij, ki delujejo v splošnem interesu.

3. Ob uvajanju nove zakonodaje o socialnih zadrugah bi morali javni organi upoštevati sedanje standarde, ki temeljijo na izkušnjah in znanju akterjev na tem področju.

4. Pri oblikovanju politik, zlasti na področju storitev v splošnem interesu, socialnega vključevanja, lokalnega razvoja in razvoja podjetij, bi morali javni organi upoštevati posebne značilnosti socialnih zadrug.

- Ker je poslanstvo socialnih zadrug delovanje v splošnem interesu, so lahko vključene v dejavnosti, ki so večinsko javno financirane in se izvajajo v sodelovanju z javnimi organi.

- Namen zgornjih priporočil ni zahtevati prednostne obravnave socialnih zadrug, temveč tem zadrugam le omogočiti, da lahko v celoti izvajajo svoje poslanstvo delovanja v splošnem interesu.

- Državne pomoči, dodeljene posebej socialnim zadrugam, zlasti za vključevanje prikrajšanih delavcev, je treba razumeti kot pošteno nadomestilo za storitev v splošnem interesu, vključujoč zmanjšano delazmožnost prikrajšanih delavcev ali dodatne stroške zaradi skrbi zanje.

- Socialne zadruge je treba vključiti kot ključne partnerje pri načrtovanju politik, saj so akterji na terenu.

Prevod: Jezikovna zadruga Soglasnik in Združenje Center alternativne in avtonomne produkcije – CAAP.

PREGLED NOVIH EKONOMIJ

Skupnostno upravljanje življenjskih virov

Abstract

Community-Based Management of Life Resources

The article is focused on the concept of the community-based management of life resources, which emphasizes horizontal relationships (participatory management), a sustainable paradigm of development and community interests. A description of both the concept and the most common areas targeted by community projects is followed by a presentation of the research framework, which is fully linked to the implementation of the project Enough for All (*Dovolj za vse*). The purpose of the research was to discover how to encourage and engage as many local communities as possible to actively approach the community management of local life resources. The results of the research thus include a presentation of the factors that are motivating individuals to participate in community projects, the perceived obstacles for community projects, the needs of the stakeholders of such projects, and key success factors. It can be concluded from the results of the research that there is a considerable tendency of individuals in Slovenia to contribute to their own communities. The expansion of community practices is, however, limited by a lack of knowledge and experience with community projects and a lack of funds for their implementation. Competence and activity levels are identified as key factors for the success of community projects.

Keywords: community, welfare, life resources, co-management, sustainability

Renata Karba has a PhD in electrical engineering and works in the fields of sustainable development and environmental protection at the non-governmental organization Umanotera, The Slovenian Foundation for Sustainable Development. (renata@umanotera.org)

Tomislav Tkalec holds a PhD in environment protection and works on energy and environment policies and projects at Focus, Association for Sustainable Development. (tomi@focus.si)

Povzetek

Članek se osredinja na koncept skupnostnega upravljanja življenjskih virov, ki na prvo mesto postavlja horizontalnost odnosov (participatorno upravljanje), vzdržno paradigmo razvoja ter interes skupnosti. Opisu koncepta in navedbi najpogostejših področij skupnostnih projektov sledi predstavitev raziskovalnega okvira, ki je v celoti vezan na izvedbo projekta Dovolj za vse. Raziskava je bila namenjena iskanju odgovorov na vprašanja, kako spodbuditi in aktivirati čim več lokalnih skupnosti, da aktivno pristopijo k skupnostnemu upravljanju z lokalnimi življenjskimi viri. Izsledki raziskave tako vključujejo predstavitev dejavnikov motivacije posameznikov za sodelovanje pri skupnostnih projektih, zaznane ovire za skupnostne projekte, potrebe izvajalcev takšnih projektov ter ključne dejavnike uspeha. Iz rezultatov raziskave je mogoče sklepati, da v Sloveniji obstaja precejšnja težnja posameznikov po lastnem prispevku k skupnosti, vendar pa za zdaj obstaja premalo znanja in izkušenj s skupnostnimi projekti ter premalo sredstev za njihovo izvedbo, kar je oboje osrednja ovira za širjenje skupnostnih praks. Kot ključni dejavnik uspeha skupnostnih projektov je treba omeniti usposobljenost in aktivnost članov skupnosti.

Ključne besede: skupnost, blaginja, življenjski viri, soupravljanje, vzdržnost

Renata Karba je doktorica elektrotehniških znanosti in deluje na področjih trajnostnega razvoja in varstva okolja v Umanoteri, Slovenski fundaciji za trajnostni razvoj. (renata@umanotera.org)

Tomislav Tkalec je doktor varstva okolja ter deluje na področju energetskih in okoljskih politik in projektov v Focusu, društvu za sonaraven razvoj. (tomi@focus.si)

Uvod

Skupnostno upravljanje življenjskih virov, kot so rodovitna tla, voda, biotska raznovrstnost, energetski viri in za življenje primerno podnebje, je obetaven družbeni model, ki v luči nujnega hitrega zmanjšanja vpliva človekovih aktivnosti na podnebje, porabo naravnih virov in kakovost okolja po desetletjih priseganja na globalne gospodarske integracije znova pridobiva na pomenu. Članek odpiramo s poglavjem o življenjskih virih, skupnostih in planetarnih omejitvah, čemur sledi predstavitev koncepta skupnostnega upravljanja življenjskih virov, kjer so opisane tudi značilnosti skupnostnih praks, njihove okoljske in družbene koristi ter najpogostejša področja skupnostnih projektov: urejanje prostora, samooskrba s hrano, lokalno krožno gospodarstvo in trajnostna poraba ter projekti obnovljivih virov energije in energetske učinkovitosti. Za skupnostne projekte je značilno skupno ali skupinsko upravljanje, pobuda zanje pa najpogosteje prihaja »od spodaj«. Ključno vlogo imajo prebivalci posameznih območij, predstavniki lokalnega gospodarstva in oblasti ter nevladne organizacije.

V osrednjem delu članka predstavimo rezultate raziskave, ki je bila izvedena v sklopu projekta Dovolj za vse. Izvajala ga je skupina slovenskih nevladnih organizacij, ki delujejo na področjih trajnostnega razvoja in varstva okolja, njegov namen pa je bil opolnomočenje lokalnih skupnosti za vključujoče upravljanje življenjskih virov v njihovih okoljih in s tem prispevanje k prehodu Slovenije v nizkoogljično, snovno učinkovito, trajnostno družbo. Predstavljeni so dejavniki motivacije posameznikov za sodelovanje pri skupnostnih projektih, zaznane ovire za skupnostne projekte, potrebe izvajalcev takšnih projektov ter ključni dejavniki uspeha.

Življenjski viri, skupnosti in planetarne omejitve

Obstoječi gospodarski model proizvodnje in porabe, ki temelji na nenehni rasti porabe rud, mineralov, biomase, fosilnih goriv in sladke vode, je nevzdržen. Neskončna rast na omejenem planetu ni mogoča, zato obstoječi razvojni model ne bo mogel trajati, ne da bi ogrozil naravo in pridobitve dveh stoletij naraščajoče blaginje človeštva. Zadnja je mnogodimenzionalen pojem. V Sloveniji je statistična blaginja predstavljena s kazalniki materialne, družbene in okoljske blaginje (Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, 2015), pri čemer pa je temelj blaginje vsake skupnosti razpoložljivost in kakovost življenjskih virov: vode, rodovitnih tal, čistega zraka, energije, biotske raznovrstnosti in njenih za človeka nepogrešljivih ekosistemskih storitev, pa tudi za življenje ugodno podnebje. Ti ne omogočajo samo preživetja, temveč ključno vplivajo tudi na materialno (npr. koristi od okoljskih storitev) in družbeno blaginjo (npr. zdravje, varnost pred naravnimi nesrečami).

Življenjski viri, kot osnova za blaginjo, so ne glede na velikost skupnosti – od lokalne do globalne – omejeni in ranljivi. Prav omejenost naravnih virov ter naraš-

čajoča zaskrbljenost zaradi podnebnih sprememb in drugih okoljskih problemov je bila v poznih osemdesetih letih prejšnjega stoletja osnovni povod za sprejetje koncepta trajnostnega razvoja, ki naj bi bil oblika razvoja brez rasti prek okoljskih omejitev (Združeni narodi, 1987).

Tri desetletja pozneje so okoljske omejitve, ki opredeljujejo biofizikalne pogoje za človeški razvoj in meje rasti gospodarstva, natančneje opredeljene. Mednarodna skupina znanstvenikov na področju zemeljskih sistemov je opredelila koncept planetarnih biofizikalnih mej (Stockholm Resilience Centre, 2015), v katerih se lahko človeštvo razvija in uspeva, ne da bi ogrozilo preživetje prihajajočih generacij. Gre za interakcije med kopnim, oceani, atmosfero in življenjem, ki skupaj ustvarjajo razmere, od katerih je odvisna ohranitev zemeljskega sistema v stanju holocena – geološke dobe, v kateri je stabilno podnebje v zadnjih 10.000 letih omogočilo nastanek, razvoj in uspevanje človeške civilizacije (Rockström in dr., 2009). Z industrijsko revolucijo se je začela nova doba, v kateri so človeške aktivnosti postale glavni razlog globalnih okoljskih sprememb in je zato dobila ime antropocen (Crutzen in Stoermer, 2000). Hansen in sodelavci pa zaradi hitrega pospeška človekovih vplivov na planet obdobje od sredine 20. stoletja naprej poimenujejo hiperantropocen (Hansen in dr., 2015). Novejši izračuni kažejo, da so zaradi človeških aktivnosti, predvsem eksplozivne rasti porabe fosilnih goriv in industrializiranih oblik kmetijstva, že presežene štiri planetarne meje (Steffen in dr., 2015), od katerih dve – podnebne spremembe in integriteta biosfere – veljata za meji, katerih prekoračitev povečuje tveganje, da bi človekove aktivnosti nepovratno pognale zemeljski sistem v veliko manj gostoljubno stanje, škodovale naporom za zmanjšanje revščine in povzročile zmanjšanje človeške blaginje v številnih delih sveta, vključno z bogatimi državami. Človeštvo je pred velikim izzivom zagotavljanja hitrih sprememb v upravljanju planetarnih življenjskih virov. Potreba po skupnostnem upravljanju – vključujočem, usklajevalnem (brez prevlade interesov drugega nad drugim), transparentnem in medgeneracijsko ter medvrstno odgovornem – je velika in pereča.

Vzpostavljanje mehanizmov za skupnostno delovanje v globalnem merilu poteka počasi. Vendarle pa je na mednarodnem političnem parketu v zadnjem času prišlo do premikov, katerih cilj je, da kot civilizacija ne odžagamo veje, na kateri sedimo. Prvi tak premik je bil sprejetje Pariškega podnebnega sporazuma – globalnega dogovora za zaustavitev nevarnega segrevanja ozračja (Pariški sporazum, 2015). Razvoj v planetarnih mejah in varstvo okolja za sedanje in bodoče generacije sta poleg odprave revščine, zmanjšanja neenakosti in zagotovitve napredka vgrajena tudi v Cilje trajnostnega razvoja OZN do leta 2030 (Združeni narodi, 2015).

Časa za ukrepanje pa ni veliko. Ciljev trajnostnega razvoja ne bo mogoče pravočasno doseči brez aktivnega delovanja lokalnih skupnosti. Šele v lokalnih skupnostih nastane stik med politikami in realnim življenjem. Lokalna politika je tudi prožnejša, predvsem pa je bolj povezana z življenjskimi interesi ljudi. Pri uvažanju trajnostnih praks in reševanju eksistencialnih groženj je na stotine lokalnih

skupnosti po vsej Evropi veliko bolj naprednih, kot so nacionalne vlade. Njihovi dobri primeri kažejo na velik potencial lokalnih skupnosti za spopadanje s sodobnimi izzivi. Tako npr. že od leta 2006 raste mednarodno gibanje lokalnih skupnosti Transition Network (Transition Network, 2017), ki združuje in daje podporo lokalnim pobudam. Te nastajajo z namenom, da bi posamezniki (ponovno) začutili povezanost z ljudmi v svojem okolju ter z majhnimi projekti pripomogli k premagovanju globalnih problemov. Čeprav so prispevki posameznih lokalnih skupnosti majhni, pa so te drobne pobude zaradi svoje številnosti ključnega pomena.

Koncept skupnostnega upravljanja življenjskih virov

Lokalne skupnosti so življenjsko zainteresirane za trajnostno upravljanje virov v svojem okolju. Številne lokalne skupnosti različnih oblik in velikosti nočejo več čakati in nemo opazovati igre velikih naddržavnih političnih povezav in gospodarskih gigantov. Hočejo biti suvereni, aktivni in odgovorni soustvarjalci trajne blaginje. Skupaj razmišljajo o tem, kaj, zakaj in kako želijo proizvajati, katere vire imajo v lokalnem okolju in katere so najobetavnejše razvojne priložnosti, ki izhajajo iz njih (Karba in dr., 2016: 7).

Osnovni namen skupnostnega upravljanja življenjskih virov je transparenten in vključujoč način zagotavljanja trajne blaginje za vse. Njegova ključna elementa sta skupnost, ki jo definira skupna lokacija ali skupni interes (Martiskainen, 2017: 79), in njeni naravni viri ter dobrine, ki so nastale kot plod njene kulture.

Koncept skupnostnega upravljanja poudarja horizontalnost odnosov, vzdržno paradigmo razvoja ter interes skupnosti namesto individuuma in dobička. Povezan je s postmaterialistično vrednotno usmerjenostjo, po kateri ljudje nočejo več biti zgolj objekti potrošnje industrijske proizvodnje, ki zanemarja negativne družbene in okoljske posledice v nenehno rast usmerjenega modela razvoja. Je odziv na čedalje bolj prepoznano problematičnost komodifikacije življenjskih virov, ki pogosto ogrozi njihovo trajnostno rabo, univerzalnost dostopa in kakovost storitev. Prekvalificiranje dobrin iz javnih v tržne je še zlasti sporno za dobrine, ki so rezultat naravnih procesov in jih ni ustvaril človek, obenem pa so za skupnosti preživetvenega pomena (npr. voda, tla in genski material). Z večanjem prepoznavnosti teh dobrin kot ključnih vzvodov blaginje, katerih količina je omejena, se povečuje tudi pritisk najbogatejših, da si jih čim več prilastijo (Karba in dr., 2016: 13). Kot trdi Kotsila (2016), so v številnih primerih ravno družbene in okoljske nepravilnosti spodbudile ljudi in skupnosti, da so se organizirali v gibanja za večjo samostojnost in nadzor nad pogoji razvoja in upravljanja na lokalni ravni.

Za skupnostne projekte sta ključna dva kriterija: pobuda zanje prihaja »od spodaj« (*bottom-up*), pogosto od neformalno povezanih posameznikov, upravljanje projektnih rezultatov pa je skupno ali skupinsko. Pri tovrstnih projektih imajo

navadno ključno vlogo prebivalci posameznih območij, predstavniki lokalnega gospodarstva in oblasti ter nevladne organizacije, ki vsak svojimi kompetencami in povezavami s člani skupnosti pripomorejo k skupnim prizadevanjem (Karba in dr., 2016: 48). Seyfang in Smith (v Martiskainen, 2017: 78) primere, ki tako generirajo nove trajnostne rešitve, ki se odzivajo na lokalne razmere ter interese in vrednote vključene skupnosti, označita za civilnodružbene inovacije. Te se razlikujejo od tehnoloških in tržnih inovacij, saj je njihova pglavitna motivacija ustvarjanje družbene koristi in ne denarnega dobička.

Skupnostno upravljanje življenjskih virov zajema številne vidike izboljšanja kakovosti življenja za lokalne prebivalce: lokalna delovna mesta, zmanjšanje stroškov oskrbe z vitalnimi dobrinami (hrano, vodo in energijo) in kakovost teh dobrin, skladno urejen življenjski prostor ipd. Tem se pridružujejo še nematerialne koristi, kot so »vključenost in povezanost, solidarnost med generacijami in z ranljivimi skupinami, strpnost, kreativnost in skupinska modrost, medčloveške vezi in veselje« (Karba in dr., 2016: 4). Z rabo lokalnih virov in lokalnim krožnim gospodarstvom se sredstva vračajo v skupnost, od česar lahko imajo koristi vsi prebivalci (Wieg in dr., 2012: 4). Aktiviranje in vključevanje javnosti v skupnostno upravljanje pripomore k hitrejšemu prehodu v trajnostno družbo, saj odpira pot za spreminjanje navad in praks, ki gredo prek zgolj tehničnih ukrepov (Chilvers in dr., 2017: 1). García López (2016: 175) pa dodaja, da vključenost prebivalcev in njihove izkušnje v lokalnem okolju pripomorejo k širšemu razumevanju okoljskih problemov, ki presegajo lokalno raven.

Najpogostejše vsebine skupnostnih projektov so hkrati značilna področja, ki jih ni mogoče učinkovito urejati na ravni posameznika ali posamezne organizacije: urejanje prostora, lokalna samooskrba s hrano, vzpostavljanje lokalnega krožnega gospodarstva in skupnostna energetika.

Trajnostno urejanje prostora

Urejanje prostora je neločljivo povezano z varovanjem okolja in preudarno rabo naravnih virov (zemljišč, energije, vode). Posledice odločitev pri urejanju prostora se odražajo v fizičnem svetu in so zelo dolgoročne. Povezan in s prostorskimi omejitvami usklajen razvoj prometnega in poselitvenega omrežja ter gradnja infrastrukture določata kakovost bivanja v naseljih ter vitalnost in privlačnost podeželja. V procesih urejanja prostora se srečujejo zelo različni in nasprotujoči si interesi. Zato je za družbo kot celoto pomembno, da so neodvisni akterji na področju urejanja prostora – nevladne organizacije, lokalne pobude in različne skupnostne prakse sposobni odigrati vlogo zagovornika javnega interesa (Karba in dr., 2016: 18).

Mreža za prostor, ki v Sloveniji povezuje strokovne nevladne organizacije na področju urejanja prostora in lokalne pobude, ki si prizadevajo za višjo kakovost

Skupnostna prenova ljubljanske soseske Ruski car. Foto: PARKigram.

svojega bivalnega okolja, spodbuja in na spletni strani Prostorisodelovanja.si predstavlja sodobne skupnostne prakse v urejanju – predvsem urbanega – prostora. Pod tem pojmom razumejo samoorganizirane pobude, ki imajo pomembne posledice za produkcijo prostora. Med njihovimi pozitivnimi vidiki poudarjajo »možnost doseganja razmeroma hitrih pozitivnih sprememb na boljše z majhnimi koraki, ki so praviloma tudi znatno cenejši kot uveljavljeni načini urejanja prostora« (Peterlin, 2014: 1). Primeri skupnostnih prenov urbanih sosesk, začasne rabe prostora, urbanega vrtičkarstva, somobilnosti ter zametki stanovanjskih skupnosti so v zadnjih letih vzniknili v večjih slovenskih mestih (Ljubljana, Maribor, Trbovlje, Velenje, Novo mesto), največji razmah pa s podporo občin in razvojnih agencij po vsej Sloveniji doživlja odpiranje prostorov za sodelo (*coworking*).¹

Lokalna samooskrba s hrano

Kolektivno upravljanje skupnih naravnih virov za oskrbo s hrano ima v Sloveniji korenine v času, ko je bila večina pašnikov, gozdov, vodnih virov, pridelovalnih

¹ Kot primere lahko med drugimi navedemo: prostor za sodelo Punkt v Zagorju ob Savi; sodelovalni prostor Tkalka, projekt Živa dvorišča, živo mesto ter Skupnostni urbani ekovrt v Mariboru; Skupnostne urbane vrtičke v Slovenj Gradcu; revitalizacijo četrti Tabor v Ljubljani in pobudo Skupaj na ploščad, ki prebivalce soseske Ruski car spodbuja k razmisleku o potencialih odprtih površin med bloki ter k vključevanju v proces njihove prenove; Zavod Zora iz Novega mesta; ter revitalizacijo vasi Šmarje na Primorskem (Dovolj za vse, 2016a).

površin ipd. v rokah vaških skupnosti, ki so dobrine uporabljale skupno. Ker so bile skupnosti od omejenih virov zelo odvisne, so večinoma pazile, da pri uporabi niso prekoračile njihove regeneracijske sposobnosti in so se bile pripravljene med seboj usklajevati. Tovrstna oblika skupnega upravljanja naravnih virov v skupni lasti se je v Sloveniji v omejenem obsegu ohranila do danes, za njeno poimenovanje pa se je še najbolj uveljavil izraz agrarna skupnost (Bogataj, 2012). Agrarne skupnosti so, kot ugotavlja njihova raziskovalka Nevenka Bogataj, »eden najstarejših modelov sožitja in sodelovanja v slovenskem prostoru, institucija na najnižji organizacijski ravni, ki kaže na sposobnost samoorganizacije in samoregulacije« (Bogataj, 2012: 24). V sodobnem času jih je treba proučevati predvsem zaradi z njimi povezane nesnovne dediščine: avtohtonega neformalnega modela kolektivnega trajnostnega upravljanja življenjskih virov, temelječega na dinamičnem ravnovesju medsebojno uravnanih pravic in obveznosti članov skupnosti.

Hrana je osnovna življenjska dobrina in njena pridelava ima med sodobnimi potrošniki, ki jim je mar za zdravje in naravo, veliko povezovalno moč. Predvsem v urbanih okoljih vrtnarjenje na skupnem zemljišču, ki je lahko, ne pa nujno, ločeno na posamezne vrtove, ljudem pomeni veliko več kot pridelovanje zdrave hrane za lastne potrebe. Je priložnost za »umik v naravo in za druženje, za bivanje in delo na prostem, za samorealizacijo in sodelovanje z drugimi« (Simoneti, 2015: 20).

V Sloveniji se v zadnjih letih pojavlja nova generacija zadrug, katerih namen ni maksimiranje dobička, temveč razvijanje pravičnih odnosov v prehranski oskrbni

Urbano vrtičkarstvo v Slovenj Gradcu. Foto: Maja Simoneti.

verigi, povezovanje med podeželjem in mestom ter visoka kakovost izdelkov.² Posebej pomembne so skupnostne prakse z ekološkim predznakom ter alternativni oskrbni modeli, kot so partnersko kmetijstvo, prakse skupinskega naročanja pridelkov ter brezdenarne izmenjave kmetijskih pridelkov.³

Lokalno krožno gospodarstvo in trajnostna poraba

V lokalnem krožnem gospodarstvu se proizvodni in storitveni cikli odvijajo v omejenem okolju, pri čemer se z lokalnim zapiranjem snovnih in energetskih tokov zmanjšujejo negativni vplivi na okolje. Temelji na vzdržni uporabi lokalnih obnovljivih surovin in energentov ter izogibanju uporabi in proizvodnji nevarnih kemikalij (Karba in dr., 2016: 36). Ob tem je cilj preprečiti odtekanje sredstev iz skupnosti in ustvarjanje čim več koristi za lokalno prebivalstvo. Danes lokalne skupnosti niso

Tekstilnica – izmenjava rabljenih oblačil. Foto: Almedina Meštrovac.

več odvisne od lokalnih virov za preživetje. K njim se čedalje pogosteje znova obračajo, ker prepoznajo njihov trajnostni razvojni potencial, npr. v obliki zelenega turizma (Karba, 2016: 16).

Svoj polni potencial lokalno krožno gospodarstvo doseže v kombinaciji s trajnostno porabo – življenjskim slogom, nakupovalnimi navadami ter načinom uporabe in odlaganja izdelkov, ki je družbeno odgovoren in okolju najmanj

škodljiv (Karba in dr., 2016: 40). V zadnjem času je tako opaziti trend rasti skupnostnih produkcijskih, upravljalnih in ekonomskih modelov, ki temeljijo na izposoji, izmenjavi, souporabi, solastništvu in nadomeščanju lastništva z uporabo storitev.⁴

² Takšni sta zadrugi Ajdna in Dobrina, ki povezujeta male, večinoma ekološke pridelovalce na območju Gorenjske in Slovenskih goric (Karba, 2015).

³ Npr. Zadruga ekoloških pridelovalcev Istre, partnersko kmetijstvo na ekološki kmetiji Romane Rejc in kmetiji Porta, pobuda za skupinsko naročanje pridelkov Zeleni krog in vseslovensko gibanje Zelemenjava (Dovolj za vse, 2016a).

⁴ Skupnostni primeri vzpostavljanja lokalnega krožnega gospodarstva so npr. predelava rabljenega tekstila (Zadruga Dobrote), razvoj trajnostnega turizma in gostinstva (Kooperativa Dame), združna pridelava in predelava konoplje (zadruga Konopko) in vzpostavitev lokalne menjalne valute v Zasavju (Menjalni krog). Primeri alternativnih, bolj trajnostnih načinov oskrbe in porabe pa so ponovna uporaba stvari (socialno podjetje Smetka), zadrudni kolesarski servis (Zadruga BikeLab v Mariboru) in izposoja predmetov (Knjižnica Reč v Ljubljani) (Dovolj za vse, 2016a).

Gre za vključujoče modele, ki temeljijo na soupravljanju ter krepijo solidarnost in družbeno povezanost prebivalstva (Umanotera, 2015: 7–12).

Skupnostni projekti obnovljivih virov energije in energetske učinkovitosti

Skupnostni energetske projekti (*Community Power* ali *Community Energy*) predvidevajo, da so skupnosti in državljani lastniki ali pa participirajo pri projektih zmanjševanja in učinkovite rabe energije, proizvodnje iz razpršenih obnovljivih virov energije, skupnostne nabave energije ter upravljanja elektroenergetskega omrežja (Karba in dr., 2016; Martiskainen, 2017; Ruggiero in dr., 2018; Tavernier, 2014; Walker in Devine-Wright, 2008). Takšne prakse omogočajo izkoriščanje lokalnih energetske virov za graditev socialnega kapitala in energetske neodvisnosti ter ustvarjanje prihrankov. Pripomorejo k zmanjšanju negativnega vpliva oskrbe z energijo na okolje in zdravje ljudi ter k razvoju kakovostnih lokalnih delovnih mest (Karba in dr., 2016; Roberts in dr., 2014).

Skupnostna sončna elektrarna na strehi šole Ostrog v hrvaškem Kaštel Lukšiču. Foto: Davor Škrlec.

Sodelovanje skupnosti pri upravljanju energetske virov, ki so na voljo v lokalnem okolju, pomaga ustvariti javno podporo in sprejemljivost ter zmanjšati lokalno nasprotovanje nizkoogljičnim projektom, kot so npr. vetrne elektrarne (Tavernier, 2014: 5; Wolsink, 2017: 12). Obenem se lahko z mobilizacijo posameznikov in njihovih naložb v takšne projekte zagotovijo naložbena sredstva. Koristi projektov in dobički ostajajo v skupnosti ali pa se vlagajo nazaj v njo (Karba in dr., 2016: 31).

Skupnostni energetske projekti so del trajnostnega in pravičnega energetskega prehoda, ki predvideva strukturne spremembe v sektorju energetike (Berlo in dr., 2017; Kooij in dr., 2018; Roberts in dr., 2014). Te se navezujejo predvsem na prehod od rabe fosilnih virov in jedrske energije ter centralizirane proizvodnje energije k zmanjševanju rabe energije, energetske učinkovitosti in razpršeni proizvodnji energije iz lokalnih, čistih obnovljivih virov. V Sloveniji je skupnostna energetika še v povojih, lahko pa posebej omenimo združeno malo hidroelektrarno Krajcarca na Gorenjskem in nekaj primerov daljinskega ogrevanja na biomaso v manjših naseljih, ki sicer nimajo združne strukture, je pa bilo pri vzpostavitvi projekta potrebno angažiranje celotne lokalne skupnosti.⁵

Vključujoče upravljanje življenjskih virov: projekt Dovolj za vse

Sodobnih skupnostnih praks upravljanja življenjskih virov v Sloveniji ni veliko glede na potenciale, potrebe in primerjavo z drugimi državami. Ob prepoznavanju koristi obstoječih praks doma in v tujini, predvsem za trajnostni razvoj, so nevladne organizacije Umanotera, Focus, IPoP – Inštitut za politike prostora in Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC v letih 2016 in 2017 izvajale projekt Dovolj za vse – skupnostno upravljanje življenjskih virov (SUŽV),⁶ katerega namen je bil opolnomočiti lokalne skupnosti za vključujoče upravljanje življenjskih virov v njihovih okoljih in s tem podpreti oz. pospešiti prehod v nizkoogljično, snovno učinkovito in trajnostno družbo (Dovolj za vse, 2016b). Naslov projekta implicira obilje življenjskih virov v Sloveniji, ki jih je dovolj za blaginjo vseh njenih prebivalcev, po drugi strani pa kliče k zaustavitvi trendov njihove netrajnostne rabe in nekritične komodifikacije.

Aktivnosti projekta so bile namenjene predvsem potencialnim nosilcem in soustvarjalcem projektov SUŽV in tistim, ki lahko skupnostne projekte podprejo.⁷

⁵ Veliko več skupnostnih energetskih primerov je mogoče najti v tujini: npr. združna vetrna elektrarna Dingwall na Škotskem, kjer jim je zaradi skupnostnega načina upravljanja uspelo vetrnice nekonfliktno umestiti v prostor, obenem ima koristi od elektrarne celotna skupnost; solarni skupnostni projekt Recklinghausen, ki je odličen primer sodelovanja lokalne oblasti z občani, saj je občina imela v lasti primerne strehe, prebivalci pa sredstva za postavitev sončne elektrarne; ter energetska samozadostna osnovna šola Ostrog na Hrvaškem, kjer jim je s pomočjo množičnega financiranja uspelo zbrati sredstva za postavitev sončne elektrarne in sanacijo sistema razsvetljave (Karba, 2016).

⁶ Projekt sta sofinancirala Ministrstvo za okolje in prostor in Eko sklad, Slovenski okoljski javni sklad.

⁷ Ciljne skupine projekta Dovolj za vse so bile: 1. potencialni nosilci in soustvarjalci projektov SUŽV (občine, razvojne agencije, civilnodružbene organizacije, civilne iniciative in lokalne pobude, zadruge, podjetja, kmetije in zainteresirani posamezniki), 2. organizacije in posamezniki, ki lahko skupnostne projekte podprejo (npr. pripravljavci predpisov na lokalni in državni ravni) ter 3. mediji,

Informiranje in ozaveščanje sta se v veliki meri osredinjala na seznanjanje zainteresiranih in širše javnosti s konceptom skupnostnega upravljanja in njegovimi koristmi za lokalne skupnosti in širšo družbo ter na predstavljanje domačih in tujih dobrih primerov različnih modelov SUŽV na različnih področjih. Partnerji so si prizadevali povečati prepoznavnost razvojnih potencialov življenjskih virov v lokalnih okoljih ter usposobiti (predvsem) slovenske občine in druge akterje za pripravo in izvedbo konkretnih skupnostnih projektov, poleg tega pa vzajemno povezati deležnike SUŽV, ki delujejo v lokalnih okoljih. Organizacije, ki so izvajale projekt, so torej imele tri primarne naloge, kot jih opredeljujeta tudi Hasanov in Zidema (2018): 1. zagotavljanje strokovnega znanja o konceptu in podrobnostih vzpostavljanja skupnostnih projektov; 2. pomoč in svetovanje pri komunikacijskih aktivnostih, povezanih z ozaveščanjem, informiranjem in predvsem spodbujanjem aktivne participacije in sodelovanja med različnimi deležniki SUŽV; ter 3. prenos znanja in izkušenj že obstoječih dobrih praks, kar lahko pospeši vzpostavitev novih skupnostnih projektov.⁸

V okviru projekta je bila izvedena raziskava, v sklopu katere smo iskali odgovore, ki so se zdeli bistveni pri snovanju aktivnosti v prihodnje: predvsem kako spodbuditi in aktivirati čim več lokalnih skupnosti, da se aktivno lotijo skupnostnega upravljanja lokalnih življenjskih virov. Odgovore na vprašanja (kaj motivira posameznike za sodelovanje pri skupnostnih projektih; katere so ključne zaznane ovire za skupnostne projekte; kakšne so potrebe zainteresiranih, da bi se v večji meri odločali za skupnostne projekte; kateri so dejavniki uspeha pri izvajanju skupnostnih projektov) smo iskali med izvajanjem aktivnosti projekta SUŽV ter s pomočjo vključenih interesnih skupin. V sklopu delavnic in dveh konferenc smo pridobivali informacije od udeležencev na samih delavnicah, pri mentoriranju pa smo dobili informacije o dejanskih potrebah lokalnih akterjev. Na koncu vseh izvedenih dogodkov je potekala tudi evalvacija z anonimnimi vprašalniki za udeležence. Poleg tega sta bila izvedena še fokusna skupina in sklop intervjujev z mentoriranci.

ki so pomembni za informiranje širše javnosti.

⁸ Aktivnosti projekta so bile: priprava vodnika po SUŽV z utemeljitvijo koncepta (Karba in dr., 2016); priprava kataloga dobrih praks (Karba, 2016); izvedba regijskih delavnic in dveh nacionalnih konferenc; usposabljanje občin in drugih akterjev za SUŽV; priprava procesnega priročnika za izvajanje skupnostnih projektov (Karba in dr., 2017) ter priročnikov za izvedbo projektov na konkretnih področjih: ureditev skupnostnega prostora (Simoneti, 2017), izvedba skupnostne sončne elektrarne (Tkalec in Kvac, 2017), ureditev skupnostnega vrta (Šifkovič Vrbica in Simoneti, 2017), izvajanje spremljane poti v šolo (Očkerl in Šifkovič Vrbica, 2017) ter vzpostavitev združnega razpršnega hotela (Šifkovič Vrbica, 2017); priprava analize normativnega okvira za uvedbo skupnostnih projektov (Šifkovič Vrbica in dr., 2016) ter postavitev spletne strani z zemljevidom dobrih primerov SUŽV (Dovolj za vse, 2016a).

Motivacija za sodelovanje v skupnostnih projektih

Odgovore na vprašanje, kaj je glavna motivacija za sodelovanje pri skupnostnih pobudah in projektih, smo razdelili v pet kod, ki se nanašajo na različne želje in težnje posameznikov: od teženj po spoznavanju novega in lastne angažiranosti, sodelovanju in povezovanju v skupnost, do želje po izboljšanju skupnosti in zmanjševanja lastnega okoljskega odtisa oz. trajnostno naravnane bivanju.

Prvo kodo so sestavljali odgovori, ki se nanašajo na težnje in želje po spoznavanju novih stvari in zadev v bližnji okolici. Te težnje so povezane s posameznikom. Pri udeležencih se je kot ključni motivacijski dejavnik izkazalo zanimanje za urejanje prostora, zanimive teme, poglobitev znanja o določenih problematikah, spoznavanje novih predlogov in idej ipd.

Sodelovanje je bilo ključni dejavnik motivacije pri odgovorih, ki smo jih združili v drugo kodo. Še vedno gre za želje in težnje, ki so povezane s posameznikom, vendar so že izražene želje po aktivnosti, sodelovanju in prispevanju svojega deleža. Odgovori so se nanašali na: sooblikovanje prostora oz. kraja, aktivno sodelovanje pri oblikovanju predlogov in vzpostavljanju skupnostnih projektov, aktivno udeležbo in lastni prispevek, lastno aktivnost v domačem kraju, vključenost pri nečem novem, medgeneracijsko sodelovanje.

V tretjo kodo spadajo odgovori, ki so kot poglobitveni motivacijski dejavnik poudarjali željo po povezovanju v skupnost in niso bili več osredinjeni na posameznika: težnje in želje po povezovanju prebivalcev in bolj povezani skupnosti, potrebe, da bi se občani, nevladne organizacije in občinska uprava skupaj pogovarjali o rešitvah, zaupanje v nastajanje skupnosti ter želja po graditvi zaupanja med ljudmi, mreženju in zblizovanju ljudi.

Izboljšanje bivanja in območja bivanja oz. lokalnega območja je bil poglobitveni motivacijski dejavnik v četrti kodi. Razlika med tretjo in četrto kodo je v tem, da se v zadnji kaže tudi motiv za skupnostno delovanje, medtem ko je v tretji kodi ključna motivacija že sodelovanje samo. Odgovori o izboljšanju bivanja so se nanašali na: težnjo po izboljšanju kakovosti življenja za vse, skrb za okolico, željo po spremembah na boljše za celotno območje, potrebo po izboljšavah, možnost podajanja predlogov za izboljšave, željo po ustvarjanju dobrih primerov.

Peta koda pa prepoznava zavedanje onkraj lokalne skupnosti, saj je bil ključni motivacijski dejavnik izboljšanje okolja za širšo skupnost. Poudarjene so bile težnje po delovanju v smeri trajnostnega razvoja, soustvarjanju boljšega sveta, uresničevanju skupnih trajnostnih ciljev ter po prispevku »k našemu boljšemu jutri«.

Največ odgovorov je spadalo v drugo in tretjo kodo, kar kaže, da ključna motivacija sodelujočih v raziskavi ni toliko v realizaciji specifičnih projektov, ampak težnja po lastnem prispevku k skupnosti, predvsem pa sodelovanje in graditev

skupnosti.⁹ Ta skupnostni momentum je osrednji potencial za širjenje skupnostnih projektov v Sloveniji v prihodnje.

Ovire pri izvajanju skupnostnih projektov

Ključna ovira za skupnostno upravljanje življenjskih virov, ki ga navaja literatura, je nezmožnost trenutnega ekonomskega sistema, da bi v večji meri upošteval okoljske in družbene probleme. Ta ovira izhaja iz usmerjenosti v kratkoročne dobičke, pa tudi iz logike, da se vrednost oz. rezultati projektov razumejo zgolj v funkciji neposrednih deležnikov (investitorjev) in ne v funkciji širšega prostora in deležnikov (Tyl in Lizarralde, 2017: 199–200). Različni avtorji navajajo tudi druge ovire, kot so pomanjkanje institucionalnega prostora, zaradi česar so državljske pobude izpostavljene dominantnim odnosom moči (Kooij in dr., 2018: 52), pomanjkanje socialnih struktur okoli novih idej, zaradi česar jih ljudje ne sprejemajo (Vitková in dr., 2012: 22), ter obstoječi institucionalni, politični in tehnološki okviri, ki služijo interesom uveljavljenih institucij in organizacij (Wolsink, 2017: 8).

V raziskavi v okviru projekta SUŽV pa so udeleženci poudarjali predvsem pomanjkanje znanja in izkušenj s skupnostnimi projekti, pomanjkanje sredstev ter pomanjkanje zanimanja, želje, iniciative in akterjev, ki bi bili gonilna sila pobud. Kot ključne so bile prepoznane tudi administrativne, pravne in politične ovire (npr. zastarele strateške usmeritve države; omejitve pri ustanavljanju in vključevanju občin v zadruga; dolgotrajnost in kompleksnost postopkov pridobivanja dovoljenj za določene skupnostne projekte (predvsem na področju energetike); nasprotujoče si normativne ureditve; zakonodajne ovire, kot je primer pri stanovanjskih zadrugah in nekaterih skupnostnih energetskih projektih) ter pomanjkanje komunikacije in sodelovanja v interesnih skupinah (npr. pomanjkanje medsektorskega sodelovanja med odločevalci ter interdisciplinarnega pristopa pri premagovanju problemov; nevajenost prebivalstva na vključevanje in artikulacijo svojih potreb in želja). Izražene so bile tudi težave pri zagotavljanju trajnosti vzpostavljenih aktivnosti oz. skupnostnih praks, predvsem po zaključku projektnega financiranja.

⁹ Pri tem je treba poudariti omejitve analize: gre za zaznano motivacijo udeležencev aktivnosti projekta SUŽV (delavnice, konference, mentoriranje), ki so s svojo udeležbo že pokazali, da jih skupnostno upravljanje zanima. Raziskavo bi bilo smiselno nadgraditi tako, da bi v analizo vključili vzroke za motivacijo pri širši javnosti.

Potrebe zainteresiranih za večjo aktivnost v skupnostnih projektih

V sklopu raziskave smo poskušali ugotoviti, kakšne so potrebe snovalcev, izvajalcev, vpletenih in podpornikov oz. kakšno pomoč bi potrebovali, da bi lažje izvedli skupnostne projekte ali se vključili vanje. Največkrat so bile omenjene potrebe po vsebini, kar kaže na to, da je v Sloveniji še vedno premalo znanja in izkušenj s skupnostnimi projekti. Lahko pa to interpretiramo tudi tako, da opozarjanje na pomanjkanje znanja o skupnostnih projektih kaže na to, da se v lokalnih skupnostih šele začenja razmišljati o skupnostnem upravljanju. Potrebe po vsebini so se nanašale na: spoznavanje in pridobivanje znanj, izkušenj, idej, predlogov; učenje iz dobrih primerov; potrebo po mentorski podpori glede vsebine; navodila o vodenju skupnostnih projektov; spoznavanje metod dela; seznanjanje različnih interesnih skupin s konceptom skupnostnega upravljanja.

Potrebam po vsebini po pogostnosti sledijo potrebe po komunikacijskem znanju in dejanski možnosti sodelovanja in vključevanja zainteresiranih: podpora pri komuniciranju z javnostmi; pomoč pri izvajanju delavnic; pridobivanje kontaktov; vzpostavljanje dialoga med civilno družbo, prebivalci in odločevalci; zagotavljanje vključujočega delovanja s strani odločevalcev; poznavanje načinov aktiviranja lokalnega prebivalstva in lokalnih oblasti za boljšo povezanost v skupnosti in večjo samoiniciativnost; poznavanje metod in orodij za graditev participativnih odnosov in procesov; skupne platforme za predstavitev praks, aktivnih ustvarjalcev, projektov in literature.

Potrebe z organizacijskega, administrativnega in pravnega področja so izražali predvsem udeleženci, ki so že imeli lastne ideje, so že začeli razvijati lastne ideje oz. so že začeli vpeljevati skupnostni način upravljanja ali razvijati skupnostne projekte v lastnih organizacijah in institucijah. Njihove potrebe so se nanašale na: pomoč pri prijavih na razpise oz. za pridobivanje sredstev; ustrezno poznavanje pravnih okvirov za različna področja; pripravo ustreznih pravnih podlag, ki bodo omogočale različne možnosti skupnostnih projektov; vpeljevanje lokalnih koordinatorjev, ki bi skrbeli za koordinacijo med interesnimi skupinami; zagotavljanje vključujočih postopkov in procesov ter skupnostnega načina upravljanja v občinskih upravah.

Potrebe po širšem trajnostnem delovanju so bile omenjene najredkeje, vendar jih vseeno ne moremo zanemariti, saj kažejo na širše zaznavanje problematike: vključevanje trajnostnega razvoja v vse delovne programe in projekte občin; spodbujanje dolgoročnega načrtovanja in premagovanje teženj po hitrih rezultatih; vzpostavitev skupnostnih praks kot sestavnih delov javnih politik; spodbujanje prebivalcev k trajnostnemu ravnanju z življenjskimi viri. Takšna hierarhija potreb kaže, da smo na splošno še vedno v fazi ustvarjanja znanja na področju skupnostnega upravljanja, čemur šele sledijo množičnejše aktiviranje ter procesne težave in potrebe, ki jih je treba zadovoljiti pozneje.

Sklep

Projektne izkušnje kažejo, da se v slovenskih lokalnih okoljih razpoložljivi življenjski viri pogosto obravnavajo kot samoumevni in je spregledana njihova velika vrednost, ki jo imajo v luči potrebnega prehoda v trajnostno družbo. Zato je za širjenje SUŽV v Sloveniji pomembno izboljšati razgledanost po tradicionalnih in sodobnih trajnostnih trendih (npr. s predstavljanjem dobrih primerov in njihovih celovitih koristi ter spodbujanjem njihovega prenosa). Za projekte SUŽV je pri tem pomembna ozaveščenost oziroma zmožnost članov skupnosti, da prepoznajo, kateri so življenjski viri v lokalnem okolju in kakšni so njihovi trajnostni razvojni potenciali.

Če naj skupnostno upravljanje življenjskih virov pokaže svoj polni potencial kot gibalno razvoja, se mora skupnost na vključujoč način dogovoriti, v katero smer in kako se želi razvijati. Pri vključujočem razvojnem načrtovanju skušamo s povezovanjem in vključevanjem članov skupnosti, ki lahko prispevajo svoje znanje in predloge, pa tudi skrb in pomisleke, preseči njihove parcialne cilje ter jih povezati v partnerski odnos. Vključujoče načrtovanje in odločanje prinese vedenje o potrebah in interesih skupnosti. S skupaj oblikovanimi odločitvami se člani skupnosti lažje poistovetijo, kar daje odločitvam večjo legitimnost, članom skupnosti pa večje opolnomočenje (Karba in dr., 2016: 49).

Ključni dejavnik uspeha projektov SUŽV sta usposobljenost in aktivnost članov skupnosti. Projektne izkušnje namreč prav tako kažejo, da se moramo po dobrih dveh desetletjih življenja v kapitalizmu oz. neoliberalizmu (znova) naučiti skupnostnega razmišljanja in delovanja ter v veliki meri tudi samoiniciativnosti in aktivnega sodelovanja pri oblikovanju lastne prihodnosti. Zato je dragocena vsaka priložnost, ko ljudje pridejo skupaj, se pogovarjajo, usklajujejo in skupaj kaj naredijo. Pri tem se krepi skupnostna zavest (pripadnost, povezanost, solidarnost) in avtonomnost razmišljanja ter spodbuja vseživljenjsko razvijanje različnih znanj in kompetenc, ki so potrebne za izvedbo projektov SUŽV: tehničnih, organizacijskih, finančnih, socialnih, računalniških, umetniških itd. ter nepogrešljivih kompetenc projektnega vodenja in vodenja vključujočih skupinskih procesov.

Ne nazadnje je uspeh tovrstnih projektov odvisen tudi od razpoložljivosti finančnih sredstev, s tem v zvezi pa poznavanja finančnih virov in modelov, ki so prilagojeni potrebam skupnostnih projektov, kot sta npr. zadružništvo in skupnostno financiranje (*crowdfunding*), za katerega je značilno sodelovanje velikega števila malih vlagateljev, kar povečuje verjetnost, da bodo sredstva porabljena v skupnem interesu. V čedalje več slovenskih občinah se tudi porajajo pobude za participatorni proračun oziroma razporejanje dela proračunskega denarja tako, da o njegovi porabi neposredno soodločajo občanke in občani. Tako se področje skupnostnega upravljanja prek razmeroma ozko profiliranih področij oz. virov, kot so prostor, energija in prehrana, širi tudi na samo upravljanje skupnosti, kjer pa se, med drugim, (so)odloča tudi o upravljanju prav teh virov.

Literatura

- BOGATAJ, NEVENKA (2012): Skupna lastnina in skupno upravljanje na slovenski strani meje. V *Soupravljanje naravnih virov: vaške skupnosti in sorodne oblike skupne lastnine in skupnega upravljanja*, R. Rodela (ur.), 23–37. Wageningen: Wageningen University and Research Centre.
- BERLO, KURT, OLIVER WAGNER IN MARISA HEENEN (2017): The Incumbents' Conservation Strategies in the German Energy Regime as an Impediment to Re-Municipalization – An Analysis Guided by the Multi-Level Perspective. *Sustainability* 9(53): 1–12.
- CHILVERS, JASON, HELEN PALLET IN TOM HAGREAVES (2017): *Public Engagement with Energy: Broadening Evidence, Policy and Practice*. London: UK Energy Research Centre.
- CRUTZEN, PAUL J. IN EUGENE F. STOERMER (2000): The "Anthropocene". *IGBP Newsletter* (41): 12–14.
- DOVOLJ ZA VSE (2016a): *Dobre prakse v Sloveniji*. Dostopno na: <http://dovoljzavse.si/> (18. januar 2017).
- DOVOLJ ZA VSE (2016b): *O projektu*. Dostopno na: <http://dovoljzavse.si/o-projektu/> (27. november 2017).
- GARCÍA LÓPEZ, GUSTAVO (2016): Struggles over Urban Greenspace in San Juan, Puerto Rico: Reconnecting Ecology and Democracy. V *Political Ecology for Civil Society*, M. J. Beltrán, P. Kotsila, G. García López, G. Velegakis in I. Velicu (ur.), 169–176. Barcelona in Rim: ICTA in CDCA. Dostopno na: <http://www.political ecology.eu/documents/events/94-entitle-manual-may-2016/file> (27. november 2017).
- HANSEN, JAMES IN DR. (2015): Ice Melt, Sea Level Rise and Superstorms: Evidence from Paleoclimate Data, Climate Modeling, and Modern Observations that 2 °C Global Warming is Highly Dangerous. *Atmospheric Chemistry and Physics Discussions* (15): 20059–20179.
- HASANOV, MUSTAFA IN CHRISTIAN ZUIDEMA (2018): The Transformative Power of Self-Organization: Towards a Conceptual Framework for Understanding Local Energy Initiatives in the Netherlands. *Energy Research & Social Science* 37: 85–93.
- KARBA, RENATA (UR.) (2015): *Slovenija znižuje CO₂: Dobre prakse. Katalog 2015*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: http://www.slovenija-co2.si/upload/SLO-CO2_Katalog_dobrih_praks_2015.pdf (16. januar 2018).
- KARBA, RENATA (UR.) (2016): *Dovolj za vse: Skupnostno upravljanje z življenjskimi viri. Katalog dobrih praks 2016*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: <http://www.umanotera.org/wp-content/uploads/2016/04/Katalog-dobrih-praks-2016.pdf> (16. januar 2018).
- KARBA, RENATA, GAJA BRECELJ IN SENKA ŠIFKOVIČ VRBICA (2017): *Priročnik za izvajanje skupnostnih projektov*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj.
- KARBA, RENATA, TOMISLAV TKALEC, MARKO PETERLIN IN SENKA ŠIFKOVIČ VRBICA (2016): *Dovolj za vse: skupnostno upravljanje z življenjskimi viri*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: <http://www.umanotera.si/>

- org/wp-content/uploads/2016/04/Vodnik-po-skupnostnem-upravljanju-z-%C5%BEivljenjskimi-viri.pdf (12. november 2017).
- KOOIJ, HENK-JAN, MARIEKE OTEMAN, SIETSKE VEENMAN, KARL SPERLING, DICK MAGNUSSON, JENNY PALM IN FREDE HVELPLUND (2018): Between Grassroots and Treetops: Community Power and Institutional Dependence in the Renewable Energy Sector in Denmark, Sweden and the Netherlands. *Energy Research & Social Science* 37: 52–64.
- KOTSILA, PANAGIOTA (2016): Movements in Motion. Sharing Experiences, Building Socio-Ecological Struggles: Introduction. V *Political Ecology for Civil Society*, M. J. Beltrán, P. Kotsila, G. García López, G. Velegakis in I. Velicu (ur.), 159–162. Barcelona in Rim: ICTA in CDCA. Dostopno na: <http://www.political ecology.eu/documents/events/94-entitle-manual-may-2016/file> (27. november 2017).
- MARTISKAINEN, MARI (2017): The Role of Community Leadership in the Development of Grassroots Innovations. *Environmental Innovation and Societal Transitions* 22: 78–89.
- OČKERL, PETRA IN SENKA ŠIKOVIČ VRBICA (2017): *Priročnik za izvajanje spremljane poti v šolo / pešbus in bicivlak /*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj.
- PARIŠKI SPORAZUM (2015). Dostopno na: http://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf (17. januar 2018).
- PETERLIN, MARKO (UR.) (2014): *Prostori sodelovanja: Skupnostne prakse v urejanju prostora*. Ljubljana: IPoP – Inštitut za politike prostora.
- ROBERTS, JOSH, FRANCES BODMAN IN ROBERT RYBSKI (2014): *Community Power: Model Legal Frameworks for Citizen-Owned Renewable Energy*. London: ClientEarth.
- ROCKSTRÖM, JOHAN IN DR. (2009): A Safe Operating Space for Humanity. *Nature* 461: 472–475.
- RUGGIERO, SALVATORE, MARI MARTISKAINEN IN TIINA ONKILDA (2018): Understanding the Scaling-up of Community Energy Niches Thourgh Strategic Niche Management Theory: Insights from Finland. *Journal of Cleaner Production* 170: 581–590.
- SIMONETI, MAJA (2015): Urbano vrtnarjenje – vrtičkarstvo. V *Prostori sodelovanja: Od skupnostnih praks k javnim politikam*, M. Peterlin (ur.), 20–23. Ljubljana: IPoP – Inštitut za politike prostora.
- SIMONETI, MAJA (2017): *Priročnik za ureditev skupnostnega prostora*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj.
- STEFFEN, WILL IN DR. (2015): Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet. *Science* (347): 736–745.
- STOCKHOLM RESILIENCE CENTRE (2015): *Planetary Boundaries Research*. Dostopno na: <http://stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html> (12. november 2017).
- ŠIFKOVIČ VRBICA, SENKA IN MAJA SIMONETI (2017): *Priročnik za ureditev skupnostnega vrta*. Ljubljana: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC.
- ŠIFKOVIČ VRBICA, SENKA (2017): *Priročnik za vzpostavitev združnega razpršenega hotela*. Ljubljana: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC.

- ŠIFKOVIČ VRBICA, SENKA, SANJA JABLANOVIĆ, ANA LOZAR, INES LIPUŠ, ANJA OVNIK BRGLEZ, GAJA POTOČNIK, ŠPELA ŠUŠTARŠIČ IN TJAŠA OREŠEK (2016): *Analiza normativnega okvira za uvedbo skupnostnih projektov*. Ljubljana: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC. Dostopno na: http://dovoljzavse.si/wp-content/uploads/2017/07/analiza-normativnega-okvira-za-vedbo-skupnostnih-projektov_pic_2016.pdf (27. november 2017).
- TAVERNIER, JEF (2014): *Community Power Financing: Mobilisation of Public-Private Financing for Community Based Sustainable Energy Projects in Central and Eastern Europe. Expert Report on Financing Mechanisms for Community Energy Projects*. Dostopno na: <http://www.communitypower.eu/images/Financing.pdf> (27. november 2017).
- TKALEC, TOMISLAV IN BARBARA KVAC (2017): *Priročnik za izvedbo skupnostne sončne elektrarne*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj. Dostopno na: <http://dovoljzavse.si/wp-content/uploads/2017/06/prirocnik-za-izvedbo-skupnostne-soncne-elektarne.pdf> (17. januar 2018).
- TRANSITION NETWORK (2017). Dostopno na: <https://transitionnetwork.org/> (12. november 2017).
- TYL, BENJAMIN IN IBAN LIZARRALDE (2017): The Citizen Funding: An Alternative to Finance Renewable Energy Projects. *Procedia CIRP* 64: 199–204.
- UMANOTERA (2015): *Trajnostne skupnostne prakse – Katalog dobrih praks 2015*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: <http://www.umanotera.org/wp-content/uploads/2015/07/Katalog-dobrih-praks-2015.pdf> (14. januar 2018).
- URAD RS ZA MAKROEKONOMSKE ANALIZE IN RAZVOJ (2015): *Kazalniki blaginje v Sloveniji*. Dostopno na: <http://www.kazalniki-blaginje.gov.si/> (12. november 2017).
- VITKOVÁ, EVA, EVA MALÍŘOVÁ IN INKA PÍBILOVÁ (UR.) (2012): *Toolkit for Engaging Local Society in Sustainable Development*. Praga: DEEEP in FoRS.
- WALKER, GORDON IN PATRICK DEVINE-WRIGHT (2008): Community Renewable Energy: What should it Mean? *Energy Policy* 36: 497–500.
- WIEG, ANDREAS, JULIA VESSHOFF, NILS BOENIGK, BENJAMIN DANNEMANN IN CAROLIN THIEM (2012): *Energy Cooperatives: Citizens, Communities and Local Economy in Good Company*. Berlin: DGRV.
- WOLSINK, MAARTEN (2017): Co-Production in Distributed Generation: Renewable Energy and Creating Space for Fitting Infrastructure within Landscapes. *Landscape Research*: 1–20. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01426397.2017.1358360> (27. november 2017).
- ZDRUŽENI NARODI (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Dostopno na: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (12. november 2017).
- ZDRUŽENI NARODI (2015): *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1. Dostopno na: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (12. november 2017).

Tkalka od prestolnice do prestolnice

Intervju z Andrejem Žižkom in Dušanko Lužar Šajt

Abstract

Tkalka from Capital to Capital

Interview with Andrej Žižek and Dušanka Lužar Šajt

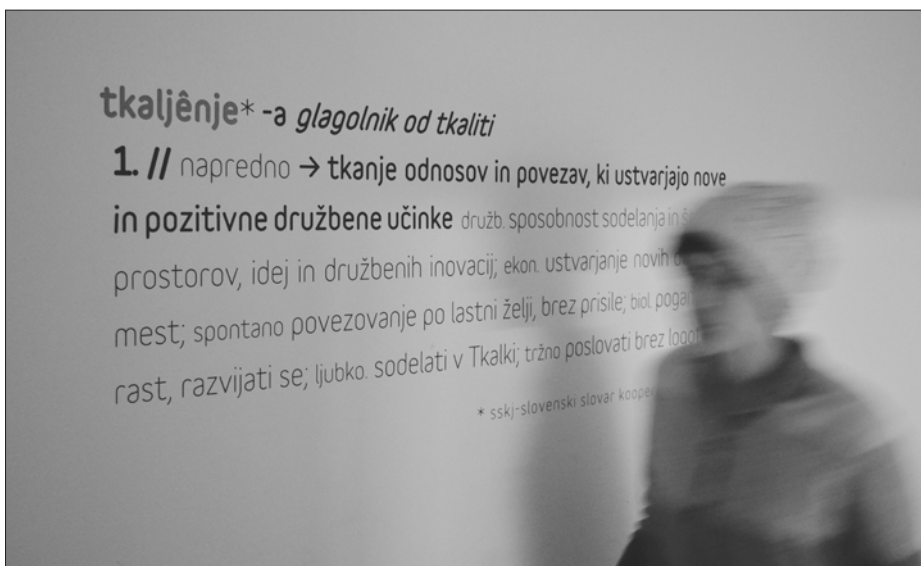
In 2014, a community called Tkalka was formed in Maribor. Its name is derived from the address Tkalski prehod 4, and it consists of a large number of organizations that are cohabiting in an abandoned galenic laboratory in the center of Maribor. In 2016, Tkalka transformed from a network of informally connected organizations into a development cooperative, and it has since become the most significant Slovenian actor in the field of cooperatives and social entrepreneurship. We uncover its story in a discussion with two of its protagonists.

Keywords: cooperatives, social entrepreneurship, coworking, Weaver, Maribor

Povzetek

V letu 2014 se je v Mariboru vzpostavila skupnost Tkalka, poimenovana po naslovu, kjer prebiva, v Tkalskem prehodu 4. Gre za večjo skupino organizacij, ki sobivajo v zapuščenem galenskem laboratoriju v središču Maribora. Iz neformalno povezanih organizacij se je leta 2016 vzpostavila kot razvojna zadruga Tkalka, ki je postala glavni akter na področju zadrugištva in socialnega podjetništva v Sloveniji. V pogovoru z akterjema te zadruga raziščemo njeno zgodbo.

Ključne besede: zadrugištvo, socialno podjetništvo, prostor sodelanja, Tkalka, Maribor

Tkalka. Foto: Andreja Kuhar.

Leta 2014 je v Mariboru v opuščenem galenskem laboratorju nastala skupnost družbenih inovatorjev, zadružnikov, socialnih podjetnikov, sodobnih fabrikatorjev¹ in razvijalcev novih družbenih praks, ki je po naslovu, Tkalski prehod, dobila ime Tkalka. Nastala je od spodaj navzgor, samoniklo. Ob pravem času so se na pravem mestu znašle organizacije, ki so zmogle zastaviti sodelovalno pot. Z oživitvijo takrat že šest let zapuščene industrijske zgradbe je nastal 2500 kvadratnih metrov velik skupnostni razvojni center, ki združuje in povezuje akterje na področju zadružništva in družbenih inovacij.

V njej se zdaj tkejo skupnostne, podjetniške in razvojne zgodbe s poudarkom na družbenem inoviranju, zadružništvu, socialnem podjetništvu, trajnostnem turizmu, sodobnem fabriciranju, odprtokodnih načelih ter novih družbenih in razvojnih praksah. Deluje kot podporna organizacija za razvoj socialne ekonomije, ki v Sloveniji pomeni en odstotek, v EU pa v povprečju sedem odstotkov gospodarstva. Proslavila se je kot najboljši »prostor sodelanja« (*coworking space*) v Sloveniji leta 2015, za kar je prejela priznanje agencije Spirit, prav tako pa je v istem letu od Štajerske gospodarske zbornice prejela diplomu za »družbene inovacije«. V zgradbi se je na višku sočasno tkalilo kar 60 organizacij in skupaj več kot 160 posameznikov. V Tkalki so zrasle številne ideje, iz katerih so nastale samostojne in uspešne ekonomske prakse.

Prav tako pa so organizacije v Tkalki prerasle neformalno mrežo in se v letu

¹ Razvijalcev 3D tiskalnikov (op. ur.).

2016 tudi formalno združile v razvojni zadrugi Tkalka, da bi dosegle še boljše sinergijske učinke in tudi formalno vključile v upravljanje vse sodelujoče. Pogovarjali smo se s predsednikom zadruga Tkalka, Andrejem Žižkom, ter Dušanko Lužar Šajt, direktorico Fundacije Prizma in članico upravnega odbora zadruga Tkalka.

M: Zakaj ravno vi, zakaj ravno v Mariboru?

A: Maribor je bil ta nesrečna Evropska prestolnica kulture 2012 in to je bil tudi razlog, da so določeni ljudje, ki jih je zanimalo združništvo, prišli delat v Maribor. Pred gospodarsko krizo in na začetku gospodarske krize leta 2008 je bil Maribor še gospodarsko aktiven in je kazalo, da bo lahko mladim ponudil marsikaj. Pozneje je vse skupaj kolapsiralo. Mislim, da je šlo pri nastanku Tkalke predvsem za splet okoliščin: določeni ljudje so se pojavili na določenem kraju; tudi če nas osebno ne bi bilo, bi se verjetno kaj razvilo, ne nazadnje se marsikaj tudi je. Tkalka ni edina zgodba v Mariboru; treba je prepoznati tudi druge zgodbe, ki se ukvarjajo z zelo zanimivimi stvarmi in jih ni malo.

M: Kaj je sploh Tkalka? Kakšen je njen koncept?

A: Tkalka je zgodba, ki ima več različnih plati. Gre tudi za to, kako so ljudje prihajali v to zgodbo. Tkalka ni le projekt ali stavba ali organizacija, ki bi imela čisto enoznačno funkcijo sama po sebi. Na začetku je Tkalka nastala kot neka razvojna nit, in sicer iz Centra alternativne in avtonomne produkcije (CAAP), organizacij, ki so takrat delovale na Valvasorjevi ulici in na drugih lokacijah, se preselile v središče mesta in se z MOM dogovorile za brezplačni najem stavbe v Tkalskem prehodu, in tako je tudi nastalo ime Tkalka. Žensko obliko imena je dobila, ker so to zgodbo večinoma pisale ženske. In dejansko so se potem v to stavbo naselile številne vsebine, ki so izhajale iz neke družbenocivilne sfere, nekaj pobud, nekaj razvojnih organizacij. To bi bil nekakšen grob opis tega, kaj Tkalka je.

D: Najprej je vse skupaj potekalo res zelo spontano, skupaj smo se našli ljudje in organizacije s podobnimi potrebami in programi. Ko smo se leta 2014 naselili v to zgradbo, niti nismo razmišljali o tem, da bi sobivanje tudi formalno uredili, potem pa smo zaradi potreb po sodelovanju začeli iskati neki mrežni model sodelovanja in po dveh letih delovanja v letu 2016 dejansko ustanovili razvojno zadrugo Tkalka. To smo naredili tudi zato, da bi skupnostno upravljali program in gradili podporno okolje na področju družbenega inoviranja in socialne ekonomije ter tako izkoristili prednosti in kompetence vsakega od članov – da ne delamo vsak posebej, ampak imamo skupno, krovno institucijo, ki upravlja z zgradbo, vzdržuje mrežo sodelujočih in jo širi. Tkalka je prostor socialne ekonomije, prostor znanja, prostor za spodbujanje podpornega okolja in povezovanja različnih organizacij. Povezovanje z lokalnimi skupnostmi, predvsem z MOM, pa nam sicer ni uspelo, bi bilo pa pomembno.

M: Rekli ste, da je Tkalka nastala organsko, od spodaj navzgor. Kakšen je bil ta proces?

D: Sama prihajam iz Fundacije Prizma, ki si že ves čas prizadeva povezovati deležnike v mestu in regiji, od lokalnih skupnosti, razvojnih organizacij, predstavnikov gospodarstva, do nevladnih organizacij do predstavnikov nacionalnih institucij. Bili smo del zelo zanimive povezave lokalnih skupnosti, Konzorcija za razvojne naloge Podravja. Konzorcij so sestavljale lokalne skupnosti Zgornjega Podravja in nekateri drugi deležniki, kot so Štajerska gospodarska zbornica, Zavod RS za zaposlovanje, Zveza svobodnih sindikatov Slovenije, OO Podravja in Koroške. Predvsem lokalne skupnosti kot članice tega Konzorcija pa so združevale sredstva, s katerimi so sofinancirali pomembne projekte s področja razvoja človeških virov, socialnega podjetništva, zaposlovanja, tudi podjetništva. To je bil dober model, ki je deloval vse do leta 2014. Zamrl pa je tudi zato, ker občina Maribor vanj ni želela več vlagati sredstev za sofinanciranje naših programov. Predvsem v letih 2012 in 2013 smo se čisto po naključju začeli na dogodkih in pri projektih s področja zadružništva in alternativnih oblik socialne ekonomije srečevati s CAAP. Začeli smo skupaj razmišljati, kako bi povezali podporno okolje za vzpostavitev socialne ekonomije. Predsednica CAAP je vedela za to stavbo v Tkalskem prehodu, mi pa smo bili takrat podnajemniki v zgradbi Mariborske razvojne agencije (MRA), kjer smo plačevali kar visoko najemnino, prav tako pa smo iskali neko skupno zgodbo. Našli smo se na podlagi potreb in interesov vsake od organizacij. Na začetku je bila ideja, da bi se združilo še več organizacij, tudi nekateri programi, ki jih je ali jih še izvaja MRA, Tovarna podjetmov, Zavod PIP in drugi, vendar nas je nazadnje ostalo malo manj; kljub vsemu smo se v takrat uničeno in pravzaprav neuporabno zgradbo vselili ter jo z lastnimi sredstvi in številnimi prostovoljskimi urami obnovili. Tako je nastala skupnost, ki je temeljila na sobivanju in povezovanju kompatibilnih vsebin na isti lokaciji. Kot je bilo že rečeno, se je pozneje tudi formalno združila v razvojno zadrugo Tkalka.

M: Ne gre torej le za stavbo, ampak za njeno vsebino, ki temelji na konceptu medsebojnega sodelovanja njenih uporabnikov.

A: Organizacije, ki delujejo v Tkalki, se ukvarjajo z različnimi stvarmi, vendar se srečujejo s podobnimi problemi. Gre tudi za poskus širitve družbenega učinka teh organizacij na podlagi skupne platforme, ki naj bi povezovala organizacije, delujoče v tej res velikanski stavbi, v kateri je delovalo tudi 60 organizacij hkrati, kar je skoraj nepredstavljliva številka. Prepričan sem, da nihče od nas ne bi znal v nobenem trenutku na pamet naštetih vseh teh 60 organizacij. Zadruga Tkalka je tako bila povezovalna platforma za vse te ljudi, hkrati pa je imela tudi praktične cilje, kot so upravljanje stavbe, stiki z javnostjo, prirejanje skupnih dogodkov, promocija in določena podpora.

M: Kako poteka interna dinamika Tkalka?

A: Zadruga Tkalka zdaj povezuje organizacije, ki so imele prostore v Tkalki, pa tudi nekatere druge podporne organizacije; je članska organizacija, kar je tudi definicija zadruga. Ustanovile so jo tri največje organizacije, ki so delovale v zgradbi, tj. Center alternativne in avtonomne produkcije (CAAP), Fundacija Prizma in Zavod CITILAB, ki imajo status polnopravnih članic in nekako še danes upravljajo to zgradbo. Preostale organizacije so člani uporabniki zadruga Tkalka: imajo drugačne pravice in manj dolžnosti do zadruga.

D: Ob ustanovitvi smo strukturo zastavili zelo idealistično. Imamo več tipov članstva, polnopravni člani, člani uporabniki, člani vlagatelji in častni člani. Imenovan je bil programski svet, ki je sestavljen iz treh predstavnikov ustanovnih organizacij in petih predstavnikov uporabnikov, ki jih tudi izvolijo uporabniki. Tako smo si zamislili soupravljanje s programom in vsebino na način, ki bi maksimiziral koristi za uporabnike. To telo je bilo precej aktivno v letu 2016, žal pa ni bilo posebej aktivno v letu 2017, predvsem zato, ker MOM ni dala soglasij za uporabo prostorov novim interesentom. Ker model sodelanja predvideva rotacijo uporabnikov, novi pa zaradi ravnanja MOM niso mogli prihajati, je to povzročilo velik upad števila uporabnikov Tkalka. Prizadevali si bomo za preoblikovanje Tkalka v regijski mrežni ekosistem za podporo družbenemu inoviranju in socialni ekonomiji. Obstoječi model bomo seveda morali prevetrili in prilagoditi, da bo ustrezal cilju vzpostavitve omenjenega regijskega ekosistema.

M: Kaj pa delovanje razvojne zadruga Tkalka, torej formalnega kolektiva, ki nastane leta 2016?

A: To je zelo dinamična zgodba. Formalno je zgrajena kot zadruga, vsebine pa dejansko izhajajo iz njenih podpornih članov ter so pomembne za delovanje mesta in za njegov razvoj. Tako je zadruga Tkalka zelo kmalu postala podpora organizacija za razvoj socialnega podjetništva. Hkrati pa se ukvarja tudi z združništvom prek združenja CAAP, pa s tehnološkimi inovacijami prek Zavoda CITILAB, z razvojem kadrov prek Fundacije Prizma ter z drugimi področji, ki izhajajo iz dejavnosti članic zadruga.

M: Kot člane zadruga ste vključili tudi posameznike, ki uporabljajo vaš prostor sodelanja.

A: Tkalka je zelo hitro postala relativno uspešna, predvsem skozi projekt vzpostavitve prostora sodelanja, za kar je leta 2015 prejela nagrado za najboljši tak prostor v Sloveniji. Takrat je bila to platforma za razvoj vsebin v Tkalki. Pozneje, ko so nastali zapleti glede uporabe zgradbe, se je uporaba prostora sodelanja čedalje bolj zmanjševala. Obstaja sicer še vedno, vendar v veliko manjšem obsegu kot nekoč.

MARIBOR - PO POTEH MOČI SKUPNOSTI

- △ **KREATIVNE PRAKSE, PROSTORI KULTURE IN IZOBRAŽEVANJE**
 - Društvo BIRKA | Gosposka ulica 28 • facebook.com/studiobirka
 - Društvo HIŠAL, so.p | Orožnova ulica 7 • društvo-hisa.si
 - Živa dvorišča | • Slovenska ulica 13 • ziva-dvorisca.si
 - Gosposka ulica 13
 - Gosposka ulica 28
 - Ulica kneza Koclja 6
 - Poštna ulica 1
 - Društvo Portret, so.p. | Vetrinjska ulica 16 • društvo-portret.si
 - Društvo za podporo radiu Mars, so.p. | Tkalski prehod 4 • radiomars.si
 - GT 22 Ustanova Fundacija Sonda | Glavni trg 22 • gt22.si
 - K* Kooperativa Peron, z.o.o., so.p.
 - Salon uporabnih umetnosti | Glavni trg 1 • facebook.com/SALON.maribor
 - Wetrinjski, art klub in café | Vetrinjska ulica 30 • facebook.com/WETRINJSKY
 - Mladinski informacijsko-svetovalni center INFOPEKA | Ob železnici 8 • infopeka.org
 - OZ TRGOKOOPERANT, z.o.o., so.p. | Titova cesta 44 • trgo.si
 - Združenje EPEKA, so.p. | Koroška cesta 8 • epeka.si
- **PODPORNO OKOLJE ZA SOCIALNO IN SOLIDARNOSTNO EKONOMIJO**
 - Fundacija za izboljšanje zaposlitvenih možnosti PRIZMA, ustanova | Tkalski prehod 4 • fundacija-prizma.si
 - TKALKa, razvojna zadruga, z.b.o., so.p. | Tkalski prehod 4 • tkalka.si
 - Združenje CAAP, so.p. | Tkalski prehod 4 • caap.si
 - Združenje Socialna ekonomija Slovenije, so.p. | Gorkega ulica 34 • socialnaekonomija.si
- **PRAKSE PODPORE TRAJNOSTNE MOBILNOSTI**
 - Mariborska kolesarska mreža: Center mobilnosti Maribor | Partizanska cesta 21 • mobilnost.si
 - Zadruga Bikelab, z.o.o., so.p. | Gosposka ulica 11 • bikelab.si
 - Zavod Zadihaj, Maribor, so.p. | Dvořakova ulica 14 • zadihaj.org
- ▲ **PRAKSE PONOVNE UPORABE IN RECIKLAŽE**
 - Društvo Aktiviraj se, so.p.
 - Smetka, alternativna veleblagovnica | Gosposka ulica 29 • smetka.si
 - Ropotarnica, središče ponovne uporabe | Partizanska cesta 21 • ropotarnica.org
 - RecyclingLab | Partizanska cesta 21 • ropotarnica.org
- ▽ **PRAKSE SAMOOSKRBE, OHRANJANJA OKOLJA IN TRADICIONALNIH PRAKS**
 - Društvo PUPILLAM, so.p. | Ulica heroja Šercerja • pupillam.org
 - Inštitut Zelena direktiva, Maribor, so.p. | Tkalski prehod 4 • zelena-direktiva.org
 - Permakulturni inštitut Maribor | Dalmatinova ulica 16 | permakulturni-institut.si in zabojcekdzdravja.si
 - Pivarna, štacuna dobrih zvarokof | Glavni trg 7 • pivarna.si
 - Zadruga Dobrina, z.o.o. • zadruga-dobrina.si
 - Trgovina Dobrina | Tkalski prehod 4
 - Razdeljevanje zabojčkov | Gorkega ulica 34
- **PRAKSE SOCIALNEGA VARSTVA IN SOCIALNE INTEGRACIJE**
 - Društvo TOTI DCA, Maribor, so.p. | Gorkega ulica 34 • facebook.com/Društvo-TOTI-DCA-Maribor-sop
 - Združenje Frekvenca, so.p. | Tkalski prehod 4 • facebook.com/zdruzenje.frekvenca
- **PRAKSE TURIZMA IN GOSTINSTVA, TRGOVINE LOKALNIH PROIZVAJALCEV**
 - Društvo HIŠAL, so.p.
 - Rajzefiber biro | Gosposka ulica 11 • rajzefiber.si
 - Kooperativa DAME, z.o.o., so.p. | Ljubljanska ulica 4 • kooperativa-dame.si
 - Kooperativa hotelirjev, z.o.o. | Ulica heroja Zidanška 18 • maribor-hotel.si
 - Lutkovno gledališče Maribor | Vojašniški trg 2a
 - Kooperativa DAME, z.o.o., so.p. • kooperativa-dame.si
 - Kooperativa Peron, z.o.o., so.p. • facebook.com/SALON.maribor
 - Romsko društvo Romani kafenava dobrota, so.p. | Gorkega ulica 34 • romani-kafenava.si
 - Vino Piramida Maribor, z.o.o. | Vrh hriba Piramida | facebook.com/Piramida-918461804841346
 - Zadruga ARTmijemAR, z.o.o., so.p. | Gosposka ulica 7 • artmijemar.si
 - Zadruga Živo mesto, z.o.o. | Gosposka ulica 11 • rajzefiber.si
- ▼ **TEHNOLOŠKO INOVIRANJE**
 - EKTc Maribor, so.p. | Glavni trg 20 • ektc.si
 - Inštitut IRNAS Rače | Valvasorjeva ulica 42 • irnas.eu
 - Zavod CITILAB Maribor, so.p., delavnica KreatorLab | Tkalski prehod 4 • kreatorlab.si
- **URBANI EKO VRTOVI**
 - Urbani eko vrt Borova vas | Krajnčeva ulica 2 • ekovrt.si
 - Urbani eko vrt Nova vas | Mencingerjeva ulica • ekovrt.si
 - Zelišni mestni vrt | Ribiška ulica • ropotarnica.org
- ☒ **ODPRTI JAVNI PROSTORI ZA RAZPRAVO V OBLIKI SAMOORGANIZIRANIH ČETRTNIH (SČS) IN KRAJEVNIH SKUPNOSTI (SKS) • www.imz-maribor.org**
 - SČS Center in Ivan Čankar-ZPM | Razlagova ulica 16
 - SČS Koroška vrata-MČ Koroška vrata | Vrbanska cesta 10
 - SČS Magdalena-MISC Infopeka | Ob železnici 8
 - SČS Nova vas-MČ Nova vas | Radvanjska cesta 65
 - SČS Pobrežje-MČ Pobrežje | Kosovelova ulica 11
 - SČS Radvanje-MČ Radvanje | Lackova cesta 43
 - SČS Studenci-MČ Studenci | Erjavčeva ulica 43
 - SČS Tabor-MČ Tabor | Metelkova ulica 63
 - SKS Kamnica-Kulturni dom Kamnica | Vrbanska cesta 97
 - SKS Pekre-Dom kulture Pekre | Bezjakova ulica 4

Zemljevid praks solidarnostne ekonomije starega mestnega jedra z okolico

M: Razlog je na strani Mestne občine Maribor?

D: Občina je po določenem času zavzela stališče, da je naše podpisovanje pogodb s posamezniki, ki prostor uporabljajo za sodelanje, nekakšno pododdajanje prostorov. Ni sprejela razlage, da ljudje tu delujejo vključeni v program prostora sodelanja in da so del širšega projekta, ne pa podnajemniki.

M: Kaj pa menite o zakonodaji s področja socialnega podjetništva in vlogi organov lokalne samouprave pri podpori razvoju tega področja?

A: Tu je vrsta zanimivih anekdot, ki ilustrirajo, kako oblastniki sploh razumejo koncept socialnega podjetništva. Župan je na primer v nekem intervjuju izjavil, da bo težav z brezposelnimi v Mariboru veliko manj, ker deluje Tkalka, torej je očitno menil, da bomo skrbeli za brezposelne, ki jih je bilo v tistem času res ogromno. Pozneje se je v zgradbo vselilo tudi Humanitarno društvo Žvižgač, tako da so ljudje v Tkalko prihajali med drugim prevzemati tudi pakete s pomočjo. Tudi to so na občini razumeli kot primer socialnega podjetništva. Šlo je za intelektualno razvojno pot mestne uprave, ki jo je bilo treba prehoditi, preden je trenutni direktor mestne uprave končno izjavil, da je on prepričan, da je socialno podjetništvo pomembno. Če je Maribor letos Evropska prestolnica socialne ekonomije, je to posledica petih let dela, skozi katero smo sploh ozavestili ljudi o konceptu, promovirali vsebino in obstoj tega ekonomskega sektorja. Seveda je še danes zanimivo vprašati ljudi, kaj je socialno podjetništvo, kajti marsikdo tega ne ve oziroma si ne zna dobro predstavljati. V okviru celega mesta pa je, v kulturnem pogledu, socialno podjetništvo tudi tujek. Mislim, da številne organizacije s področja bančništva ali mariborska univerza še vedno veliko raje govorijo o pristopih zagonskih podjetij, *startupih*, o klasičnem, instantnem podjetništvu, ki temelji na tehnoloških *copy paste* modelih ali čem podobnem. Dvomim, da takšni podjetniški modeli temeljijo na dejanski kreativnosti in inovativnosti.

D: Povezovanje oz. sodelovanje z največjo občino v Podravju je bilo v zadnjih dveh letih precej neuspešno, zato razmišljamo, da bi se popolnoma odmaknili od sodelovanja z njimi, kajti preprosto se preveč ukvarjamo z njimi ter izgubljammo čas in energijo, ki bi jo koristneje uporabili za delo z našimi uporabniki, od njih pa kaj veliko nimamo. Morali bomo postati povsem neodvisni od lokalnih oblasti in za zdaj opustiti pričakovanja, da bo ta zagotavljala sredstva za sofinanciranje naših programov. Lokalne oblasti bi sicer morale biti zainteresirane, da takšne zmogljivosti, kompetence in tudi že pridobljeni finančni viri za področje socialne ekonomije, kot jih ima Tkalka s svojimi člani, uporabijo. Žal se marsikdaj dogaja nasprotno – namesto da bi strokovne naloge zaupali nam, se jih lotijo sami, kot je to v primeru Evropske prestolnice socialne ekonomije.

Prizadevali smo si postati osrednje podporno okolje za socialno podjetništvo in ne nazadnje nam je to uspelo, saj se večina tistih, ki potrebujejo strokovno podporo na področju združništva, socialnega podjetništva ipd., obrača na zadrugo Tkalka. Tudi v prihodnje bomo gradili na lastnih programih. Trenutno na področju

socialne ekonomije izvajamo tri večje projekte v skupni vrednosti približno dva milijona evrov in na tem bomo gradili tudi prihodnost Tkalke.

M: Kaj pa zakonodaja, je ta naklonjena socialnemu podjetništvu oziroma primerno urejena?

A: Z zakonodajo je podobno kot z odnosom lokalnih organov. V času, ko je zadruga Tkalka delala na področju socialnega podjetništva, se je zakonodaja šele pisala. Kologice iz Tkalke so pri tem tudi sodelovale s konstruktivnimi pripombami. Sploh pa je bilo veliko težav glede sektorja socialne ekonomije, ki komaj nastaja, saj ne gre za neke utečene, splošno sprejete ekonomske prakse. Razvojni program na državni ravni je bil neposrečeno zastavljen in razpisi nespretno izvedeni.

M: Denar torej ni bil uspešno počrpan?

A: Natančnih podatkov nimam, vendar sem zaznal, da so se takrat ljudje, ki sicer niso imeli nobenega interesa v socialnem podjetništvu, v te zgodbe spustili, ker je to bila poslovna priložnost za pridobitev sredstev. Zelo malo je bilo podjetij, ki bi imela kakršno koli zgodovino v socialnem podjetništvu, to tudi ni bil kriterij razpisa. Razpis je bil v resnici brez pravih kriterijev in menim, da denar ni bil porabljen ciljno. Pa tudi tisti, ki so prejeli sredstva, bodo težko izpolnili tisto, kar od njih zahteva razpis.

D: V resnici se ni porabil niti tisti denar, ki je bil na državni ravni namenjen za socialno ekonomijo: od namenjenih deset milijonov evrov se je porabilo samo 2,9 milijona. V obdobju od leta 2014 do danes bi se moral izvajati strateški program vlade za področje socialne ekonomije, pa se je operativno naredilo zelo malo. Ni se vzpostavilo podporno okolje, bili so razpisi za nepovratna sredstva, a so se ta razdeljevala nespretno. Res je, iz teh sredstev je nastalo veliko novih socialnih podjetij, vendar njihova dejavnost in struktura sugerirata, da gre pogosto za socialna podjetja le »na papirju« in ne v načinu delovanja. Po mojem mnenju so številna med njimi nastala zato, da bi pridobili subvencijo v višini 20.000 evrov, in ne zato, ker njihovi ustanovitelji verjamejo v idejo socialnega podjetništva ali ker opravljajo dejavnost, ki sledi vrednotam socialnega podjetništva ali zadružništva. Sumim, da se je marsikatero ustanovilo izključno zaradi omenjene subvencije. Bojim se, da je/bo ta denar porabljen, potem pa je/bo dejavnost zamrla. Posledično sektor socialnega podjetništva pri nas raste zelo zelo počasi, saj ni država naredila nič konstruktivnega na tem področju.

M: Socialna podjetja morajo poleg gospodarskega učinka, torej rentabilnosti, imeti tudi druge, družbeno koristne cilje. Ko pomagate pri vzpostavljanju socialnih podjetij, koliko poudarka dajete družbenim učinkom?

A: Načeloma obstaja veliko različnih modelov, eni postavljajo ta jeziček na tehtnici bolj v eno, drugi bolj v drugo stran. Večinoma gre v našem primeru za podjetja, katerih nastanek motivira to, da odgovarjajo na neke družbene izzive in

posledično je jeziček bolj na strani družbenih učinkov. Ta podjetja se ukvarjajo na primer z demografskimi težavami, s skrbjo za starejše, s poklici, ki izginjajo. Ne gre za to, da bi delovali dobrodelno v smislu neposredne pomoči posameznikom ali zapostavljenim skupinam, ampak gre za odzive na družbene izzive.

M: Ali ste se zgledovali po kakšni podobni platformi iz drugih držav? V Tkalki ste že gostili vidnejše predstavnike mednarodnih združenih organizacij? S kom se povezujete?

A: V resnici ne. Organizacije, ki delujejo v Tkalki, so tako zelo različne, da zelo težko najdeš podobno organizacijo, ki bi združevala tako raznolike dejavnosti. Veliko bolj pa smo bili navdušeni nad samo idejo združenstva, ta je bila za nas vodilo.

D: Seveda sodelujemo z mednarodnimi mrežami in organizacijami na področju socialne ekonomije. Trenutno izvajamo dva večja projekta na področju socialne ekonomije z organizacijami in mrežami v Srednji Evropi in Podonavju. Med drugim je ena od aktivnosti projekt SENTINEL, ki prav tako poteka v sodelovanju organizacij Tkalka in je sofinanciran iz programa *Interreg Central Europe*, kot tudi vzpostavitve *Transnational Social Enterprise Advocacy Network*. CAAP na primer tesno sodeluje z najpomembnejšimi mednarodnimi združenji na področju združenstva CECOP in CICOPA Europe. V preteklosti smo pri Prizmi veliko sodelovali s partnerji iz Velike Britanije, Italije, in drugimi. Zelo zanimiv model podpore socialnemu podjetništvu smo našli v Veliki Britaniji, kjer obstaja omrežje *Social Enterprise Network*, ki deluje na območju Liverpoola. Njihov namen je krepiti socialno ekonomijo v mestu s povezovanjem civilne družbe in gibanj v smeri prepoznavnosti socialnih podjetij in njihove trajnosti ter vplivati na razvoj predvsem glede socialnih in okoljskih vidikov. Seveda ni popolnoma enakih modelov, se pa zagotovo uporabljajo njihovi pristopi k partnerskemu sodelovanju akterjev in k vzpostavljanju celovitih podpornih mrež na področju socialnega podjetništva oz. socialne ekonomije.

M: Omenili ste že, da ste od agencije Spirit dobili nagrado za najboljši prostor sodelanja v Sloveniji. Štajerska gospodarska zbornica vam je podelila tudi diplomo za družbene inovacije. Kljub temu pa hoče Mestna občina Maribor zgradbo, v kateri domujete, izprazniti in Tkalko vreči iz Tkalka. Zakaj?

A: Naša zadruga je zelo hitro postala zelo uspešna, kar je tudi nevarno, saj moraš imeti za obstanek na tej visoki ravni določeno podporno okolje. Nekdo te mora podpirati. Problem nastane, ko imaš zelo inovativen pristop. Tkalka je tako v ekonomskem kot v kulturnem pogledu nova zgodba v našem prostoru. V takih primerih se zgodi, da določeni ljudje na odločevalskih položajih preprosto ne razumejo, za kaj gre. Srečujemo se tudi z določenim odnosom do inovacij na splošno. Ljudje razumejo inovacijo v smislu izuma prenosnega telefona ali kakšnega tehničnega gizmota, ne razumejo pa inovacij v družbenih odnosih, torej kot nekaj, kar prinaša družbene spremembe. Poskus takšne inovacije razumejo malodane

kot vojno napoved, ne glede na to, da želimo s takšnimi inovacijami le izboljšati možnosti za zaposlitev mladih ali pa ponuditi nove rešitve za delovanje v mestu.

Ilustrativen je primer Fab Laba, ki je pionir v vzpostavljanju delavnic z računalniško vodenimi napravami za individualno proizvodnjo. Ministrstvo je potem, ko je spoznalo koncept, ki ga je vzpostavil in razvil Fab Lab, vložilo skoraj dva in pol milijona evrov v ureditev delavnic po šolah, kar seveda ni slabo, razvijalec koncepta, torej Fab Lab, pa ni dobil niti enega evra podpore za svoje delovanje. V takšnem okolju je zelo težko vzdrževati inovacijski zagon. Ljudje, ki delujejo iz zanosa, se brez priznanja in podpore prej ali slej utrudijo. Ta primer pa ni izjema, takšne zgodbe so bile v Tkalki pogoste.

D: Pravzaprav mislim, da nas občina ne bo izselila. Ravno ta teden smo imeli z njimi sestanek v zvezi z lokacijo za izvajanje projekta *New Generation Skills*, ki trenutno poteka v Tkalki in je tudi povezan s socialno ekonomijo. V projektu je MOM celo formalni partner. Občina je začasno privolila, da bo ta program ostal v Tkalki. Vsekakor pa mislim, da ni primerno, da se z MOM že več kot dve leti ne moremo operativno in formalno dogovoriti o upravljanju in namembnosti prostorov na Tkalskem prehodu 4 ter da informacije o potencialnem novem najemniku in posledično naši izselitvi spremljamo prek medijev. To vsekakor ni primeren način komunikacije za mesto o strateško pomembnih temah. Kljub nedavnemu sestanku z MOM še vedno ne vemo, ali je zgodba o praznjenju prostora sploh resnična ali pa gre morda za predvolilne manevre. Ne glede na izid bo v Tkalki še vedno ostal velik in nerešen infrastrukturni problem. Problem zgradbe je, da MOM kot lastnica ne opravlja svojih nalog in zgradbe ustrezno ne vzdržuje. Če želimo v njej ostati, bo morala MOM začeti izvajati svoje obveznosti, sicer bo postal položaj nevzdržen in bomo odšli sami od sebe. Rešitve kaj hitro ni mogoče pričakovati, kajti MOM nima nikakršne strategije niti o tem, kako razpolagati s svojim nepremičnim premoženjem, kaj šele strategije socialne ekonomije, čeprav nosi naslov Evropska prestolnica socialne ekonomije in je na papirju ena od njenih promotorjev.

M: Torej se je dogajalo, da so institucije, ki bi morale podpirati aktivnosti Tkalke, poskušale za svojo korist prevzemati njene koncepte in dosežke?

A: Šlo je celo tako daleč, da se je Mestna občina Maribor s Tkalkinimi aktivnostmi prijavljala na evropske razpise, pa nas niso niti obvestili. Enak poskus je bil tudi pri prostoru sodelanja. Takoj ko je bil prostor vzpostavljen v Tkalki, je zamisel poskušala posnemati Mariborska razvojna agencija in vsa podporna sredstva, ki so obstajala na državni ravni, potegniti k sebi. Kljub temu je Tkalka dobila naziv najboljšega *coworking* prostora v Sloveniji. Na dolgi rok takšne stvari izčrpajo organizacije, izčrpajo jih finančno in izčrpajo tudi ljudi, ki delujejo v njih. To ni zdravo okolje za nekoga, ki je ustvarjalen.

M: Maribor letos nosi naslov Evropska prestolnica socialne ekonomije, hkrati pa ni videti, da bi vas vključili v aktivnosti oziroma se Tkalka ne

prikazuje kot prominenten del tega naslova, kar je zanimivo, saj prav iz Tkalka prihaja velika večina aktivnosti socialne ekonomije v Mariboru.

D: Ja, večina razvojne zgodovine socialne ekonomije v Mariboru se je odvila v Tkalki in v organizacijah, ki so zdaj združene v razvojni zadrugi Tkalka. Nekje od leta 2004 se v sklopu teh organizacij delajo prvi koraki na področju socialne ekonomije v Mariboru. Evropska prestolnica socialne ekonomije pa je kot nekakšna prazna malha, brez sredstev, brez strategije, brez vizije s strani nosilca naziva, torej MOM. Sicer so nas povabili k sodelovanju in nas pozvali, da imenujemo dve osebi v programski svet, kar smo tudi naredili, ampak to je telo, ki nima neke prave razvojne smeri, ki bi omogočila preboj socialne ekonomije v mestu in regiji. Gre le za serijo posamičnih predstavitevnih dogodkov, kjer se kombinirajo predstavitve različnih že obstoječih projektov in aktivnosti, ki pri projektih že tečejo. Mislim, da gre samo za piarovsko operacijo vlade in lokalnih oblasti. Veliko akterjev socialne ekonomije se na te piarovske dogodke ne odziva. Menim, da socialnih podjetij na dogodke ni, ker jim ne prinašajo dodane vrednosti. Zakaj bi nekdo hodil na dogodek, kjer se že tretjič predstavlja ista praksa? Socialna podjetja ne potrebujejo občinskega piarja, ampak konkretno podporo, potrebujejo pomoč pri vstopu na trg, pri iskanju virov, pri čisto drugih zadevah. Na sestanku na občini sem tudi izrazila zaskrbljenost nad tem, da Maribor nosi naslov Evropske prestolnice socialne ekonomije, medtem ko občina sploh nima izdelane strategije socialne ekonomije, nima programa in še manj sredstev za to področje. To je tako, kot da bi imeli naslov Prestolnica športa, hkrati pa bi nam športna arhitektura razpadala.

M: Kljub vsem polenom pod noge pa je Tkalki vendarle uspelo obstati. Kakšni so načrti za naprej?

A: Moram reči, da so organizacije, ki sestavljajo Tkalko, trenutno zelo uspešne kar se tiče pridobivanja projektov in internega razvoja. Žal je občina stavbo namenila nekomu drugemu, če naj verjamemo dikciji uradne politike. To zadnje dejstvo še največ pove o trenutni politiki in načinu njenega delovanja.

D: Nam je sicer jasno, da v kratkem začnemo z obsežnim projektom, ki bo povezoval 11 podravske partnerske organizacije in bo tekel do leta 2021, saj smo v zadnji fazi usklajevanja investicijske dokumentacije, potrjevanja projekta na MDDSZ itn. Ni nam pa znano, kako bomo delali naprej v Mariboru.

A: Verjamem, kot pravi Duška, da bomo ustvarjali vsebine ne le za Maribor, ampak tudi za širšo regijo. Če gledam iz perspektive Maribora, vidimo tisti, ki se ukvarjamo z razvojnimi programi, da je regija ključnega pomena. Mogoče zveni kot floskula, pa ni. Tujci, ki prihajajo v Maribor, razumejo njegov regionalni potencial in ne gledajo nanj le kot na mesto. Tudi mi moramo začeti delovati v regionalnem okviru. Tkalko vidim kot eno številnih mariborskih zgodb, je pa pomembno, da se imajo mladi kam vključiti, ko pridejo z novimi idejami; da obstaja neki nastavek, ki je odskočna deska. Starejši v nekem trenutku ne zmoremo več konceptualnih prebojev, je pa pomembno, da znamo vzgajati generacije, ki prihajajo za nami.

**PARTICIPATORNI
PRORAČUN**

**IGRA
ZA VSO
družino**

Možnost načrtovanja investicij skozi participatorni proračun spodbuja, da VSAK RAZMIŠLJA O POTREBAH V SKUPNOSTI in jih družno, skozi projekte, poskuša uresničiti – VSEM V PRID.

Odločaj o mestu-pobuda za uvedbo participatornega proračuna
www.odlocajomestu.si

**PARTICIPATORNI
PRORAČUN**

**NJEGOV
trenutek
PRIHAJA**

Danes je vsakemu jasno, da izvoljeni predstavniki ne zastopajo naših interesov. Če želimo ohraniti mesto, enostavno MORAMO PREVZETI VAJETI V SVOJE ROKE. Participatorni proračun nam daje to možnost.

Odločaj o mestu-pobuda za uvedbo participatornega proračuna
www.odlocajomestu.si

Transformativni potenciali učnih praks v participatornih proračunih: primerjalna študija

Abstract

The Transformative Potentials of Learning Practices in Participatory Budgets: A Comparative Study

The article is a comparative study of the transformative learning by participatory budget creators in Maribor and the Argentinian city of Rosario. The authors seek to identify the learning transformations that appear in participatory democratic processes. Extensive qualitative research carried out in Maribor (Gregorčič and Jelenc Krašovec, 2016; 2017) and Rosario (Lerner and Schugurensky, 2007) forms the basis of the article. The study shows the possibilities of the scientific operationalization of self-transformation achievements in relation to existing theoretical definitions and methodological approaches, and assesses the potential of such community practices for achieving profound social changes. The analysis stems from transformative learning as a two-way pedagogy (Santos, 2005) and the reciprocity of participatory democratic processes and transformative learning for self-transformation (Schugurensky, 2002). To that end, the study highlights the broader implications of privileged learning sites that are unintentionally and unpredictably creating innovative examples of grassroots participatory budgets.

Keywords: participative democracy, participatory budgeting, transformative learning, informal learning, community learning, social transformation

Marta Gregorčič holds a PhD in sociology and is a researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Sabina Jelenc Krašovec, PhD, is an associate professor at the Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, University of Ljubljana. (sabina.jelenc@guest.arnes.si)

Povzetek

Primerjalna študija transformativnega učenja ustvarjalcev in ustvarjalke participatornega proračuna v Mariboru in argentinskem mestu Rosario ugotavlja, katere učne transformacije nastopijo v participativnih demokratičnih procesih. Izhaja iz obsežnih kvalitativnih raziskav, ki sta jih za Maribor opravili avtorici tega prispevka (Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017), za Rosario pa Lerner in Schugurensky (2007). Študija pokaže možnosti znanstvene operacionalizacije samotransformativnih dosežkov glede na obstoječe teoretske in metodološke opredelitve, kot tudi oceno daljnosežnosti tovrstnih skupnostnih praks za širše družbene spremembe. Analiza izhaja iz transformativnega učenja kot dvosmerne pedagogike (Santos, 2005) in recipročnosti participativnih demokratičnih procesov in transformativnega učenja za samotransformacijo (Schugurensky, 2002). Cilj prispevka je poudariti širše implikacije privilegiranih učnih prostorov, ki jih samodejno in nenačrtovano vzpostavljajo primeri inovativnih *grassroots* participatornih proračunov.

Ključne besede: participativna demokracija, participatorni proračun, transformativno učenje, priložnostno učenje, skupnostno učenje, družbena transformacija

Marta Gregorčič je doktorica sociologije in raziskovalka na FF, UL. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Sabina Jelenc Krašovec je izredna profesorica na Oddelku za pedagogiko in andragogiko na FF, UL. (sabina.jelenc@guest.arnes.si)

Uvod

Finančne krize in gospodarski zlomi, ki že skoraj pol stoletja perpetuirajo politiko strukturnega prilagajanja globaliziranemu hegemonškemu kapitalizmu, utrjujejo zlasti dve smeri razvoja, ki se kažeta v nazadnjaških in uničujočih družbenih, kulturnih in okoljskih politikah. Po eni strani krepijo konservativne, avtoritarne, fundamentalistične, patriarhalne in nacionalistične politične orientacije ter njene protagoniste – najbogatejšo globalno manjšino, po drugi strani pa utrjujejo tudi samo sprevrženost kapitalističnega sistema, da bi se kdajkoli lahko transformiral v demokratičen sistem, za katerega se sicer razglasha. Kako se zoperstaviti nasilju kapitalizma, ki privatizira dobičke skupnosti in socializira dolgove špekulantov in malverzantov, premišljajo mnogotera in heterogena protikapitalistična ter protihegemonška postajanja globalnega Juga.¹ Kot ena tovrstnih prodornih in učinkovitih demokratičnih praks se je vzpostavil tudi institut participatornega proračuna (PP), ki je prvič zaživel v brazilskem mestu Porto Alegre leta 1989 ter se pozneje prenesel v številna mesta po svetu, po vstajah leta 2012 pa tudi v Maribor ter za tem še v nekatera druga slovenska mesta.

PP v Portu Alegre je že po prvem desetletju delovanja pokazal, da lahko participativni demokratični procesi pomembno vplivajo na prerazporeditev bogastva med revne, povečajo transparentnost politik in upravljanja mesta, izboljšajo kakovost življenja meščank in meščanov ter poleg številnih drugih prednosti znatno zmanjšajo tudi kriminal in korupcijo v mestu (Santos, 2005; Goldfrank, 2011; Abers, 2000; Baiocchi, 2005; Schugurensky, 2013). PP se danes razume kot »institucionalizirana invencija prerazporeditvene demokracije, sistem soupravljanja, pri katerem samoorganizirani meščanke in meščani ter aktivna civilna družba z institucionaliziranimi oblikami sodelovanja in konflikta izvajajo javen nadzor nad delovanjem mestne uprave« (Santos, 2005: 308). Zaradi prepoznanja krepitve demokratičnih procesov v lokalnih skupnostih in zaradi spoznanja, da je to ena redkih demokratičnih praks, v kateri so množično reprezentirane prav najbolj marginalizirane in ranljive družbene skupine, se je PP uveljavil kot model demokratičnega posvetovanja prebivalcev mesta, kjer člani skupnosti na skupščini neposredno odločijo o prioritetah porabe sredstev javnega mestnega proračuna (Abers, 2000; Baiocchi, 2005; Sintomer in dr., 2014). Danes se ocenjuje, da je v PP vključenih več kot osem milijonov državljanov EU oz. 1317 mest (EU, 2016), medtem ko je v Latinski Ameriki okrog 1138 soupravljanih mest, v Aziji 109 in v Afriki 211 (Sintomer in dr., 2014).

PP je v Portu Alegre nastal kot inovativen ljudski, socialistični in revolucionarni odgovor na politično in gospodarsko krizo, korupcijo in klientelizem ter avtoritarizem, zasnovan je bil kot intenziven proces »od spodaj navzgor«, s ciljem širših družbenih in političnih sprememb, ki jih je, kot danes dokazujejo številne

¹ Globalni Jug je metafora za sistemsko in nepravilno trpljenje ljudi, ki sta jim ga povzročila globalni kapitalizem in kolonializem ter ga je treba razumeti kot antiimperialni Jug (Santos, 1995; 2007; 2014).

raziskave, tudi dosegel (Santos, 2005; Abers, 1998; 2000; Baiocchi, 2003; 2005; Cabannes, 2004; Gent in Sintomer, 2005; Schugurensky, 2002; Graham, 2009). A kot je postal po eni strani PP množična in prodorna praksa participativne demokracije, je postal po drugi strani tudi ena najbolj zlorabljenih participativnih praks, saj so ga transnacionalne politične in finančne institucije – Svetovna banka, Združeni narodi, OECD, UNESCO, USAID in Evropska unija (URB-AL) – prepoznale kot »dobro prakso« ter ga s svojimi priporočili in financiranjem implementirale v številna mesta po svetu kot proces »od zgoraj navzdol« (Cammack, 2004; Jackson, 2005; Rückert, 2007; Masser, 2014). Pri tem sta jih zanimali učinkovitost in uspešnost pri prerazporeditvi in porabi sredstev, torej tehnokratski vidik PP, ne pa tudi trajnost kompleksnega sistema sodelovanja in pravičnosti (Santos, 2005: 357), torej demokratični in demokratizacijski vidiki PP, zaradi česar se je sploh vzpostavil. Ne nazadnje pa omenjene institucije niso prepoznale pomena skupnostnega učenja in priložnostnega izobraževanja v participativnih procesih, enega temeljnih transformativnih učinkov in potencialov samoorganiziranih skupnosti, kar osvetljujeva v tem prispevku. Mesta s PP, ki so se ravnala po tehnokratskih priporočilih transnacionalnih financerjev,² namreč nikdar niso dosegla demokratičnih učinkov, kot se danes kažejo v Portu Alegre ali pa v argentinskem mestu Rosario ter ne nazadnje tudi v Mariboru. Razlogi za neuspeh so številni, v tem prispevku pa bova osvetlili zlasti dva, ki sta vezana na pedagoške dimenzije participatorne demokracije in njihove transformativne učinke.

Prvi se nanaša na sam pomen participativnih demokratičnih procesov kot »dvo-smerne pedagogike« (Santos, 2005: 362), ki poteka med aktivnimi meščankami in meščani ter nevladnimi organizacijami na eni strani ter administrativnimi in tehničnimi uslužbenci mesta ali občine na drugi. Pomen izobraževalnih in učnih potencialov PP nekateri avtorji tako postavijo pred tehnokratske in demokratične vidike PP (Schugurensky, 2002; Santos, 2005). Hkrati pa ugotavljajo, da se potenciali učenja bolj kot pri meščankah in meščanih skrivajo zlasti med uslužbenci mesta oz. v poskusih prehajanja njihove zacementirane tehnokratsko-birokratske kulture (Santos, 2005). Pedagoški vidiki v okviru transformativnih demokratičnih praks se zato kažejo v procesu učenja demokracije prek njenega ustvarjanja (*learning by doing*), skupnostnega učenja v okviru družbenih institucij (samoorganiziranih ali že obstoječih, saj je vsaka družbena institucija hkrati tudi izobraževalna) ter v procesu demokratizacije institucij, kar pa je vedno politično-pedagoški proces (Schugurensky, 2002: 14).

Drugi razlog za neuspešne implementacije PP se nanaša na samotransformati-

² EU je s svojo agendo in ambicijami PP implementirala v nekaterih mestih Latinske Amerike, Svetovna banka pa je PP med drugim prenesla tudi v mesta Albanije ter Bosne in Hercegovine. Učinki vseh s strani transnacionalnih institucij implementiranih PP so bili zanemarljivi ali celo kontraproduktivni za skupnosti, razen v primerih tistih držav oz. mest (npr. Poljska), kjer so meščanke in meščani zavestno in samovoljno prikrojili priporočila oz. zahteve svojih financerjev (glej Sintomer in dr., 2014).

ven proces ustvarjalcev in ustvarjalcev organizacije instituta PP oz. njegove evolucije. Santos (2005) je v tem pogledu ugotovil, da je participacija v demokratičnih procesih rastla in se krepila zlasti takrat, ko sta se večala tudi obseg in kompleksnost modelov, ki konstituirajo institut PP. V primeru Porta Alegre se je pokazalo, da je z naraščanjem zahtevnosti izvajanja PP naraščala tudi angažiranost meščank in meščanov; drugače povedano, bolj ko so rasli transformativni potenciali PP, večja je bila udeležba. Številni pedagogi ugotavljajo, da se pomembna učenja dogajajo prav prek vpetosti in angažiranosti v družbenih delovanjih (Foley, 1999; Mezirow in dr., 2000; Schugurensky, 2002) oziroma v participativnih demokratičnih procesih (Pontual, 2014; Schugurensky, 2006b; McLaren in Farahmandpur, 2001; Salgado, 2015; McLaren, 2000; Pateman, 1988[1970]; Wildemersch, 2012; 2014). Nekateri pa poudarjajo tudi recipročnost participativne demokracije in transformativnega učenja: da transformativno učenje promovira participativno demokracijo, hkrati pa ima participativna demokracija potencial za ohranjanje transformativnega učenja (Schugurensky, 2002: 12). Transformativno učenje lahko krepí participacijo državljanov v demokratičnih institucijah, hkrati pa sama demokratična participacija ustvarja stvarne možnosti za samotransformacijo.

Na podlagi zgoraj zastavljenih izhodišč – pomena PP za dvosmerno pedagogiko ter pomena recipročnosti participativne demokratične prakse in samotransformacije – v nadaljevanju predstavlja primerjalno študijo transformativnih učnih in družbenih učinkov v Mariboru in Rosariu.³ Študijo v Mariboru sva opravili konec leta 2015 in v začetku leta 2016 (Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017; Jelenc Krašovec in Gregorčič, 2017), sorodne transformativne učinke, ki so jih aktivni meščani in meščanke v Rosariu razvili že deset let pred Mariborom, pa sta proučila Lerner in Schugurensky (2007). V obravnavi se sklicujeva tudi na nekatere ugotovitve iz proučevanj PP v Portu Alegre (Santos, 2005; Abers, 1998; 2000; Baiocchi, 2003; 2005; Cabannes, 2004; Gent in Sintomer, 2005; Graham, 2009; in dr.). Obravnava se nama ne zdi relevantna le zaradi pedagoških dimenzij PP, ki pomembno pripomorejo h kakovosti življenja vključenih v demokratične procese ter hkrati vplivajo na spreminjanje družbenih institucij, temveč tudi zato, ker tovrstne transformativne prakse vznikajo »med« družbenimi vrenji, krizami in v času negotovosti po vsem svetu tudi kot demokratične intervencije, kot odgovori na

³ V številnih evropskih mestih je bil PP razvit kot proces »od zgoraj navzdol«, če pa so ga že spodbudili aktivni meščani in meščanke, pa se je PP najpogosteje razvil le v obliki digitalnih posvetovalnih skupnosti (torej prek elektronskih forumov in e-glasovanja) ali pa kot letno posvetovanje (v obliki referenduma). V virtualnih skupnostih ali na letnem srečanju se priložnostno učenje ne more razviti v smeri transformativnih (učnih) učinkov, ki so predmet tukajšnje analize. Zanimivo bi bilo narediti primerjavo s katerim od številnih portugalskih ali pa španskih mest s PP, ki so se po vzoru inovativnih primerov iz Latinske Amerike začeli razvijati pred dvema desetletjema in so danes primeri dobrih praks v Evropi. Ker pa raziskave o transformativnem učenju v teh skupnostih še niso bile narejene, sva se zaradi primerljivosti podatkov obeh obravnavanih raziskav odločili, da bova Maribor primerjali z Rosariem. Ker tovrstne raziskave za evropska mesta ne obstajajo, je Maribor pravzaprav prvo mesto, kjer se je sploh proučilo transformativno in širše, priložnostno učenje vključenih v PP.

izhod iz kriz ipd. Ne nazadnje se je PP v Mariboru razvil kot konstruktiven in daljnosežen proces zoperstavljanja degenerativnim politikam v mestu – izšel je iz vstaj leta 2012 in se razširil v številna druga mesta (Komen, Nova Gorica, Ajdovščina, Ankaran in dr.), česar pa domača strokovna javnost še ni niti prepoznala.

Transformativno učenje in učne transformacije v participativnem procesu

Prvi avtor, ki je celostno in praktično zasnoval transformativno učenje, je bil brazilski pedagog, teolog osvoboditve, Paulo Freire (2000[1972]; 2005[1983]). Njegova pedagogika zatiranih, ki se še danes bere kot manifest ali napotilo k individualni in širši družbeni transformaciji in emancipaciji, je bila zasnovana na dveh temeljnih učnih konceptih, na dialogu in kritični refleksiji v konstruktivnem diskurzu. Že pred Freirejem, predvsem pa za njim, je transformacijo obravnavala vrsta pedagogov, a v bolj partikularnih in pogosto zgolj teoretskih opredelitvah. V devetdesetih letih preteklega stoletja pa je Jack Mezirow (1991; 1997; Mezirow in dr., 2000; Mezirow in Taylor, 2009) utemeljil teorijo transformativnega učenja, ki je bila deležna velike pozornosti in širokih razprav, zato danes velja za utemeljitelja transformativnega učenja. Mezirow je izhajal iz Freirejevega koncepta *conscientização* (prebujanja kritične zavesti) in Habermasove teorije komunikacijskega delovanja in transformativno učenje razumel kot proces, v katerem posameznik spoznava in spreminja strukturo pomenov, ki uokvirjajo njegovo mišljenje, čustvovanje in delovanje. Strukturo pomenov je Mezirow poimenoval referenčni okvir, skozi katerega človek zaznava in interpretira svet in samega sebe, ki pa ga sestavljajo mišljenjski vzorci in zorni koti (Mezirow in dr., 2000; Mezirow in Taylor, 2009). Mišljenjski vzorci so trajnejši in nanje vplivajo sociolingvistični, moralnoetični, religiozni, psihološki in drugi kánoni, medtem ko so zorni koti specifični in podvrženi vrednotnim sodbam, čustvom, prepričanjem itn. Transformativno učenje je tako proces, pri katerem posameznik spreminja referenčni okvir, za kar pa potrebuje racionalni dialog, prek katerega potrjuje veljavnost obstoječih ali preverja veljavnost novih shem pomenov. Do transformativnih sprememb lahko po Mezirowu pride le prek kritičnega dialoga in kritične samorefleksije, ki ju spremlja proces desetih korakov transformativnega učenja, prek katerih posameznik nove perspektive integrira v svoje delovanje in interakcije (Mezirow, 1991; 1997; Mezirow in dr., 2000; Mezirow in Taylor, 2009).

Med pogoje, ki omogočajo transformativno učenje, Mezirow prišteva tudi zrelost, izobraženost, varnost, zdravje, ekonomsko preskrbljenost in čustveno inteligentnost in zato zaključí, da bi takšen idealen model reflektivnega diskurza lahko našli le na univerzitetnih seminarjih, ne pa med revnimi, deprivilegiranimi in marginaliziranimi (Mezirow in dr., 2000). A skupnosti v univerzitetnih prostorih se oblikujejo na podlagi dolgih selektivnih procesov, ki izvržejo številne posameznike

in skupine (Belenky in Stanton, 2000), sicer sposobne sodelovati v »idealnih govornih situacijah« (Habermas, 1981; 1984). Če bi Mezirowova navedba držala, bi uni-verze generirale transformativno učenje in učinke, ki bi se v največji meri odražali v novih teorijah, a teorija je že zdavnaj ostala brez institucionalne podpore (Močnik, 2012; 2013) in zato raje penetrira v tiste sfere družbenih realnosti, kjer lahko ostaja živa, išče zatočišča, kjer se lahko poraja. Zato se vse bolj prepričljivo kaže spoznanje, da teorijo v največji meri absorbirajo, uporabljajo, preneajo in reflektirajo globalna protihegemonika gibanja (Močnik, 2006; Santos, 2014) oziroma *potencije* (Gregorčič, 2011); da so kritično mišljenje, refleksija in dialog čedalje bolj prepuščeni skupnostim in prostorom, ki jih zavestno in avtonomno ustvarjajo predvsem marginalizirani in zatirani, ki se zoperstavljajo prevladujočemu hegemonikemu diskurzu in politikam, torej tisti, ki so bili zavrženi oz. podvrženi vrsti selektivnih družbenih procesov. Vse več raziskovalcev dokazuje tudi, da se transformativno učenje dogaja predvsem med marginaliziranimi in zatiranimi, če ti le ustvarijo skrben in varen prostor, kjer lahko učni procesi tečejo nemoteno, demokratično, egalitarno in nediskriminatorno.⁴ Ne nazadnje je prav Freirejeva pedagogika zatiranih zrasla iz – in najbolj delovala v – marginaliziranih in zatiranih družbenih skupinah, med nepismenimi in politično zlorabljenimi državljani, ki so se samoorganizirali in vzpostavili demokratične in egalitarne procese v svojih skupnostih, s čimer pa niso dokazali samo zmožnosti lastnih učnih, temveč tudi širših kolektivnih družbenih transformacij.

Toda kako ugotoviti, ali sploh prihaja v nekem demokratičnem procesu zares tudi do transformativnega učenja oziroma ali neko učenje sploh zares pripelje do samotransformacije ter ne nazadnje, kakšne učinke, če sploh, pušča v širšem družbenem okolju? Razumevanje merjenja učinkov transformativnih sprememb se pri obravnavanih avtorjih razlikuje in ni ene ali prevladujoče definicije. Kljub temu pa se mnogi strinjajo, da je za transformativno učenje osrednjega pomena demokratični diskurz (Mezirow in dr., 2000; Schugurensky, 2002; 2004; 2010; 2013; Illeris, 2014; Hoggan, 2016; Dirkx, 1998), torej taka demokratična razprava, v kateri so udeleženci deležni občutka spoštovanja, zaupanja, varnosti, empatije ipd. Prav take prostore, ki zagotavljajo dobršno mero Habermasove »idealne govorne situacije«, so nenačrtovano vzpostavile številne samoorganizirane skupnosti s posve-tovalnimi praksami PP.

Predvsem v zadnjem desetletju so se nekateri pedagogi poleg opredeljevanja, kdaj nastopi transformativno učenje, začeli ukvarjati tudi s tem, kaj so rezultati transformativnega učenja in kako procese transformativnega učenja sploh

⁴ O varnem, avtonomnem, alternativnem in samovzpostavljaljočem se učnem prostoru, kjer se poleg skupnosti in vzajemnosti krepijo tudi raznovrstne prakse učenja, med drugim pišejo še Barry Golding, ki proučuje primer gibanja moških lop (Men's Shed) v Avstraliji (Golding, 2011a; 2011b; Golding in dr., 2014) ali pa avtorji, ki proučujejo pedagoške vidike v protihegemonskih gibanjih (Hall in dr., 2012), s koncepti »učenja prek boja« (Foley, 1999), »učenja v boju« (Vieta, 2014; Gregorčič, 2017), »prebujanja 'spečega učenja« (Hall, 2009) ter vrsta drugih.

»meriti« oziroma »dokazovati«. Tabela 1 povzema tri take poskuse avtorjev, ki so se obsežneje ukvarjali s transformativnim in skupnostnim učenjem. Za O'Sullivan, Morrela in O'Connorja (2002) transformativno učenje opredeljuje pet temeljnih kategorij, ki so razvrščene od temeljnega razmišljanja do širšega, bolj kozmopolit-skega dojemanja sveta in sovpadajo s spreminjanjem referenčnega okvira, kot ga prek štirih kategorij merita Lerner in Schugurensky (2007). Tudi Hoggan (2016), ki je na podlagi analize 206 znanstvenih člankov o transformativnem učenju določil šest kategorij oziroma sprememb (in jih podrobneje opredelil z osemindvajsetimi kazalniki), prihaja do podobnih ugotovitev – torej do neke sheme, v kateri je na eni strani razumevanje in dojemanje samega sebe in lastne umeščenosti v svet ter na drugi širše razumevanje in dojemanje sveta, oboje pa pogojujejo znanje, sposobnosti in vedenja (glej tabelo 1). Hoggan (2016: 79) pri tem poudarja, da bi se morali parametri, po katerih se določa, kaj je transformativno učenje, bolj osredinjati na transformativen obseg učenja kot pa na vrsto spremembe pri učnem rezultatu, medtem ko sta za Lernerja in Schugurenskega (2007) pomembnejša samo področje spremembe in ugotavljanje, ali je ta sploh nastopila.

Tabela 1: Temeljne kategorije transformativnega učenja

O'Sullivan, Morrel in O'Connor (2002)	Hoggan (2016)	Lerner in Schugurensky (2007)
<i>Obravnavani avtorji transformativno učenje identificirajo prek sprememb v:</i>		
temeljnem razmišljanju	pogledu na svet	znanju
občutenjih	razumevanju samega sebe	vrednotah in stališčih
delovanju	epistemologiji	sposobnostih
kritičnem mišljenju	ontologiji	praksah
dojemanju sveta	vedenju oz. obnašanju	
	zmožnostih	

Lerner in Schugurensky (2007), katerih štiri kategorije sva postavili ob bok preostalim »meritvam« transformativnega učenja, v svoji študiji sicer obravnavata predvsem priložnostno učenje in tiho znanje, ki se ga pogosto niti ne zavedamo. Schugurensky (2002; 2006a) pa zlasti na primeru PP v Portu Alegre in iz metodoloških opazanj s terena poudarja tudi transformativni potencial učenja, ki je relevanten tako za pedagogiko kot tudi za politiko, torej z vidika »dvosmerne pedagogike« (Santos, 2005: 362) ali že omenjenega »politično-pedagoškega procesa« in samotransformacije (Schugurensky, 2002: 14). Da bi torej prišla do ugotovitve, ali je do sprememb sploh prišlo in na katerih področjih so nastopile, sta Lerner in Schugurensky za proučevanje PP izoblikovala 55 kazalnikov oz. vodnikov, na podlagi katerih sta analizirala interpretacije udeležencev participativnih demokratičnih

praks. S tako zastavljeno kvalitativno raziskavo sta dokazala, da je proces participativne demokracije sam po sebi pomembna učna izkušnja za različna področja življenja, da pa kot tak ni pomemben le za identifikacijo novih znanj, ki jih pridobijo udeležinke in udeleženci tovrstnih procesov, temveč zaradi samega »načina«, kako so se udeleženci teh procesov nečesa naučili, ter tudi širših družbenih sprememb, ki so jih v samem procesu proizvedli.

Kot izhodišče najinega proučevanja v Mariboru sva vzeli obsežne in raznovrstne raziskave Schugurenskega (2002; 2004; 2006a; 2006b; 2013) in njihove metodološke implikacije, kar nama omogoča primerjalno analizo. Instrument, ki je predstavljen v naslednjem razdelku, sva izbrali tudi na podlagi spoznanja, da so se doslej zlasti na Univerzi v Torontu (Ontario Institute for Studies in Education), kjer sta delovala tudi Lerner in Schugurensky, ukvarjali s sistematičnimi raziskavami o vidikih učenja pri ustvarjanju PP ali drugih podobnih posvetovalnih praks (Lerner in Schugurensky, 2007; Schugurensky, 2002; 2006a).⁵

Kratka metodološka pojasnila

V študiji primera iz Rosaria je šlo za obsežno etnografsko raziskovanje, ki je vključevalo 40 poglobljenih intervjujev in opazovanje z udeležbo (12 skupščin), kar so raziskovalci dopolnili s 55 indikatorji. Tudi v Mariboru je bilo izvedeno obsežno kvalitativno raziskovanje: militantno raziskovanje, ki je vključevalo sodelovanje na skupščinah prve tri mesece; pasivno opazovanje procesa od začetka do danes; fokusno skupino; konec leta 2015 in v začetku leta 2016 pa je bilo izvedenih še 12 polstrukturiranih intervjujev, ki jih je dopolnjevalo 70 kazalnikov.⁶ Študija primera iz Maribora je raziskovala dve med seboj povezani skupini aktivnih meščank in meščanov: iniciatorje PP ali t. i. moderatorje, ki so delali pod okriljem Iniciative mestni zbor (IMZ), in člane skupščin v samoorganiziranih četrtinskih skupnostih (SČS) in samoorganiziranih krajevnih skupnostih (SKS) ter zajela delo več kot polovice vseh aktivnih četrtinskih in krajevnih skupnosti v Mariboru.⁷

⁵ Opozoriti je treba, da ni vsako učenje nujno samo ali zgolj transformativno, temveč lahko združuje in se prepleta z različnimi oblikami učenja, kar dokazujejo številni primeri, tudi mariborski in rosarijski, kjer se je transformativno učenje (Mezirow, 1997; Illeris, 2014; Dirx, 1998) dopolnjevalo s priložnostnim, zlasti situacijskim in socialnim učenjem (Wenger, 1998; Lave, 1991), skupnostnim učenjem (Longo, 2007; Thompson, 2002), medgeneracijskim učenjem (Schmidt-Herta, Jelenc Krašovec in Formosa, 2014) idr. Nekatere od teh vidikov sva podrobneje že obravnavali (glej Jelenc Krašovec in Gregorčič, 2017; Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017).

⁶ Natančneje sva metodologijo in analizo študije primera v Mariboru že popisali (Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017).

⁷ IMZ je sestavljalo okrog 30 moderatorjev, starih od 23 do 40 let, zlasti študentov, aktivistov, medtem ko so med člani SČS in SKS prevladovali upokojenci oziroma starejši, stari od 55 do 83 let. Glavni del najine študije primera je zajel 12 polstrukturiranih intervjujev s šestimi moderatorji IMZ in s šestimi člani SČS oz. SKS. Med intervjuvanci je bilo šest moških in šest žensk; šest jih je bilo upokojenih, štirje so bili zaposleni, eden je bil študent in eden brezposeln.

Za analizo sprememb, ki so jih aktivni meščani in meščanke dosegli v procesu PP, pa sva uporabili instrument, ki ga je zasnoval Shugurensky (2002; 2006a) in po katerem so spremembe v učnih dosežkih razvrščene v štiri kategorije, predstavljene v tabeli 1: a) znanje, b) vrednote in stališča, c) spretnosti ter d) prakse (ali krajše ZVSP – glede na začetnice vseh štirih kategorij). Intervjuvanci v Mariboru so ob koncu intervjuja za vsakega od predlaganih kazalnikov ZVPS ocenili spremembo (izboljšanje ali poslabšanje) po petstopenjski Likertovi lestvici, pri čemer so za izboljšanje znanja lahko izbrali 4 (bolje) ali 5 (veliko bolje); če pa je bila sprememba negativna, so lahko izbrali 2 (slabše) ali 1 (veliko slabše). Vrednost 3 je pomenila izhodiščno oceno oziroma vrednost posameznega kazalnika pred sodelovanjem v PP. V Rosariu so bili kazalniki ocenjevani na petstopenjski Likertovi lestvici, kjer je 1 pomenila najmanjšo, 5 pa največjo spremembo. Mariborska študija se od študije v Rosariu razlikuje še v nekaterih drugih vidikih.⁸

Analiza transformativnih učinkov PP v naslednjem razdelku se nanaša pretežno na kazalnike, na podlagi katerih so intervjuvanci ob koncu intervjuja evalvirali svoje spremembe glede na že omenjena ZVPS področja. Hkrati obravnava vključuje tudi nekatere interpretacije in razmišljanja, ki so jih udeleženci delili z nama med raziskavo in neposredno odražajo transformativnost učnega procesa. Čeprav sama vrednost sprememb glede na področja ZVSP med Mariborom in Rosariom, navedena v tabelah 3, 4, 5 in 6, ni neposredno primerljiva, pa je relevantno analizirati rangiranje in vsebino sprememb, ki pokažeta na tipologijo in obseg spremembe: torej katere spremembe (če sploh) so se zgodile, katera področja sprememb so bila zaobjeta in katere učne prakse so intervjuvanci v posameznem mestu ocenili za najpomembnejše oz. največje. Glede na število, področje in obseg sprememb pa sva ocenili tudi, ali so intervjuvanci prisostvovali transformativnemu učenju, kako se je to odrazilo v njihovi samotransformaciji ter tudi ali so njihova nova znanja, spretnosti, vrednote in prakse resonirali v širše transformativne družbene prakse. Metodološke implikacije primerjalne študije so za lažje branje rezultatov in vsebine analize zapisane v sprotih opombah.

⁸ Intervjuvanci v Rosariu so kazalnike ocenjevali dvakrat (s prvim ocenjevanjem so ovrednotili svoje znanje pred vstopom v prakso PP, medtem ko so z drugo oceno ovrednotili na novo pridobljeno znanje v PP). Prav tako so bili intervjuvanci v Rosariu v angažirane skupnostne prakse vključeni daljši čas (desetletje ali celo dve), kazalniki pa so bili prilagojeni raziskovalnemu terenu, ki se pomembno razlikuje od slovenskega, za katerega sva izbranim kazalnikom dodali vrsto novih, ki so se nama zdeli relevantni. Spremembe glede na področja ZVPS v Mariboru in Rosariu, ki so navedene v tabelah v naslednjem razdelku, kažejo povprečno rast vrednosti za vsak kazalnik, ne pa tudi kakovosti spremembe. To pomeni, da je lahko neki intervjuvanec v okviru aktivnosti v PP znatno izboljšal svoje predhodno znanje z določenega področja, medtem ko je drugi intervjuvanec šele razvil ali usvojil povsem nova ali pa specifična znanja. Vrednosti odražajo zgolj intervjuvančeve ocene oziroma njegovo doživljanje sprememb in ne objektivnih dejstev. Da bi se pri interpretaciji rezultatov lahko ognili vsem omenjenim omejitvam, sva uporabili še štiri druge raziskovalne metode, pri katerih sva se osredinili na osebne zgodbe in učne situacije ter spremembe, ki so jih intervjuvanci ubesedili med pripovedovanjem.

Primerjalna študija transformativnih potencialov v Mariboru in Rosariu

Še preden natančneje predstaviva rezultate transformativnih učinkov PP, želiva poudariti, da so se v Mariboru potrdili podobni rezultati, kot so jih pokazale že študije v Rosariu, pa tudi v Portu Alegru, Montevideu, Torontu in drugih mestih s PP (Lerner in Schugurensky, 2007; Schugurensky, 2013; in dr.). In sicer, intervjuvanci so pri vzpostavljanju PP okrepili instrumentalno in tehnično znanje o soupravljanju, politiki in državljanstvu, razvili analitične, vodstvene in posvetovalne sposobnosti, poglobili skrb za skupnost ter samo razumevanje skupnosti in skupnega, poglobili toleranco in spoštovanje do zatiranih in marginaliziranih, in ne nazadnje, kar je še najpomembnejše, da so nova razumevanja, spoznanja, sposobnosti, stališča in dispozicije tudi uspešno prenašali v nove družbene prakse, razmerja, kontekste in delovanja (Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017; Schugurensky, 2013).

Pravzaprav je bil glavni razlog, da sva se študije primera PP v Mariboru sploh lotili, prav v tem, da je bilo že ob laičnem spremljanju samoorganiziranega demokratičnega procesa brez kvalitativnih raziskovalnih pristopov mogoče prepoznati, da so udeleženci participativnih demokratičnih praks izpostavljeni širokemu procesu samotransformacije in tudi družbene transformacije. To se ni kazalo le v izboljšanju določenih znanj (denimo jezikovnega izražanja, strukturiranja sporočil v elektronskih konverzacijah ipd.) in spretnosti posameznikov, ki so se začeli javno izpostavljati, nastopati, pisati javna pisma, organizirati javne posvete, sklicevati proteste in demonstracije, temveč tudi v močni in trajni politični pojavnosti, v pritiskih, ki so jih začeli izvajati kot neformalna skupnost nad mestnimi oblastmi, javnimi podjetji in drugimi institucijami, vključno z mediji; in sicer na celi vrsti področij, kar je, podobno kot v času mariborskih vstaj konec leta 2012, resoniralo tudi v drugih slovenskih mestih.

V Rosariu se je med vsemi 55 kazalniki največja sprememba zgodila na področju znanja, in sicer s kazalnikom »pozna ljudi iz drugih skupnosti in organizacij«. Tudi sicer so bili nekateri kazalniki sprememb v znanju visoko rangirani, odražali pa so zlasti novo poznavanje delovanja mestne uprave in poznavanje lokalnih skupnosti oz. sosesk. Rezultati odražajo novo tehnokratsko-birokratsko kulturo (Santos, 2005), ki jo je ustvarila dolgotrajna in intenzivna dvosmerna pedagoška praksa med samoorganiziranimi meščankami in meščani ter nevladnimi organizacijami na eni strani ter med političnim esteblišmentom mesta na drugi, kar se je odrazilo tudi v pozitivnem zaupanju v lokalne politike, medtem ko se dvosmerni pedagoški proces po petih letih posvetovalnih praks v Mariboru še ni vzpostavil in se je zacementiranost tehnokratsko-birokratske kulture, zaradi katere je konec leta 2012 prišlo do vstaj, le še utrjevala.⁹

⁹ Analiza vzrokov in temeljnih težav, ki preprečujejo sodelovanje meščank in meščanov z občinskimi institucijami, je dostopna v mesečnem glasilu IMZ *Četrtnika*, v katerem objavljajo kritične refleksije s skupščin SČS in SKS ter opise neuspešnih pogajanj, predvsem pa nemožnosti vzpostava

Tabela 2: Deset najvišje rangiranih kazalnikov ZVSP (≥ 1.5) glede na povprečno vrednost porasta spremembe

Rang	Maribor	Kateg. ZVSP	Rosario	Kateg. ZVSP
1	Znanje o vodenju, delovanju in obveznostih javnih podjetij	Z	Pozna ljudi iz drugih skupnosti in organizacij	Z
2	Razumevanje potreb lastne skupnosti ali skupin	Z	Sposobnost monitoringa in sledenja upravljanju mestnih oblasti	S
3	Razumevanje potreb drugih skupnosti ali skupin	Z	Poznavanje mestnih politik in lokalne samouprave	Z
4	Znanje, ki je potrebno za ustvarjanje konstruktivne razprave in iskanje konsenza	Z	Razumevanje potreb drugih skupnosti ali skupin	Z
5	Znanje, potrebno za »aktivno« poslušanje na skupščinah	Z	Meni, da je participacija državljanov na lokalni ravni pomembna	V
6	Sposobnost skupinskega odločanja	S	Sposobnost navezati stik z vladnimi institucijami in njihovimi uslužbenci	S
7	Sposobnost timskega dela in sodelovanja	S	Sledenje in izvajanje monitoringa nad porabo javnih sredstev	P
8	Danes bolj ceni državljansko participacijo kot pred tem	V	Sledenje in izvajanje monitoringa nad delom javnih uslužbencev	P
9	Občutek, da si slišan	V	Poznavanje kriterijev in mehanizmov za razporejanje javnih sredstev	Z
10	Sposobnost ugotavljanja prioritet in rangiranja zahtev	S	Meni, da ima potencial za participacijo pri vodenju mestne občine	V

Vir: Maribor: Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017; Rosario: Lerner in Schugurensky, 2007.

vitve dialoga z Mestno občino Maribor. Vse Četrtnike so dostopne na: <http://www.imz-maribor.org/Cetrtnika.html> (25. januar 2018).

Kot je razvidno iz tabele 2, so se spremembe v Mariboru v nasprotju z Rosariom bistveno bolj odrazile na področju znanja, kar kažejo kazalniki na prvih petih mesitih, medtem ko se je pri Rosariu pokazala bolj uravnotežena sprememba glede na vsa področja raziskovanja, vključno s prakso, ki v Mariboru ni bila identificirana med najbolj izstopajočimi spremembami. Razlike v rezultatih se ne kažejo le zato, ker je PP v Rosariu tekel kot dolgotrajnejša in ustaljena politična praksa skupnosti, temveč tudi zato, ker so se procesi družbeno-političnega upravljanja v Mariboru razlikovali od Rosaria tako po vsebini kot tudi po nekaterih drugih vidikih (zgodovinski kontekst, lastninski in upravni kontekst itn.), kar je razvidno tudi iz tabele 3. Namreč, mariborski intervjuvanci so med znanji, pridobljenimi na novo ali poglobljenimi, daleč najbolj poudarjali »znanje o vrednotenju, delovanju in obveznostih javnih podjetij«, »razumevanje potreb lastne skupnosti in drugih skupnosti«, »znanje, ki je potrebno za ustvarjanje konstruktivne diskusije in za iskanje konsenza« ter »znanje, potrebno za 'aktivno' poslušanje na skupščinah«.

Predstavitev rezultatov najine raziskave je aktivne meščanke in meščane presenetila, saj so pričakovali, da bodo bistveno više ocenjeni kazalniki poznavanja lokalne samouprave in politik mesta, področij torej, na katerih so dejansko največ delali in jim namenili največ časa. Taka interpretacija bi bila tudi najbolj smotrna, saj so med drugim v okviru svojih delovnih skupin pripravili predlog spremembe zakona o lokalni samoupravi ter se o njem usklajevali na nacionalni ravni. Ta vidik je bil torej bistveno bolj izpostavljen v Rosariu, kot tudi dva kazalnika, ki v Mariboru nista bila merjena, in sicer poznavanje izvoljenih politikov ter poznavanje ljudi iz drugih skupnosti in organizacij.¹⁰ Vendarle pa nas rezultati napeljujejo k ugotovitvi, da so se učinki participacije meščank in meščanov v Mariboru bolj kazali v obliki samotransformacije, saj se politično-pedagoški proces v nasprotju z Rosariom ni vzpostavil kljub velikim prizadevanjem zlasti IMZ in posameznih delovnih skupin, ki so se oblikovale v okviru SČS in SKS ali celo med različnimi SČS in SKS. S samim procesom demokratične participacije so aktivni meščani in meščanke ustvarili stvarne možnosti za samotransformacijo, vzpostavili in demokratizirali so svoje lastne skupnosti, ne pa tudi mestnih institucij, saj jim ni uspelo vzpostaviti trajnejšega pedagoško-političnega procesa (Schugurensky, 2002), ki bi prevladujočo in zakoreninjeno »tehnobirokratsko kulturo« nadomestil z »institucionaliziranimi oblikami sodelovanja in konflikta« (Santos, 2005).

¹⁰ Za prvi kazalnik se je pokazalo, da bi ga bilo vredno meriti tudi v Mariboru, saj so ga številni intervjuvanci sami poudarili v prvem delu intervjuja, vendar se ti niso nanašali na župana ali višje predstavnike mestnih oblasti, temveč zlasti na vodje sektorjev in mestnih služb. Kazalnik sva izpustili zaradi specifične lokalne in tudi splošne slovenske situacije, da je v tako majhni državi težko ne poznati ali celo osebno kdaj sodelovati s politikami in izpostavljenimi političnimi figurami, ki se predvsem v lokalnih politikah gibljejo že 20 ali 30 let. Drugi kazalnik pa sva izpustili, saj sva predvidevali, da se podvaja s številnimi kazalniki, vezanimi na potrebe skupnosti, ki sva jih sicer predložili v Mariboru, a niso neposredno primerljivi z Rosariem.

Tabela 3: Transformativno učenje in novo znanje

Kazalniki znanja (povprečna vrednost rasti spremembe)	Maribor	Rosario
Znanje o vodenju, delovanju in obveznostih javnih podjetij	1.7	*
Razumevanje potreb drugih skupnosti ali skupin	1.6	1.7
Razumevanje potreb lastne skupnosti ali skupin	1.6	1.4
Znanje, potrebno za ustvarjanje konstruktivne razprave in za iskanje konsenza	1.5	*
Znanje za »aktivno« poslušanje na skupščinah	1.5	*
Pozna ljudi iz drugih skupnosti in organizacij	*	1.9
Poznavanje kriterijev in mehanizmov za razporejanje javnih sredstev	1.2	1.5
Osebnostno pozna izvoljene politike	*	1.4
Poznavanje mestnih politik in lokalne samouprave	1.0	1.7
Poznavanje državljskih pravic in dolžnosti	0.8	0.9

* Kazalniki, ki niso bili enako opredeljeni v obeh državah in zato niso primerljivi.

Vir: Maribor: Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017; Rosario: Lerner in Schugurenky, 2007.

Najvišje uvrščeni kazalnik »znanje o vodenju, delovanju in obveznostih javnih podjetij« pa je za Maribor in na splošno za Slovenijo, kjer še deluje cela vrsta javnih podjetij, zelo relevanten, kajti ta podjetja so odgovorna za zagotavljanje kakovostnih storitev, začenši z vodo in osnovnimi življenjskimi dobrinami oz. storitvami. Na tovrstne tematike se je v Mariboru znotraj SČS in SKS organizirala posebna delovna skupina, ki je prerasla v Samoorganizirani svet za varstvo uporabnikov javnih dobrin – civilni nadzor (SSVUJD).¹¹ Verjetno je prav recipročen proces samoorganiziranja in samoučenja, ki so ga meščanke in meščani razvili v obliko nove neformalne institucije, pripeljal do rezultatov, saj se je pokazalo, da so se intervjuvanci močno identificirali tako s kolektivnimi pobudami, kot tudi s predstavniki, ki so jih za posamezne naloge določili v okviru SČS in SKS. Zaradi poglobljenih znanj o delovanju Mestne občine Maribor (MOM) so intervjuvanci poglobili kritično zavest ter poudarjali, da so izgubili »zadreg« ali »strahospoštovanje do odločevalcev v MOM«, saj so ob natančni proučitvi posameznih področij in problemov hitro prepoznali neznanje, nesposobnosti in manipulativnost uradnikov na MOM.

Kot so pokazale izjave intervjuvancev in njihove ocene kazalnikov tako v Mariboru kot v Rosariu, je sodelovanje v posvetovalnih praksah PP močno vplivalo na njihove vrednote in stališča (tabela 4), medtem ko je v Rosariu bolj izstopala kolektivna transformacija skupnosti, pa je bila v Mariboru močno poudarjena

¹¹ Ta je postal izjemno močan in prepoznaven igralec nadzora in opozarjanja na kršitve mestnih oblasti, zaradi česar se je moral predstavnik SSVUJD tudi zagovarjati na sodišču, kjer pa je bila tožba proti njemu leta 2017 zavržena.

samotransformacija (je pa treba poudariti, da je bila ta v Rosariu merjena z manj kazalniki kot v Mariboru). V Rosariu se je osebna transformacija, ki je intervjuvanci niso niti pričakovali niti načrtovali, najbolj odrazila v samozaupanju in povezanosti s sosedi in s skupnostjo, medtem ko so spremenjene vrednote in stališča v Mariboru zaobjemala osebno in družinsko življenje, lokalno skupnost ter širšo vpetost v mesto in prek njega, kar pokažejo tudi interpretacije intervjuvancev iz prvega dela intervjuja. Spoznanje, »kakšno moč imamo ljudje, če se povežemo in sodelujemo«, je bilo večkrat poudarjeno in osvetljeno z različnih vidikov, intervjuvanci so govorili o nehierarhičnosti in egalitarnosti, pa tudi o »strateškem razmišljanju«, »večji fokusiranosti na problem«, »naboru taktik za doseg cilja«, bilo je tudi nekaj osebnih refleksij, npr. »zdaj sem srečnejša kot prej«, »v IMZ sem prišla

Tabela 4: Transformacija prek spremembe vrednot in stališč

Kazalniki vrednot in stališč (povprečna vrednost rasti spremembe)	Maribor	Rosario
Danes bolj ceni državljansko participacijo kot pred tem	1.5	*
Občutek, da si slišan	1.5	*
Sprejeti in tolerirati konflikt	1.3	0.7
Podvojil število prijateljev	1.3	*
Skrb za reševanje težav v mestu	1.3	1.3
Zaupanje v zmožnost vplivanja na politične odločitve	1.3	1.2
Toleranca in spoštovanje drugih	1.1	0.7
Zdaj srečnejši kot pred tem	1.1	*
Zdaj bolj zaskrbljen nad problemi v svoji skupnosti	1.0	1.2
Več spoštovanja do določenih ljudi ali družbenih skupin kot pred tem (begunci, migranti, Romi, LGTBQ idr. marginalizirane skupine)	1.0	*
Zanimanje za participacijo v skupnosti	0.9	1.0
Samozaupanje	0.9	0.9
Se čuti povezan s sosedi	0.8	1.0
Občutek odgovornosti za ohranjanje mesta	0.6	0.9
Meni, da je participacija državljanov na lokalni ravni pomembna	*	1.7
Meni, da ima potencial za participacijo pri vodenju mestne občine	*	1.5
Spoštuje čas, ki ga zahteva participativni proces	*	1.1
Se počuti povezan s skupnostjo	*	1.0

* Kazalniki, ki niso bili enako opredeljeni v obeh državah in zato niso primerljivi.

Vir: Maribor: Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017; Rosario: Lerner in Schugurensky, 2007.

do spoznanja, da lahko nekaj spremenim«. Transformativni učinki so bili izraženi tudi s formulacijami o »novem pripadanju«, »umeščenosti v družbene sredine« in »novih prijateljstvih«, torej o moči socialnega kapitala, ki so ga udeleženci SČS in SKS stkali prek novih poznanstev, druženj in srečevanj; in ne nazadnje tudi prek »nove družine«, kot so poimenovali svoje okolje pri IMZ.

Schugurenky je proces povezovanja, ki ga je vzpostavil PP v Rosariu, Montevideu in Portu Alegre, poimenoval povezujoči socialni kapital (*bonding social capital*) (Schugurenky, 2013: 168), v obravnavanih mestih pa je prepoznal tudi premostitveni socialni kapital (*bridging social capital*) (ibid.), s katerim meri predvsem na to, da so začeli sodelovati ljudje z zelo različnimi življenjskimi zgodovinami, pri čemer misli predvsem na neenakost v dohodku in pripadanju skupnosti (premoščanje razlik med prebivalci revnih naselij in elitnih sosesk). Ker je neenakost v Mariboru tako v smislu prisotnosti revščine kot družbene neenakosti in neenakosti sosesk vendarle veliko manjša kot v mestih Latinske Amerike, se je premostitveni socialni kapital morda še najbolj odrazil v medgeneracijskem sodelovanju in vzajemnosti. Starejši odrasli so samotransformativnost pri sodelovanju v demokratičnih praksah izrazili kot »pomlajevanje«, za katero so zaslužni mlajši angažirani člani, kar so izrazili z izjavami: »Spet sem živ«, »Spet sem agilen.« Mlajši pa so poudarjali podporo in naklonjenost starejših, prvič so, po njihovih besedah, začutili »zavetje«, krog ljudi, na katere se lahko »oprejo« ipd. (Jelenc Krašovec in Gregorčič, 2017). Za obe starostni skupini je bila to edinstvena izkušnja, ki je prej v drugih praksah in pri drugih aktivnostih niso bili deležni v taki meri kot v okviru PP. Podobno kot v Rosariu so tudi intervjuvanci v Mariboru močno poudarjali vzajemnost, kolektivnost, skupnost oz. povezujoči socialni kapital, ne nazadnje pa tudi lastno transformacijo glede razumevanja dela: »Končno delam nekaj koristnega«, »Iz IMZ sem si naredil zaposlitev«, »Končno skušam nekaj narediti iz sebe«.

V Rosariu so intervjuvanci najbolj poudarjali spremembe v zvezi s soupravljanjem mesta: torej pomenom in razumevanjem participacije na lokalni ravni in potencialom za participacijo pri vodenju mestne občine. Izostrili so skrb za svoje mesto in probleme v skupnosti ter spoznali, da lahko vplivajo na politične odločitve. V Rosariu sicer niso bili merjeni kazalniki, ki bi odražali povečanje tolerance in spoštovanja do marginaliziranih in izključenih družbenih skupin, kar se je pri Mariboru odrazilo skozi več interpretacij in kazalnikov. Aktivni v IMZ, SČS in SKS so poudarjali nova spoznanja o Romih, migrantih in drugih marginaliziranih skupinah ter opisovali cel niz akcij in delovanj, prek katerih so se zlasti v IMZ lotevali dolgoletnih lokalnih problematik, s katerimi se prej zaradi neorganiziranosti in nepovezanosti niso znali soočiti. Tako so se s kolektivnimi akcijami odzvali v primeru migracijskega koridorja, ki je leta 2015 pretežno potekal po železniškem prometu iz Ljubljane proti Gradcu; istega leta so se angažirali tudi ob referendumu o noveli Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, čeprav si nikdar prej niso politično prizadevali glede teh vprašanj; zoperstavili so se tudi pobudam, katerih namen je bil onemogočiti prvo romsko gostilno v mestu leta 2013, ipd. V Mariboru

se je podobno kot v Rosariu in Portu Alegre pokazalo, da so začeli skupne dobrine in potrebe najbolj marginaliziranih družbenih skupin postavljati pred partikularne individualne interese, da so prek samoorganiziranja svojih lokalnih skupnosti začeli boj za priznanje, družbeno pravičnost, solidarnost ter za posamezno in skupno blaginjo, kar številni raziskovalci transformativnega učenja postavljajo na prva mesta zaznanih sprememb oz. učinkov transformativnega učenja (Hoggan, 2016; Lerner in Schugurensky, 2007; 2013; Curry-Stevens, 2007).

Tabela 5: Spremembe na področju spretnosti

Kazalniki spretnosti (povprečna vrednost rasti spremembe)	Maribor	Rosario
Sposobnost ugotavljanja prioritet in rangiranja zahtev	1.5	1.4
Sposobnost timskega dela in sodelovanja	1.5	0.8
Sposobnost skupinskega odločanja	1.5	1.1
Sposobnost doseganja konsenza	1.4	*
Sposobnost razreševanja konfliktov	1.4	0.8
Sposobnost pozornega poslušanja drugih	1.4	0.7
Sposobnost medgeneracijske izmenjave	1.3	*
Sposobnost javnega nastopanja	1.3	1.0
Sposobnost argumentiranja, postavljanja trditev in prepričevanja	1.3	0.9
Sposobnost pogajanja in graditve zavezništev	1.1	1.1
Sposobnost monitoringa in sledenja upravljanju mestnih oblasti	1.1	1.9
Sposobnost navezati stik z vladnimi institucijami in njihovimi uslužbenci	1.1	1.6
Sposobnost povezovanja s sosedi (socialne veščine)	1.0	0.9
Sposobnost razumevanja in interpretacije uradnih dokumentov	0.9	1.0
Sposobnost pisanja in zagovarjanja predlogov in projektov	0.9	1.2
Sposobnost načrtovanja in organiziranja sestankov (zborov)	0.7	0.9

* Kazalniki, ki niso bili enako opredeljeni v obeh državah in zato niso primerljivi.

Vir: Maribor: Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017; Rosario: Lerner in Schugurensky, 2007.

Sposobnosti skupinskega odločanja in timskega dela ter sodelovanja so spremembe spretnosti, ki so prišle poleg že poudarjenega medgeneracijskega sodelovanja, pa tudi iskanja konsenza, »pozornega poslušanja« in analitičnih spretnosti, bolj do izraza v Mariboru. Intervjuvanci so razvili tudi sposobnost oblikovanja predlogov in njihovega zagovarjanja, sposobnost interpretiranja uradnih doku-

mentov in iskanja relevantnih informacij ter nekatere druge socialne veščine in vodstvene sposobnosti. V Rosariu sta bili najbolj izraziti spremembi sposobnost monitoringa in sledenja upravljanju mestnih oblasti ter sposobnost navezovanja stikov z vladnimi institucijami in njihovimi uslužbenci – oba kazalnika sta bila visoko uvrščena (>1) tudi pri Mariboru. Že študije Schugurenškega so pokazale, da je ena najpogosteje pridobljenih novih spretnosti sposobnost ugotavljanja prioritet in rangiranja zahtev. Tudi v Mariboru so poleg članov IMZ začeli rangirati zahteve in iskati prioritete tudi drugi pripadniki skupnosti; meščani četrtna skupnosti Radvanje so denimo za PP leta 2015 oddali kar 78 predlogov projektov.

Tabela 6: Transformativne prakse

Kazalniki praks (povprečna vrednost rasti spremembe)	Maribor	Rosario
Pisanje javnih pisem, peticij, argumentiranje problemov za medije itn.	1.4	*
Predlagati ideje/rešitve za probleme v skupnosti	1.4	1.1
Okrepil medgeneracijsko sodelovanje	1.3	*
Pogovarjati se s sosedi o problemih v soseski	1.0	1.2
Podaja predloge in ideje za reševanje skupnostnih problemov	1.0	1.3
Sledenje in izvajanje monitoringa nad porabo javnih sredstev	0.9	1.6
Sledenje in izvajanje monitoringa nad delom javnih uslužbencev	0.9	1.6
Udeležba na skupnostnih sestankih	0.9	1.3
Aktivno sodeluje na zborih	0.9	1.2
Govoriti z mestnimi uslužbenci in izvoljenimi predstavniki občine	0.9	1.2
Išče informacije za reševanje perečih družbenih in političnih problemov v skupnosti	0.9	1.0
Organiziranje protestov, delovnih akcij, direktnih akcij itn.	0.7	*
Pomaga mestu, da ostaja čisto in urejeno	*	0.6
Se udeležuje volitev	*	0.3
Voli na občinskih volitvah	*	0.1
Voli na nacionalnih volitvah	*	0.0

* Kazalniki, ki niso bili enako opredeljeni v obeh državah in zato niso primerljivi.

Vir: Maribor: Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017; Rosario: Lerner in Schugurensky, 2007.

Čeprav je bila praksa med vsemi kategorijami ZVSP najmanjkrat omenjena področje spremembe v Mariboru in je bila v primerjavi z drugimi področji tudi nižje ovrednotena, pa sva med raziskovanjem ugotovili, da so se udeleženci skupščin najpogosteje odločali prav za neposredne in druge vzajemne akcije, kot so deni-

mo pisanje javnih pisem, peticij, razgrnitev problemov na tiskovnih konferencah, predlaganje idej in rešitev, krepitev medgeneracijskega sodelovanja, pogovarjanje s sosedi o problemih v soseski, izvajanje monitoringa nad delom javnih uslužbenecv in sledenje porabi javnih sredstev, organiziranje protestov, delovnih akcij itn. V manj kot treh mesecih jim je uspelo »prisiliti« MOM, da se je vpisala med TIPP osvobojeno cono (torej proti čezatlantskemu trgovinskemu in naložbenemu partnerstvu, ki naj bi bil sklenjen med EU in ZDA), s čimer so pokazali tudi celovitejše gledanje na globalno politiko, enega od kazalcev, ki ga Hoggan (2016) prišteva med indikatorje transformativnega učenja. Podobno je tudi večina intervjuvancev v Rosariu, Montevideu in Portu Alegre poudarila, da danes počnejo stvari, ki jih nikdar prej v življenju niso počeli (Schugurensky, 2013: 171), in da so od kulture protestiranja prešli v kulturo predlogov, rešitev in delovanj (ibid.: 172). Ker tovrstne libertarne horizontalne prakse že same po sebi zbujajo dvom o zakoreninjenih stališčih in navadah ter odpirajo nove možnosti participacije in delovanja, so kot take pomembna prizorišča kritičnega učenja oziroma krepitev kritične zavesti, kot je to poimenoval Freire (*conscientização*) ali kot to poudarjajo proučevalci transformativnega učenja (O'Sullivan, Morrel in O'Connor, 2002; Hoggan, 2016; Mezirow in dr., 2000), saj ponujajo številne možnosti, vse od manj avtoritarnega in izključujočega obnašanja pa do učenja dejavne državljskosti in, če oblasti ne dopustijo drugih demokratičnih poti, tudi nepokorščine.

Naj ob koncu primerjalne študije opozoriva še na nekatere pasti participatornih demokratičnih procesov, ki niso vedno in sami po sebi samo dobri in pozitivni. Intervjuvanci v Mariboru so negativne učinke svojih prizadevanj občutili zelo osebno, v pomanjkanju prostega časa, kar je omenilo kar deset od dvanajstih intervjuvancev.¹² Zavedali so se, da dolgoročno takega tempa družbene angažiranosti ne bodo zdržali, četudi se danes kaže, da proces že šesto leto izvaja bolj ali manj enaka skupina ljudi in da sta se intenzivnost in pogostnost njihovega javnega nastopanja in političnega delovanja še poglobili. Skoraj vsi intervjuvanci so poudarili potrebo po dodatnem delu z novimi moderatorji in člani IMZ, po intenzivnejših izobraževanjih za nove člane ter splošno potrebo po »poglobljeni aktivaciji meščank in meščanov v Mariboru«, s tem pa tudi večji participaciji na SČS in SKS. Poudarjeni so bili še različni drugi vidiki, denimo negativne izkušnje z novinarji, ki vedno znova narobe predstavljajo in interpretirajo njihove javne pozive in akcije. Med zelenimi spremembami pa so poudarili zlasti potrebo po večji udeležbi tako v IMZ kot na skupščinah ter premislek o novih vizijah delovanja IMZ, SČS in SKS.

¹² Predvsem moderatorji IMZ so procesu participativne demokracije vsak teden namenili tudi več kot cel delovni dan, saj so imeli redna tedenska srečanja IMZ ter tri do štiri srečanja SČS ali SKS, na katerih so opravljali moderatorska, zapisnikarska idr. dela, sodelovali so tudi v številnih delovnih skupinah in pripravljali gradiva za zборе, pisali najave za medije, se usklajevali in pogajali z MOM za uvedbo PP v Radvanju, postavljali spletne strani, mesečno objavili vsaj eno *Četrtniko* ter pripravili radijsko oddajo za radio Marš, hkrati pa so po mestu delili letake, s katerimi so na samoorganizirane zборе privabljali nove udeležence.

Sklep: Implikacije za Maribor in druga mesta v Sloveniji

Primerjalna študija transformativnega učenja in širših družbenih transformacij, ki potekajo v procesu participativnih demokratičnih praks v Rosariu in Mariboru, je pokazala, da sicer pogosto nenačrtovano, prikrito, redko priznано in še redkeje ovrednoteno priložnostno učenje korenito vpliva na kakovost življenja in blaginjo vseh udeležencev samoorganiziranih skupnosti, hkrati pa resonira tudi v družbeno okolje. PP ni le tehnokratski in demokratični korektiv, ki pripomore k bolj transparentnemu, učinkovitemu, pravičnemu in demokratičnemu načinu upravljanja mest, kot se ga pogosto obravnava v političnih idr. družboslovnih razpravah, temveč ustvarja tudi privilegirane prostore učenja, srečevanja in sodelovanja (Schugurensky, 2002; 2004; 2006a; 2006b; 2010; 2013), kjer se poleg obravnavanja državljskih in političnih vidikov sprememb, kot so solidarnost, toleranca, odprtost, odgovornost in spoštovanje, razvijeta tudi socialni in kulturni kapital, s tem pa tudi sposobnost meščank in meščanov za soupravljanje mest in za vplivanje na politične odločitve (Cohen, Schugurensky in Wiek, 2015; Lerner in Schugurensky, 2007; Schugurensky, Mündel in Duguid, 2006).

Prav ta vidik, ki poudarja pedagoško in andragoško vrednost instituta PP – graditev avtonomne in učeče se skupnosti od spodaj navzgor –, je po najinem mnenju eden najpomembnejših učinkov na širšo lokalno skupnost, saj se je v Mariboru (Gregorčič in Jelenc Krašovec, 2016; 2017), Rosariu (Lerner in Schugurensky, 2007) in številnih drugih mestih v Latinski Ameriki pokazalo, da se vzporedno z učenjem pri ustvarjanju praks PP prebujata tudi dialog in kritična refleksija oz. *conscientização* (Freire, 2000[1972]; 2005[1983]). Učeči se v Mariboru in Rosariu so PP gradili na avtentičnih in realističnih potrebah in zahtevah znotraj svojih partikularnih kontekstov, zato njihovo znanje ni bilo inertno, dekontekstualizirano, vnaprej determinirano in odtujeno od skupnosti in njihovega lastnega življenja. Prav tako jim je prek delavnic horizontalne komunikacije, kritičnega opismenjevanja in demokratičnega moderiranja razprav v smeri skupnih sklepov in konsenzualnih zaključkov uspelo razviti svobodno in pravično soodločanje za vse, kar je daleč od sicer ustaljenih praks v političnih idr. institucionaliziranih kontekstih, kjer je veliko govoričenja, terapevtskih razprav, manipulacij in dominacije nekaterih oz. avtoritarnosti (Schugurensky, 2004). Dodaten prispevek sta bila nedvomno tudi povezujoči in premostitveni socialni kapital, ki so ju aktivne meščanke in meščani zgradili pri krepitvi kulturnega kapitala ter konkretne politične akcije in intervencije (politični kapital), ki so sledile iz zavez participatorok in paticipatorjev. Ne nazadnje se prednost Maribora pred drugimi slovenskimi in številnimi evropskimi mesti s PP kaže tudi v tem, da so eden zelo redkih primerov PP prakse v Evropi, ki se izvaja neposredno – *face-to-face*, kontinuirano – na rednih tedenskih skupščinah in ne zgolj enkrat na leto ali zgolj prek elektronskega glasovanja in komuniciranja, da ga aktivne in aktivni vodijo sami kot samoorganiziran proces

od spodaj navzgor in ne nasprotno. Vse to namreč kompleksen proces graditve skupnosti (s tem pa tudi priložnostnega učenja) za širšo družbeno transformacijo sploh omogoča. Take prakse so se v Evropi v zadnjih dveh desetletjih razvile samo v nekaterih španskih in portugalskih mestih, ki so se zgledovala po inovativnih primerih iz Latinske Amerike, medtem ko so v Evropi najbolj promovirana mesta s PP, kot denimo Pariz, Berlin, Rim, Reykjavik ipd., veliko več postorila glede tehnokratskih in tehnoloških kot pa demokratičnih, participativnih in pedagoških vidikov.

Četudi se kaže, da ostaja tehnobirokratska kultura MOM zacementirana in nepremagljiva ter obstoječe institucije nenaklonjene participaciji meščank in meščanov, da torej pedagoško-političen proces ni zaživel v taki meri, kot so se nadejali pobudniki PP, ter da so rezultati PP v Mariboru v primerjavi z drugimi slovenskimi mesti bistveno slabši ali pa vsaj neopogumljajoči, pa je IMZ skupaj s SČS in SKS vendarle dosegel nekaj, za kar se bodo morala vsa druga mesta v Sloveniji, četudi z bolj naklonjenimi župani in mestnimi uslužbenci, še korenito potruditi. Najprej, aktivne meščanke in meščani Maribora so v okviru dvosmerne pedagogike dosegli učenje demokracije prek njenega neposrednega ustvarjanja (*learning by doing*) ter skupnostno učenje prek lastnih neformalnih institucij, ki so jih vzpostavili, ne pa tudi učenja v družbenih institucijah in prek demokratizacije obstoječih institucij. Drugič, aktivnim meščankam in meščanom Maribora je demokratična participacija odprla možnosti za samotransformacijo, ki so jo doživeli zelo različno, govorili so, med drugim, o novi »družini« in »prijateljih«, »agilnosti«, »sreči«, »samozaupanju«, razvili so nov pogled na delo, lokalno okolje in participacijo. Maribor je v nasprotju z drugimi slovenskimi mesti stopil na neustavljivo pot osvobajanja v skupnost povezanih in zvezanih posameznikov, saj je brez vsakršne pomoči mestnih oblasti in javnih institucij ter kljub vsem oviram, ki so jih na poti (samo)transformativnega procesa postavljali MOM in drugi, uspel vzpostaviti »resnično« demokratične prostore, v katerih se ljudje smejo (so k temu celo spodbujeni in v tej smeri polnomočeni) učiti participativne demokracije, kjer jo smejo raziskovati, se o njej posvetovati in soodločati, z njo eksperimentirati in jo tudi transformirati. Prav zaradi vseh pedagoških vidikov, ki sva jih obravnavali v tem prispevku, je Maribor nenačrtovano in tako rekoč nehote vzpostavil neformalno mrežo izobraževalnih institucij, varne, avtonomne in svobodne prostore, kjer je vsakdo slišan, upoštevan in spodbujen k razreševanju širših družbenih problematik.

Ustvarjanje in negovanje avtentičnih, demokratičnih, učečih se skupnosti, katerih temeljni cilj je demokratizacija obstoječih demokracij, ne pa učenje ali druženje, je bilo v zadnjih desetletjih prepoznano in proučevano kot eden najbolj mogočih in poznanih poti izhoda iz kapitalizma. O tem nas učijo najbolj prodorna in samoživa protihegemonka gibanja globalnega Juga (Hall in dr., 2012; Foley, 1999; Vieta, 2014; Gregorčič, 2011; 2017; Hall, 2009; Schugurensky, 2013). Ne trdimo, da je to edina ali celo najboljša pot, zagotovo pa je, kot nas učijo aktivne in aktivni v Mariboru, ena daljnosežnih, avtonomnih in za zdaj tudi najbolj gotovih in prodornih poti v smeri širše družbene transformacije. Ali bodo IMZ, SČS in SKS na

tej zahtevni poti vztrajali, ali bodo dovolj odločni in konsistentni, ali bodo negovali vzpostavljene prostore učenja, svoje »skupno«, ki se navzven kaže kot največji prispevek transformativnega učenja, pa so vprašanja, ki zahtevajo novo analizo in razpravo. Ta naj se, kot bi pronicljivo rekel Santos (2014), zgodi v razširjeni sedanjosti. Demokratične prakse v Mariboru namreč ne stavijo na neko daljno prihodnost, ampak živijo in bijejo svoj boj za danes in jutri ter za tisto sedanjost, ki jo nameravajo živeti in soustvarjati.

Literatura

- ABERS, REBECA (1998): Learning Democratic Practice: Distributing Government Resources through Popular Participation in Porto Alegre, Brazil. V *Cities for Citizens*, M. Douglass in J. Friedmann (ur.), 47–49. Chichester in New York: Wiley.
- ABERS, REBECA (2000): *Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- BELENKY, MARY IN ANN STANTON (2000): Inequality, Development and Connected Knowing. V *Learning as Transformation: Critical Perspectives on the Theory in Progress*, J. Mezirow in dr. (ur.), 71–102. San Francisco: Jossey-Bass.
- BAIOCCCHI, GIANPAOLO (UR.) (2003): *Radicals in Power: The Workers' Party (PT) and Experiments in Urban Democracy in Brazil*. London: Zed Books.
- BAIOCCCHI, GIANPAOLO (2005): *Militants and Citizens: The Politics of Participatory Democracy in Porto Alegre*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- CABANNES, YVES (2004): Participatory Budgeting: A Significant Contribution to Participatory Democracy. *Environment and Urbanization* 16: 27–46.
- CAMMACK, PAUL (2004): What the World Bank Means by Poverty Reduction, and Why it Matters. *New Political Economy* 9(2): 233–262.
- COHEN, MATTHEW, DANIEL SCHUGURENSKY IN ARNIM WIEK (2015): Citizenship Education through Participatory Budgeting: The Case of Bioscience High School in Phoenix, Arizona. *Curriculum and Teaching* 30(2): 5–26.
- CURRY-STEVENS, ANN (2007): New Forms of Transformative Education: Pedagogy for the Privileged. *Journal of Transformative Education* 5(1): 33–58.
- DIRKX, JOHN M. (1998): Transformative Learning Theory in the Practice of Adult Education: An Overview. *PAACE Journal of Lifelong Learning* 7: 1–14.
- EVROPSKA UNIJA (2016): *Participatory Budgeting: An Innovative Approach*. Dostopno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573894/EPRS_BRI\(2016\)573894_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573894/EPRS_BRI(2016)573894_EN.pdf) (2. februar 2016).
- FOLEY, GRIFF (1999): *Learning in Social Action. A Contribution to Understanding Informal Education*. London: Zed Books.
- FREIRE, PAULO (2000[1972]): *Pedagogy of the Oppressed*. London, New York: The Continuum International Publishing Group Inc.

- FREIRE, PAULO (2005[1983]): *Education for Critical Consciousness*. London, New York: Continuum, The Continuum International Publishing Group Inc.
- GENT, MARION IN YVES SINTOMER (2005): *The Porto Alegre Experiment: Learning Lessons for Better Democracy*. London: Zed Books.
- GOLDING, BARRY (2011a): Older Men's Wellbeing through Community Participation in Australia. *International Journal of Men's Health* 10(1): 26–44.
- GOLDING, BARRY (2011b): Taking Charge at Any Age: Learning and Wellbeing by Older Men Through Community Organisations in Australia. *Adult Learner 2011: The Irish Journal of Adult and Community Education*: 26–40.
- GOLDING, BARRY, ROB MARK IN ANNETTE FOLEY (UR.) (2014): *Men Learning Through Life*. Leicester: NIACE.
- GOLDFRANK, BENJAMIN (2011): *Deepening Local Democracy in Latin America: Participation, Democratization, and the Left*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press.
- GRAHAM, SMITH (2009): *Democratic Innovations. Designing Institution for Citizen Participation*. UK: Cambridge University Press.
- GREGORČIČ, MARTA (2011): *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba /*cf.
- GREGORČIČ, MARTA (2017): Community Learning and Learning-by-Struggling in Solidarity Economics. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults* 8(2): 207–223.
- GREGORČIČ, MARTA IN SABINA JELENC KRAŠOVEC (2016): Družbene in učne prakse v procesih participativne demokracije: študija primera samoorganiziranih skupnosti v Mariboru v Sloveniji, kontekstualizirana prek e-participatornega proračuna v Rêykjaviku na Islandiji. *Sodobna pedagogika* 67(4): 82–97.
- GREGORČIČ, MARTA IN SABINA JELENC KRAŠOVEC (2017): Pedagogical Dimensions of Participatory Democracy: Learning through Self-organized Communities and Participatory Budgeting in Maribor. V *Adult Education and Lifelong Learning in Southeastern Europe*, G. A. Koulaouzides in K. Popović (ur.), 27–39. Rotterdam/Boston/Taipei: Sense Publishers.
- HABERMAS, JÜRGEN (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1 und Band 2*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- HABERMAS, JÜRGEN (1984): *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- HALL, BUD (2009): A River of Life: Learning and Environmental Social Movements. *Interface: A Journal for and about Social Movements* 1(1): 46–78.
- HALL, BUD, DARLENE E. CLOVER, JIM CROWTHER IN EURIG SCANDRETT (2012): *Learning and Education for a Better World: The Role of Social Movements*. Rotterdam: Sense Publishers.
- HOGGAN, CHAD (2016): A Typology of Transformation: Reviewing the Transformative Learning Literature. *Studies in the Education of Adults* 48(1): 65–82.
- ILLERIS, KNUD (2014): *Transformative Learning and Identity*. London, New York: Routledge.
- JACKSON, JEFFREY T. (2005): *The Globalizers: Development Workers in Action*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

- JELENC KRAŠOVEC, SABINA IN MARTA GREGORČIČ (2017): Intergenerational Exchange of Knowledge, Skills, Values and Practices between Self-organized Active Citizens in Maribor, Slovenia. *Australian Journal of Adult Learning* 57(3): 401–420.
- LAVE, JEAN (1991): Situating Learning in Communities of Practice. V *Perspectives on Socially Shared Cognition*, L. B. Resnick, J. M. Levine in S. D. Teasley (ur.), 63–82. Washington DC: American Psychological Association.
- LERNER, JOSH IN DANIEL SCHUGURENSKY (2007): Who Learns What in Participatory Democracy? Participatory Budgeting in Rosario, Argentina. V *Democratic Practices as Learning Opportunities*, R. van der Veen, D. Wildemeersch, J. Youngblood in V. Marsick (ur.), 85–100. Rotterdam: Sense Publishers.
- LONGO, NICHOLAS V. (2007): *Why Community Matters: Connecting Education with Civil Life*. Albany, NY: State University of New York Press.
- MASSER, KAI (2013): Participatory Budget as Its Critics See It. *Bürgerhaushalt*, 30. april. Dostopno na: <http://www.buergerhaushalt.org/en/article/participatory-budgeting-its-critics-see-it> (29. junij 2016).
- MCLAREN, PETER IN RAMIN FARAHMANDPUR (2001): Educational Policy and the Socialist Imagination: Revolutionary Citizenship as a Pedagogy of Resistance. *Educational Policy* 15(3): 343–378.
- MCLAREN, PETER (2000): *Che Guevara, Paolo Freire, and the Pedagogy of Revolution*. Maryland: Rowan & Littlefield.
- MEZIRROW, JACK (1991): *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- MEZIRROW, JACK (1997): Transformative Learning: Theory to Practice. V *New Directions for Adult and Continuing Education*, 74. *Transformative Learning in Action: Insights from Practice*, P. Cranton (ur.), 5–12. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- MEZIRROW, JACK IN SODELAVCI (2000): *Learning and Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress*. San Francisco: Jossey-Bass.
- MEZIRROW, JACK IN EDWARD W. TAYLOR (2009): *Transformative Learning in Practice: Insights from Community, Workplace, and Higher Education*. San Francisco: Jossey-Bass.
- MOČNIK, RASTKO (2006): *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, RASTKO (2012): Konec univerze, zmaga visokega šolstva: bo teorija ostala brez institucionalne podpore? V *(Pre)drzna Slovenija*, I. Žagar in A. Korsika (ur.), 43–71. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- MOČNIK, RASTKO (2013): Historical Transformation and Epistemological Discontinuity. *Filozofija i društvo* 24(4): 30–62.
- PATEMAN, CAROLE (1988[1970]): *Participation and Democratic Theory*. New York: Cambridge University Press.
- PONTUAL, PEDRO (2014): Building a Democratic Pedagogy. Participatory Budgeting as a 'School of Citizenship'. V *Hope for Democracy. 25 Years of Participatory Budgeting Worldwide*, N. Dias (ur.), 427–429. InLoco Editions.

- RÜCKERT, ARNE (2007): Producing Neoliberal Hegemony? A Neo-Gramscian Analysis of the PRSP in Nicaragua. *Studies in Political Economy* 79: 91–118.
- SALGADO, MANUEL (2015): Call this Democracy? Education and Empowerment through Participatory City Budgeting. *Journal of Urban Regeneration and Renewal* 8(2): 199–209.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (1995): *Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. New York: Routledge.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2002): *Towards a New Legal Common Sense*. London: Butterworth.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2005): Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy. V *Democratizing Democracy. Beyond the Liberal Democratic Canon*, B. de Sousa Santos (ur.), 307–376. London: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2007): Beyond Abyssal Thinking. From Global Lines to Ecologies of Knowledges. *Review (Fernand Braudel Center)* 30(1): 45–89.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2009): A Non-Occidental West? Learned Ignorance and Ecology of Knowledge. *Theory, Culture & Society* 26(7/8): 103–125.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2014): *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide*. New York, London: Routledge.
- SCHMIDT-HERTHA, BERNHARD, SABINA JELENC KRAŠOVEC IN MARVIN FORMOSA (UR.) (2014): *Learning across Generations in Europe: Contemporary Issues in Older Adult Education (Research on the Education and Learning of Adults, 2)*. Rotterdam: Sense Publishers.
- SCHUGURENSKY, DANIEL (2002): Transformative Learning and Transformative Politics. V *Expanding the Boundaries of Transformative Learning*, E. V. O'Sullivan, A. Morrell in M. A. O'Connor (ur.), 59–76. New York: Palgrave.
- SCHUGURENSKY, DANIEL (2004): The Tango of Citizenship Learning and Participatory Democracy. V *Lifelong Citizenship Learning, Participatory Democracy and Social Change*, K. Mündel in D. Schugurensky (ur.), 326–334. Toronto: Transformative Learning Center, OISE/UT.
- SCHUGURENSKY, DANIEL (2006a): Strategies to Elicit Informal Learning and Tacit Knowledge: Methodological Notes from the Field. Predavanje na konferenci *Rethinking Work and Learning: Research Findings and Policy Challenges*, v organizaciji Research Network on Work and Lifelong Learning, Toronto, 4. in 5. junij.
- SCHUGURENSKY, DANIEL (2006b): This is our School of Citizenship: Informal Learning in Local Democracy. V *Learning in Places: The Informal Educational Reader*, Z. Beckerman, N. C. Burbules in D. S. Keller (ur.), 163–182. New York: Peter Lang AG.
- SCHUGURENSKY, DANIEL, KARSTEN MÜNDEL IN FIONA DUGUID (2006): Learning from Each Other: Housing Cooperative Members' Acquisition of Skills, Knowledge, Attitudes, and Values. *Cooperative Housing Journal* 3: 2–15.
- SCHUGURENSKY, DANIEL (2010): Introductory Essay: Citizenship Learning for and through Participatory Democracy. V *Learning Citizenship by Practicing Democracy: International Initiatives and Perspectives*, E. Pinnington in D. Schugurensky (ur.), 1–16. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

- SCHUGURENSKY, DANIEL (2013): Volunteers for Democracy: Informal Learning Through Participatory Budgeting. V *Volunteer Work, Informal Learning and Social Action*, F. Duguid, K. Mündel in D. Schugurensky (ur.), 159–176. Rotterdam: Sense Publisher.
- SINTOMER, YVES, CARSTEN HERZBERG, ANJA RÖCKE IN GIOVANNI ALLEGRETTI (2014): Transnational Models of Citizen Participation: The Case of Participatory Budgeting. V *Hope for Democracy. 25 Years of Participatory Budgeting Worldwide*, N. Dias (ur.), 28–44. InLoco Editions.
- THOMPSON, JANE (2002): *Community Education and Neighbourhood Renewal*. Leicester, UK: NIACE.
- VIETA, MARCELO (2014): Learning in Struggle: Argentina's New Worker Cooperatives as Transformative Learning Organizations. *Industrial Relations* 69(1): 186–218.
- WENGER, ÉTIENNE (1998): *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press.
- WILDEMEERSCH, DANNY (2012): Imagining Pedagogy in Public Space: Visions of Cultural Policies and Practices in a City in Transformation. *International Journal of Lifelong Education* 31(1): 77–95.
- WILDEMEERSCH, DANNY (2014): Displacing Concepts of Social Learning and Democratic Citizenship. V *Civic Learning, Democratic Citizenship and the Public Sphere*, G. Biesta, M. De Biein in D. Wildemeersch (ur.), 15–28. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

Iniciativa mestni zbor
Od železnici 16, MB
T: 030 454 465
E: info@imz-maribor.org

četrtinka

Četrtnika je glasilo samoorganiziranih četrtnih in krajevnih skupnosti Maribora

MI TAKO, OSTALI DRUGAČE

ZGODBA O TEM, KAKO PP USPEŠNO VPELJATI ŠIROM SLOVENIJE - Le v Mariboru ne ♣ Vanesa Škornik

Naj nam slavni ustvarjalec ne zameri adaptacije verzov, a žal bi refren zlahka postal nov moto pilotne uvedbe participatornega proračuna. *Hir aj kam, hir aj go*, Radvanje. Radvanjčani so na področju participacije pri razporejanju občinskih sredstev v marsičem prvi in dogajanje v SČS Radvanje je oralo ledino pri uvajanju slovenskega modela participatornega proračuna. Nastal je *Participatorni proračun: kratka navodila za izvajanje*¹, priročnik s ciljem izobraževanja o vseh fazah PP, ki ni le prevod tujih del, ampak v svojih praktičnih priporočilih sloni na izkušnjah s terena: Radvanja. Zamisel je začela zanimati tudi župane drugod po Sloveniji, ki so se obračali na snovalce slovenske različice participatornega proračuna s svojimi vprašanji o izvedbi. Sčasoma so model posnemale, bolj ali manj zvesto, še nekatere druge občine - sprva Ajdovščina, nato Komen, nazadnje še Nova Gorica in Logatec. Ankaran je pri načinu izvedbe najbolj svoboden in ne sledi strogim fazam participatornega proračuna kot takega, vendar jemljejo odločanje občanov o razporejanju občinskih sredstev zelo resno in

Občine, ki so se poskusile v participatornem proračunu: Ankaran, Logatec, Ajdovščina, Maribor, Komen, Nova Gorica.

• posledično tudi občinski veljaki upoštevajo vo-

• ljo ljudi – takšnega partnerskega odnosa žal v

• Mariboru nismo deležni, a bi si ga želeli. Uved-

• ba PP drugje po državi je po večini doživela us-

• peh. *Hir aj mov, hir aj gruv.*

• Razlike pri pristopih občin so očitne, čeprav je

• vseeno nerazumljivo, kako lahko zamisel zaživi

• povsod, le tam ne, kjer se je prvič sploh pojavila.

• Primer dobre prakse, ki ga je prevzela preostala

• Slovenija, je MOM uspela sprevreči v sramoten

• primer slabe prakse, ki lahko kvečjemu služi še

• zgolj kot svarilo, česa se v luči participacije in

¹več na povezavi <http://www.imz-maribor.org/PARTICIPATORNI-PRORACUN.html>

OBSEG UVEDBE PARTICIPATORNIH PRORAČUNOV

Občina	Čas uvedbe	Predvideni znesek v € in % proračuna
Maribor	september 2015	100.000 € (0,1%)
Ankaran	december 2015	5.000.000 € (53%)
Ajdovščina	maj 2016	360.000 € (0,85%)
Komen	september 2016	120.000 € (1,3%)
Nova Gorica	maj 2017	250.000 € (0,8%)
Logatec	september 2017	50.000 € (0,3%)

demokracije ne sme početi (no, tudi sicer ne, če ne želimo škodljivih dolgoročnih in/ali trenutnih posledic).

Da bi lažje razumeli življenje PP po Sloveniji in njegov zaton v Mariboru, primerjamo nekaj vzporednic. Pod drobnogled smo vzeli vložena sredstva, število podanih in izglasovanih projektov, odstotek udeležbe in predlagatelje uvedbe proračuna.

Poudariti moramo, da so PP navdušeno sprejele občine, kjer so število prebivalcev, trdnost gospodarstva in s tem povezani viri financ različni in se razlikujejo od Maribora, večina jih po površini ni drastično drugačna od MOM. Vse občine so za participatorni proračun namenile večji delež občinskega proračuna kot Maribor, najbolj se je izkazal Ankaran. Ta je za projekte po želji občanov plačal 5 milijonov evrov, kar predstavlja kar 53 % celotnega proračuna občine. Logatec, ki je v primerjavi z Mariborom razpostrt na 173 km² in ima 13.000 prebivalcev, je PP-ju namenil približno 0,3 % svojega proračuna oz. 50.000 evrov. Spomnimo, da je Maribor (mestna občina s preko 110.000 prebivalci na skoraj 150 km²) nameraval participatorni proračun financirati iz pičlih 0,1 % oz. s 100.000 evri in le za eno četrto.

Odziv ljudi in pripravljenost za sodelovanje, ki so ga izkazali z obiskom glasovalnic, je bil po vseh občinah (tudi v Mariboru) precej dober. Udeležba glasovalcev povsod presega prag uspešnosti (to je 5 %), giblje se okrog 12 %. V Komnu so to številko presegli z 21-odstotno udeležbo. Logatec in Ankaran sta izvzeta iz primerjave. Logatec

- je šele napovedal začetek svoje participativne
- poti, jeseni 2017 so začeli z zbiranjem predlo-
- gov – podatki o udeležbi trenutno niso na voljo,
- časovni okvir izpeljave in stanje projekta namreč
- nista povsem jasna.
- Gonilne sile, ki si prizadevajo za uresničevanje
- vizije participatornega proračuna, so različne.
- V Mariboru sta to IMZ in zbori samoorganiziranih skupnosti, v Ajdovščini je dejavna projektna kampanja *Moja pobuda* občine Ajdovščina, podobno tudi v Komnu *Jaz predlagam* in *Povej na glas za vse nas* v Novi Gorici (povsod so organizirali več delavnic za prebivalce, da bi jim približali temo PP). Kaže, da sta občini Logatec in Ankaran pri promociji dovolj suvereni, da nista oblikovali posebnih projektnih kampanj in sloganov, ampak vpeljava PP vseeno gladko teče preko utečenih kanalov obveščanja in komunikacije občin.
- Z nedavnimi dogodki, na katere smo opozarjali že v predhodnih *Četrtnkah*, dobimo občutek, da je Maribor edini, kjer je občina zaviralna sila, ki uničuje PP, medtem ko so vse ostale občine napele dodatne moči za podporo in izvajanje proračuna. Poslužujejo se pravih tehnik: zagotavljajo transparentnost, vključujejo ljudi - tudi skozi javne razprave, za zavrnjene predloge dajejo argumentirano pojasnila in izglasovane vsebine dejansko uresničujejo. Kar je najpomembnejše, projekt živi in se po Sloveniji v obsegu občin, ki so se na tem področju angažirale, periodično izvaja.
- Sistem tako deluje. Povsod. Le v Mariboru ne.
- *Hir aj kam, hir aj go.*

Zadruga v Mariboru: Kdaj je protimoč dovolj močna?

Abstract

Cooperatives in Maribor: When Is Counterpower Powerful Enough?

The article describes the narratives of three cooperatives from Maribor – BikeLab, Kooperativa Dame and Zadruga Dobrina. The author attempts to discover if it is possible to understand the aforementioned groups as mechanisms for the production of counterpower. The narratives, built through semi-structured interviews, are enhanced with key information, critique and analysis given by the head of the Centre of Alternative and Autonomous Production, Karolina Babič. Kaja Fiedler and Urša Breznik, two developers of the programme *Združimo se!* (Unite!), also contribute to the discussion by intertwining theory, fieldwork and criticism to position cooperativism in Maribor within the social, political and economic reality.

Keywords: cooperatives, solidarity economy, Maribor, counterpower

Nežka Struc is an anthropology PhD candidate at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. (nezka.s@gmail.com)

Povzetek

Članek postavlja v ospredje pripovedi članov treh mariborskih zadrug – BikeLab, Kooperativa Dame in Zadruga Dobrina – ter ugotavlja, v kolikšni meri je obstoječe združništvo mogoče obravnavati kot vzvod za generiranje protimoči. Pripovedi, pridobljene na podlagi polstrukturiranih pogovorov z ustvarjalci zadrug, so podprte s kritiko in analizo sodelavke Centra alternativne in avtonomne produkcije Karoline Babič ter izvajalk programa *Združimo se!*, Urške Breznik in Kaje Fiedler, ki mariborsko združništvo s prepletom teoretskega, terenskega in kritičnega uvida umeščajo v družbeno, politično in ekonomsko sedanjost.

Ključne besede: zadruga, solidarnostne ekonomije, Maribor, protimoč

Nežka Struc, doktorska študentka antropologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. (nezka.s@gmail.com)

Uvod

Med omrežja mariborskih solidarnostnih ekonomij lahko uvrstimo tri primere zadrug proizvajalcev, pridelovalcev in ponudnikov, ki v lokalno okolje vnašajo alternativne in dostojne politike poslovanja ter tako iščejo načine opuščanja praks prekarnega dela.¹ Omrežja solidarnostnih ekonomij so temelji, na katerih se lahko meščanke in meščani povezujejo v drugačna ekonomska, družbena in politična omrežja, ki temeljijo na soupravljanju in soodločanju (Nardi, 2016; Santos in Rodríguez-Garavito, 2007; Biel, 2016). Zaradi njihove potencialne pretočnosti, recipročnosti, pa tudi zaradi terminološke nehierarhičnosti (Kropotkin, 1972[1902]; Bookchin, 1982; Nowak in Karl, 2005) jih imenujemo omrežja in ne sistemi. Omrežja mariborskih solidarnostnih ekonomij prepoznavao problematiko prekarne in iščejo načine dostojnega vrednotenja dela in uveljavljanja drugačnih načinov poslovanja, preobračanja konceptov ekonomske uspešnosti in solastništva podjetij. Za najučinkovitejši ekonomski model med njimi so se izkazale zadruge.

Etnografske podatke o zadrugah, obravnavanih v prispevku, smo pridobili skozi polstrukturirane intervjuje in pogovore s člani zadrug in z drugimi osebami, ki se ukvarjajo z razvojem mariborskega združništva, z opazovanjem z udeležbo v omejenih zadrugah ter z obiskovanjem dogodkov na temo združništva in solidarnostnih ekonomij.² Sogovornikom iz vseh zadrug so bila postavljena enaka vprašanja o vzrokih vzpostavljanja njihovih zadrug, o kadrovskih, finančnih, soupravljaljskih in drugih problemih, s katerimi se soočajo pri svojem delovanju, ter o umeščanju njihovega delovanja v širši družbeni in ekonomski kontekst. Naša izhodiščna teza je bila, da so zadruge zelo pomemben člen mariborskih omrežij solidarnostnih ekonomij. Skladno s tem smo zastavili tudi raziskovalno vprašanje, in sicer nas je zanimalo, prvič, *zakaj* je tako, drugič, *kako* obravnavane zadruge delujejo in, tretjič, *v kolikšni meri* se približujejo svojim zastavljenim ciljem. Naš cilj je bila predvsem epistemološka umestitev zadrug kot mehanizma za graditev protimoči in akterjev vzpostavljanja novih družbenih temeljev, na katerih naj vznikne drugačen razvoj (Goodwin in James, 2009; Gregorčič, 2011; Grasseni, 2014; Graeber, 2013).

¹ Paradoksalno, je bilo prekarne delo ključnega pomena pri vzpostavitvi in vzdrževanju mariborskih samoniklih prostorov (Muršič, 2012). Tako omrežja solidarnostnih ekonomij kot samonikli prostori iščejo poti za ustvarjanje drugačnih modelov načina življenja, naj gre za umetniške ali gostinske vsebine.

² Raziskava je potekala med februarjem in novembrom 2017. V tem času smo opravili tri intervjuje z zadrugniki (Alenko Iskra iz Kooperative Dame, skupinski intervju z Matejem Obujem, Goranom Katavičem in Tonko Polšak Cojzer iz BikeLaba in skupinski intervju z Denisom Plojem in Erno Skok iz Zadruga Dobrina), dva intervjuja z akterji podpornega okolja (Karolino Babič iz Centra alternativne in avtonomne produkcije – CAAP, skupinski intervju z Urško Breznik in Kajo Fiedler iz projekta Združimo se!) in krajše pogovore z uporabniki združniških storitev in dejavnosti.

Pomembnost podpornega okolja pri vzpostavljanju omrežij solidarnostnih ekonomij

Povečevanje števila omrežij solidarnostnih ekonomij zaznavamo po vsem svetu (Osterweil, 2014; Pink, 2012). Vodja Centra alternativne in avtonomne produkcije (CAAP), Karolina Babič, opozarja, da se je tudi »socialno podjetništvo« kot ena od oblik solidarnostnih ekonomij izoblikovalo v sklopu evropskih direktiv v 90. letih 20. stoletja, v Sloveniji pa po letu 2005, in je v primerjavi z združništvom precej nova stvar. Solidarnostna (in tudi socialna) ekonomija³ je trenutno opredeljena kot tretji sektor ter se jo sopostavlja gospodarskemu in zasebnemu sektorju, kamor spada širok nabor tržnih in netržnih organizacij – zasebne pobude, ki odgovarjajo na določene potrebe okolja, klasične nevladne organizacije, socialna podjetja, ki so lahko tudi zadruga, invalidska podjetja itn.

V Sloveniji je v register vpisanih nekaj več kot 250 socialnih podjetij, od tega je manj kot tretjina zadrug, največ je zavodov (Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, 2017). V Podravski regiji, predvsem pa v Mariboru, je zadrug med vsemi oblikami socialnih podjetij največ. Konec leta 2016 je v Sloveniji sicer delovalo 407 zadrug (Ambrož, 2017), vendar jih večina ni registrirana kot socialno podjetje. Tretjina vseh slovenskih socialnih podjetij je v Podravju, 20 odstotkov v Mariboru. Vodja CAAP meni, da je več socialnih podjetij (in zadrug) v Podravju nastalo tudi zahvaljujoč ustreznemu podpornemu okolju.

Podporno okolje je termin, ki se pri govoru o socialnem podjetništvu pogosto uporablja, označuje pa različne strukture, ki socialnim podjetjem ponujajo tehnično, logistično in infrastrukturno pomoč, jim predajajo informacije in jim ponujajo izobraževanje s področja socialnega podjetništva in solidarnostnih ekonomij. Zanimivo je, da za sistem socialnega podjetništva vzpostavitev podpornega okolja ni prioriteta in da to breme prelaga na organizacije, ki bi na podlagi njegove kritike sicer morale biti gibalo sprememb, ne njegov glavni nosilec.

V Mariboru je najmočnejše podporno okolje CAAP⁴ oziroma Tkalka,⁵ sicer

³ V prispevku omenjamo pojme zadruga, socialno podjetništvo, socialno podjetje, socialna ekonomija in solidarnostna ekonomija. Ker razmerja med njimi niso samoumevna in terminov ne ize- načujemo, na tem mestu dodajamo kratko pojasnilo. Zadruga je točno določena oblika podjetja, ki temelji na solastništvu in soupravljanju njenih članov v skladu z združnimi načeli. Vse zadrug- e, obravnavane v tem prispevku, so hkrati registrirane kot socialno podjetje, saj se s tem lahko poslužujejo določenih ugodnosti, ki jih prinašajo trenutni ukrepi za razvoj socialnega podjetništva. Prakse socialnega podjetništva se v socialno-podjetniškem diskurzu velikokrat prištevajo med širši spekter socialne ekonomije. Termin solidarnostne ekonomije izvira iz bolj kritičnih in družboslovnih temeljev in medse vključuje širši nabor ekonomskih in skupnostnih praks, med katerimi so zelo pomembne tudi neformalne.

⁴ Že nekajkrat omenjeni Center alternativne in avtonomne produkcije je s svojim delovanjem za- čel v letu 2012, »kot platforma povezovanja in začenjanja novih ekonomij, kot inkubator socialnega podjetništva ter novih socialnih in ekoloških praks« (CAAP, 2012) v okviru programskega sklopa Evropske prestolnice kulture Urbane brazde. Svoje prostore je z Valvasorjeve ulice po dveh letih prenesel v Tkalko.

⁵ Tkalka je skupnostni razvojni center, alternativna poslovna stavba, ki je začela delovati leta

pa je precej zanimiv tudi projekt Mladinskega informacijsko-svetovalnega centra INFOPEKA, ki vključuje neformalno izobraževanje za mlade o združništvu Zdržimo se!. Projekt obrača perspektivo zahtev javnih razpisov, ki mlade obravnavajo kot ločen segment družbe in ki mladinske organizacije postavljajo v položaj državnega storitvenega sektorja. Kot neprofitni informacijski mladinski center se že vsa leta skušajo izogniti temu, da bi izvajali delavnice za brezposelne mlade (npr. pisanje življenjepisov), ker menijo, da je trenutno stanje brezposelnosti posledica sedanjega politično-ekonomskega sistema. Zato so raje sestavili program, s katerim mlade izobražujejo o delavskih pravicah (skozi razvijanje kritične pismenosti), seznanjajo jih z delovnopravno zakonodajo, z ekonomijo, ki ni samo tržna, s participativnimi praksami, s participativnim proračunom ter z združništvom.

Izvajalki programa Zdržimo se!, Urška Breznik in Kaja Fiedler, menita, da zadruga kot demokratične oblike podjetij odgovarjajo na potrebe skupnosti, krepijo solidarnost in socialno varnost združnikov. Izkazale so se kot podjetja, ki so zelo odporna proti krizam, predvsem zaradi načina porazdelitve odgovornosti, s čimer merita na dejstvo, da soupravljanje izenačuje privilegije zaposlenih in preprečuje samookoriščanje ljudi na vodilnih položajih v podjetju. S programom, ki ga izvajajo od oktobra 2016, želijo mlade usmeriti v združništvo namesto v klasična podjetja, zagonska podjetja ali odpiranje s.p.-jev. Poudarjajo, da so zadruga v nasprotju z naracijo izkoriščevalske kapitalistične ekonomije, ki skuša določene ideje alternativnih ekonomskih sistemov označiti za nerealistične in utopične, predvsem kadar ti opozarjajo na napake prevladujočega sistema (Scott, 1985: 326), povsem izvedljiva in zelo stabilna oblika podjetja.

Začetki zadrug BikeLab, Kooperativa Dame in Zadruga Dobrina

Do ideje o zadrugi, ki bi delovala na področju trajne mobilnosti, so člani zadruga BikeLab prišli v okviru Mariborske kolesarske mreže⁶ oziroma socialno-podjetniškega inkubatorja znotraj Centra mobilnosti Maribor ter v okviru programa Podjetno v svet podjetništva Mariborske razvojne agencije. Leta 2014 so se registrirali kot socialno podjetje in zadruga, leto pozneje pa so zadrugo iz inkubatorja reorganizirali v (resno) podjetje. Ukvarjajo se s servisom koles, z

2014. Gre za opuščene industrijske prostore v lastni Mestne občine Maribor, ki so jih uporabniki sami uredili s prostovoljnim delom in s sponzorskimi sredstvi. Tam ima sedaj sedež več kot 55 organizacij oziroma podjetij in okrog 120 podjetnikov (Tkalka, b. d.).

⁶ Mariborska kolesarska mreža je društvo, ki se ukvarja s spodbujanjem razvoja kolesarskega in trajnostnega prometa in med številnimi različnimi projekti koordinira tudi Center mobilnosti Maribor, ustanovljen leta 2014, ki je bil kot prvi mobilnostni center v Sloveniji »vzpostavljen kot podporno okolje za razvoj in promocijo trajnostne mobilnosti v lokalnem okolju« (Center mobilnosti Maribor, 2014).

vzpostavljanjem kolesarske infrastrukture ter s strokovnim izobraževanjem svojih članov. Vsem štirim članom zadruge so zagotovili avtonomna in dostojna delovna mesta, a za zdaj le za določen čas. Reciklažo kolesarskih delov so opustili, ker se jim časovno in finančno ni obrestovala.

Sprva so delovali v kletih Centra mobilnosti Maribor, kjer so začeli z izposojjo in servisom koles, a so od tam zaradi neskladij in konkurence kmalu odšli ter začeli iskati druge prostore in možnosti financiranja. Lastnega ustanovnega kapitala niso imeli, razen zadružnine oziroma članarine. Prostor, v katerem delujejo od leta 2016, so od občine pridobili v okviru ukrepov za spodbujanje socialnega podjetništva, in sicer za brezplačen triletni najem. Po vzoru pogoste prakse iz tujine želijo kolesarski servis in trgovino v prihodnosti združiti s kavarniško dejavnostjo v sosednjem prostoru. Za zdaj to zaradi nestrinjanja sosedov še ni mogoče.

Leta 2014 so se v okviru istega modula Mariborske razvojne agencije po naključju spoznale štiri posameznice, ki so izgubile službo, in začele razvijati poslovno idejo ene izmed njih, ki je delovala na področjih (trajnostnega) gostinstva, predelave hrane in lokalne oskrbe. Še istega leta so registrirale socialno podjetje in ustanovile zadrugo Kooperativa Dame, s čimer so si želele zagotoviti ustrezna delovna mesta. Njihovo izhodišče je bilo, da z lokalno in domačo, a današnjemu načinu življenja prilagojeno hrano ponudijo, kar so kuhale njihove mame doma. Pri tem so se prilagajale povpraševanju, sezoni in mikrolokaciji. Začele so z butično predelavo lokalno pridelane hrane – kuhale so marmelade, vkuhavale zelenjavne shranke, vegetarijanske in veganske namaze ter zeliščne sirupe, prisotnost na trgu pa so si zagotovile s sodelovanjem z Zadrugo Dobrina. Ustvarjati so začele prve prihodke. Kmalu so jih povabili v Lutkovno gledališče, da bi prevzele družinsko minoritsko kavarnico, in takrat so se začele ukvarjati tudi z gostinstvom ter s peko domačih sladic. Svoje izdelke so ponujale tudi s *cateringi* in jih prodajale na stojnicah, na sejmihih in drugih prireditvah v Mariboru, s čimer so postajale prepoznavne. Otvoritev gostilnice Pri damah oktobra 2016 je bila velika prelomnica, ki je prinesla precej stresa, saj so stopale na neznano področje.

Po ugotovitvah Karoline Babič gre pri zadrugah po vsem svetu in v različnih obdobjih vedno za sodelovanje skupine ljudi, ki skuša prek podjetja odgovarjati na svoje potrebe. Primeri, ko se povsem navadni ljudje na prostovoljnih in nehierarhičnih temeljih organizirajo, da bi tako premagovali skupne težave, so pogostejši, kot se zdi na prvi pogled (Walker v Biel, 2016: 122). Zadruge so nastajale, in še nastajajo, kot reakcije na neugoden družbeni položaj – gre za odziv ljudi na krizo. A kontekst vzpona zadružništva je vedno umeščen v drugačno krizno družbeno in politično okolje.

V 50. letih prejšnjega stoletja so se v veliki meri razcvetele kmetijske zadruge, od katerih številne delujejo še danes, vendar ne po načelih samoupravljanja. Zaradi slabega slovesa, ki jih spremlja, so imeli številni pridelovalci in pridelovalke kmetijskih pridelkov ob ustanovitvi Zadruga Dobrina leta 2011 zadržke pri vstopu vanjo. Vzpostavitev zadruga je bila povezana s programom Urbane brazde v okviru

Evropske prestolnice kulture. Leta 2011 so izvajalci projekta začeli z delavnicami in izobraževanjem o ekološkem kmetijstvu. Namen projekta je bil spodbuditi kmete k preusmeritvi v ekološko pridelavo in jih med seboj povezati, da bi lahko s tako pridelano hrano oskrbeli večje število posameznikov ter institucij in obratov, kjer strežejo hrano. Delavnice so bile dobro obiskane, v povprečju se je vsake od njih udeležilo okoli 30 pridelovalk in pridelovalcev. Tistim, ki so se med delavnicami uspeli povezati, so želeli izvajalci zagotoviti pravno obliko, ki bi bila zanje ugodna in prek katere bi lahko skupaj prodajali svoje pridelke. S tem bi tudi manjšim pridelovalcem lahko zagotavljali celoten odkup pridelkov. Socialno podjetje, ki bi delovalo po združnih načelih,⁷ se jim je sicer zdelo primerno, a so razmišljali tudi o drugih oblikah podjetij, društev in zavodov.

Nazadnje so ugotovili, da je za doseganje njihovih ciljev najbolj smiselna oblika podjetja zadruga, kjer ima vsak član en glas in kjer so vsi enakopravni. Tako morajo biti vsi, ki so del zadruga, tudi njeni člani. Člani zadruga seveda od samega začetka vedo, da je takšna oblika podjetništva najučinkovitejša in da deluje najbolj skladno z združnimi načeli takrat, ko je pretok informacij med združniki zelo dober in ko udeleženci pravice do soodločanja in samoupravljanja ter posedujejo znanje in veščine, s katerimi te pravice uveljavljajo (Nash in dr., 1976: 12), vendar se je soupravljanje podjetja kljub temu izkazalo za zelo težavno nalogo. Zdruga težijo k delovanju in praksam, ki bi bile »notranje družbeno solidarne, obenem pa ekonomsko učinkovite« (Simonič, 2013: 40), vendar to ni samoumevno ter zahteva veliko časa in kontinuiranega izobraževanja članov.

V Zadrugi Dobrina med svojimi člani enkrat na teden eden od zaposlenih opravi večjo nabavo, večkrat na teden pa manjše. Ta oseba skrbi tudi za sortiranje, razvažanje in skladiščenje pridelkov v logističnem centru, manjši hladilnici. Včasih kmetje živila pripeljejo v Maribor sami in jih odložijo v logističnem centru, ali pa v združni trgovini v središču mesta. Pridelke dobavljajo več kot 50 institucijam in obratom, med katerimi so domovi za starejše občane, vrtci, šole, hoteli, bolnišnica, kadetnica in restavracije, pri čemer so gostilne in hoteli prej izjema kot pravilo, saj se pri nabavi še vedno ravnajo po najnižji ceni. Javni zavodi pa lahko pri Dobrini dobavljajo živila v okviru 20 odstotkov, ki so izvzeti iz javnega naročanja. Javni zavodi so sicer prisiljeni dobavljati tudi 10 odstotkov ekoloških živil, ki pa niso nujno lokalno pridelana. Tako lahko iz razpisov za dobavo ekoloških živil, ki niso izvzeta iz javnega naročanja, ponudnik, kot je Zadruga Dobrina, izpade, ker je cena njegovih ekoloških živil višja od uvoženih. Ob tem je treba poudariti, da je bilo v povezovanje pridelovalcev z institucijami in obrati javne prehrane vloženega neznansko veliko dela in truda. V okviru Urbanih brazd je namreč potekal obsežen projekt izobraževanja ravnateljev, učiteljev in staršev ter vrsta konkretnih praks in aktivnosti (postavitev učilnic na prostem, zasaditev zeliščnih in dišavnih gredic,

⁷ Gre za združna načela, zbrana v dokumentu *Združna identiteta, vrednote in načela*.

zasaditev sadnega drevja itn.), ki so udeležence spodbudile k razmisleku o obratu k ekološko pridelanim živilom. Danes se za sodelovanje in nakup lokalno pridelanih živil odloča več mestnih kot podeželskih šol.

Zadruga dobavi okrog 90 ton živil na leto. Od svojih članov poberejo ves ekološki pridelek, veliko presežkov pa imajo še v integrirani pridelavi. A za integrirane pridelke med njihovimi kupci ni toliko zanimanja. Integrirane pridelovalce vključujejo v zadrugo zato, ker brez njih, predvsem pozimi, v ponudbi ne bi imeli dovolj pridelkov. Cene živil usklajujejo skupaj s člani in hkrati s tem opozarjajo na problematiko podplačanega dela v kmetijstvu, kjer morajo pridelovalci svoje pridelke prodajati za ceno, ki jim ne prinaša dobička, ampak v najboljših primerih pokrije le stroške pridelave.

Izdelki zadružnikov so na voljo tudi v trgovini v središču mesta in po sistemu zelenjavnih zabojčkov, v katerih je nekaj kilogramov različne sezonske zelenjave, ki jih enkrat na teden dostavljajo po Mariboru in Lenartu in ki postajajo čedalje bolj razširjen način oskrbe gospodinjstev. Pri tem je zanimivo, da se naročnik v večji meri odloči le, kako velik (oziroma težek) zabojček bo imel, medtem ko vsebino zabojčka, torej vrsto zelenjave, pretežno določi pridelovalec, oziroma tisti, ki zelenjavni zabojček »sestavlja«. Pri Zadrugi Dobrina zabojčke sestavljajo v zbirnem centru. Nekaterim rednim naročnikom zabojčke vozijo vsak teden ali vsakih štiri-najst dni, sicer pa imajo okoli 70 različnih strank; to so mlade družine, starejši in zaposleni (predvsem pisarniški delavci).

Ovire in izzivi zadrug BikeLab, Kooperativa Dame in Zadruga Dobrina

Osnovna načela samoorganizacije, prostovoljnega povezovanja in vzajemne pomoči naj bi bila tako stara kot samo človeštvo (Graeber, 2007: 303). Na teh predpostavkah so delovale tudi zadruge v 19. stoletju, ki so vzniknile pod številnimi različnimi ideologijami in režimi dela, a z isto osnovno idejo: da poskrbijo za dobro svojih članov in članic ter z zaščito pred razburkanimi silami trga izboljšajo njihov življenjski položaj (Vargas-Cetina, 2011: 128). Po besedah Karoline Babič zadruge vnašajo v ekonomijo drugačne koncepte, saj so same po sebi skupina oseb in ne kapitalska družba. Pri podjetjih lahko govorimo o ustanovitvenem kapitalu in jih razumemo kot objekte, ki jih je mogoče prodati. Zadruge pa nimajo ustanovitvenega kapitala, temveč osnovne vpisne deleže, to so deleži članov, ki jih ob vstopu vložijo, ob izstopu pa dobijo nazaj. Tako zadruge ni mogoče prodati, ker ni mogoče prodati njenih članov. Čeprav zadruge veljajo za najbolj demokratično, ljudem dostojno in okolju naklonjeno obliko podjetja, pa se pri svojem delovanju soočajo s številnimi ovirami in težavami – so nov akter na trgu, nimajo denarja za vlaganje v kadre in znanje, za marsikaterega člana soupravljanje ni prioriteta.

Ena vidnejših problematik mariborskega zadružništva je po opažanju Karoline

Babič pomanjkljivo izobraževanje in motivacija novih članov. Novi zadružniki pogosto tudi niso vključeni v odločanje o poslovanju zadruga. Pogoste posledice so večja apatičnost, nepripravljenost za sodelovanje pri odločevalskih procesih in zadržanost. Težave zaradi (ne)udeležbe v odločevalskih procesih so pri zadrugah zelo pogoste (Rodríguez-Garavito, 2007: 60); tudi naša sogovornica pravi, da niso značilne samo za Maribor ali Slovenijo, ampak so prisotne povsod po svetu, in da jih ne smemo razumeti kot zanemarjanje članstva. Prej naj bi šlo za to, da delo s člani zahteva veliko energije, časa in denarja, česar pa zmanjkuje, čeprav je za uspešno delovanje zadrug ključnega pomena pravoupravljanje. S problematiko se v manjši (BikeLab) ali večji meri (Zadruga Dobrina, Kooperativa Dame) srečujejo vse tri zadruga, obravnavane v tem prispevku.

V Zadruogo Dobrina je včlanjenih nekaj več kot 70 kmetij. Na letni ravni se jim pridruži do deset novih članic. O omejitvah in zahtevah oziroma o pogojih za članstvo v zadrugi so se skoraj v celoti dogovorili že v času programa Urbanih brazd, saj so si že pri sami zasnovi zadruga prizadevali, da je statut pravičen in sprejemljiv za vse včlanjene pridelovalce in pridelovalke. O poslovanju zadruga, o načrtih, težavah in o kakovosti zelenjave se pogovarjajo na mesečnih sestankih, ki pa se jih številne članice in člani ne udeležujejo redno. Spet drugi gledajo le na osebno korist ali zadruga ne dojemajo kot lastnega podjetja, temveč kot podjetje nekoga drugega. Nekateri od njih naj zadrugi ne bi bili lojalni in odkriti glede količine svojega pridelka. Tako se lahko pripeti, da zadrugi prodajo pridelke nižje kakovosti, boljše pa drugemu ponudniku. Ena od predpostavk ob ustanovitvi zadruga je namreč bila, da bodo lokalne pridelovalke in pridelovalci bolj prepoznavni in bodo lahko ponudili nižje odkupne cene takrat, ko bodo imeli skupno ekološko ponudbo in ko bo pri njih mogoč večji odkup. To pa ni mogoče, če zadruga ne more zagotoviti večje količine kakovostnih živil.

V Kooperativi Dame vse pomembne odločitve sprejemajo s člani na občnem zboru. Pravijo, da skušajo delovati po demokratičnih načelih, v okviru upoštevanja delovnih opravil. Niso veliko podjetje, a menijo, da imajo dobro ekipo. Vendar naj bi bilo številnim novim sodelavcem vseeno, da so zaposleni v zadrugi – prednost dajejo samemu dejstvu, da so dobili službo, kar pa je glede na vsesplošne težave z zaposljivostjo razumljivo.

V skladu s tem izvajalki programa Združimo se!, Urška Breznik in Kaja Fiedler, omenjata, da ustanovitelji številnih slovenskih zadrug menijo, da zaposlenim zadružnikom ni mar, ali delajo v zadrugi ali v kakšni drugi obliki podjetja. Podatke sta pridobili od ustanoviteljev zadrug in od samih zadružnikov v času izvajanja programa Združimo se!. Dodajata, da bi bilo verjetno smiselno, da bi bil eden od pogojev za delo in članstvo v zadrugi poučenost o delovanju zadrug, o soodločanju in o zadružnih načelih. Politiko zadrug razvijajo namreč njeni izvjalci, zadružništvo pa želi vzpostavljati horizontalne odnose na delovnem mestu in z vzpostavljanjem skupinskega soupravljanja in sektorja avtonomnih delavcev odpraviti z dobičkom ali z delom povezana razlikovanja med zadružniki (Rakopoulos, 2014: 201).

Druga vidnejša problematika, s katero se soočajo tudi v prispevku omenjene zadruge, je povezana s financiranjem. Politika razvoja in financiranja različnih oblik socialnih podjetij je namreč takšna, da so jim namenjene le drobtinice, ki se razpršijo med številnimi na novo nastalimi podjetji, ne da bi se pred tem obravnavala tehtnost njihovih poslovnih načrtov in predvidenih družbenih učinkov. Karolina Babič meni, da bi morala država za uspešnejši razvoj solidarnostnega in socialnega podjetništva imeti več znanja ter zagotavljati primerne ukrepe (davčne olajšave, subvencije, pomoč v znanju in promociji), ki bi bili kompenzacija za dosežene družbene učinke. Zadruge, ki so zvezane k delovanju v družbeno korist, ne morejo biti konkurenčne klasičnim podjetjem, ki svojo uspešnost merijo zgolj po dobičku, čeprav se tudi one dojemajo kot uspešne, predvsem če finančno poslujejo dobro.

Dodaja še, da so zadruge glede zagonskih sredstev v enakem položaju kot druga podjetja, ki se ustanovljajo z zadolževanjem ali z zagonskimi sredstvi iz kakšnega drugega razpisa. Vsako podjetje ob nastanku tvega, ne ve, ali bo preživele in svoje (ne)tržne dejavnosti razvijalo naprej, ali bo propadlo. Za večino podjetij so kritična prva tri leta, ki jih potrebujejo za uveljavitev na trgu. Socialno podjetje, ki je ustanovljeno izključno zato, da bi razvijalo tržni produkt, se mora zelo hitro (vsaj v enem letu) postaviti na noge in v tem času v celoti pokrivati svoje stroške poslovanja. Takšen je tudi primer zadrug, ki so ob vsem drugem tudi klasične tržne organizacije, ki razvijajo produkte in z njihovo prodajo konkurirajo na trgu.

S subvencijo v višini 20.000 evrov, ki so jo prejeli na podlagi razpisa Slovenskega podjetniškega sklada za zagon socialnih podjetij, so pri BikeLabu začeli opremljati prostor za servisno dejavnost, vlagali so ga v opremo in orodje, torej v naložbe, iz katerih nameravajo v prihodnje financirati stroške poslovanja. Poudarjajo, da se na razpise ne prijavljajo zato, da bi si pokrili le stroške zaposlitve. Menijo, da so se v zadnjem času zadruge v Sloveniji ustanovljale predvsem zaradi razpisov za zagonska sredstva, prek katerih so lahko pridobile nekaj delovnih mest, ter da so tovrstni razpisi zgolj korektivi Zavoda za zaposlovanje, ki tudi tako znižuje statistiko brezposelnosti. Če je le mogoče, pa BikeLab finance, pridobljene na razpisih, vlaga tudi v strokovno izobraževanje svojih članov.

Članice Kooperative Dame menijo, da ni dovolj le konkretno razvijanje poslovne ideje: aktiven je treba biti tudi pri spremljanju finančnih spodbud. Če ne bi odprle restavracije, ne bi mogle generirati delovnih mest oziroma preživeti v takšnem obsegu. Imele so dve možnosti – ali bistveno več vložijo v opremo za predelavo hrane ali pa se podajo v gostinstvo. Tako kot BikeLab so lahko tudi one od občine, zaradi zakonodaje na področju oddajanja nepremičnin v lasti lokalne skupnosti, najele poslovni prostor z oprostitev plačila najemnine v prvih treh letih poslovanja. Leta 2016 je bilo zaposlenih sedem članov zadruge, a so morale ustanoviteljice zaradi drastičnega padca prometa v poletnih mesecih ter težav pri pokrivanju stroškov in izplačevanju plač dva zaposlena člana odpustiti. Sezoni se prilagajajo tako po številu delavcev kot po racionalizaciji drugih stroškov, vendar za zdaj ne razmišljajo o tem, da zadruga ne bi obstala.

Številne zadruženike skrbi, da se bodo sofinancirana socialna podjetja potem, ko bo končan program subvencij, znašla v velikih težavah. Dodajajo še, da so že zdaj zaradi birokratskih ovir, ki jih postavljajo pristojno ministrstvo, občina in drugi, izgubili zelo veliko časa – niso mogli dobiti predfinanciranja, rezultati razpisov pa so imeli tudi do pol leta zamude, zaradi katerih so izvajalci nekatere dejavnosti morali izvesti pozneje kot v okviru rokov, zastavljenih v razpisih.⁸

Kdaj je protimoč⁹ dovolj močna?

Delovanje zadrug lahko s svojo protimočjo, ki varuje »pred sistematičnimi oblikami politične ali ekonomske dominacije« (Graeber, 2013: 33), učinkovito vpliva na sistem, ko je dosežena kritična masa zadruženic in zadruženikov, torej, ko je, kot je povedala Karolina Babič, vsaj 10 odstotkov ljudi vključenih v zadružništvo, česar v Mariboru za zdaj ne dosegajo. Protimoč zadrug bi lahko v prevladujoč kapitalistični sistem sicer vnesla korenite spremembe, vendar šele takrat, ko bi se večina tistih, ki v družbi ne posedujejo kapitala, zavedala, da je organizacija produkcije in razdeljevanje dobička med vse udeležence procesa poslovanja v njihovem interesu (Singer, 2007: 6).

Zdruge so oblika protimoči, ki redefinira temeljna pravila in omejitve pri delovanju skupin in posameznikov tako, da o svetu začnejo razmišljati na način, ki sega onkraj osebnih interesov (Weber, 2003: 18). Zdruge, obravnavane v tem prispevku, nedvomno gredo po tej poti, saj svojim članom zagotavljajo dostojna delovna mesta, vzpostavljajo nehierarhično delovno okolje, spreminjajo razvoj socialnega podjetništva oziroma krepijo moč solidarnostnih ekonomij in želijo dosegati trajnostne cilje skrbnega ravnanja z okoljem (zmanjševanje količine odpadkov in manjša poraba energije).

Vendar tako kot na nekatera druga omrežja solidarnostnih ekonomij tudi na zdruge meče slabo luč dejstvo, da se mnoge od njih sčasoma prilagodijo kapitalizmu (Singer, 2007: 5) ter formalizirajo in uničijo ta potencial za graditev protimoči, da torej »postanejo del novih kapitalističnih oblik produkcije« (Kušar, 2016: 48). Primerno temu se vsi vpleteni zavedajo, da je strmi vzpon zadrug v Mariboru problematičen, ker je, med drugim, posledica financiranja iz razpisov za zagonska sredstva socialnih podjetij. Zato je treba povezavo med socialnim podjetništvom in zadružništvom vzeti pod drobnogled in z distance, kajti pot k dobremu poslovanju ne leži nujno v samih zadrugah, ampak v celotni družbi in v pravilih, ki si jih ključni igralci – vključno z vlado nacionalne države – izmišljajo in jih vsiljujejo v kontekstih korporativne dejavnosti (Vargas-Cetina, 2011: 133). Tako tudi ne moremo zaobiti

⁸ S »časovnim zamikom« rezultatov razpisov imajo težave tudi v drugih sektorjih (Krečič, 2016).

⁹ Za natančnejšo definicijo pojmov protimoč, kontramoč in antimoč glej Graeber (2013: 25–33).

dejstva, da toliko novih zadrug v Mariboru ne bi moglo uspešno delovati brez pomoči dobro razvejenega podpornega okolja. Tudi zadružniki sami poudarjajo, da je omrežje podpornega okolja zanje zelo pomembno, saj jih povezuje in jih opozarja na številne probleme in pasti, ki se pojavljajo v praksi te oblike solidarnostnih ekonomij.

Kljub vsem težavam, s katerimi se zadruge v Mariboru (in povsod po svetu) soočajo v svojem delovanju, pa že drugo stoletje skušajo »vrhno stavbo« sveta, ki ga »poganjajo neenakosti, nepravilnosti, večja ali manjša protislovja« (Braudel, 1988: 382) preoblikovati v znosnejšo, zmernejšo in neizkoriščevalsko življenjsko oziroma delovno okolje. Ker gre za zelo premišljeno in zahtevno ekonomsko obliko povezovanja ljudi, ni nič nenavadnega, da se zadruge razvijajo počasi in postopoma. Njihova protimoč je v vztrajnosti opozarjanja na nesmiselnost izkoriščanja ljudi ter okolja v imenu dobička in v doslednosti pri vzpostavljanju nehierarhičnega soupravljanja. K prepoznavanju njihove vrednosti pa lahko pripomore tudi antropologija, predvsem s študijami, ki podajajo kritiko moči (Carrithers, 2005: 445) ter spremljajo razvoj tovrstnih (kompromisnih) modelov načinov življenja v kapitalističnem svetu, natančneje, produkcije in distribucije, kot jo predstavljajo zadruge.

Literatura in drugi viri

- AMBROŽ, NINA (2017): Gor-dol in ne od-zgoraj-navzdol. *Večer*, 8. julij. Dostopno na: <https://www.vecer.com/karolina-babic-6278335> (28. december 2017).
- BIEL, ROBERT (2016): *Sustainable Food Systems: The Role of the City*. London: UCL Press.
- BOOKCHIN, MURRAY (1982): *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Palo Alto: Cheshire Books.
- BRAUDEL, FERNAND (1988): *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče: Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje II*. Ljubljana: Studia Humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- CAAP. Dostopno na: <http://brazde.org/?cat=3> (20. november 2017).
- CARRITHERS, MICHAEL (2005): Anthropology as a Moral Science of Possibilities. *Current Anthropology* 46(3): 433–456.
- CENTER MOBILNOSTI MARIBOR. Dostopno na: <http://mobilnost.si> (20. november 2017).
- GOODWIN, JEFF IN JAMES J. JASPER (UR.) (2009): *The Social Movements Reader: Cases and Concepts*. Oxford, Malden: Blackwell Publishing.
- GRAEBER, DAVID (2007): *Possibilities: Essays on Hierarchy, Rebellion, and Desire*. Oakland, Edinburgh: AK Press.
- GRAEBER, DAVID (2013): *Fragmenti anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba I*cf.
- GRASSENI, CRISTINA (2014): Family Farmers Between Re-localisation and Co-production. *Anthropological Notebooks* 20(3): 49–66.
- GREGORČIČ, MARTA (2011): *Potencia: Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba I*cf.

- KREČIČ, JELA (2016): Boj za teorijo: Majhni nevladni zavodi in pičla sredstva. *Delo*, 25. april. Dostopno na: <http://www.delo.si/kultura/knjiga/majhni-nevladni-zavodi-in-picla-sredstva.html> (20. november 2017).
- KROPOTKIN, PETER (1972[1902]): *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York: New York University.
- KUŠAR, JAKA (2016): *Urbano vrtničkarstvo: Raba urbanega prostora in gradnja skupnosti v uporabi*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MINISTRSTVO ZA GOSPODARSKI RAZVOJ IN TEHNOLOGIJO (2017): *Evidenca socialnih podjetij*. Dostopno na: http://www.mgrt.gov.si/si/delovna_podrocja/socialno_podjetnistvo/evidenca_so_p/ (28. december 2017).
- MURŠIČ, RAJKO (2012): *Na trdna tla: brezstranski pogled samoniklih prizorišč in premislek nevladja mladinskega polja*. Tolmin, Koper: Ustanova nevladnih mladinskega polja Pohorski bataljon.
- NASH, JUNE, JORGE DANDLER IN NICHOLAS S. HOPKINS (UR.) (1976): *Popular Participation in Social Change: Cooperatives, Collectives, and Nationalized Industry*. The Hague, Paris: Mouton.
- NARDI, JASON (2016): *Solidarity Economy in Europe: An Emerging Movement with a Common Vision*. Dostopno na: <http://ripress.eu/wp-content/uploads/2015/03/Solidarity-Economy-in-Europe-a-common-framework.pdf> (29. maj 2016).
- NOWAK, MARTIN A. IN KARL SIGMUND (2005): Evolution of Indirect Reciprocity. *Nature* 437: 1291–1298.
- OSTERWEIL, MICHAL (2014): Social Movements. V *A Companion to Urban Anthropology*, D. M. Nonini (ur.), 470–485. Malden, Chichester, Oxford: Wiley Blackwell.
- PINK, SARAH (2012): *Situating Everyday Life: Practices and Places*. London: SAGE.
- RAKOPOULOS, THEODOROS (2014): The Crisis Seen From Below, Within, and Against: From Solidarity Economy to Food Distribution Cooperatives in Greece. *Dialect Anthropology* 38: 189–207.
- RODRÍGUEZ-GARAVITO, CÉSAR A. (2007): Solidarity Economy and the Struggle for Social Citizenship in Times of Globalization: A Study of the Cooperatives of Informal Garbage Pickers in Colombia. V *Another Production is Possible: Beyond the Capitalist Canon*, B. de S. Santos (ur.), 43–69. London in New York: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA IN CÉSAR A. RODRÍGUEZ-GARAVITO (2007): Introduction: Expanding the Economic Canon and Searching for Alternatives to Neoliberal Globalization. V *Another Production is Possible: Beyond the Capitalist Canon*, B. de S. Santos (ur.), xvii–lxii. London in New York: Verso.
- SCOTT, JAMES C. (1985): *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven in London: Yale University Press.
- SIMONIČ, PETER (2013): Sladkorne zadruge v Maharaštri: Gospodarski, socialni in okoljski vidiki kmetijstva. *Glasnik SED* 1/2(2013): 32–40.
- SINGER, PAUL (2007): The Recent Rebirth of the Solidarity Economy in Brazil. V *Another Production is Possible: Beyond the Capitalist Canon*, B. de S. Santos (ur.), 1–42. London in New York: Verso.

- TKALKA. Dostopno na: <http://tkalka.si/tkalka/> (20. november 2017).
- VARGAS-CETINA, GABRIELA (2005): Anthropology and Cooperatives: From the Community Paradigm to the Ephemeral Association in Chiapas, Mexico. *Critique of Anthropology* 25(3): 229–251.
- VARGAS-CETINA, GABRIELA (2011): Corporations, Cooperatives, and the State Examples from Italy. *Current Anthropology* 52(3): 127–136.
- VÁSQUEZ-LEÓN, MARCELA (2010): Introduction: Walking the Tightrope: Latin American Agricultural Cooperatives and Small-Farmer Participation in Global Markets. *Latin American Perspectives* 37(6): 3–11.
- WEBER, EDWARD P. (2003): *Bringing Society Back In: Grassroots Ecosystem Management, Accountability, and Sustainable Communities*. Cambridge in London: MIT Press.
- ZADRUŽNA IDENTITETA, VREDNOTE IN NAČELA. Dostopno na: http://brazde.org/wp-content/uploads/2017/06/ICA-Izjava-o-zadružni-identiteti_DefinicijaVrednoteNačela-1.pdf (20. november 2017).

MEDNARODNA KONFERENCA
29. – 30. novembra 2016
Tkalka, Maribor, Slovenija

SOCIALNO PODJETNIŠTVO V EVROPI

PODPORNO OKOLJE ZA INOVATIVNE
OBLIKE LASTNIŠTVA V PODJETJIH

● TKALKA

DELAVNICA O ZADRUŽNIŠTVU

17. november 2017
CAAP, Tkalski prehod 4, Maribor

V okviru projekta Zdržimo se! bomo spoznavali_e
osnove zadrružništva. Vabljen_a!

CAAP
Center alternativne in
avtonomne produkcije

S(OG)LASNIK
jezikovna zadruga

OKROGLA MIZA O POLOŽAJU JEZIKOSLOVNIH POKLICEV DANES

24. maj 2017, 18:00-21:30
Dalmatinova 4, Ljubljana

Ob svoji tretji obletnici delovanja smo v Prevajalska Zadruga Soglasnik pripravili in izvedli raziskavo o delovnih pogojih in socialnih pravicah med prevajalci in lektorji. Anketni rezultati bodo predstavljali iztočnice za osvetlitev trenutnega položaja jezikoslovcev na trgu dela z gostujočimi področnimi strokovnjaki. Več informacij o dogodku na www.soglasnik.si.

Grčija: začetno navdušenje nad koncepti solidarnostne ekonomije počasi izginja

Abstract

Greece: The Initial Enthusiasm for Solidarity Economy Concepts is Slowly Vanishing

Solidarity economy concepts have been flourishing in Greece over the past eight years as a response to the country's economic, financial, political and social crisis. The 2010 Athens uprisings sparked the formation of a powerful group responsible for creating a network that spreads solidarity economy concepts. Support from the Greek non-party political movement has played an important role in the success of concepts striving towards the common good. The popularity of the solidarity economy has, however, also created a space for several individual projects that are primarily focused on the economic survival of their founders. These projects have become devoid of the political potential that originally constituted their networks.

Keywords: Greece, Athens, self-organization, solidarity economy, commons

Katja Lihtenvalner is a researcher and a journalist. She reports on the effects of the memorandums on Greece and the consequences of austerity measures, immigrant life, detention centres for immigrants, the refugee crisis, police violence, the judicial system and radical far-right parties and movements. (lihtenvalner@gmail.com)

Povzetek

Koncepti solidarnostnih ekonomij so v Grčiji doživeli drastičen razcvet v zadnjih osmih letih, od kar se je država znašla v gospodarski, finančni, politični in socialni krizi. Pretresi leta 2010 so zanetili iskrico, iz katere je v Atenah nastala močna skupina, ki jo danes poznamo prek njenega mreženja solidarnostnih konceptov v Grčiji. Za uspešne koncepte, ki še vedno nosijo noto »skupnega«, je značilna podpora v nestranskem političnem grškem gibanju. A popularnost konceptov solidarnostnih ekonomij je ustvarila tudi prostor za več individualnih projektov, ki so usmerjeni predvsem v ekonomsko preživetje izvajalcev, v katerih pa ni več mogoče zaznati političnega potenciala, okrog katerega se je mreža sploh konstituirala.

Gljučne besede: Grčija, Atene, samoorganiziranje, solidarnostna ekonomija, skupno

Katja Lihtenvalner je raziskovalka in novinarka, ki poroča o memorandumski Grčiji in posledicah varčevalnih ukrepov, življenju priseljencev, zaporih za imigrante, begunski krizi, policijskem nasilju, o sodnem sistemu ter radikalnih desničarskih strankah in gibanjih. (lihtenvalner@gmail.com)

Uvod

Prispevek prikaže pet tematsko različnih konceptov solidarnostne ekonomije, ki so se v Grčiji razvili od leta 2010, torej v obdobju, ko je v državo prvič zakorakala trojka posojilodajalcev – Evropska centralna banka, Evropska komisija in Mednarodni denarni sklad. V članku so predstavljeni arhitekturno-umetniški projekt Ptice, solidarnostna trgovina Molj, biološka kmetija Kandili, delavsko podjetje Viome in Samoorganizirani skupnostni vrtovi Elliniko. Terenska raziskava, ki smo jo opravili v Grčiji, prikazuje, kako se urbani in ruralni koncepti solidarnostnih ekonomij odzivajo na socialne in politične razmere v državi. V Grčiji se je v zadnjih letih razvilo več projektov, pri katerih so uporabljeni mehanizmi solidarnostne ekonomije, vendar ne nosijo potenciala skupnega, njihovo delovanje ni usmerjeno v skupno dobro, ampak predvsem v ekonomsko korist posameznikov – izvajalcev. Kot so nam povedali sogovorniki na največjem festivalu solidarnostne ekonomije v Grčiji – Festivalu Commons, ki je potekal med 6. in 8. oktobrom 2017 v Atenah, je bila mreža idej solidarnostnih ekonomij stkana pred grškim parlamentom leta 2011 med protivarčevalnimi protesti in okupacijo trga Sintagma. Takrat je bila ustanovljena skupina, ki še danes prispeva najpomembnejši delež k promoviranju konceptov solidarnostnih ekonomij v Grčiji. Četudi se je skupina takrat razvila iz politične vstaje, ki je nosila uporniško težnjo proti obstoječim oblastem, tega dejavnika danes ni več zaznati.

Arhitekturno-umetniško-urbani projekt Ptice

»Priložnost za pobeg od realnosti.«

Skupina sedmih arhitektov, umetnikov in sociologov je leta 2016 formirala arhitekturno-umetniško-urbani projekt Ptice. Projekt, ki je omejen na območje alternativnega centra Aten: Eksarhija, je za zdaj še v raziskovalni fazi.

»Ideja je nastala nekega večera v sedmem nadstropju terase, kjer smo opazili, da so jo ptice izbrale kot neko točko druženja,« je povedal eden izmed ustanoviteljev skupine, umetnik Paris Legakis. Stanovanjski bloki, ki na gosto poseljujejo petmilijonske Atene, imajo v zadnjem nadstropju nekaj več deset kvadratnih metrov veliko površino tlakovanega prostora, ki služi kot streha. Te površine, terase, so praviloma prazne: redki stanovalci jih uporabljajo za sušenje perila ipd. »Koncept projekta predvideva, da bi terase, ta skupni prostor, oživili z aktivnim sodelovanjem stanovalcev,« pravi Legakis.

Skupina že več kot eno leto z obsežnim vprašalnikom, ki ga deli med prebivalce Eksarhije, raziskuje odzivnost stanovalcev na takšen projekt ter s tem, kot pravi sama, med Atenci poraja refleksijo o uporabnosti tega prostora. »Naša raziskava

je razdeljena na tri dele: v prvem delu skozi vprašalnik detektiramo želje lastnikov in najemodajalcev, drugi del zajema neposredno komunikacijo s prebivalci 'od vrat do vrat' in v tretjem delu se nadejamo, da bomo prišli do teras,« opiše Legakis. Njihov namen je, da prek umetniških projektov oživijo terase in omogočijo uporabnikom »pobegniti od realnosti«.

»Skupina je med raziskavo spreminjala svojo vizijo. Eno ključnih vprašanj je, na koga se pravzaprav obrniti: na lastnike ali najemodajalce?« se sprašujejo ter ugotavljajo: »Verjamemo, da ima vsakdo, ki neko obdobje živi v določeni soseski, pravico do aktivnega odločanja o uporabi skupnih prostorov.«

Skupina je poleti leta 2017 že začela s poskusnimi oživitvami teras. »Vzeli smo klop, jo prinesli na teraso in začeli vabiti stanovalce k pogovoru o tem projektu,« so povedali njegovi snovalci. »Želimo, da bi se stanovalci prek skupščin sami lotili aktivnega udejstvovanja in oživljanja teras na podlagi projektov, ki bi najbolj zadovoljili njihove potrebe.«

Skupina, ki razvija umetniški projekt Ptice, poudarja, da so Atene polne praznih javnih prostorov in tako tudi priložnosti, da se v njih razvijajo projekti, naravnani k zadovoljevanju interesov skupnosti.

Solidarnostna trgovina Molj

»Alternativa podivjanemu potrošništvu.«

»Vse se je začelo pred nekaj leti, ko se je ideja o solidarnostni trgovini razvila v enem od skladišč, kjer smo zbirali oblačila in hrano za pomoči potrebne,« nam je pojasnila Elena Diamadi, prostovoljka in članica pobude Molj, ki jo najdemo v osrčju Eksarhije. Eksarhija, levičarski predel v središču Aten, velja za politično alternativen in avtonomen prostor. Tukaj najdemo več deset anarhističnih in begunskih skvotov, socialnih centrov, solidarnostnih projektov itn. »K nam lahko prinesete oblačila, torbe, knjige, CD-eje, DVD-eje in igrače, vendar naj bodo v dobrem stanju,« sporočajo na letaku, ki vabi obiskovalce v trgovino Molj.

Elena pravi, da je zamisel o takšni trgovini nastala predvsem iz upora proti globalnemu potrošništvu. »Nimamo finančnega dobička, temveč samo skupnostnega. Naša trgovina želi postaviti temelje za drugačno družbo, spodbuditi drugačen način razmišljanja in delovanja,« pravi Elena, ki se je trgovini pridružila v zadnjih letih. Solidarnostna trgovina Molj je poizkus kreiranja alternative proti vsakdanjemu izkoriščanju, preveliki porabi energije in ustvarjanju odpadkov.

»Naša ideologija je sila preprosta. V trgovino lahko prineseš vse, česar ne potrebuješ več in kar želiš podariti drugim. Hkrati nas lahko obišče, kdorkoli si to želi, in si izbere, če se mu kaj od ponujenega zdi uporabno,« razlaga Elena. Kot pravi, k njim ne prihajajo samo osebe, ki pripadajo ranljivim skupinam, kot so trenutno

begunci ali brezdomci, temveč tudi igralci in umetniki iz sosese.

Za plačilo najemnine in električne energije imajo v trgovini Molj škatlo, namenjeno zbiranju podpore. Tam lahko vsakdo, ki ima to možnost, odda svoj prispevek. Molj ni prva takšna trgovina v Grčiji in nikakor ni omejena samo na mesto. »Podobne trgovine najdemo tudi na otokih Ikarija in Milos,« je pojasnila Elena.

Člani Molja so prostovoljci, ki prihajajo iz različnih delov Aten. O delovanju trgovine se dogovarjajo na skupščini. »Tedenska srečanja skupine so pomembna, da se dogovorimo, kdo bo vodil trgovino, ki je odprta vsak dan, razen ob nedeljah, od šestih do devetih zvečer,« je povedala Atenčanka.

Po daljšem poletnem premoru je trgovina Molj 20. novembra spet odprla svoja vrata. Člani so prenovili prostor in ob tem priredili zabavo. »Obiskovalce želimo nagovoriti, naj se nam pridružijo pri tem poizkusu alternativnega eksperimenta recikliranja izdelkov, ki jih ne potrebujemo več,« je dodala Elena.

Biološka kmetija Kandili

»Od česa pa boš živel? Od pridelave solate?«

Jorgos Polatoglou je bil nekoč zaposlen kot učitelj in živel je v mestu. Srečali smo ga na Festivalu solidarnostnih ekonomij v Atenah med 6. in 8. oktobrom 2017. »Imam to srečo, da ima moja družina na otoku Evija del zemljišča. S punco sva se odločila, da bova zapustila svoje mestno življenje, se preselila in začela živeti drugače,« je pojasnil Polatoglou. Povedal je, da so bili začetki težki. »Ljudje so bili sumničavi, kako mi bo uspelo. Spraševali so me, ali pričakujem, da bom živel od pridelave solate,« je povedal in dodal: »Za obdelovanje zemlje in vzgajanje kultur je potreben čas.«

Zdaj kmetija Kandili na skupaj 15 hektarih na ekološki način prideluje zelenjavo, sadje in druge domače proizvode (paradižnikovo omako, marmelado, tradicionalne sladice, zeliščne ekstrakte, doma izdelane testenine, sir itn.). Kmetija na spletu ponosno oglašuje, da tam živijo tudi piščanci, koze in svinje. Poleg ekološke usmerjenosti se Kandili, kot pravi njegov lastnik, odlikuje predvsem po transparentnosti biološke proizvodnje.

Polatoglou je prvi dve leti zemljo obdeloval povsem sam. Zdaj se skupaj s partnerko za obdelovanje zemljišča poslužujeta različnih spletnih strani, kot je npr. workaway.info, kjer iščeta delovno silo iz tujine. Prostovoljci pri njima ostajajo več tednov ali mesecev ter delajo skupaj od pet do šest ur na dan.

»Splet ponuja možnost, da lahko najdeš prostovoljce, ki delajo na kmetiji vse leto zastonj. Mi pa jim damo bivališče in hrano. To niso samo sezonski prostovoljci, saj se delo na kmetiji najde vse leto,« pojasnjuje Grk. Za obdobje, ko prostovoljci ostajajo na kmetiji, se morajo popolnoma prilagoditi preprostemu načinu življenja:

Delavci Viome polnijo steklenice. Foto: Katja Lihtenvalner.

Kuhinja na festivalu Commons. Foto: Katja Lihtenvalner.

Spiros Zguras, delavec tovarne Viome. Foto: Katja Lihtenvalner.

Tržnica na festivalu Commons. Foto: Katja Lihtenvalner.

alkohol in uživanje drog nista dovoljena. Opazili smo, da je lastnik ne samo ponosen na to, da ima brezplačno delovno silo, ampak med drugim celo predlaga: »Če želite, lahko na spletu najdete tudi ljudi, ki vam bodo tu v Atenah obnovili stanovanje in kuhali vse leto zastonj.«

Kot je pojasnil idejni vodja projekta Polatoglou, je par najprej poskušal ugotoviti, ali jima bo projekt uspel in predvsem, ali se bosta lahko z dobičkom tudi preživljala. »Da lahko preživiš in imaš nekakšno plačo iz kmetijske proizvodnje, moraš imeti vsaj deset hektarov. Vse, kar je manj, zadošča le za lastno uporabo,« pravi Jorgos.

Pridelki s kmetije Kandili se prodajajo v improvizirani lokalni prodajalnici, ki se nahaja le streljaj vstran od kmetije in jo lastnika vodita sama. V bližnjih vaseh poznata tudi nekaj družin – strank, ki jima redno dovažajo pridelke, da jih prodajata brez posrednika. »Pet, šest let je bilo potrebnih, da smo pripravili zemljo, preizkusili veliko načinov kultiviranja. Drevo je kot otrok, potrebna sta čas in potrpežljivost, da ga vzgojimo.«

Na Festivalu solidarnostnih ekonomij Commons je bilo predstavljenih več podobnih projektov, kot je Kandili, ki uporabljajo mehanizme solidarnostnih ekonomij za lastno, osebno preživetje. Sistem prodaje izdelkov brez posrednika lastnika kmetije uporabljata za zagotavljanje večjega ekonomskega dobička. Kmetija lahko obratuje, ker prek spletnih strani ponuja nekakšen moderni »delovni počitnikarski turizem«, ki tudi sicer obstaja že vrsto let in v različnih delih sveta: načeloma mladi iz premožnih držav prihajajo v manj razvite države in brezplačno delajo za prenočišče in hrano.

Delavsko podjetje Viome

»Če ne zmorete vi, bomo pa mi.«

Tovarna Viome je bila nekoč podružnica gradbenega podjetja Philkeram-Johnson, uspešnega grškega podjetja, ki je delovalo od leta 1982. V dobrih časih je solunska tovarna, ki je izdelovala lepilo za keramične ploščice, zaposlovala 350 delavcev in izvažala izdelke v skoraj 30 držav. Težave so se začele leta 2010, ko je družba začela zaostajati s plačili delavcem. Maja 2011 je s plačili povsem prenehala in kmalu za tem tudi bankrotirala ter odpuščala več kot 70 delavcev.

»Tistega leta oktobra so se delavci na skupščini z veliko večino, 97-odstotno, odločili, da bodo vajeti vzeli v svoje roke,« nam je pojasnil Spiros Zguras, delavec tovarne Viome. Skoraj trideset delavcev, ki so ostali, se je združilo v delavsko zadrugo in začelo zasedbo in prevzem tovarne Viome. Tovarna je začela obratovati julija 2012 pod sloganom: »Če ne zmorete vi, bomo pa mi.«

Proizvodnja se je prestrukturirala, začeli so izdelovati biološka čistila in mila.

Ko smo obiskali tovarno, so nam delavci pojasnili, da so se tako odločili predvsem zaradi spoznanja, da si bodo z biološko pridelavo najprej zagotovili podporo v solidarnostnem gibanju, pognali in ohranili proizvodnjo živo ter si tako zagotovili preživetje.

O svojih namenih so takrat obvestili tudi medije, ministrstvo in javnost. Dobili so velikansko podporo solidarnostnega gibanja doma in v tujini. Organiziranih je bilo več koncertov, ki so finančno pripomogli k temu, da so proizvodnjo sploh zagnali.

»Ti solidarnostni dogodki so nam na začetku pomagali postaviti obrat na noge, vendar zdaj, po štirih letih, delujemo povsem neodvisno. Še vedno imamo zelo veliko podporo med gibanji v Grčiji in tujini,« je povedal Zguras. Njihovi člani so lani jeseni obiskali Južno Ameriko, potujejo pa tudi po različnih evropskih mestih, kjer jih kot uspešen model delavskega prevzema vabijo različne organizacije in delavske skupnosti. Delavci Viome so nam povedali, da so model, po katerem so se zgledovali, našli v Argentini, vendar so ga potem prilagodili specifičnostim lokalnega okolja. »V Grčiji je visoka brezposelnost. Tisti, ki so zaposleni, pa se ubadajo še s to težavo, da jih neznansko veliko ne dobiva plače. Če se primerjamo s temi grškimi delavci, smo mi seveda v dobrem položaju,« pravi Zguras.

Viome svoje izdelke prodaja brez posrednika v različnih solidarnostnih centrih po vsej Grčiji. Imajo tudi spletno trgovino in za zdaj eno prodajalno v Atenah, ki prodaja izključno izdelke Viome. Polovico vse svoje proizvodnje izvažajo v tujino. »En odstotek grških gospodinjstev kupuje naše izdelke. To seveda ni veliko. Grki še niso vajeni uporabljati biološko razgradljivih izdelkov,« razlaga Zguras.

Delavci Viomeja še danes bijejo sodno bitko z lastnico podjetja, ki ji med drugim očitajo pranje denarja in korupcijo. »Nadejamo se, da bo država prevzela celo tovarno, in kot so nam obljubili, bomo potem lahko uporabljali obrat, ki smo ga zasedli in ga varujemo pred propadom,« se je nasmejal. »Naša vizija ni, da postanemo lastniki, ampak želimo, da bi tovarna postala družbena lastnina,« so nam še pojasnili in dodali: »Prevzem tovarne in njena postavitev povsem na novo je dogodivščina, ki zahteva čas in požrtvovalnost.«

Ko smo obiskali tovarno Viome v industrijski coni drugega največjega grškega mesta Solun, je pet delavcev polnilo steklenice z detergentom za pranje perila, ki ga pripravljajo za tuje naročnike. Dobro so organizirani in delo poteka utečeno. Vzdušje je sproščeno: ni direktorja, ni delovodje, ni menedžerjev. Delovnik traja vsak dan od sedmih do treh.

V Grčiji je bilo v zadnjih letih več poizkusov različnih delavskih prevzemov, vendar Viome ostaja daleč najuspešnejši. Menimo, da je k temu pripomogla predvsem politična usmerjenost projekta. Kot so nam pojasnili delavci, je delavska tovarna Viome alternativa kapitalističnim modelom proizvodnje. Tudi zato so imeli na začetku znatno podporo pri grški levici. Poleg levičarskih političnih strank (Siriza, Andarsija, Delavska revolucionarna stranka), ki so od vsega začetka podpirale ta projekt, je daleč najbolj zvesta ostala podpora v anarhistično-antiavtoritarnih in

anarhistično-komunističnih lokalnih gibanjih.

Pridelke in izdelke Viome lahko najdemo vsako drugo nedeljo na tržnici v atenskem predelu Eksarhija. Predvsem anarhistični skvoti po vsej Grčiji pa ves čas gostijo delavce na različnih dogodkih, organizirajo glasbene dogodke za zbiranje finančnih sredstev za delavce ter prodajajo njihove izdelke brez posrednika. Majice Viome so med člani atenskih anarhističnih gibanj prepoznavni znak.

Samoorganizirani skupnostni vrtovi Elliniko

»Alternativa privatizacijski shemi vlade.«

»Pobuda za samoorganizirano upravljanje dela zemljišča v Elliniko se je razvila na skupščini 17. januarja 2011 v Kulturnem domu Elliniko,« je povedala Keti Horti, članica Samoorganizirane skupnosti vrtničkarjev.

Elliniko je južni del predmestja Aten, najbolj poznan po letališču in po različnih olimpijskih objektih, ki so leta 2004 gostili poletne olimpijske igre. Območje, kjer so vrtničkarji razvili svoj projekt, je del 2,5 hektara velike površine, ki je samevala vse od konca olimpijskih iger in zaprtja letališča. Zemljišče se nahaja na strateško pomembni lokaciji v bližini morja.

Na skupščini januarja 2011 je skupina meščanov poslala predlog občini Elliniko »O novih dejavnostih na urbanem območju«. »Glede na položaj v družbi na področju gospodarstva, kulture in okolja smo se odločili, da poiščemo alternativno prakso in ustvarimo urbano zemljišče kolektivne narave,« je povedala Keti Horti, ki pri projektu sodeluje že od začetka.

Projekt Samoorganiziranih vrtov Elliniko spada v sklop pobud, ki so jih prebivalci predlagali mestnim oblastem kot odgovor na prodajo državnega zemljišča. Po tem ko je grška vlada leta 2010 začela uvajati varčevalne ukrepe, se je to zemljišče znašlo na privatizacijski shemi.

Kot so povedali njeni člani, Samoorganizirani vrtovi Elliniko delujejo po načelih alternativne, družbene in solidarnostne ekonomije. Koncept verjame »v drugi model rasti in organiziranosti ekonomije in družbe, kjer samoupravljanje, okoljska in socialna pravičnost opredeljuje solidarnostno gospodarstvo. Le-to se razlikuje od modela današnjega političnega, gospodarskega in družbenega sistema, za katerega so značilni pohlep, konkurenca, individualizem in nasilje.«

Cilji projekta so: razvoj urbanega kmetijstva, pridelava kakovostne hrane, ohranjanje tradicionalnih grških kultur, usposabljanje članov o vzdrževanju zelenjavnega vrta, zahteva o ohranitvi javnega zemljišča nekdanjega letališča Elliniko, boj proti privatizaciji in solidarnostne akcije.

»Pomanjkljivost projekta je, da smo v svojih vrstah zmogli do danes obdržati zelo malo mladih. Mlajše generacije danes svoj čas preživijo pred računalniki in

pametnimi telefoni. Narava in obdelovanje vrtov jih ne zanimata veliko,« pravi Keti Horti, ki dodaja, da se zato zdi, kot da se z obdelovanjem vrtov ukvarjajo predvsem upokojenci, ki imajo čas. Druga velika pomanjkljivost, ki jo vidi Keti Horti, je predvsem ta, da jim ni uspelo motivirati brezposelnih, za katere menijo, da bi projekt lahko bil ustrezen.

»Za obdelovanje vrta, sejanje in vzgojo sta potrebna čas in velika mera potrpežljivosti. Brezposelni, ki živijo v vsakodnevni stiski za svoje preživetje, v projektu niso videli veliko smisla. Želijo si hitre rešitve danes in ne jutri ali pojutrišnjem,« razlaga Keti Horti. Ob tem kot svetel primer omeni udeležbo pri obdelovanju vrtov mladega brezposelnega lokalnega fanta: »Obdelovanje vrta v naravi in druženje mu je omogočilo, da je skrbi za nekaj časa potisnil na stran. Žal pa so takšni primeri redki.«

Na skupščini vrtičkarjev, kjer je nekoč sedelo skoraj sto meščanov, se jih danes zbira kakšnih deset. Poleg »nerazumevanja grške družbe za takšne vrste projektov«, kot pravijo njeni člani, je pobuda večji udarec doživela leta 2016, ko je bilo zemljišče za 900 milijonov evrov dokončno prodano grškemu lastniku Lamda Development. Novi lastnik ga namerava spremeniti v hotelski in zabavišni kompleks, ki bo skupaj vreden devet milijard evrov.

Kot so poročali lokalni mediji, je pobuda državljanov proti prodaji zemljiškega kompleksa Elliniko pomembno vplivala na večletno zakasnitev projekta. Dokler se dela ne začnejo, člani Samoorganiziranih vrtov Elliniko ostajajo na zdaj prodanem zemljišču.

Festival solidarnostne ekonomije Commons

Med 6. in 8. oktobrom 2017 je v prostorih umetniške atenske akademije potekal Festival solidarnostne ekonomije Commons. To je najpomembnejši dogodek na področju solidarnostne ekonomije v Grčiji. Pogovarjali smo se z eno od organizatork festivala, Valerijo Koudoumojiannaki.

»Festival 'Commons' je eden od dogodkov v sklopu različnih dogodkov na temo solidarnostne ekonomije v Grčiji. Nekateri od teh dogodkov so organizirani v naravi, drugi v urbanih predelih,« nam je pojasnila Atenčanka, po izobrazbi psihologinja. Pravi, da se je zamisel o gibanju solidarnostne ekonomije razvila pred parlamentom leta 2011. Takrat je potekala ena izmed najpomembnejših okupacij grškega javnega prostora v zadnjem desetletju: zasedba ploščadi Sintagma.

»To je bil unikatni trenutek v Grčiji, ko si na cesti lahko videl starejše, otroke, mlade, predstavniki različnih generacij so se združili v skupen protest proti varčevalnim ukrepom grške vlade,« se spominja sogovornica.

Ta nekajtedenski dogodek je hkrati pomenil možnost in priložnost za mreženje med politično povsem različnimi gibanji, ki so delovala samoorganizirano. »Že tam so se razvile različne ideje o alternativnih valutah, samoorganiziranih bolnišnicah

in hkrati tudi potreba po tem, da se te ideje združijo na primernih dogodkih,« pravi. Skupina, ki se je spoznala na ploščadi Sintagma pred šestimi leti, zdaj organizira festival solidarnostne ekonomije.

Kot nam je opisala Valerija Koudoumojiannaki, je v zadnjih letih opaziti nekakšno umirjanje zanimanja za tovrstne projekte ter posledično čedalje manjšo udeležbo na tovrstnih festivalih in družabnih srečanjih s podobno tematiko. »Pred petimi leti so ljudje entuziastično formirali nove projekte, lotevali so se jih z zagonom in bili motivirani pri ustvarjanju in razvijanju novih konceptov solidarnostne ekonomije,« pojasnjuje. Kot pravi, opaža, da je po nekaj letih nekakšne eksperimentalne faze teh projektov zdaj zaznati njihov zaton. »Tisti, ki so se bili sposobni preživeti, ostajajo. Novi projekti pa nastajajo zelo redko,« dodaja.

Festival Commons je vsakoletni dogodek, ki ponuja priložnost, da se različni snovalci in izvajalci projektov predstavijo širšemu občinstvu. Na festivalu je vsako leto postavljena majhna tržnica z biološkimi pridelki. Organizirani so kuhinja, poseben prostor za otroško igrišče in koncertni dogodki. Obiskovalci lahko sodelujejo tudi pri delavnicah. Na zadnjem festivalu so se udeleženci lahko učili, kako iz tetrapaka narediti denarnico, doma gojiti gobe, pa tudi nekaj o energijski vadbi chi kung.

»Ostajamo stabilna skupina ljudi, ki se vsako leto na odprti skupščini dogovori, kako bomo pripravili take dogodke. Lahko zagotovim, da smo že nekaj let več ali manj isti ljudje,« se je nasmejala sogovornica. Festival se vsako leto konča z glavno skupščino, na kateri se udeleženci pogovorijo o prihodnosti festivala, podobnih dogodkih, vizijah o novih konceptih solidarnostnih ekonomij ipd.

Med obiskom festivala smo opazili, da je maloštevilno občinstvo usmerjeno predvsem v praktično naravnost projektov. Obiskovalci izvajalce sprašujejo predvsem, kako so posamezniki zmogli finančno zadovoljiti svoje potrebe in si omogočiti preživetje. Delavske pravice ali pa politični potenciali projektov so na predstavitvah le redko prisotni in o njih se v razpravah, ki sledijo predstavitvam, ne govori.

Odvečni ljudje, odvečne stvari in (po)moč skupnostne ekonomije

Abstract

“Useless” People, Useless Goods and the Power of the Solidarity Economy

The article presents an empirical example of the solidarity economy developed by the social cooperative “Stara roba, nova raba” and shows how socially excluded people can organize for survival and campaign for social change by reusing abandoned goods. The author also problematizes some of the basic narratives that are ingrained in the dominant system, namely the myth of the invisible hand of the market, the embeddedness of the economy in social life, and the process of the commoditization of both people and things. The foundations of the paper are provided by an intensive one-year auto-ethnographic study conducted during the formation of a community in collaboration with homeless people. The author has also been involved with the non-governmental organization Kings of the Street for fourteen years, and employs her experience to substantiate the article. The main methodological guideline of the research was to constantly evaluate how the people that were involved in the process use cooperative activities to include themselves in a wider community. The author aims to determine the obstacles that reaffirm their marginalized position and examine if there is potential for the community economy to overcome its correctional role and become a transformative force that can help build a new, more balanced and friendly socio-economic system.

Keywords: solidarity economy, homeless people, used goods, the myths of capitalism

Luna J. Šribar holds a PhD in anthropology. She is a co-founder of the cooperative “Stara roba, nova raba” and works with homeless people in the NGO Kings of the Street. (lunanai007@gmail.com)

Povzetek

Avtorica v prispevku skozi primer skupnostne ekonomske pobude, zadruga Stara roba, nova raba, prikaže, kako se lahko »zavrženi« ljudje z uporabo zavrženih stvari organizirajo za preživetje in se obenem zoperstavijo uničevalnim silnicam kapitalizma. Sočasno problematizira temeljne utvare dominantnega sistema, ki jih sprejemamo kot samoumevne: delovanje nevidne roke trga, način vpetosti ekonomije v družbeno življenje ter poblagovljenje ljudi in stvari. Temelj članka sta intenzivna enoletna avtoetnografska raziskava, ki jo je avtorica izvajala v obdobju vzpostavljanja skupnosti skupaj z brezdomnimi ljudmi, ter avtoričina štirinajstletna vključenost v društvo Kralji ulice, nevladno organizacijo s področja brezdomstva. Glavno metodološko vodilo raziskovanja je bilo nenehno preverjanje, kako se udeleženi skozi dejavnost zadruga vključujejo v širšo skupnost in razvijajo sistem menjave ter kateri dejavniki zgolj utrjujejo njihov družbeni položaj marginaliziranih ljudi. Avtorica prouči možnosti za prepoznavo transformativne moči skupnostne ekonomije, ki ni več le v funkciji korektorja kapitalizma, ampak naj bi pomagala vzpostaviti nov, z naravo in človekom bolj usklajen družbeno-ekonomski sistem.

Ključne besede: skupnostna ekonomija, brezdomni ljudje, rabljene dobrine, miti kapitalizma

Luna J. Šribar je doktorica antropologije, soustanoviteljica zadruga Stara roba, nova raba ter sodelavka društva Kralji ulice. (lunanai007@gmail.com)

Uvod

Podlaga za pričujoči prispevek je avtoetnografska raziskava mikroskupnosti, vzpostavljene skupaj z brezdomnimi ljudmi in z uporabo rabljenih stvari. Skupnost je vzniknila v nevladnem sektorju, v njej pa so se, kar sem ob spremljanju naše izkušnje reflektirala za nazaj, razvijali elementi, ki spominjajo na glavne paradigme ekonomije daru. Paradigma daru se je vzpostavila na podlagi del antropoloških klasikov, začenši z Bronislawom Malinowskim (1984[1922]) in Marcelom Maussom (1996[1924]). Malinowski je raziskoval skupnosti otokov Melanezije in tam uveljavljeno obliko menjave, ki je vplivala in oblikovala celotno družbeno-ekonomsko življenje. Ta oblika menjave, imenovana kula, je bila podrobno določena, uravnaval jo je sklop tradicionalnih pravil in navad, nekatere dele so spremljali magični rituali in javni obredi, ljudje pa so bili povezani v trajna, trdna partnerstva. Mauss je raziskoval družbe Melanezije, Polinezije, Nove Zelandije in ameriškega severozahoda, kjer se je celotno družbeno življenje vzpostavljalo okoli trojne obligacije: dati, prejeti in vrniti. Poleg menjave stvari so bile v tovrstno kroženje v skupnosti vključene tudi menjave storitev, obredov, na ta način se je vzpostavljala kompleksen družbeni sistem, ki so ga določali čast, verovanja in medsebojne obligacije. V razmerjih izmenjave daru so bile, kot je opisoval Mauss, stvari neodtujljivo povezane z darovalci, darovalkami, prejemniki, prejemnicami in odnosi, ki so jih definirali in povezovali.

Medtem ko so bile v začetni fazi antropološkega raziskovanja delitve med obema ekonomskima sistemoma ostro začrtane in so ekonomijo daru prikazovali kot solidarnostno in humano v nasprotju z »zlim« kapitalizmom, se je začela pozneje ta dogmatična delitev mehčati. Mauss je menjavo daru in blagovno menjavo obravnaval kot značilnosti različnih družb, poznejši raziskovalci in raziskovalke pa so ju že razumeli kot dve obliki sobivajočih razmerij v isti družbi. Pri tem je prevlada ene oblike nad drugo ključna za opredelitev določenega ekonomskega sistema. Sicer tudi za Maussa menjava daru ni bila nasprotje, temveč »zarodna« oblika blagovne menjave in kot takšna podstat, na kateri so se razvili drugi ekonomski sistemi. Na podlagi tega lahko sklepamo, da je njene elemente še vedno mogoče najti tudi v modernem ekonomskem sistemu.

V prispevku analiziram mogoče načine vzpostavljanja mikroskupnosti, ki, čeprav v kapitalizmu, temeljijo na paradigmi daru. V nadaljevanju za tovrstne dejavnosti uporabljam izraz skupnostna ekonomija, saj je ta bližje konceptom, ki se v Sloveniji uveljavljajo v zadnjih letih. Na primeru zadruga Stara roba, nova raba, ki smo jo začeli vzpostavljati skupaj z brezdomnimi ljudmi v Ljubljani leta 2010, analiziram dejavnike, ki ljudem z obrobja (»zavrženim«) skozi rabo zavrženih virov omogočajo povezovanje in celo možnost upora proti uničujočim silnicam kapitalizma. Zanimalo me je, kako se v določenem mikrosistemu oblikujejo in medsebojno sovplivajo posamezni elementi menjave, kako se oblikuje identiteta vključenih, na kakšne načine se njihova moč utrjuje in nasprotno, kaj pripomore k utrjevanju njihove vloge brezdomnih ljudi. Pokazalo se je, da imajo rabljene dobrine lahko veliko

Foto: Zadruga stara roba nova raba.

moč družbenega vključevanja in so dober povezovalc pri graditvi odnosov tako v skupnosti kot z dominantno kulturo.

Temeljna dejavnost obravnavane zadruga je zbiranje in prodaja rabljenih stvari po nizkih cenah. Stvari podarjajo podporniki. Tako se poleg socialne spodbuja tudi okoljska ozaveščenost, saj se dobrinam, ki bi bile sicer zavržene ali izključene iz uporabe, omogočata ponoven obtok in nova (upo)raba. Sredstva od prodaje so namenjena zaposlovanju, usposabljanju ranljivih skupin ljudi in nadaljnjemu razvoju dejavnosti.

Vzpostavljanje alternativnih ekonomskih pobud zahteva poznavanje temeljnih načinov delovanja, ki nam jih vsiljuje dominantni sistem. V zahodnem svetu povzdiguje racionalno mišljenje in ekonomijo predstavljamo kot objektivno vedo, medtem ko imamo družbene sisteme drugih kultur za manj razvite in mistične. Po pregledu glavnih miselnih okvirov tržne ekonomije pa se izkaže, da celotno delovanje kapitalizma temelji na mitih in fikciji, ki se od vzpona klasične ekonomije predstavljajo kot objektivna dejstva. Zato v nadaljevanju prikazujem tudi nekatere temeljne utvare kapitalizma.

Metodologija

Več kot štirinajstletna vključenost v eno izmed nevladnih organizacij, ki delujejo na področju brezdomstva – društvo Kralji ulice, mi je omogočala razvijanje vsakodnevnih in tudi dolgotrajnih odnosov z ljudmi, ki imajo neposredno izkušnjo revščine in brezdomstva. Ti so ključno oblikovali in dopolnili tako moja teoretska spoznanja kot osebna razmišljanja. Izkušnje, ki sem jih pridobila pri delu v društvu, so širši okvir in zaznamujejo mojo lastno umestitev v raziskovanje obravnavanega področja; specifično podlago za pričujoče delo pa tvori neposredna vključenost v vzpostavljanje, vodenje in raziskovalno spremljanje skupnostne pobude »Posredovalnice rabljenih predmetov 'Stara roba, nova raba'«. Intenzivno raziskovalno spremljanje je potekalo zlasti prvo leto vzpostavljanja projekta, leta 2010. Pisala sem terenski dnevnik, kamor sem beležila sam proces dela in doživljanje

vseh vključenih na skupinski in individualni ravni. Beležila sem občutke, ki so jih z menoj podelili udeleženi, občasno tudi svoje, in dognanja, do katerih sem prišla z metodo opazovanja z neposredno udeležbo. Celotno obdobje raziskovanja sem imela ves čas pri sebi beležko, da sem lahko sproti, že med samim delovnim procesom, zapisovala pomembne informacije, ob večerih pa sem navadno v dnevnik zapisovala še refleksije ter vprašanja, ki so se mi odpirala ob našem delovanju. Poleg uporabe etnografske metode terenskega dela sem v praksi ves čas spoznavala tudi socialno-pedagoške koncepte in metode dela ter socialno-varstveno področje.

Za eno glavnih metodoloških vodil raziskovalnega dela sem si postavila nenehno preverjanje, kako se udeleženci skozi posredovalnico in njeno dejavnost vključujejo in razvijajo sistem menjave s širšo skupnostjo in kateri so tisti dejavniki, ki zgolj utrjujejo njihov družbeni položaj socialno izključenih.

Pri sodelovanju z obrobniimi skupinami, kot so ljudje z izkušnjo brezdomstva, se vzpostavljajo še intenzivnejši odnosi; gre za osebe, ki se zaradi preteklih težkih življenjskih izkušenj hitro počutijo ogrožene in so pogosto tudi bolj nezaupljive. Obenem lahko glede na dosedanje izkušnje rečem, da so njihove pobude velikokrat inovativne, entuziazem in, vsaj pri nekaterih, tudi pripravljenost za poskušanje novih, še neutečenih poti zunaj okvirov prevladujoče miselnosti je večja. Linija, na kateri obravnavana in njej sorodne skupnosti gradijo svojo avtonomijo in se sočasno soočajo z ovirami kapitalizma, je dvojna: na ravni posameznih elementov v njihovem sistemu in na ravni njihovega delovanja navzven.

Pri tem naj poudarim naslednje: ko sem delala primerjavo delovanja skupnostne ekonomije z delovanjem kapitalizma, se nisem osredinjala na posamezne raznolike prakse v dominantnem sistemu, temveč na kapitalizem v njegovi najbolj radikalni podobi s prevladujočimi silnicami, ki težijo k splošnemu poglobljenju ljudi in zavrljivosti stvari.

Temeljne utvare in miti kapitalizma

V nadaljevanju prikazujem nekatere temeljne utvare in mite kapitalizma, ki jih v sodobnosti sprejemamo kot samoumevne in jih vse premalokrat obravnavamo. Sočasno na primeru zadruga Stara roba, nova raba analiziram, kateri so tisti mehanizmi skupnostne ekonomije, s katerimi se je dominantnim načinom delovanja mogoče zoperstaviti.

Naj začnem z enim osnovnih mitov kapitalistične tržne ekonomije: delovanje nevidne roke trga. Trg naj bi bil samoregulirajoči se sistem, v katerem vrsto in obseg proizvodnje, cene in ekonomske odločitve determinirajo preskrba, povpraševanje, svobodni odnosi med proizvajalci, prodajalci in kupci ter prosta tekmovalnost (Dupré v Rus, 2010: 43). A kot je zapisal David Graeber (2014), trgi niso realni:

Gre za matematične modele, ki jih ustvarja zamisel o samozadostnem svetu, v katerem vsakogar žene enaka motivacija in kjer je vsakdo enako poučen in se do enake mere ukvarja s preračunljivim izmenjavanjem, ki naj bi mu prineslo koristi. Ekonomisti se zavedajo, da je dejanskost vselej bolj zamotana; a zavedajo se tudi, da ne moreš dobiti matematičnega modela, če sveta najprej ne ujameš v karikaturu. S tem ni nič narobe. Problem nastane, ko so nekateri (in pogosto gre za taiste ekonomiste) po zaslugi tega zmožni oznaniti, da bo zagotovo kaznovan vsak, ki se ne meni za diktat trga – oziroma, da prav zato, ker živimo v tržnem sistemu, vse (z izjemo državnega vmešavanja) temelji na načelih pravičnosti, da je naš ekonomski sistem eno samo velikansko omrežje recipročnih razmerij, v katerem se navsezadnje vsi računi izravnajo in vsi dolgovi poplačajo. (Graeber, 2014: 163)

V resnici je nepravičnost vgrajena že v samo bistvo kapitalističnega trga. Čeprav prevladujoča ideologija predvideva pri udeleževanju v tržni menjavi enakopravnost vseh, gre v ozadju še vedno za »osnovno razlikovanje v politični in ekonomski moči med kapitalisti in delavci« (Wolf, 2010: 389).

Z nepravilno naravo kapitalističnega trga se je mogoče soočati na dveh ravneh. Prva raven so mehanizmi, ki jih v tem prispevku obravnavana skupnost uporablja za delovanje navzven in vzpostavljanje odnosa s širšim družbenim okoljem, druga pa način graditve te skupnosti navznoter. Pri zadnjem gre za določeno vrsto upravljanja, ki omogoča čim boljše vključevanje vseh sodelujočih. Eden od modelov, ki seveda ni nov, a se intenzivno obuja, je model združnega delovanja, ki ga razvijamo tudi v okviru posredovalnice rabljenih predmetov. Njegovo bistvo je, da so zaposleni obenem tudi lastniki, upravljavci podjetja in vključeni v vse pomembne odločitve. Ravno tako so zaposleni (med katerimi v našem primeru prevladujejo ljudje z izkušnjo brezdomstva) tudi formalni soustanovitelji zadruga z vsemi pravicami in obveznostmi, ki jih to prinaša. Model se je izkazal za učinkovitega tako zaradi močnejšega občutka pripadnosti skupni ideji kot zaradi večje stopnje odgovornosti in posledično prispevka vseh sodelujočih. Že od začetka je bil temelj vzpostavljanja skupnosti to, da so posamezni člani in članice delovali kot kolektiv na podlagi določenega skupnega zanimanja in občutka pripadnosti. Kropotkin (1924) je pripadnost skupnosti označil kot temeljno pravilo družbenega življenja, povezoval pa ga je že z organizacijo »plemenskega« življenja. Poudaril je sposobnost posameznikov, da identificirajo svoje osebno življenje z življenjem skupnosti, kar je načelo, ki mu lahko sledimo v zgodovini razvoja človeške vrste. Pripadnost skupnosti vpliva na človekove zmožnosti postavljanja prioritet skupnosti pred svoje lastne prioritete in na njegovo oblikovanje identitete.

Druga raven, ki v našem primeru na mikroravni pripomore k spreminjanju razmerij moči na kapitalističnem trgu, je delovanje posredovalnice navzven. Kot je že bilo omenjeno, je temeljna ideja akumuliranje dobrin na podlagi darovanja in njihove ponovne distribucije pod pogoji in na podlagi moralno-ekonomskega modela, ki ga oblikujemo sami. Z usmerjanjem toka dobrin tako zadruga kot posa-

mezniki pridobivamo na družbeni moči in avtonomiji ter pripomoremo k temu, da dobrine krožijo od tistih, ki jih ne potrebujejo, tja, kjer so potrebne, zaželeno. Prav tako zanimiv je še en vidik podarjenih stvari, ki pripomore h krepitvi družbene moči. Dobljene dobrine samo posredujemo (oz. jih včasih, čeprav redko, tudi obdržimo in jih imamo v skupnostni rabi) in jih ne proizvajamo. To pomeni, da vire pridobimo brez časovnih ali denarnih vložkov in brez proizvodnih sredstev. Seveda pa nas k njihovi »pravilni« uporabi zavezujejo nenapisani družbeni dogovori in pričakovanja. Gre za skupnostno lastnino, ki pa jo zbira in nato »razdaja« zadruga. Tako se v temelju prevrednoti tudi vloga vključenih brezdomnih ljudi: iz pasivnih prejemnikov pomoči se spremenijo v aktivne upravljavce skupnostnih dobrin, ki delajo nekaj dobrega tako zase kot za družbo.

Stopnja vpetosti ekonomije v družbeno življenje

Naslednja temeljna značilnost kapitalizma se nanaša na stopnjo vpetosti ekonomije v družbeno življenje. Pojem »vpetosti« (*embeddedness*) je vpeljal Karl Polanyi (2008), ko je raziskoval predtržne in tržne ekonomije v Angliji in pokazal, da je do temeljne spremembe v načinu delovanja in dojemanja gospodarstva prišlo v 19. stoletju. Dotlej je bilo gospodarstvo vedno vpeto v družbo, v kapitalizmu pa se začne razumevati kot ločena sfera. Četudi so akademski krogi, zlasti v 19. stoletju, še tako vztrajno dokazovali nasprotno, zaslužek in dobiček od menjave nista nikoli prej imela pomembne vloge v gospodarstvu človeštva (Polanyi, 2008: 101). Institucija trga je bila sicer znana že v pozni kameni dobi, a je bila njena vloga zgolj obrobna. Polanyi sicer ne zatruje, da se je z nastankom kapitalizma ekonomiji uspelo izviti iz družbenih razmerij in prevzeti prevlado. Izključeno, povsem samoregulacijsko tržno gospodarstvo, bi bilo utopičen projekt, ki bi razkrojil človeško in naravno substanco družbe, zapiše Block (2008: 27, 28) v uvodu Polanyjevega dela. Vendar pa Polanyi (2008: 136) poudarja, da je bila vse do nastanka kapitalizma ekonomska ureditev zgolj v funkciji družbene. Družba 19. stoletja, v kateri je bila gospodarska dejavnost ločena in pripisana izrazito ekonomskim motivom, pa naj bi bila zgodovinsko nekaj povsem enkratnega.

Tržno delovanje mora biti torej, da ne postane za socialne vezi in okolje rušilno, dobro vpeto v druge dejavnosti in mora ostati v funkciji družbenih ciljev. Pri tem so na voljo mehanizmi skupnostne ekonomije, ki zagotavljajo, da se tudi monetarna menjava usmeri v skupnost ali, povedano drugače, da se denar porabi v skladu s primarnimi cilji ustanovitve subjekta takšne ekonomije, ki ostane dobro vpet v celoten mikrosistem menjave. Pri zadrugi gre za socialne in okoljevarstvene cilje.

Če gledamo z gospodarskega stališča, lahko tudi pobude skupnostne ekonomije ustvarjajo visoko raven dobička. Njihovo delovanje v veliki meri ustvarja dodano vrednost, ki pa je netržna, saj proizvaja javne dobrine. Tako dobiček, materialen ali nematerialen, pripada celotni skupnosti.

Nihče si posamično ne more prisvojiti njenih učinkov [učinkov dodane vrednosti], kar pomeni, da je celo zelo produktivna, če njeno produktivnost merimo dovolj široko, da zajamemo tudi ugodne stranske učinke, ki so pri kriteriju gospodarske učinkovitosti povsem zanemarjeni. (Radej, 2010: 43)

Polanyi je raziskoval ključne momente, ko se je ekonomija začela izvijati iz družbenih razmerij. Opozoril je na veliko »laž« in nevarnost, ki se skriva v temelju kapitalizma. Gre za poblagovljenje elementov, ki v resnici niso blago, a so ključni v proizvodnih procesih: človeško delo, zemlja in denar. Imenoval jih je »fiktivno blago« (Polanyi, 2008: 138), saj po empirični definiciji blaga niso blago. Delo je le drugo ime za človekovo dejavnost, ki spada k življenju samemu, zemlja je drugo ime za naravo, denar pa je le simbol kupne moči, ki nastane z mehanizmom bančništva ali državnih financ (ibid.: 137). Trgi pa so nastali, kot opisuje Polanyi (ibid.: 138), prav na podlagi te fikcije izenačitve fiktivnega in stvarnega blaga.

Z razrinkavanjem fikcije o blagu je avtor med drugim opozoril na težnjo kapitalizma po čim širšem poblagovljenju vseh družbenih in tudi naravnih elementov ter ljudi. V naslednjih poglavjih me podrobneje zanima predvsem, kakšen odnos se v okviru kapitalizma oblikuje do ljudi in do stvari in s katerimi mehanizmi skupnostne ekonomije se je mogoče zoperstavljati vsesplošnemu poblagovljenju.

Poblagovljenje

Odnos do stvari

Biografija obojih, stvari in ljudi v različnih družbah, je element družbenega sistema in kolektivnega razumevanja, na katerem je le-ta utemeljen. Tako družbe oba sveta, svet stvari in svet ljudi, konstituirajo hkrati in na enak način (Kopytoff, 1986: 90). Podobno je o medsebojnem sooblikovanju ljudi in stvari razlagal tudi Hudaes (2009: 6):

Ekonomske zgodovinarji in politični filozofi od Marxa do Derridaja so že zdavnaj pokazali, /.../ kako družbena narava materialnega sveta ustvarja vseprežemajoče vzorce moči in odvisnosti. Teoretiki materialne kulture pa so celo sklenili, da ljudje v manjši meri naredijo predmete, kot sami predmeti naredijo ljudi.

Pri odnosu do ljudi in odnosu do stvari v določenih ekonomskih sistemih je torej mogoče najti analogije. V okviru tržnega sistema se stvarjem pripisujejo določene lastnosti zato, da sam sistem menjave sploh deluje. Danes je prisotna močna težnja dojemanja sveta stvari kot inertnega in nemega, postavljenega v gibanje in navdihnjenega samo s pomočjo oseb. V številnih zgodovinskih družbah stvari niso

bile tako ločene od človeške sposobnosti delovanja in komuniciranja, ta pogled pa še ni povsem izginil niti v razmerah zahodnega industrijskega kapitalizma, o čemer priča Marxova diskusija o »blagovnem fetišizmu« (v Appadurai, 1986: 4). Četudi je mišljenje zahodnih družb pogojeno z racionaliziranim vidikom, da stvari nimajo nikakršnega pomena, razen tistega znotraj človeških transakcij, motivacij itn., se z vidika antropološkega raziskovanja pojavi problem, da taka »resničnost« ne osvetljuje konkretnega, historičnega kroženja stvari. Zato moramo, kot je trdil Appadurai (ibid.: 5), slediti stvarem samim, saj so njihovi pomeni vneseni v njihovo obliko, uporabo, v njihove poti. Tudi če s teoretičnega vidika človeški akterji, akterke prispevajo stvarjem pomen, so z metodološkega vidika stvari v gibanju tiste, ki osvetljujejo človeški in družbeni kontekst.

Med prebiranjem antropološke literature o družbenem življenju stvari naletimo na pomembno trditev, in sicer, da so stvari raziskovalno zanimive predvsem z vidika njihove blagovne faze (Myers, 2001: 3), ki pa je le ena od stopenj družbenega življenja stvari. Antropologi, ki so stvari obravnavali na ta način, so se približali ekonomskemu pogledu. Začeli so poudarjati materialnost stvari v menjavi, ne pa njihove družbene funkcije v recipročnosti ali njihovega čisto simbolnega pomena (ibid: 3). Osredinjenost na stvari kot »blago« le z ekonomskega vidika zoži območje raziskovanja družbenega življenja stvari, toda v antropološkem raziskovanju so nujni širši pogledi na pojmovanje blaga. Toda v čem sestoji družbenost stvari v kontekstu blagovne menjave? Po Marxu je blago proizvod, namenjen predvsem za menjavo; tako se proizvodi po definiciji pojavljajo v institucionalnih, psiholoških in ekonomskih razmerah kapitalizma. Marxova analiza blaga je bila med poglavitnimi izhodišči njegove kritike meščanske politične ekonomije, po njem je poblagovljenje eden najpomembnejših dejavnikov delovanja kapitalističnega tržnega sistema (v Appadurai, 1986: 6).

Po ohlapnejši definiciji je blago dobrina, namenjena menjavi ne glede na njeno obliko. Appadurai (1986) pa je skozi kritiko marksističnega razumevanja blaga predlagal drugačno razlago. Zanj so blago stvari z določeno vrsto družbenega potenciala, ki jih razločuje od »proizvodov«, »predmetov«, »dobrin«, »artefaktov« in drugih stvari (ibid.: 6). Za moderno kapitalistično družbo lahko z gotovostjo trdimo, da obstaja večja verjetnost za več stvari, da bodo v svojih biografijah izkusile blagovno fazo (ibid.: 15–16).

Marx je postavil tudi temelj za veliko širšo, bolj medkulturno in zgodovinsko uporabno definicijo pojma blago. Njegova zgodnja formulacija, ki se ne nanaša samo na proizvajanje izdelkov, ampak tudi blaga, poudarja, da mora človek proizvesti družbeno uporabno vrednost. Blago je opredelil kot »zunanjí predmet, stvar, ki s svojimi lastnostmi zadovoljuje kakršnokoli človeško potrebo« (Marx, 1961: 43). Vendar tisti, ki s svojim proizvodom zadovoljuje le lastne potrebe, še ne ustvarja blaga: »Da bi produciral blago, mora producirati ne samo uporabno vrednost, ampak uporabno vrednost za druge, družbeno uporabno vrednost.« (ibid.: 50) Proizvod postane blago šele z menjavo, ki je potrebna za proizvajanje družbene

uporabne vrednosti: »Da bi proizvod postal blago, ga je treba z menjavo prenesti na koga drugega, ki mu služi kot uporabna vrednost.« (ibid.) Zgodnja Marxova definicija blaga je torej poudarjala potencial dobrin za graditev medčloveških odnosov. Vendar je Appadurai (1986) poudaril, da blagovni vidik osvetljuje še nekatere druge razsežnosti v antropološkem raziskovanju menjave. Pomembno je še enkrat poudariti, da je blago le ena od stopenj v družbenem življenju stvari, poblagovljenje pa je proces, ki se dogaja v različnih družbenih sistemih. Antropologija predlaga razširjen pogled na blago v luči njegove kulturno-ekonomske funkcije.

Antropološki pogled na blago sicer odgrinja ozadje družbenih razmerij, tj. povezovanja ljudi in stvari v našem sistemu menjave, vendar se termin blago še vedno nanaša predvsem na ekonomski kontekst menjave. Za razumevanje sistema menjave v obravnavani zadrugi pa moramo prepoznati, kdaj in kako se lahko stvari pojavljajo v fazi daru. Dejstvo menjave je obravnavano kot tisti dejavnik, zaradi katerega neka stvar postane blago. Vendar menjava sama po sebi ne naredi stvari nujno za »blago«. Kot lahko sklepam, menjava torej ne pomeni nujno poblagovljenja, temveč lahko omogoči fazo daru v družbenem življenju stvari in nasprotno, faza daru v družbenem življenju stvari spodbuja in omogoča določeno obliko menjave. Za pričujoči prispevek je pomembno poudariti, da fazo daru v Maussovem (1996[1924]) pomenu prepoznavam kot fazo, pri kateri družbene funkcije stvari prevladajo nad njihovimi ekonomskimi funkcijami. Gre za vrednost, za katero bi lahko rekli, da presega golo ekonomsko vrednost in napeljuje na razmišljanje o tem, kako se spreminja odnos do dobrin znotraj zadružnega delovanja in kako se ta razlikuje od odnosa do blaga v kapitalizmu. V našem primeru: Kakšen je družbeni potencial dobrin za vključevanje ljudi v skupnost? Na tem mestu opozarjam tudi na uporabo pojma dobrine namesto pojma blago, saj želim s tem pokazati na njihovo delovanje za skupnostno »dobro«.

Glede na to, da je postala potrošnja tako močan element zahodnih kapitalističnih družb, nekateri avtorji in avtorice raziskujejo človekovo umeščenost v družbi predvsem s tega vidika. Zygmunt Bauman je tako zapisal, da lahko revščino in njeno doživljanje obravnavamo predvsem z vidika potrošniške vključenosti: »Ena stvar je biti reven v družbi proizvajalcev in univerzalne zaposlenosti; druga stvar je biti reven v družbi potrošnje, v kateri so življenjski projekti zgrajeni okrog potrošniške izbire in ne dela, poklicnih veščin in zaposlitev.« (Bauman, 2005: 1) Avtor je hkrati poudaril, da se je stanje revščine pomensko včasih nanašalo predvsem na stanje brezposelnosti, danes pa gradi svoj pomen predvsem na stiski »nezmožnega« potrošnika, kar vzpostavlja opazno razliko pri samem doživljanju življenja v revščini.

Mary Douglas in Baron Isherwood (1996), antropologinja in ekonomist, sta v skupni raziskavi opozarjala na vlogo dobrin kot ustvarjalk in vzdrževalk družbenih razmerij. V ekonomiji velja predpostavka, da je želja po stvareh individualna psihološka potreba. V antropologiji pa velja – če ni prilagojena ekonomskemu

refleksivnemu okviru –, da so stvari namenjene predajanju, dajanju ali izpolnjevanju družbenih zavez. Ko rečemo, da je potrošnja namenjena drugim ljudem, obrnemo celoten predmet raziskovanja na glavo. Potrošnja ni način obnašanja, ki bi bil dodan, ko so družbeni vzorci že utrjeni. Je del načina življenja. Omenjena raziskava ponuja vpogled v potrošnjo kot sklop ritualov in opozarja na pomen opazovanja toka stvari, vpetega v oblikovanje družbe.

Če pogledamo, kako se vzpostavlja potrošnja v posredovalnici Stara roba, nova raba, ugotovimo, da gre pri nakupovanju rabljenih stvari za prevrednotenje samega dejanja potrošnje, ki se spremeni v akt solidarnosti oziroma »dajanja« v širšem družbenem pomenu. Spreminja se torej sama kultura potrošnje: z nakupom v posredovalnici ljudje prispevajo tako k varstvu okolja kot tudi k polnomočenju¹ (Gregorčič, 2011: 10) marginaliziranih ljudi, ustvarjajo se družbene razmere za solidarnostno delovanje.

Drugi pomembni vidik odnosa do stvari v posredovalnici se kaže skozi način njihovega pridobivanja. Vse stvari so podarjene. Pri tem podarjanja ne moremo enačiti z dobrotinstvo, saj gre za vzpostavljanje določenega odnosa menjave. Ljudje stvari podarjajo posredovalnici z jasnim namenom, in sicer pričakujejo, da bodo porabljene za zastavljene skupnostne cilje. Medsebojne vezi, ki se vzpostavljajo z dejavnostjo zbiranja rabljenih predmetov, ne temeljijo na tržni menjavi, saj ljudje, ki se vključujejo kot darovalci in darovalke, v zameno ne pričakujejo denarnega povračila.

Z darovanjem stvari v posredovalnico se vzpostavlja določena vez. Odpoved lastništvu nad stvarmi je v tem kontekstu izražanje solidarnosti, za prejemnike stvari pa pomeni zavezo, da bodo predmeti uporabljeni v skladu z zastavljenimi cilji (okoljevarstvenimi, socialnimi). Lastnina je v sistemu menjave v posredovalnici zavezana najrazličnejšim načelom, ki so v tržni ekonomiji skrbno ločena drugo od drugega. Je hkrati lastnina in posest, kavcija in sposojena stvar, prodana in kupljena stvar, pa obenem še deponirana, zaupana v hrambo in v nadaljnjo rabo: dobili ste jo samo pod pogojem, da jo boste uporabljali za drugega ali dali naprej tretjemu. Ljudje torej pričakujejo, da bomo njihove stvari dali naprej drugim ljudem, ki jih potrebujejo, npr. brezdomnim, ali pa jih bomo prodali in sredstva namenili projektu (zaposlovanju itn.). Njihova nadaljnja pričakovanja se denimo dobro kažejo v dejstvu, da tudi naknadno večkrat preverjajo, kaj se je dogajalo z njihovimi podarjenimi stvarmi, ali so nam prišle prav, ali smo jih dovolj visoko ocenili, ali so se že prodale in tako naprej.

¹ Izraz polnomočenje je v svojem delu *Potencia* uvedla Marta Gregorčič. Gre za angleški *empowerment*, ki ga sicer v slovenščini prevajajo kot opolnomočenje. Pri nas so ga do nedavnega uporabljali zlasti v pravnem diskurzu kot sopomenko za pooblaščenje. Zdaj ga uporabljajo tudi civilnodružbene pobude in nevladni sektor. Avtorica uvaja nov termin polnomočenje, ker ga želi ločiti od danes prevladujočega opolnomočenja, ki ga razume pokroviteljsko in zato še vedno kot »pripustitev« ali »odobritev«, kot pomoč nemočnim, da bi se okrepili, in ne kot sredstvo za spodbujanje uporov, bojev, osvobajanj in procesov samookrepitev.

V razmerjih blagovne menjave kapitalističnega trga ljudje razmišljajo o stvareh kot »abstraktnih snopih koristi in vrednosti, ki niso unikatni« (Carrier, 1991: 126). So nadomestljivi, zmožni nadomestiti ali biti nadomeščeni z drugim predmetom: »To je ne nazadnje cilj množične produkcije in temelj oglaševanja proizvodov in nakupovalnih katalogov.« (Carrier, 1991: 126) V združnem sistemu menjave pa se identiteta in družbeno življenje stvari konstruirata v kontekstu njihove nenadomestljivosti in nezavrgljivosti oziroma v kontekstu ponovne uporabe. V nasprotju s tako imenovano družbo potrošnje, ki z množično proizvodnjo ustvarja hitro zamenljive stvari, podrejene uniformiranosti trga, se v posredovalnici razvija kontekst s poudarkom na dodani vrednosti rabljenih stvari. Dejavnost posredovalnice oblikuje določen potek družbenega življenja stvari. Iz faze daru prestopijo v blagovno fazo, to pa je obenem tudi faza, ki omogoča vzpostavljanje nadaljnjih odnosov menjave s širšo skupnostjo. Gledano iz perspektive celotnega sistema menjave in ne le njegovega tržnega dela se del stvari, ki nam jih podarijo podporniki, tudi odteguje menjavi. Tak primer je denimo rabljen kombi, ki nam ga je podarila ena od podpornic projekta. Nismo ga namenili prodaji, temveč ga uporabljamo pri delovanju društva, včasih pa ga posodimo tudi drugim organizacijam. Gre za t. i. koncept *share economy*, ki se nanaša na skupno rabo dobrin. S tem in sorodnimi primeri (upo)rabe se približamo konceptu »neodtuljive posesti«, ki ga je razdelala Annette Weiner (1992).

Stvari, ki bi bile sicer zavržene ali neuporabljene, v posredovalnici zamenjajo lastnika, ponovno dobijo nov namen, uporabnost in si tako podaljšujejo svoje družbeno življenje. Webb Keane (2001) govori o »minljivosti« nasproti »stalnosti« objektov. Weiner v intervjuju (v Myers, 2001: 269–313) govori o tem, da imajo stvari »stalnost energije«. To je tisto, kar jim omogoča, da krožijo in postanejo druga stvar. Nekaj železnega je lahko predelano in ima novo življenje. To lahko velja tudi za stvari, ki jih posredujemo v zadrugi. Ohranjajo svojo »stalnost energije«, nadaljujejo svoje družbeno življenje v isti obliki kot prej ali pa so predelane, prenovljene, očiščene ...

Še ena pomembna družbena vloga dobrin v okviru združnega delovanja je, da se z njihovo cenovno dostopnostjo do določene mere blaži razlika med družbenimi razredi in vzpostavlja oblika upora proti prevladujočim potrošniškim vzorcem. Poveča se torej možnost za dostop do stvari, ki so potrebne za vsakodnevno življenje v naši družbi.

Odnos do ljudi

Kot je že bilo omenjeno, je mogoče najti vzporednice v načinu konstruiranja ljudi in stvari v določenem ekonomskem sistemu. Zahodna misel naj bi bila sicer usmerjena k razlikovalni obravnavi sveta stvari in sveta ljudi. Fizični predmeti so naravni svet blaga, na drugo stran pa umeščamo ljudi, ki so naravni svet individualizacije in singularizacije. Ta konceptualna dvojnost med individualiziranimi

osebami in poblagovljenimi stvarmi je, kot je trdil Kopytoff (1986: 84), sodobna in kulturno gledano izjema; čeprav je intelektualno zakoreninjena v klasični antiki in krščanstvu, je konceptualna razlika med svetom ljudi in svetom stvari na zahodu postala kulturno aksiomska šele sredi 20. stoletja (ibid.). Najbolj izstopajoče zanikanje opisanega načela v praksi je suženjstvo, zato je vprašanje, ki se zastavlja ob tem, do kakšne mere se takšna zamejitev uveljavlja predvsem na teoretski in pravni ravni in kakšno je dejansko stanje v kapitalizmu.

Ljudje so bili v zgodovini in v različnih družbenih okoljih vedno znova poblagovljeni. Tudi v sodobnosti je najbolj očiten primer celostnega poblagovljenja človeka novodobno suženjstvo, npr. trgovina z ljudmi, ki se v položaju begunstva in razmerah migracij krepi. Graeber (2014) se sprašuje, kako se je to lahko zgodilo, kje se je zalomilo. Ljudje so postali predmet menjave – najprej ženske, ko so bile (pro)dane v zakon, potem ljudje, zajeti v vojnah. Kar so imele ta razmerja skupnega, je bilo nasilje. Samo z nasiljem se lahko ljudi iztrga iz tistih kompleksnih mrež razmerij z drugimi (prijateljskih, družinskih, delovnih ...), ki jih delajo edinstvene. Graeber opisuje, da smo postali družba dolga tudi zaradi zasužnjevanja in spopadanja. Suženjstvo, vsaj v ZDA, je bilo resda formalnopravno odpravljeno, toda ideja, da lahko človeku (vsaj deloma) odtujiš svobodo, je ostala (ibid.: 229–236). O tem pričajo primeri sodobnih delovnih razmerij, v katerih ravno tako delujejo mehanizmi poblagovljenja ljudi. V sami naravi kapitalizma je sicer, da ustvarja idejo navidezno svobodnega odločanja, medtem ko mehanizmi »prisile« delujejo subtilno in so dobro prikriti. Tako je velikokrat že v sam poklic vpisano popolno poblagovljenje dela, s tem pa je delavec, delavka na voljo v skladu s pogodbenim razmerjem. Razmere se zaostrejujejo z mehanizmi uničevanja solidarnosti, socialne varnosti, pridobljenih delavskih pravic, fleksibilizacije zaposlitev, prekarizacije in drugih izkoriščevalskih oblik dela v tržnem gospodarstvu. Delavci in delavke sicer lahko formalno sami pristajajo na pogoje dela in jih včasih lahko tudi delno sooblikujejo. Obenem pa je takšno samoodločanje in svobodno pogodbeno razmerje fikcija, saj morajo privoliti v obstoječe pogoje dela ali pa ostanejo brez plačila oziroma sredstev za preživljanje. Odgovor lastnikov kapitala, da lahko grede drugam, če ne privolijo v delovne pogoje, dobro izpričuje logiko, po kateri deluje sodobni trg dela. Logiko, po kateri je vsakdo nadomestljiv in vključen v procese poblagovljenja.

Način delovanja družbe je najočitneje razviden na njenih robovih, ker se družbeni problemi z vso ostrino izkristalizirajo med najbolj odrinjeno populacijo. Revščina je v sodobnem kapitalističnem sistemu ena najhujših oblik izključenosti. Revni danes zaradi spremenjenih produkcijskih pogojev in visoke mobilnosti kapitala niso več »rezervna armada delovne sile«: »Obstaja prepričanje, da so revni irelevantni za globalno ekonomijo. Niso samo nevidni, ampak se tudi njihovega dela ne smatra več za nujnega.« (Susser, 1996: 412) Tako tudi ni ekonomskega smisla, da bi ohranjali dobro kondicijo oziroma pripravljenost za zaposlitev. Nekateri avtorji (Balibar, 2002: 445) revščino tematizirajo kot skrajno obliko nasilja, ki je inherentna družbenim pogojem globalnega kapitalizma. Gre za »avtomatično«

ustvarjanje izključenih in pogrešljivih ljudi, od nezaposlenih do brezdomnih, ki se prepuščajo usodi. V najbolj zaostrenih oblikah tržnega sistema so ljudje determinirani kot zamenljivi ter nadomestljivi. Kapitalizem v svojem najbolj radikalnem pomenu torej »proizvaja« hitro zavrgljive stvari in »zavrgljive« ljudi.

Zanima nas torej, kako se je mogoče vsesplošnemu poblagovljenju zoperstavljati. Na mikroravni obravnavane združne skupnosti sproti razvijamo in evalviramo v nadaljevanju analizirane mehanizme polnomočenja in upora.

Delovanje posredovalnice je deloma usmerjeno v oblikovanje formalnega zaposlitvenega področja, usposabljanje za delo na drugih področjih, razvijanje veščin, ki lahko pripomorejo tudi k lažjemu poznejšemu prehodu v zaposlitev na trgu dela. Druga raven delovanja posredovalnice pa je odpiranje prostora za druženje, povezovanje ljudi z različnimi socialnimi ozadji. Zadruga (še) ne more zagotavljati večjega števila zaposlitev, medtem ko ima sama dejavnost – ukvarjanje z rabljenimi stvarmi potencial povezovanja večjega števila ljudi na različnih ravneh. Tako brezdomnim kot tudi »udomljenim« ljudem se s sodelovanjem pri projektu odpirajo možnosti za spoznavanje novih dejavnosti, načinov razmišljanja, doživljanja sveta in vsakdanjega življenja, kar je tudi podlaga za raziskovanje, redefiniranje ali razvijanje njihovih identitet. Z vidika brezdomnih ljudi je pomembno, da si tako pridobijo simbolni prostor, v katerem si lahko gradijo drugačno podobo, kot je podoba oziroma vloga, ki jim jo pripisuje dominantna družba.

Fraser (v Harter in dr., 2004: 411) je v svoji artikulaciji »alternativne kontra javnosti« predlagal, naj se marginalizirane skupine organizirajo za preživetje, ker so njihove identitete in interesi znotraj dominantnega diskurza in strukture marginalizirani in/ali izkrivljeni. Posredovalnica je tako namenjena omogočanju varnega prostora za brezdomne ljudi, kjer lahko na enakovredni ravni razvijajo odnose z ljudmi zunaj brezdomske socialne mreže, krepijo strategije za komunikacijo s prevladujočo kulturo, razvijajo znanje, veščine, samozaupanje, vire za večjo neodvisnost. Omogočanje tovrstnega prostora je lahko ključnega pomena za prekinitve brezdomnega načina življenja, ki lahko na človeka vpliva na načine, ki jih ljudje brez te izkušnje le stežka razumemo.

Sistem menjave, ki se oblikuje v zadrugi, na neformalen način povezuje stvari in ljudi v zavezujoča, osebna in dolgotrajna razmerja. Tudi pri tržnih transakcijah v posredovalnici ugotavljam, da gre v večini primerov za osebna in dolgotrajna razmerja, kar je v nasprotju s siceršnjimi tržnimi odnosi, kjer naj bi bila razmerja menjave čim bolj nezavezujoča in brez trajnejših obligacij. Kot je pokazala naša raziskava (Jurančič Šribar in Cerar, 2011: 56–59), je med kupci in kupkami v posredovalnici velik del stalnih strank. Intervjuvani so na vprašanje, zakaj se odločijo za obiskovanje posredovalnice, odgovorili, da zaradi pestre, zanimive ponudbe, ugodnih cen in podpore projektu. Poudarili so tudi dobro vzdušje in prijaznost prodajalk in prodajalcev. Poleg navedenega so med vzroki za redno obiskovanje posredovalnice tudi poslovni in preživetveni razlogi. Razvoj dejavnosti z rabljenimi stvarmi je spontano pomenil tudi povezovanje z bogatim svetom starinarstva,

zbirateljstva z vsemi socialnimi odnosi in mrežami, ki spadajo zraven. Velik del rednih obiskovalcev se poklicno ali amatersko ukvarja s prodajo rabljenih stvari. Gre tako za lastnike, lastnice starinarnic, bukvarn kot tudi za tiste, ki prodajajo stvari na nedeljskem boljšem sejmu. Plattner se je v svojem delu (1989: 211) spraševal, ali dolgotrajne, osebne ekonomske transakcije vplivajo na izgubo denarja in ali zamenjujejo ekonomske cilje za socialno odobravanje, status, moč. Prikazal je, da so dolgotrajna osebna razmerja v določenih okoljih tudi ekonomsko superiorna. Tudi pri ekonomskih razmerjih med strankami, ki se ukvarjajo s prodajo rabljenih predmetov, in med zaposlenimi v posredovalnici gre za dolgotrajna in osebna razmerja, od katerih imata ekonomsko korist obe vpleteni strani.

Med vsemi vključenimi v projekt, zaposlenimi in podporniki, se razvijajo različna razmerja menjave tako na osebni kot na delovni ravni. Poleg rabljenih stvari obiskovalci prinašajo vključenim tudi osebne darove, denimo oblačila, hrano, torej gre za stvari, ki se odtegujejo sferi menjave; vabijo jih na različne družabne dogodke, vzpostavljajo se vezi zunaj delovanja posredovalnice. Obenem se razvijajo tudi »poslovne« zveze, zaposleni pri projektu dobivajo ponudbe za opravljanje plačanega dela drugje (npr. pomoč pri selitvah, pospravljanju ...).

V zadružnem sistemu torej vzpostavljamo specifičen odnos do vključenih. S pomočjo dejavnosti prihaja do spreminjanja identitete odrinjenih skupin, spreminjata se njihova samopercepcija in dojemanje okolja. Ko se začnejo potrjevati v očeh drugih, se jim utrjuje tudi samopodoba in nasprotno, z utrjevanjem samopodobe jih začne drugače obravnavati tudi skupnost. Predvsem pa je treba poudariti, da se identiteta ljudi konstruira v kontekstu njihove nenadomestljivosti. Prav tako je za sodelujoče ključnega pomena možnost oblikovanja identitete, ki preseže identiteto brezdomnega. Z graditvijo dejavnosti posredovalnice razgradijo identiteto pasivnih, družbeno izključenih akterjev in obenem delujejo solidarno do drugih ljudi v materialno deprivilegiranem položaju. Identiteta »nenadomestljivosti« se gradi tako z odnosi v skupnosti kot tudi pri komuniciranju z zunanjim okoljem.

Torej tudi pri sami tržni menjavi v zadrugi ne prihaja do poblagovljenja ljudi. Vzpostavljajo se osebna razmerja, položaj zaposlenih je neodtujljiv in edinstven. Seveda obstajajo tudi v kapitalizmu podjetja in druge organizacije, ki se upirajo poblagovljenju, vendar pa je poblagovljenje ljudi, gledano širše, splošna težnja dominantnega ekonomskega sistema v sferi delovnih in tudi drugih odnosov. Pomembno je prepoznavanje in utrjevanje mehanizmov, ki delujejo proti tej prevladujoči praksi.

Sklep: Med preživetjem in družbenimi spremembami

Ljudje se začnemo z vso ostrino zavedati, da z izkoriščevalskimi delovnimi odnosi »prodajamo« in uničujemo lastno življenje in na marsikaterem delovnem mestu pripomoremo tako k uničevanju narave, katere del smo, kot k razgrajevanju družbenega tkiva. Tisti, ki so zaposleni, so preobremenjeni, ves čas pod pritiskom in velikokrat niti ne zaslužijo za dostojno preživetje. Mnogi so prisiljeni v samostojno podjetništvo in druge oblike samozaposlovanja, ki ustvarjajo revne zaposlene, velika množica brezposelnih pa je potisnjena v životarjenje. Ozaveščanje razmer in medsebojno povezovanje je prvi korak k ustvarjanju bolj »mehkega« družbeno-ekonomskega sistema, številni mehanizmi skupnostne ekonomije so na voljo in že preizkušeni v praksi.

Te alternativne ekonomske pobude v Sloveniji v zadnjih letih opredeljuje tudi Zakon o socialnem podjetništvu, sprejet leta 2011. Vendar pa postaja čedalje bolj očitno, da prevladujoča politika deluje v smeri oženja prostora za njihovo delovanje. Do zdaj njihovih zmožnosti, da se razvijajo avtonomno in v smeri drugačnih sistemov, država ni niti podprla niti prepoznala. Z zakonskimi določitvami glede formalnega delovanja in razpisi, ki se osredinjajo predvsem na njihovo ekonomsko plat, so omejene le na svoj podjetniški del in tako potisnjene v tekmo na obstoječem trgu. Če tovrstne skupnosti sprejmejo logiko kapitalizma in so potisnjene tudi v podrejanje državi, nastane nevarnost, da postanejo le privesek ali korektor nedelujočega ekonomskega sistema. Njihovo delovanje je reducirano na »socialno podjetništvo«, kot ga trenutno obravnava država in kot naj bi se razvijalo po prevladujočih ekonomskih merilih. Taki mikrosistemi ostanejo »robna ekonomija za robne ljudi«.

Pri obravnavanju pobud skupnostne ekonomije se je torej pomembno zavedati, da ne gre za ločene sisteme, ki bi delovali neodvisno od dominantnega sistema ali mimo njega, ampak se soočajo z vsemi vplivi tako na njihovo notranje delovanje kot tudi na njihovo povezovanje z zunanjim svetom. Poleg zunanjih pritiskov po ekonomski uspešnosti in uveljavljanju široko sprejetih družbenih norm nastajajo tudi notranji pritiski tako na ravni odnosov (delitev vlog, dela, način organiziranja, komunikacija ...), kot tudi na ravni doživljanja posameznikov in posameznic. Skupnosti so živ, spreminjajoč se organizem, ljudje v njih pa se srečujemo v vsej svoji ranljivosti. Tako sta za sam razvoj področja skupnostne ekonomije ključna prepoznavanje in krepitev tistih elementov, s katerimi se pobude upirajo sistemskim pritiskom in oblikujejo avtonomno delovanje. Obenem pa je pomembno prepoznati tudi načine, s katerimi se vanje zajeda kapitalizem, saj se jim je le tako mogoče zoperstaviti.

Še kako pomembno je torej opozoriti, da na dani točki ne gre več le za izboljševanje razmer na področju dela in korekcijo obstoječega sistema, temveč za golo preživetje in ohranjanje dostojanstva ob ustvarjanju novega družbeno-ekonom-

skega reda. Pri tem pa nas veže zaveza, da tisti z več viri pripomoremo k polnomočenju najbolj odrinjenih družbenih skupin. Seveda ne zanje, temveč skupaj z njimi za vse nas.

Literatura

- APPADURAI, ARJUN (1986): Introduction. V *The Social Life of Things*, A. Appadurai (ur.), 3–63. Cambridge: Cambridge University Press.
- BALIBAR, ÉTIENNE (2002): *Marxova filozofija*. Ljubljana: Krtina.
- BAUMAN, ZYGMUNT (2005): *Work, Consumerism and the New Poor*. England: Open University Press.
- BLOCK, FRED (2008): Uvod. V *Velika preobrazba: Politični in ekonomski viri našega časa*, K. Polanyi (avtor), 19–45. Ljubljana: Založba I*cf.
- CARRIER, JAMES (1991): Gifts, Commodities, and Social Relations: A Maussian View of Exchange. *Sociological Forum* (1): 119–136.
- DOUGLAS, MARY IN BARON ISHERWOOD (1978/1996): *The World of Goods*. London, New York: Routledge.
- DUMONT, LOUIS (1977): *From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology*. Chicago: University of Chicago Press.
- GRAEBER, DAVID (2014): *Dolg: Prvih 5000 let dolžništva*. Ljubljana: Založba I*cf.
- GREGORČIČ, MARTA (2011): *Potencia: Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba I*cf.
- HARTER, LYNN M., AUTUMN EDWARDS, ANDREA MCCLANAHAN, MARK C. HOPSON IN EVELYN CARSON-STERN (2004): Organizing for Survival and Social Change: The Case of Streetwise. *Communication Studies* (2): 407–424.
- HUDALES, JOŽE (2009): Dragi Dedek Mraz, prinesi mi ... *Dnevnik, Objektiv*, 12. december, 4–6.
- KOPYTOFF, IGOR (1986): The Cultural Biography of Things: Commodization as Process. V *The Social Life of Things*, A. Appadurai (ur.), 65–91. Cambridge: Cambridge University Press.
- KROPOTKIN, PETER (1924): *Ethics: Origins and Development*. London: George G. Harrap and Co., LTD.
- MALINOWSKI, BRONISLAW (1984[1922]): *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagos of Melanesian New Guinea*. Illinois: Waveland Press.
- MARX, KARL (1961): *Kapital*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MAUSS, MARCEL (1996[1924]): *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- MYRES, FRED R. (2001): Introduction. V *The Empire of Things*, F. R. Myers (ur.), 3–6. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- PARRY, JONATHAN IN MAURICE BLOCH (1989): Introduction: Money and the Morality of Exchange. V *Money and the Morality of Exchange*, M. Bloch in J. Parry (ur.), 1–32. Cambridge: Cambridge University Press.
- PLATTNER, STUART (1989): Economic Behavior in Markets. V *Economic Anthropology*, S. Plattner (ur.), 209–221. Stanford: Stanford University Press.

- POLANYI, KARL (2008[1944]): *Velika preobrazba: Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Založba I/*cf.
- RADEJ, BOJAN (2010): Prednostna področja razvoja in izzivi socialne ekonomije v Pomurju. V *Zbornik prispevkov s strokovne tematske konference: Socialno podjetništvo – Izzivi in perspektive*, G. Milošević, Z. Kovač in B. Radej (ur.), 32–47. Murska Sobota: Pribinovina, d. o. o.
- RUS, ANDREJ (2010): *Features of Gift Exchange in Market Economy*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- SUSSER, IDA (1996): The Construction of Poverty and Homelessness in US Cities. *Annual Review of Anthropology* (1): 411–435.
- ŠRIBAR, LUNA J. IN MONIKA CERAR (2011): *Delo na robu: Izkušnje pri razvoju posredovalnice rabljenih predmetov*. Ljubljana: Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.
- WEBB, KEANE (2001): Money Is No Object: Materiality, Desire, and Modernity in an Indonesian Society. V *The Empire of Things*, F. R. Myers (ur.), 65–90. Santa Fe: School of American Research Press.
- WEINER, ANNETTE (1992): *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While-Giving*. Berkeley: University of California Press.
- WOLF, ERIC (2010): *Europe and the People Without History*. California: University of California Press.

Oblikovanje kot dejavnik spodbujanja skupnostnih ekonomij v antropocenu

Abstract

Design as an Agent for Stimulating Solidarity Economy and the Commons in the Anthropocene

The paper focuses on the achievement of lifestyle-changing capabilities. It examines these possibilities from a design standpoint by assuming that everyone who is transforming existing situations to fit their preferences is functioning as a designer (Simon, 1969). Design is thus an inseparable part of participation, but this observation is not enough to answer the questions of who is participating and where designers are willing and capable to make changes. Based on the emerging theoretical foundations of the solidarity economy and the commons (Gibson-Graham et al., 2013) and the design practices of design groups and individuals (ProstoRož, Oloop, Trajna Society, Elena Fajt, and the Today is a New Day Institute), the text examines grassroots initiatives and shows the possibilities of solidarity economies in practice. In other words, the text shows a number of possible ways of creating distance, alternatives to the life of the submissive, and the possibilities of design in the given context.

Keywords: design, solidarity economy and the commons, empowerment, participation

Barbara Predan is the author and co-author of several books and exhibitions, a lecturer at the Academy of Fine Arts and Design (University of Ljubljana), a member of the Pekinpah Association and the director of the Institute of Design, an academic research organization. (barbara.predan@aluo.uni-lj.si)

Gaja Mežnarić Osole is an interdisciplinary designer. Within the newly founded Trajna association, she develops projects (exhibitions, workshops, interventions ...) that explore the role of design in relation to current environmental and societal imbalances. (gaja.meznarić@gmail.com)

Povzetek

Besedilo se osredinja na doseganje zmoglosti za drugačen način življenja. S stališča oblikovanja tehta potencialne (in razumevanje pomanjkljivosti) iz izhodišča, da »oblikuje vsakdo, ki spreminja obstoječi položaj v zelenega« (Simon, 1969). Oblikovanje je torej neločljiv del participacije, kar pa spontano še ne daje odgovora na vprašanji, kdo participira in kje oblikovalci zmoremo/hočemo delati zelene spremembe. Na vzpostavljenosti se teoretskih temeljih skupnostne ekonomije (Gibson-Graham in dr., 2013) besedilo prek aktualnih praks oblikovanja, nastalih na pobudo oblikovalskih skupin in posameznikov (ProstoRož, Oloop, društvo Trajna, Elena Fajt in inštitut Danes je nov dan), preverja samonikle pobude in kaže na možnosti prakticiranja solidarnostnih ekonomij. Besedilo pokaže na mogoče načine ustvarjanja distance, na alternative življenju podložnih in na to, kakšne možnosti ima v obstoječem primeru oblikovanje.

Ključne besede: oblikovanje, solidarnostne in skupnostne ekonomije, polnomočenje, participacija

Barbara Predan je avtorica in soavtorica več knjig in razstav, predavateljica na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani, članica društva Pekinpah in direktorica znanstvenoraziskovalnega Inštituta za oblikovanje. (predan@siol.net)

Gaja Mežnarić Osole je interdisciplinarna oblikovalka. V okviru na novo ustanovljenega društva Trajna nadaljuje razvijanje projektov (razstave, delavnice, intervencije ...), ki raziskujejo vloge oblikovanja v odnosu do trenutnih ekoloških in družbenih neravnovesij. (gaja.meznarić@gmail.com)

Antonia Birnbaum (2017) v besedilu »*Me, ženske*«: kaj to pomeni pojem enakosti načne v kontekstu Rancièrove razprave *Noč proletarcev* (1981). Začne pri njegovih zasukih vprašanja proletarskega boja, kajti

delavski razred [je] razdrobljen v obliki izključevanja in konkurence. Njegovo kolektivno je združba atomov, ki so tam samo zato, ker je vsak na mestu nekoga drugega: na mestu delodajalca, ki ne dela, temveč delavcu določa njegovo mesto delavca izvajalca kot usodo /.../ na mesto drugega delavca, ki čaka, da bo mesto [izvajalca] prevzel, osovraženo mesto spreminja v mesto, ki ga je treba braniti /.../, v mesto, ki krade svobodo drugemu. Težava je torej v naslednjem. Postati politični subjekt ne implicira podvajanja ali zastopanja tega položaja, temveč ustvarja distanco do servilne identitete, izstopanje iz nje v svobodno identiteto. Od tod paradokсна poteza, lastna vsakemu boju proti zatiranju: če naj ga vodimo, se moramo prej izkazati za zmožne načina življenja, ki je drugačen od načina življenja podložnih. (Rancière v Birnbaum, 2017: 1)

Prav na zadnje, na izkazovanje zmožnosti za drugačen način življenja, bo osredinjeno pričujoče besedilo. Potenciali zmožnosti bodo obravnavani s stališča oblikovanja (in razumevanja pomanjkljivosti) in iz izhodišča, da »oblikujemo vsakič, ko spreminjamo obstoječi položaj v zelenega« (Simon, 1969). Temelj te razprave bodo tiste ideje skupnostne ekonomije, katerih razmislek se je rodil iz feministične kritike politične ekonomije. Ali kot je nove načine političnega delovanja opredelila Silvia Federici: napajajo se

v srečanju feminističnega gibanja in gibanja za skupno. Z »gibanjem za skupno« mislim na boje za vzpostavljanje in branjenje antikapitalističnih prostorov ter skupnosti solidarnosti in avtonomije. Že nekaj časa ljudje izražajo potrebo po politikah, ki niso zgolj antagonistične in ki ne ločujejo osebnega od političnega, temveč v središče političnega delovanja postavljajo vzpostavljanje bolj sodelovalnih in egalitarnih oblik reprodukcije človeških, družbenih in ekonomskih odnosov. (Federici v Haiven, 2013: 133)

Skupnostne ekonomije so torej normativna predstavitev dejavnosti raznolikih ekonomij, ki namesto kapitala v središče delovanja postavljajo etične vrednote in vrednote, ki težijo k oblikovanju sobivanja človeških in onkrajčloveških skupnosti. Ali, če bi sledili misli Tonyja Frya (2012), zgolj s spremembami prioritet od kapitala k trajnosti, pravzaprav šele lahko začnemo razmišljati o možnosti preživetja človeške vrste kot take. Govorimo torej o nasprotovanju tako imenovanemu modernemu človeku. Človeku, ki vse od razsvetljenstva postavlja antropocentrizem, tesno zvezan s temelji ekonomije, v središče svojega delovanja (bodoči *homo economicus*, ali kot to označi Donna Haraway (2016), *človek kapitalocena*). Še več, postavlja se nad

naravo v želji, da bi ji dominiral, z njo gospodaril. Narava mu pomeni le vir oziroma surovino. Služi mu za zadovoljevanje osebnih koristi. Iz tega pa se porajajo čedalje glasnejša vprašanja: Kaj je bogastvo in čigavo je? Kdo na bogastvo vpliva, kdo ima od njega koristi in kako se distribuira?

Našteta vprašanja so ključna, saj kljub antropocentrični logiki – če sledimo pomenu besede –, po kateri je človek edini subjekt vsega, kar obstaja, *homo economicus* primarno pravzaprav deluje v nasprotju s tem nazorom. Kajti če bi v skladu z razsvetlenskimi gibanjem res uporabili razum in na razumski ravni uvideli učinke našega neetičnega ekonomskega delovanja, se zdi, da bi bila sprememba vrednot (v odnosu do razumevanja bogastva) edina logična nadaljnja poteza. Kot bi bila naslednja razumna poteza korak v smeri razumevanja nujnosti ohranjanja biotske raznovrstnosti. Kljub navidezni logičnosti nuje po spremembi prioritet pa še vedno ostaja odprto vprašanje: Kako bi se spremenil naš odnos do narave, če bi jo razumeli onstran njene materialne vrednosti, torej ne zgolj kot naravni vir, temveč kot skupek neločljivih razmerij med živimi in neživimi bitji, od katerih smo soodvisni, saj omogočajo naše skupno bivanje na tem planetu (glej Ivačič, 2005)?

S spremenjenim razumevanjem naše soodvisnosti od narave pa bi končno tudi lahko zares razumeli Buckminster Fullerjevo (2016: 74) razlago bogastva, ki ga opiše kot »našo organizirano sposobnost, da se učinkovito ukvarjamo z okoljem, da ohranjamo našo zdravo regeneracijo in zmanjšamo tako fizične kot metafizične omejitve prihodnjih dni našega življenja«. Dejansko pa vprašanje o spremembi našega odnosa do okolja v nas prebudi bolj občutek nemoči, ujetosti v primež relativizma in nezmožnosti našega delovanja. Kajti kako si drugače razlagati dejstvo, da vsak dan *le* opazujemo rezultate svojega nerazumnega, netrajnostnega delovanja? Da večinoma *le* merimo učinke, ki so jih pred nami številni napovedali, ter fanatično sledimo napovedim o posledicah, ki nas najverjetneje še čakajo, če bomo vztrajali v nespremenjenem delovanju, v nezmožnosti spremembe našega delovanja? Povedano drugače, kljub razumskemu zavedanju dogajanja bolj ali manj še vedno ne storimo nič.

Fry glavni problem naše nezmožnosti delovanja prepozna v dejstvu, da smo problem mi, a tega preprosto nočemo prepoznati. Kajti s tem ko namesto konca prihodnosti na prvo mesto postavljamo sebe in svoj uspeh v tesni korelaciji s kapitalom, ignoriramo vsaj dva že nakazana dejavnika: naše netrajnostno delovanje je v medsebojnem razmerju z vsem okoli nas, z živo in neživo naravo; z ozkoglednim utemeljevanjem našega delovanja na kapitalistični ekonomiji pa propagiramo rast za vsako ceno na planetu, ki je končen (Fry, 2012: 117, 119–120). Naj se zdijo razmere še tako brezupne, pa Giorgio Agamben prav za brezup, sledeč Marxovi misli, zatrdi, da ustvarja družbene razmere, ki ga navdajajo z upanjem, saj v njem uvidi možnost za nadaljevanje. Kajti »vse radikalne misli vedno posvojijo najekstremnejše stanje brezupa«, zato je zanj osrednja misel »pogum brezupa« (Agamben v Skinner, 2014). Naj je torej današnje stanje še tako brezupno, se zdi, da se ravno v tem breznu brezupa kažejo možnosti za radikalne, a hkrati

ustvarjalne misli, ki bodo vzpostavile distanco do obstoječega in izkazale nujnost premisleka o alternativah življenja. Ali, če zadnje ponovno povežemo z Agambenovo mislijo iz predavanja *Resistance in Art*, prav v vsakem ustvarjalnem dejanju je tudi dejanje upora (Agamben, 2014). Načrtno dejanje namreč vedno sledi začetni ideji: ideji alternative obstoječemu.

Na našo ozkoglednost v uvidu sveta okoli nas ter na nujnost vzpostavljanja alternativ obstoječemu opozorijo tudi avtorji knjige *Take Back the Economy* (Gibson-Graham in dr., 2013: 10–11). V njej s pomočjo ledene gore (slika 1) ponazorijo zavajajočo naravo sodobnega razumevanja ekonomije kot obsežnega področja

znanstvenega proučevanja.

Z ledeno goro namreč jasno pokažejo, da je predmet obravnave uradne ekonomije izjemno majhen nabor aktivnosti (ležečih nad gladino), s katerimi ustvarjamo, menjamo in delimo vrednote v naši družbi. Z ilustracijo ledene gore avtorji v nasprotju z uveljavljenimi ekonomskimi dogmami odprejo prostor za pogovor o ekonomijah, ki spoštujejo raznolike načine vključevanja v proces proizvodnje, poslovanja in deljenja vrednot. To so vse tiste vrednote, ki so največkrat

Ekonomija kot ledena gora. Iz knjige *Take Back the Economy*, 2013. Prevod in priredba ilustracije: Gaja Mežnarič Osole.

spregledane, zato jih na ilustraciji umestijo na obsežnejši del ledene gore, ki je skrit pod gladino. Povedano drugače, po mnenju avtorjev prav ta spregledani del obstoječih ekonomij družbo kot tako najverjetneje drži v pogonu in v veliki meri pripomore k našemu kakovostnejšemu bivanju.

Vse prezrto pa tvori tudi podlago na začetku omenjenim raznovrstnim skupnostnim ekonomijam. Te v središču ne postavljajo kapitala, temveč razumevanje naše

soodvisnosti in odvisnosti od okolja, v katerem bivamo. Kot še opozorijo Gibson-Graham in dr. (2013), je v skupnostnih ekonomijah soodvisnost ljudi in drugih bitij našega planeta prepoznana in cenjena v kontekstu nenehnega iskanja in vrednotenja odgovorov na vprašanja, kot so:

- Kako vključujemo ljudi in planet ter kdo (in kako) sodeluje v procesih oblikovanja skupnostnih ekonomij, ko določamo pogoje našega skupnega preživetja?
- Kako ustvarjamo in ohranjamo razpoložljive, skupne in dostopne planetarne in intelektualne dobrine?
- Koliko in kaj potrebujemo za naše osebno, družbeno in ekološko preživetje?
- Od kod smo si prisvojili presežke, kako jih distribuiramo in kako jih lahko vrnemo nazaj ali jih investiramo v našo prihodnost? (ibid.: XIII–XIV)

Gre torej za več kot očitno vzpostavitev alternative na videz prevladujoči dogmi kapitala. In kot bova v nadaljevanju besedila z izbranimi primeri prakse pokazali, samonikle alternative oblikovanja v nevladnem sektorju že obstajajo in hkrati kažejo pot k nujnosti in možnosti upora etablirani politiki. K nujnosti nenehne preverjanja obstoječega stanja in ustvarjanja distance do njega. Čeprav je v etablirani politiki mogoče zaslediti govor o smiselnosti spodbujanja aktivnega državljanstva, ga etablirana politika propagira le tako dolgo, dokler aktivnosti tudi sama ureja in posledično delovanje nadzoruje. Nadzoruje pa ga seveda v okvirih uveljavljene ekonomije, ki je vidna nad gladino. Tako skuša etablirana politika aktivnemu državljanstvu z nadzorom postavljati okvir, v katerem se lahko udejanja in misli. Ustvarja torej na videz aktivno podlago za delovanje, v resnici pa gre le za ohranjanje servilne identitete, o kateri piše Antonia Birnbaum (2017). Vsakršna odstopanja od obstoječega modela (pre)pogosto niso prepoznana kot graditev, kot ustvarjalno uporništvo, temveč kot civilna nepokorščina, v skrajnih primerih pa so celo označena za protipravno dejanje. V trenutku neodobravanja lahko pride do uveljavitve moči odločevalcev, ki z enostranskim dialogom postavljajo nemogoče zahteve ali pa z umikanjem podpore ogrožajo kontinuiteto delovanja in razvoja aktivnega državljanstva. Rajko Muršič (2012: 188) v tem prepozna učinkovit nadzor civilne družbe s strani države, ki »z 'varčevalnimi' finančnimi vložki /.../ dejansko prepušča nevladni sektor stihiji trga in zasebnih interesov«. Kdo se torej v takšnem prekarnem položaju še lahko upre, izstopi iz predvidenega in do danega vzpostavi distanco?

Odgovor v odmevu spomni na misel Hannah Arendt, po mnenju katere naj bi bil umetnik še tisti zadnji posameznik, ki je zmožen upora. Kajti prav umetnik je po njenem mnenju tisti, ki v družbi ostaja »avtentični proizvajalec tistih objektov, ki jih vsaka civilizacija pusti za seboj kot bistveno in dolgotrajno pričevanje duha, ki jo je navdahnili« (Arendt, 2006: 204). Po najinem mnenju pa je treba v dani okvir tistega, ki je zmožen upora, dodati tudi oblikovalce. S preoblikovanjem in aktivno graditvijo našega vsakdanjega okolja oblikovanje že od prvega preoblikovanega kamna s

svojim delovanjem soustvarja objekte, ki jih »vsaka civilizacija pusti za seboj kot bistvene in dolgotrajne pričevalce duha, ki jo je navdahnili« (ibid.). S profesionalizacijo poklica se lik oblikovalca, ki aktivno vstopa v kritično razmišljanje o svetu, v katerem živimo, in o posledicah lastnih dejanj, skozi razvoj poklica nenehno utrjuje, ob hkratnem zavedanju moči in odgovornosti za dejanja ter učinkov, ki jih s svojim delom soustvarja. Še več, prav zato, ker so oblikovalci aktivni v sogradnji vsakdanjega okolja in naših izkušenj z njim, nas posledično vsak dan preoblikujejo tako v našem odnosu do sveta kot v našem razumevanju tega, kdo smo. Pa če se tega po poti zavedamo ali ne.

Po Marshallu McLuhanu (2001: 19) so tako umetniki kot oblikovalci prav zaradi opisanega aktivnega soustvarjanja preoblikovanja našega okolja toliko bolj sposobni uvideti spremembe v kontekstu naše percepcije sveta. Če to povežemo s prej zastavljeno potrebo po uporu, graditvi alternative in nujnosti spremembe v odnosu do razumevanja naše soodvisnosti in odvisnosti od okolja, v katerem bivamo, vidimo, da oblikovanje v danem kontekstu ne samo lahko, temveč že in še naprej mora prevzemati pomembno vlogo spodbujevalca sprememb, ali še bolje, vlogo dejavnika, ki s svojim delovanjem ustvarja učinke v širšem okolju. Namreč, kljub pogosti spregledanosti je rezultat družbenih inovacij že mogoče prepoznati v kombinaciji samoniklih pobud v tesni povezavi s skupnostjo, v katero oblikovalec vstopa kot sodelavec, z njo soustvarja in proces oblikovanja uporablja kot orodje za (skupno) nadaljnje delovanje.

Med avtorji, ki poskušajo poudariti nujnost videnja in razumevanja spregledanih sprememb, ki se nenehno dogajajo okoli nas, je tudi Ezio Manzini, italijanski teoretik oblikovanja ter eden ključnih mislecev in praktikov s področja družbenega oblikovanja. V knjigi *Design, When Everybody Designs* je postavil tezo, da so pri spreminjanju našega okolja ključni protagonisti. Kajti postavljati

fokus na protagoniste pomeni opazovati posameznike in družbene oblike, ki jih ti generirajo. S pomembnim poudarkom, da opazujemo družbene oblike, v katerih ljudje sodelujejo z namenom doseganja takšnih rezultatov, ki jih ne bi mogli doseči samostojno. Posledično tako ustvarijo ali bi lahko ustvarili širšo družbeno vrednost kot (stranski) učinek delovanja. (Manzini, 2015: 77)

Iz tega torej sledi, da lahko oblikovanje z namenom družbene inovacije opišemo kot »dejanje oblikovanja« (Manzini, 2015: 77). S to trditvijo Manzini naredi ostro in nujno ločnico z *mainstream* oblikovanjem, ki ga večinoma propagirajo mediji in ekonomski modeli, umeščeni nad gladino ledene gore. Torej oblikovanjem, ki je zgolj v službi kapitala in katerega ključno merilo je proizvodnja novosti zaradi novosti v želji po zadovoljevanju potreb nenehne rasti kapitala, spodbujanja potrošništva itn. Nasprotno pa je oblikovanje, o katerem govoriva v pričujočem besedilu. Govoriva o oblikovanju kot neločljivem delu participacije. Neločljivem delu skupnosti.

Če se vrnemo k prej postavljenemu temelju skupnostnih ekonomij in vprašanjem, kakršna so zastavili Gibson-Graham in dr. (2013), nam ti omogočijo premislek o aktualnem delovanju na področju obstoječih samoniklih praks s področja oblikovanja v skupnosti. Hkrati izbor odgovarja na vprašanja, kdo participira in kje zmoremo/hočemo delati zelene spremembe. Dodaten kriterij pri izbiri projektov¹ pa je bilo iskanje in izpostavljanje pobud oblikovalcev, ki s svojim delom vzpostavljajo alternativne prostore solidarnih skupnosti in kažejo načine ustvarjanja distance do obstoječega življenja podložnih.

Kdo (in kako) sodeluje pri oblikovanju skupnostnih ekonomij?

Ali če zastavimo vprašanje drugače: Kakšni so torej nastajajoči projekti oblikovanja, ki v praksi lahko vodijo do alternativnih prostorov solidarnostnih skupnosti? Med najštevilnejšimi projekti oblikovanja najdemo tiste, pri katerih se vzpostavljajo možnosti za skupnostna srečevanja. Srečanja s posamezniki in skupinami so

ProstoRož, družabna igra za graditev vizij o javnem prostoru. Mestni vizionar, 2017. Foto: Marko Čuk in arhiv ProstoRoža.

¹ Izbor projektov izhaja iz širše skupne raziskave *What on Earth are we Leaving Behind?*, ki sta jo avtorici prispevka v študijskem letu 2016/2017 izvedli na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani skupaj s študenti prvega letnika magistrskega študija industrijskega oblikovanja.

namreč tisti bistveni element, ki vzpostavlja temelj za kakovostno sobivanje. Eden ključnih dejavnikov našega kakovostnega sobivanja je, kot poudarjajo Gibson-Graham in dr. (2013), »dobro počutje« v skupnosti, to pa se vzpostavlja z našo aktivno vključenostjo v skupnost. Ni torej dovolj zgolj srečevanje, temveč gre za srečevanja, ki ustvarijo nove priložnosti, nove vrednote.

Vzpostavljanje možnosti za opisana skupnostna srečevanja je skupni ime-novalec delovanja skupine ProstoRož. Medtem ko so sprva arhitektke projekte

ProstoRož, IPoP in prebivalci Idrije, projekt Trajnostna urbana regeneracija: primer Idrije, 2017.
Foto: Marko Čuk in arhiv ProstoRoža.

snovale predvsem na preoblikovanju zapuščenih, spregledanih in zanemarjenih javnih prostorov, pa njihovi zadnji projekti – denimo revitalizacija Parka Tabor (2010–2014) in vzpostavitev Knjižnice reči v Savskem naselju (2015) – izhajajo iz participatornih sodelovanj s skupnostjo, s ciljem odpiranja prostorov za spodbujanje skupnostnih srečevanj.

Rezultat povezovanja je aktivno sodelovanje prej nepovezanih posameznikov in skupin ter vzpostavljanje in utrjevanje družbenih vezi. Med zadnje projekte spada tudi trajnostna urbana regeneracija, ki so jo arhitektke iz skupine ProstoRož leta 2016 testno izvedle v Idriji, skupaj z Inštitutom za politike prostora in v tesnem sodelovanju s prebivalci mesta. Tekom razvoja projekta so ugotavljali, kako ljudje, ki prebivajo ali se iz drugih razlogov nahajajo v Idriji, uporabljajo javni prostor, kaj si želijo od njega in kako ga lahko (sprva skupaj in pozneje samostojno) obnovijo in izboljšajo. Na podlagi polletnih srečevanj, zbiranja odzivov, želja prebivalcev (pridobile so več kot sto pobud) ter prostorskih analiz, so se v sodelovanju z občino

in prebivalci odločili, kje bi bilo najbolj smiselno začeti proces urbane regeneracije ter dolgoročno spodbuditi skupnostno prenovu javnega prostora. Z ekipo lokalnih prostovoljcev so za izbrano lokacijo, Arkovo ulico, nato izvedli začasno prostorsko intervencijo. Iz ponovno uporabljenih materialov (kovinskih ogradj šolskih stolov in klopi) so oblikovali in sestavili urbano pohištvo.

Opisana intervencija je s prvo akcijo spodbudila proces premisleka o revitalizaciji javnega prostora ter začetek nadaljnjih pogovorov in dogovorov z Občino Idrija. Skupaj s skupino ProstoRož pripravljajo tudi dolgoročno trajnostno ureditev mesta v obliki akcijskega načrta v tesnem sodelovanju s prebivalci, saj je občinska uprava pokazala veliko zanimanje za nove pristope k prenovi in načine vključevanja prebivalcev. Kot enega od rezultatov pripravljajo tudi priročnik, ki bo predstavil dober idrijski primer drugim občinam. Poseben poudarek je namenjen vprašanju, kako s prebivalci in oblikovalci vzpostaviti dialog s ciljem skupnega preoblikovanja mesta. Gre namreč za proces, ki ne temelji zgolj na vzpostavljanju participiranja občanov z občino. Sploh danes, ob inflaciji uporabe besede participacija, se vključevanje mnenj v postopku načrtovanja prepogosto posplošuje. Posledično nam lahko skozi prste uidejo podatki o tem, kdo je lahko v resnici participiral in čigava mnenja so bila upoštevana. Zato je vsak tak projekt za ProstoRož praktični primer iskanja in ponazarjanja načinov, kako lahko skozi prakso na konkretnem primeru vključujemo prebivalce. Bistvo testnega projekta v Idriji se bo tako lahko izkazalo šele dolgoročno oz. takrat, ko bosta skupnost in občina vse nadaljnje korake sooblikovali. Takrat, ko bo skupnost rezultate intervencij redno uporabljala, jih preobli-

Oloop in Up, Razkrite roke, proces soustvarjanja, 2017. Foto: Tjaša Bavcon.

Oloop in Up, izdelki projekta Razkrite roke, 2017. Foto: Kristjan Jarni.

jo ukvarjati s preoblikovanjem stanj in pogojev, katerih cilj preoblikovanja je polnomočenje posameznikov. Povedano drugače, oblikovalci se prenehajo ukvarjati z oblikovanjem izdelkov za potrošnje in se osredinijo na odpravljanje tistega, kar je posameznike oviralo pri realizaciji obstoječih zmožnosti, pri okrepitvi nadaljnje razvoja. Med takšne projekte spada večletni projekt *Razkrite roke* oblikovalske skupine Oloop in Človekoljubnega dobrodelnega društva UP Jesenice. Projekt postavlja v središče ranljive skupine ljudi – predvsem priseljenke in invalidne osebe –, živeče na Jesenicah in v azilnih domovih.

kovala in glede na potrebo širila v druge dele mest, z namenom vzpostavitve prostorov, ki gradijo na aktivni skupnosti, na pobudah od spodaj navzgor ter samoumevnosti vzpostavitve javnih površin za skupnostno srečevanje s ciljem izboljšanja kakovosti sobivanja.

V kontekstu sobivanja in oblikovanja skupnostnih ekonomij se oblikovanje že nekaj časa ukvarja tudi s t. i. *pristopom zmožnosti (capability approach)*. Na področju oblikovanja to pomeni prepoznavanje posameznikov in skupin, ki imajo zmožnosti, nimajo pa možnosti, da bi poseđovane zmožnosti tudi udejanjili. Oblikovalci v tem procesu torej potencialno sodelujočih ne vidijo več kot uporabnike ali potrošnike, temveč se začne-

Zanimivo je slediti evoluciji projekta. Oblikovalke so od začetnega sodelovanja (od leta 2010), ki je temeljilo predvsem na zavedanju pomena tekstilnega ročnega dela ter njegovem vplivu na počutje posameznika, z vsako novo projektno ponovitvijo – skupaj s sodelujočimi – spremenile tudi fokus delovanja. V trenutno zadnji ediciji (2016/2017) so se odločile za preoblikovanje pogojev delovanja ter vzpostavljanje tistih veščin, ki bi izbrani skupini posameznic tudi v praksi omogočile povsem samostojno delovanje, s poudarkom na ekonomski osamosvojitvi. Medtem ko so v prejšnjih edicijah gradile predvsem na veščinah pletenja in oblikovanja izdelkov, so pri zadnjem projektu sodelujoče vzpostavile spletno trgovino Razkrite roke, pridobile znanja iz upravljanja spletnih strani, ustvarjanja videovsebin, osnovnih promocijskih veščin, trženja in tržnega komuniciranja na spletu (Razkrite roke, 2017). Spletna trgovina je začela avgusta 2017 in jo od začetka v celoti vodijo (od nastanka izdelkov do prodaje) Jeseničanke. Takole se opišejo same: »Smo ženske, ki rade pletemo in se družimo. Naše ključne surovine za ustvarjanje so tekstilni materiali in balkanske dobrote. V Slovenijo so nas pripeljale različne življenjske zgodbe, zdaj pa je naše stičišče Hiša sreče na Jesenicah.« (ibid.) Ključ na strani oblikovanja je torej bil v vzpostavitvi spremenjenih pogojev za samostojno delovanje in sodelovanje pri sooblikovanju izdelkov za prodajo. Na vsaki posameznici pa ostaja, da se odloči, kaj bo počela, katera znanja bo med procesom okrepila in kako si bo vzpostavila svoj prostor za delovanje.

Ustvarjanje in ohranjanje razpoložljivih, skupnih in dostopnih dobrin

Primer ustvarjanja skupnih in dostopnih dobrin v svojstvenem smislu tvori alternativa *Shirting ...* Gre za alternativno platformo, katere glavna atributa sta odprtost in možnost izbire – posameznik lahko namreč izbira med stopnjami vključenosti v skupino. Pobudnica projekta je oblikovalka Elena Fajt skupaj s širšim kolektivom oblikovalcev. Glavni namen zasnovanega projekta je vzpostavljanje alternative načrtni zastarelosti in čezmerni porabi, na katerih trenutno temelji modna industrija. Čezmerno porabo tvorita dve skrajnosti: prezasičen trg poceni oblačil in trg luksuznih izdelkov, ki polni časopise in modne brvi. Obe skrajnosti sta načrtno zaznamovani s sezonskostjo in posledično z umetno spodbujeno potrebo po nenehnem proizvajanju novih kosov oblačil, kar se kratkoročno manifestira v velikanskih kupih zavrženih oblačil. Elena Fajt s projektom *Shirting ...*, katerega platforma uporabnikov se je na eni srajci vzpostavila z letom 2014, ne podvomi le o načinu produkcije in umetno vzpostavljene časovne komponente tako imenovanih »modnih kosov«, temveč podvomi tudi o nujnosti posedovanja oblačil. Fajtova predstavi srajco, ki vzpostavlja alternativo obstoječemu s tem, da kroži med uporabniki.

Uspeh prve srajce, ki je v prvem letu nastanka zamenjala petnajst uporab-

Elena Fajt s sodelavci, Kolaž fotografij skupnosti projekta *Shirting ...*, 2014–2017.

nikov, je Fajtova v naslednjih edicijah nadgradila. Skupaj s številnimi oblikovalci je oblikovala več srajc (vsaka je unikatni izdelek), te pa so nato – enako kot prvo srajco – javnosti ponudili v brezplačno uporabo. Ključ je torej v tem, da srajco lahko za neko določeno obdobje brezplačno nosi kdorkoli, nikoli pa uporabnik ne postane njen lastnik, saj je ne more odkupiti v trajno last. Nasprotno, namen srajc je, da si jih delimo, da potujejo od uporabnika do uporabnika. Ker so potencialni uporabniki seveda različni, so srajce že v izhodišču oblikovane tako, da ustrezajo različnim tipom konstitucije (oblikovane so tako, da dajejo možnost pomanjšanja ali povečanja), niso sezonsko določene in niso ločeno oblikovane glede na spol. Na ta način avtorji projekta ne ponujajo zgolj trajnostnega odgovora sezonsko ustvarjenim in že naslednjo sezono odvzrženim oblačilom, temveč načnejo tudi vprašanje našega odnosa do stvari. Načnejo vprašanje o nujnosti spreminjanja naših navad, spreminjanja pasivnega potrošnika v aktivnega uporabnika. Prva aktivnost se namreč zgodi že z izbiro, z odločitvijo, da boš kot novi uporabnik projekta *Shirting ...* stopil v širši družbeni prostor vseh drugih souporabnikov. Tako postanemo aktiven sooblikovalec skupnosti, ki jo zaznamuje nujnost preverjanja nenasitne potrebe po posedovanju. Povedano drugače, projekt *Shirting ...* uporabnika glasno opominja na pomen in vlogo posameznika, ki s svojimi odločitvami neposredno vpliva na vsakdanjo realnost in jo s tem sooblikuje. Namreč, s tem ko uporabnik z izposajo srajce vstopi v širšo družino souporabnikov, je hkrati povabljen k deljenju svoje zgodbe (kje vse je s srajco bil, kaj vse je doživel), poleg ugodnosti nošenja brezplačne srajce pa prevzame tudi odgovornost za njeno vzdrževanje ter predajo srajce naslednjemu uporabniku.

Projekt v nasprotju z večjim delom mode – kljub unikatnim oblikovalskim kosom – presega ekskluzivnost. Gradi na povezovanju, odgovornosti in sodelovanju. Projekt ponuja, kot obrazloži Elena Fajt, »odgovore, kako z novomiselnimi oblikovalskimi praksami revitalizirati opustošeno socialno okolje, kako vzpostavljati interakcije v širšem družbenem prostoru« (Fajt, 2017: 56). Ponuja torej premislek o možnosti vzpostavitve in razširitve polnomočenega ekosistema spremenjenih kulturnih in družbenih struktur. Zadnje seveda ne more vzpostaviti zgolj en projekt, zgolj ena intervencija, temveč je za to nujna množica različnih projektov, ki načelnajo obstoječe strukture na številnih ravneh. Kljub temu pa je izbrani primer lahko zgled za načine vzpostavljanja drugačnih pogojev delovanja, z namenom spodbujanja podpornega okolja. Uspešnost vzpostavitve specifične skupnosti deljenja, kot je *Shirting ...*, kaže stopnjo izvedljivosti drugim vzpostavljaljočim se aktivnostim pri graditvi prej omenjenega ekosistema.

Osebno, družbeno in ekološko preživetje

Prvi trije primeri kažejo na pomen vzpostavitve ugodnega ekosistema (kulturnega in družbenega) za polnomočno delovanje skupin in posameznikov v širši skupnosti. Z izrazom širše skupnosti in ekonomije skupnosti pa se vračamo k uvodnemu delu pričujočega besedila, v katerem je poudarek namenjen razumevanju naše odvisnosti ne le od drugih ljudi, temveč tudi od drugih živih bitij in okolja. To s projektom Simbiocen pri svojem delu načena tudi oblikovalski kolektiv Trajna.² Gre za nomadsko platformo, ki želi izzvati naše sposobnosti oblikovanja, eksperimentiranja in proizvajanja del, ki segajo onkraj antropocentrične, kapitalistične produkcije vsakodnevnih realnosti.

Tudi pri tem projektu je zanimiva evolucija oblikovalskega obravnavanja problemov, s katerimi se soočamo in naj bi jih »po definiciji«³ oblikovanja oblikovalci vsak dan reševali. V danem primeru se je razumevanje sobivanja v obliki platforme Simbiocen postopoma razvilo iz raziskovanja in dela društva Re-generacija. Med delom na temi »Spoznaj svojo hrano« pod okriljem 24. bienala oblikovanja (2015) so se oblikovalke iz društva Re-generacija srečale tudi z japonskim dresnikom, eno od tujerodnih in vitalnih vrst brez naravnih sovražnikov. Da bi se izognile ustaljenim načinom odgovarjanja na problem dominacije invazivnih vrst (odstranjevanje in uničevanje), so se med raziskovanjem vprašale, ali bi lahko japonski dresnik prepoznali kot človeku potencialno uporaben material, ne pa le kot gospodarsko in okoljsko breme. Na primer, kot lokalni vir celuloze v papirnicah prihodnosti.

² Kolektiv Trajna služi kot platforma za praktično raziskovanje (medvrstnih) skupnostnih ekonomij soavtorici pričujočega prispevka, Gaji Mežnarič Osle in oblikovalcu Andreju Koruzi.

³ Ena glavnih nalog oblikovanja naj bi bila po razumevanju večjega dela stroke reševanje prepoznanih problemov.

Papirnice na Slovenskem namreč porabijo od 350.000 do 400.000 ton celuloze na leto in trenutno v Sloveniji prav vso celulozo uvozimo. Za prikaz drugačne možnosti so oblikovalke na podlagi raziskovalnega procesa – v sodelovanju z Muzejem za arhitekturo in oblikovanje, mojstrsko delavnico Vevče ter Inštitutom za celulozo in papir – razvile izdelavo tako ročnega kot polindustrijsko izdelanega papirja.

Na tej podlagi je – z novimi sodelovanji v letu 2017 – nastala nadgradnja pridobljenih znanj. Nastala je razvijajoča se platforma Simbiocen, ki raziskuje možnosti za sodelovanje med različnimi živimi bitji in išče načine za oblikovanje simbiotičnih ekosistemov v različnih kontekstih. Hkrati se nova platforma še vedno ukvarja tudi s problemom tujerodnih invazivnih rastlin. Zaradi posledic človekovih radikalnih posegov v naravne ekosisteme – kot so vzpostavitev globalnih trgovskih poti, intenzivnega kmetijstva in hitrega širjenja urbaniziranih habitatov – se namreč v novih domovanjih tujerodne invazivne rastline nesorazmerno razraščajjo. Premislek o čezmerni razširjenosti in neprepoznani vrednosti tujerodnega invazivnega paje-sena (*Ailanthus altissima*) je oblikovalski kolektiv Trajna spremenil v priložnost za oblikovanje lesenih čebelnjakov in začasnega delovnega studia, opremljenega z unikatnim pohištvom, izdelanim iz biomase invazivnih rastlin (slika 7).

Kolektiv Trajna, Simbiocen, 2017. Foto: Nataša Košmerl.

Izdelki izražajo nesmiselnost destruktivnih dejanj, usmerjenih proti nezaželenim vrstam in so primer preoblikovanja prevladujočih tekmovalnih odnosov v simbiotične. Še več, v skupini Trajna uporabljajo invazivne rastline kot materialno in simbolno orodje za opozarjanje na probleme, s katerimi se sooča današnja oblikovalska skupnost: pomanjkanje dostopnih produkcijskih prostorov za eksperimentiranje, ustvarjanje in izmenjavo znanj s ciljem ustvarjalnega obravnavanja

(eko)sistemskih problematik. Zato nas kolektiv Trajna sili v razmislek o načinih, kako razumemo »druge« in kako z njimi ravnamo. Sili nas v razširitev zavedanja o še neprepoznanih povezavah z našimi živimi ekosistemi, v vzpostavljanje sinergije med človeškimi in »onkrajčloveškimi« dejavniki. Primer zadnjega je že omenjeni čebelnjak, s katerim so v praksi vzpostavili sinergijo med čebelami, ljudmi in invazivnimi rastlinami. Povedano drugače, v svoji praksi iščejo odgovore na kompleksna vprašanja, kdo vse lahko participira in kako lahko participacijo razširimo tudi na onkrajčloveške dejavnike.

Prisvajanje, distribuiranje in vračanje presežka kot investicije v našo prihodnost

Iz vseh do zdaj predstavljenih primerov oblikovanja je mogoče razbrati neki skupni imenovalc. To je premislek in prispevek k vzpostavljanju družbenih povezav z novimi oblikami sodelovanja ter pogovor o sobivanju – od mikroravni do sveta kot celote. Manzini (2015: 70) slednje pri poklicnem oblikovanju prepozna na ravni nujnosti »vzpostavljanja samih pogovorov; ali pri spodbujanju pogovorov, ki načenjajo premislek o novih idejah, z dajanjem podpore pri spodbujanju pogovorov s pomočjo orodij, prikazom rezultatov; in tudi pri vzpostavljanju razmer, ki obstoječim idejam omogočajo nov začetek v drugačnih kontekstih.« Govorimo torej o spodbujanju že obstoječih aktivnosti in vzpostavljanju aktivnosti tam, kjer jih še ni.

Kombinacija obojega je inštitut Danes je nov dan, ki deluje od leta 2013. Oblikovalka in soustanoviteljica inštituta, Jasmina Ploštajner, verjame, da v okviru inštituta uporabljajo potencialne oblikovanja kot orodje, ki jim pri njihovem aktivističnem delu omogoča, da so pri svojem posredovanju informacij učinkovitejši in dostopnejši. Kajti,

če je demokracija svobodna in kreativna dejavnost v življenju, oblikovanje pa dejavnost, ki omogoča premikanje iz obstoječega položaja v želeno, potem je nujno, da se oblikovalci zavedajo svoje družbene moči in jo uporabljajo za aktiviranje družbe in spodbujanje pozitivnih družbenih sprememb. (Ploštajner, 2017: 69)

Zato so glavni cilji inštituta spodbujanje aktivnega državljanstva, vzpostavljanje kritične misli, solidarnosti in pravice do vključenosti. Delovanje inštituta izhaja iz razumevanja demokracije kot nenehnega procesa, družbene pogodbe kot stalne in vključujoče razprave ter politične participacije kot odgovornosti za lastno polnomočenje. Cilj inštituta je torej v polnomočenju posameznika, ki pa – podobno kot pri drugih opisanih projektih – pred lastne interese postavlja skupnost in pravico do skupnega.

Danes je nov dan, Parlameter, 2016.

Eden od odgovorov, ki zajemajo zgornje postavke, je projekt Parlameter (slika 8). Z njim so se na inštitutu odločili prikazati delovanje državnega zbora na uporabniku prijazen in razumljiv način in s tem izboljšati prepoznavnost parlamenta. Zagovarjajo namreč tezo, da boljši dostop do informacij nujno vodi do boljšega razumevanja delovanja in posledično do večjega zanimanja za demokratične procese. Zato razvoj celotnega projekta temelji na informacijskem oblikovanju, na tako imenovanem smiselnem prevajanju podatkov v informacije.⁴ Pri projektu Parlameter je (bila) torej najpomembnejša naloga ta, kako podatke s parlamentarnih zasedanj, glasovanj in transkriptov oblikovati v informacije. Rezultat je spletno orodje, ki analizirane podatke vizualizira in predstavlja v obliki samostojnih informacijskih kartic ter uporabnikom na preprost način omogoča, da jih delijo na družabnih omrežjih, jih vgrajujejo v druge spletne strani, prispevke in analize. Gre torej za eno od oblik oblikovalskega aktivizma, kjer z orodjem (kot je Parlameter) splošni in strokovni javnosti ponudijo možnost drugačnega pogleda na obstoječe z željo spodbuditi razpravo in po možnosti dolgoročno gledano spodbuditi tudi (spremenjen) odziv.

⁴ Kot razloži Jasmina Ploštajner (2017), je podatek surovo, neorganizirano dejstvo, ki o določeni stvari nekaj pove ali se nanjo nanaša; informacija pa je procesiran, organiziran in strukturiran podatek, ki daje pomen in kontekst. Šele ko je podatek spremenjen v informacijo, postane berljiv in pomemben za uporabnike.

Vloga žensk

Namen te heterogene zbirke projektov je prikazati raznovrstnost pobud prepoznanih protagonistov, agentov, ter spodbuditi razumevanje raznolikosti obstoječega stanja in različnih stopenj samoniklega delovanja, katerega rezultat je družbena vrednost. Hkrati s samoniklim delovanjem posamezniki, kolektivi in institucije raziskujejo in vzpostavljajo nove mehanizme delovanja, ki jih etabrirana institucionalna kultura največkrat ne. Pri zbranem je zanimivo, da so pri številnih projektih, ki smo jih analizirali med raziskavo *What on Earth are we Leaving Behind?*, kot vodje ali izjemno aktivni soustvarjalci procesa pogosto nastopale ženske oblikovalke. To potrjuje začetno misel Silvie Federici, da je gibanje za skupno, za prostore solidarnosti in avtonomije ter za razumevanje nujnosti sobivanja več kot očitno še vedno zelo tesno povezano s pobudami in aktivnostmi številnih žensk. S svojim delovanjem izkazujejo naklonjenost ustvarjanju tako neprofitnih vsebin za javno dobro kot tudi prostorov za druženje, raziskovanje in eksperimentiranje. Prepoznava spregledano in posledično dajejo glas marginaliziranim. S svojimi pobudami tvorijo podlage za decentralizirane prostore odločanja in spodbujajo k deljenju soodgovornosti do okolja, v katerem živimo. Debbi Bookchin je ob tem zapisala:

Nikoli ne bomo v celoti načeli problemov, kot so podnebne spremembe in druga okoljska vprašanja, ki spodkopavajo stabilnost planeta, če ne bomo pred tem načeli vprašanj dominanc in hierarhije. Za to, da bomo končno lahko ozdravili naše plenilske odnose do naravnega sveta, moramo na vseh stopnjah pred tem v temelju spremeniti naše družbene odnose. (v Gellatly in Rivero, 2017: 10)

Izbrani primeri pa ne odgovarjajo zgolj na kriterije sobivanja, vzpostavljene na začetku, temveč pred nas postavljajo tudi vprašanje: V kakšnem svetu bi si želeli živeti, ali še bolje, bi lahko sploh živeli? Ko o danem vprašanju začnemo razmišljati, pravzaprav inherentno že razmišljamo o nujnosti vzpostavljanja alternative, o graditvi alternative kot upora obstoječemu. S soustvarjanjem dopuščamo raziskovanje drugačnih družbenih razmerij in tako vzpostavimo pogoj za razvoj več kot ene možnosti. Z ustvarjanjem potencialnih možnosti pa hkrati odpremo možnost za novo stopnjo kulture, za novo stopnjo odprtosti, za drugačno ustvarjanje pri raziskovanju možnosti. Ali kot je zapisal Martin Balluch v knjigi *Upor v demokraciji*:

Da se lahko družba še naprej razvija, potrebuje konstruktivni konflikt, ki predpostavlja toleranco tako do drugače mislečih kot tudi do protestov in državljanske neposlušnosti. »Glajhšaltana« družba, ki enakomerno maršira v isto smer, deluje morda urejeno in spodobno, vendar je obsojena na propad. Potrebuje puntarske, drzne in izstopajoče ljudi, potrebujemo te, ki kritizirajo in prevprašujejo običajno mnenje. Če brezpogojno sledimo gospodarstvu in

kapitalizmu ter častimo prosti trg in neomejeno produkcijo kot sveti kravi, zaide družba v slepo ulico. Umetnost in kulturo, znanost in kritično civilno družbo si lahko zamislimo samo z varovanjem temeljnih svoboščin. Tovrstne dejavnosti meriti samo glede na koristnost za gospodarstvo in vsako kritiko družbe diskvalificirati kot »sovražno gospodarstvu«, je kratkomiselno. Ne nazadnje gre za kakovost življenja in skupno dobro nas vseh, od današnjih do prihodnjih generacij in vseh tistih živih bitij, ki skupaj z nami delijo zmožnost občutenja kakovosti življenja. (Balluch, 2011: 128)

Sklep: Kakšne so torej možnosti za oblikovanje?

Ko oblikovanje enkrat prepoznamo v vlogi katalizatorja potencialnosti, katalizatorja vzpostavitve alternative obstoječemu, lahko v njem prepoznamo tako pobudnika kot vezni element in orodje za spodbujanje skupnostnih, solidarnostnih ekonomij. Med študenti oblikovanja, ki so sodelovali pri raziskavi *What on Earth are we Leaving Behind?*, je bil najpomembnejši zaključek raziskovanja njihovo iskreno začudenje, da so oblikovalci že danes pobudniki ali (so)tvorci tolikšnega števila odličnih samoniklih pobud in alternativ, ki vzpostavljajo kritično distanco do obstoječega ter hkrati v premislek in prevzemanje ponujajo nove mogoče načine življenja.

Naša naloga je torej, da dvomimo o tem, kar nam določa nad gladino plavajoči del ledene gore. Naša odločitev je, ali bomo prenehali slepo slediti pričakovanjem neoliberalnega trga glede golega zadovoljevanja potrošniških potreb. In naša odločitev je, ali bomo z oblikovanjem k premisleku o nujnosti vzpostavitve distance do servilnih identitet, ki so nam vsiljene, spodbudili tudi vse druge. Dejstvo je, da ta potencial oblikovanje ima. Posledično pred vsako našo odločitvijo ne stoji preverjanje, ali kot oblikovalci *lahko* vzpostavljamo alternativo, temveč *kaj bomo naredili* v kontekstu preoblikovanja sveta za boljši jutri vseh, ki sobivamo na planetu, in planeta samega.

Literatura in drugi viri

- AGAMBEN, GIORGIO (2014): *Resistance in Art*. Dostopno na: www.youtube.com/watch?v=one7mE-8y9c (12. november 2017).
- ARENDR, HANNAH (2006): *Med preteklostjo in prihodnostjo: šest vaj v političnem mišljenju*. Ljubljana: Krtina.
- BALLUCH, MARTIN (2011): *Upor v demokraciji. Državljska nepokorščina in konfrontacijske kampanje*. Ljubljana: Krtina.
- BIRNBAUM, ANTONIA (2017): *»Me, ženske«: kaj to pomeni*. Predavanje na kolokviju Misлити drugače/misliti drugo, Ljubljana, 26. maj 2017.

- DANES JE NOV DAN. Dostopno na: <http://danesjenovdan.si/> (4. januar 2018).
- FAJT, ELENA (2017): Shirting: nova povezovanja v oblikovanju. *Dialogi* (5–6): 40–57.
- FRY, TONY (2012): *Becoming Human by Design*. London, New York: Berg.
- FULLER, BUCKMINSTER R. (2016[1969]): *Priročnik za vesoljsko ladjo Zemlja*. Ljubljana: Pekinpah.
- GELLATLY, JENNY IN MARCOS RIVERO (2017): Fearless Cities: A Global Municipalist Movement. *Stir* (19): 8–11.
- GIBSON-GRAHAM, J. K., JENNY CAMERON IN STEPHEN HEALY (2013): *Take Back the Economy: An Ethical Guide for Transforming Our Communities*. Minneapolis (MN): University of Minnesota Press.
- HAIVEN, MAX (2013): Okupacije in boj za reprodukcijo: feminizem, finance in gibanje #Occupy: Intervju s Silvio Federici. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XL(254): 132–138.
- HARAWAY, DONNA (2016): *Tentacular Thinking: Anthropocene, Capitalocene, Chthulucene*. Dostopno na: <http://www.e-flux.com/journal/75/67125/tentacular-thinking-anthropocene-capitalocene-chthulucene/> (15. november 2017).
- IVAČIČ, ANITA (2005): *Okoljska etična misel in politična akcija*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/delamag/mag_ivacic-anita.pdf (16. junij 2017).
- MANZINI, EZIO (2015): *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation*. Cambridge (MA): MIT Press.
- MCLUHAN, MARSHALL (2001): *Understanding Media: The Extension of Man*. London in New York: Routledge.
- MURŠIČ, RAJKO (2012): *Na trdna tla. Brezsrarni pregled samoniklih prizorišč in premislek nevladja mladinskega polja*. Tolmin: Ustanova Pohorski bataljon.
- PLOŠTAJNER, JASMINA (2017): Hekanje novega dne: premislek o oblikovanju in aktivizmu. *Dialogi* (5–6): 58–69.
- PROSTOROŽ. Dostopno na: <http://prostoroz.org/> (4. januar 2018).
- RANCIÈRE, JACQUES (1981): *La nuit des prolétaires*. Pariz: Fayard.
- RAZKRITE ROKE. Dostopno na: www.razkriteroke.si (4. januar 2018).
- SHIRTING. Dostopno na: <http://www.shirting.si/> (4. januar 2018).
- SIMON, HERBERT A. (1969): *The Sciences of the Artificial*. Cambridge (MA): MIT Press.
- SIMBIOCEN. Dostopno na: <http://symbiocene.org/sl/> (4. januar 2018).
- SKINNER, JORDAN (2014): Thought is the Courage of Hopelessness: An Interview with Philosopher Giorgio Agamben. *Verso Blog*, 17. junij. Dostopno na: <https://www.versobooks.com/blogs/1612-thought-is-the-courage-of-hopelessness-an-interview-with-philosopher-giorgio-agamben> (12. november 2017).

Erozija kapitalizma s tržnim socializmom

Abstract

Eroding Capitalism with Market Socialism

Crises of capitalism and public dissatisfaction with the current prevailing socioeconomic system continue to fuel the debate on the alternatives to capitalism and its potential transformation. The strategy of the erosion of capitalism presents a possible approach to the dissipation of the prevailing influence of economic liberalism and its replacement with a more emancipatory socioeconomic system by combining three well-known anti-capitalist strategies of taming, resisting, and escaping. Market socialism combined with economic democracy and cooperatives is a possible alternative to the dominant order. The new system would continue to employ market principles with democratic self-managed workers' cooperatives holding a prevailing influence on the economy and its activities. Market distribution forces would still work, while the democratic deficit of the current system and the negative effects of capitalism could be eliminated over time. One of the tools the strategy of the erosion of capitalism could employ to reach its goal are employee stock option plans, which could act as a vehicle to transform companies into cooperatives. In this way, the process of eroding capitalism with market socialism could offer a possible alternative to capitalism.

Keywords: economic liberalism, capitalism, market socialism, economic democracy, cooperatives

Jernej Štromajer is a PhD student at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. (jernej.stromajer@gmail.com)

Povzetek

Krize kapitalizma in nezadovoljstvo ljudi nad prevladujočim družbenoekonomskim sistemom vedno znova odpirajo razprave o alternativah kapitalizmu in o načinu, na katerega bi ga lahko spremenili. Strategija erozije kapitalizma je pristop, s katerim bi se skozi čas dalo odpraviti prevladujoči vpliv ekonomskega liberalizma in ga nadomestiti z bolj emancipacijskim družbenoekonomskim sistemom, in sicer s kombinacijo že znane antikapitalistične strategije: krotitve kapitalizma, upiranja kapitalizmu in pobega iz kapitalizma. Eden od sistemov, s katerim lahko s pomočjo strategije erozije kapitalizma nadomestimo kapitalizem, je sistem tržnega socializma, ki bi skupaj z ekonomsko demokracijo in zadružništvom lahko bil alternativa prevladujoči kapitalistični ureditvi. Novi sistem bi sicer še vedno temeljil na tržnih zakonitostih, vendar bi prevladujoči vpliv v delovanju ekonomije lahko imele delavske zadrage kot demokratična samoupravna podjetja. Po eni strani bi se obdržal sistem tržne distribucije dobrin, po drugi pa bi bil odpravljen demokratični deficit in postopno tudi škodljive posledice kapitalizma. Strategija erozije kapitalizma bi si pri vzpostavitvi večjega števila delavskih zadrug lahko pomagala z načrtom delničarstva zaposlenih, ki bi lahko bil vzvod za preoblikovanje podjetij v delavske zadrage. Erozija kapitalizma s tržnim socializmom tako ponuja eno od alternativ kapitalizmu.

Ključne besede: ekonomski liberalizem, kapitalizem, tržni socializem, ekonomska demokracija, zadružništvo

Jernej Štromajer, doktorski študent Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. (jernej.stromajer@gmail.com)

Uvod

Zadnja svetovna finančna kriza in posledična gospodarska kriza, ki je »pustošila po realnem gospodarstvu« (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 29) številnih držav, ki so se zato »morale prepustiti finančni terapiji, omejiti izdatke in skrčiti javne službe« (ibid.), je dokončno razblinila idejo o koncu zgodovine (Fukuyama, 1992) in prevladi liberalne predstavniške demokracije ter ekonomskega liberalizma kot prevladujoče družbenoekonomske doktrine. Tako so se znova odprla vrata razpravi o alternativah ne le liberalni demokraciji, ampak predvsem ekonomskemu liberalizmu – in s tem o alternativah kapitalizmu oziroma prevladujočem gospodarskem sistemu, kot ga v zahodnem svetu v EU in ZDA poznamo danes.

Že od nekdaj so »na prepletanje ekonomskega in političnega /.../ opozarjali tako rekoč vsi sociologi« (Kanjuo Mrčela, 1999: 173) ter vsi relevantni politologi. Kot je ugotovil že Marx (1973), »v neposrednem odnosu lastnikov produkcijskih pogojev do neposrednih producentov /.../ najdemo vsakokrat najglobljo skrivnost, skriti temelj celotne družbene zgradbe in zato tudi politične oblike odnosa suverenosti in odvisnosti, skratka, vsakokratne specifične državne oblike« (Marx, 1973: 882). Tudi zato se pojavljajo ocene, da »zaradi družbeno-politične umeščenosti gospodarskega življenja in pomembnih socialnoekonomskih interakcij sploh ni mogoče več govoriti o samostojni ekonomski znanosti« (Kanjuo Mrčela, 2014). Kot je že dolgo pred zadnjo krizo opozarjal Ellerman (1992a), »je enačenje zahodne kapitalistične ekonomske ureditve z demokracijo popolnoma napačno« (Ellerman v Kanjuo Mrčela, 2014), pri čemer pa je doktrina ekonomskega liberalizma svoj največji napredek dosegla prav »s tem, da je ta element politične države 'izvozila', ga prenesla iz okvirov političnih aparatov – *da ga je naredila za ideološki aparat kapitalistične države*« (Močnik, 1997: 103).

Zaradi različnih razlogov za nezadovoljstvo s kapitalizmom, ki jih predstavljam v nadaljevanju, in zaradi navedenega prepletanja ekonomskega in političnega sistema se ob razpravi o alternativnem sistemu kapitalizmu odpira tudi razprava o načinu morebitne spremembe trenutno prevladujočega kapitalističnega družbenoekonomskega sistema. Študija primera strategije erozije kapitalizma, ki jo je razvil priznani ameriški sociolog Erik Olin Wright, kaže način izhoda iz kapitalizma; odgovarja namreč na vprašanje, *kako biti antikapitalist v 21. stoletju* (Wright, 2016a). Tej študiji primera sledi (*ex-ante*) vrednotenje možnosti erozije kapitalizma s sistemom tržnega socializma kot vrsto ekonomske demokracije. Pri tem poudarjam, da takšnega tržnega socializma ne moremo enačiti z jugoslovanskim modelom samoupravnega socializma, in predstavim razloge za razlikovanje obeh sistemov. Predstavljena je možnost, kako bi se lahko specifična implementacija načrta delničarstva zaposlenih uporabila kot mehanizem za razvoj delavskih zadrug in s tem za oblikovanje demokratičnih podjetij, na katerih bi lahko temeljil tržni socializem. Tako ugotavljam, kako (erozija?) in s čim (tržni socializem?) bi lahko dolgoročno odpravili kapitalizem kot prevladujoči družbenoekonomski sistem.

Erozija kapitalizma

Že Dahl (1985) je ugotovil, da je »treba razširiti koncept demokracije od politične demokracije še na ekonomsko demokracijo« (Bibič, 1990: 612) kot vrsto tržnega socializma. Dahl svoj koncept demokracije »v nekaterih vidikih na specifičen način približuje socializmu (seveda demokratičnemu)« (ibid.). Glede na demokratični deficit prevladujočega družbenoekonomskega sistema, tj. kapitalizma, Schweickart (2002) ugotavlja, da glavna vira nezadovoljstva nad kapitalizmom izhajata prav iz demokratičnega deficita kapitalizma, in sicer zaradi pomanjkanja demokratičnega nadzora nad stvarmi, ki nas globoko zadevajo. Prvi vir nezadovoljstva nad kapitalizmom je povezan z demokracijo na delovnem mestu. To je velika anomalija moderne kapitalistične družbe, saj velja, da so ljudje dovolj kompetentni, da lahko sami izbirajo svoje politične voditelje, ne pa tudi, da bi sami izbirali svoje nadrejene na delovnem mestu. Moderni kapitalizem slavi demokracijo, a hkrati zanika demokratične pravice ljudi na točki, v okviru katere bi lahko svoje pravice realizirali najbolj neposredno in konkretno: na delovnem mestu. Drugi vir nezadovoljstva izhaja iz neprijetnega dejstva modernega kapitalizma, da je kapital hiper mobilen in da velika večina kapitala v kapitalizmu pripada posameznikom. Ker je kapital njihov, lahko z njim počnejo, kar koli želijo. Lahko ga investirajo, kjer koli in v kar koli želijo, ali pa ga ne investirajo, če so pričakovani dobički premajhni. Ko je ta svoboda kombinirana z današnjimi tehničnimi zmogljivostmi prenosa zmogljivosti, daje kapitalu mobilnost, ki povzroča ekonomsko in politično negotovost po vsem svetu. Svetu danes vladajo finančni trgi in ne glede na »demokratičnost« političnih sistemov je ta vladavina pogosto muhasta in uničujoča (Schweickart, 2002: 46).

Wright (2010) razume kapitalizem kot izjemno uničujoč ekonomski sistem. Poudarja, da potrebujemo razumevanje različnih antikapitalističnih strategij, ki se bo izognilo tako lažnemu optimizmu pobožnih želja kot tudi hromečemu pesimističnemu razmišljanju, da emancipacijska družbena transformacija strateško ni dosegljiva. V ta namen Wright (2016a) najprej pregleda naslednje štiri antikapitalistične strategije, ki so bile, zgodovinsko gledano, do zdaj posebej pomembne:

- *Razbitje kapitalizma* (ang. *smashing capitalism*) je klasična strateška logika revolucionarjev. Racionalizacija te strategije temelji na argumentaciji, da je kapitalistični sistem pokvarjen in da bodo vsi poskusi, da se izboljša življenje v kapitalizmu, s časom propadli. Čeprav od časa do časa manjše reforme, izpeljane zaradi pritiska javnosti, izboljšajo življenje ljudi, bodo takšne izboljšave vedno krhke ter dovzetne za napade in odpravo. Kapitalizma namreč ni mogoče reformirati v njegovem temelju. Edino upanje je, da se ga uniči, razbije in nato zgradi alternativo. Popolna realizacija emancipacijske alternative je lahko postopna, pri čemer je nujni pogoj za takšno postopno transformacijo zlom in prekinitev obstoječega sistema (Wright, 2016a: 2).
- *Krotitev kapitalizma* (ang. *taming capitalism*) je glavna alternativa ideji revolucionarne prekinitve s kapitalizmom iz 20. stoletja. Gre za vodilno anti-

kapitalistično idejo v levem krilu socialdemokratskih in nerevolucionarnih socialističnih strank. Ta ideja trdi, da kapitalizem, ko je prepuščen sam sebi, ustvarja velikansko škodo: generira stopnjo neenakosti, ki je uničujoča za družbeno kohezivnost; uničuje tradicionalna delovna mesta in ljudi prepušča samim sebi; ustvarja negotovost in ogroža življenja tako posameznikov kot tudi celotnih skupnosti ter škoduje okolju. Vse to so namreč posledice delovanja kapitalistične ekonomije. Kljub temu pa naj bi bilo mogoče vzpostaviti institucije, ki naj bi preprečevale in nevtralizirale škodljive posledice kapitalizma. Kapitalizem naj bi tako ukrotili s pomočjo državne politike. Ta proces lahko pripelje do ostrega razrednega boja, saj krotitev kapitalizma vključuje zmanjševanje avtonomije in moči kapitalističnega razreda. Vendar zagotovi za uspeh takšnih prizadevanj ni. Kapitalistični razred bo skupaj s svojimi političnimi zavezniki namreč trdil, da regulacija in redistribucija, katerih namen je nevtralizacija škodljivih posledic kapitalizma, uničujeta dinamičnost kapitalizma, zmanjšujeta njegovo konkurenčnost in spodkopavata različne gospodarske pobude. Takšni argumenti pa pravzaprav pomenijo le racionalizacijo želje po moči in privilegijih, saj je kapitalizem lahko podrejen regulaciji in redistribuciji, ki izničujeta njegove škodljive posledice, pri tem pa še vedno ustvarja zadostne dobičke za uspešno delovanje. Za krotitev kapitalizma sta nujni mobilizacija ljudi in politična volja, saj se ne moremo zanašati na razsvetljenost in dobronamernost elit. V okviru primernih okoliščin je tako mogoče doseči zmago v bitkah in vzpostaviti omejitve, ki so potrebne za vzpostavitev blažje vrste kapitalizma. Rezultat krotitve je kapitalizem s prilagojenimi pravili igre (Wright, 2016a: 4).

- *Upiranje kapitalizmu* (ang. *resisting capitalism*) kot tretja antikapitalistična strategija v nasprotju s krotitvijo in razbitjem kapitalizma deluje protietatično. Strategija upiranja kapitalizmu si prizadeva ublažiti škodo, ki jo povzroča kapitalistični sistem, vendar si hkrati ne prizadeva pridobiti političnih vzvodov moči v državi. Namesto tega poskuša vplivati na delovanje državnih kapitalističnih in političnih elit prek protestov in drugih oblik upora. Posamezniki naj po mnenju zagovornikov te strategije sicer ne bi bili sposobni preoblikovati kapitalizma, lahko pa vsaj sebe zaščitijo pred škodo, ki jo povzroča kapitalizem, in sicer s povzročanjem problemov, protestiranjem in posledičnim naraščanjem stroškov elit. To je strategija, ki jo uporablja veliko lokalnih terenskih aktivistov različnih vrst: od okoljevarstvenikov do borcev za pravice migrantov, revnih in drugih manjšin. Prav tako gre za strategijo sindikatov, ki se organizirajo zato, da dosežejo višje plače in boljše pogoje za delo (Wright, 2016a: 7).
- *Pobeg iz kapitalizma* (ang. *escaping capitalism*) je najstarejši odziv na kapitalistični sistem. Temelji na prepričanju, da je kapitalistični sistem premočan, da bi se ga dalo uničiti. Krotitev kapitalizma naj bi zahtevala previsoko stop-

njo trajne kolektivne akcije, ki je nerealistična, poleg tega pa je celoten sistem prevelik in preveč kompleksen, da bi ga lahko učinkovito nadzorovali. Hkrati so obstoječe vladajoče strukture premočne, da bi jih lahko odstranili, saj bodo vedno našle način, da zaščitijo svoje privilegije. Zato je najboljša stvar, ki jo lahko naredi posameznik, da samega sebe izolira od negativnih posledic kapitalizma in se morda celo umakne v neko pred kapitalizmom varno okolje. Ker naj ne bi bili sposobni spremeniti sveta, se lahko vsaj sami umaknemo iz dominantnega prostora kapitalizma ter živimo in ustvarjamo v svoji lastni mikroalternativi (Wright, 2016a: 8).

Antikapitalistična strategija naj bi bila potrebna, saj kot ugotavlja Hahnel (2014), tudi najbolj pravična kapitalistična ekonomija ne more popraviti škode, ki je bila prizadejana okolju, zagotoviti ljudem ekonomskega samoupravljanja, enakomerno porazdeliti bremena in koristi ekonomskih aktivnosti ter spodbuditi raznolikosti in se izogniti potratnosti (Hahnel, 2014: 298). Pri tem se nekateri socialisti zavzemajo predvsem za konec sistema, v okviru katerega maloštevilni kapitalistični razred živi na račun presežne vrednosti, ki jo ustvarijo delavci in ki bi jim morala pripadati, ter želijo tako končati izkoriščanje (Roemer, 1994: 15). Pri tem naj bi bila ključna, kot navaja Gasper (2014), predvsem politična strategija, ki bi temeljila na razgradnji kapitalistične države in razlastninjenju izkoriščevalcev (Gasper, 2014).

Kot pa ugotavlja Wright (2016a), je zgodovinsko gledano specifični način kombinacije treh antikapitalističnih strategij, tj. strategij krotitve kapitalizma, upiranja kapitalizmu in pobega iz kapitalizma, tista strategija, ki najbolj verjetno omogoča strateško vizijo za preseganje kapitalizma v 21. stoletju. Pri takšni strategiji erozije kapitalizma naj bi bili potrebni tako politični projekti krotitve kapitalizma prek javnih politik kot tudi spodbujanje družbenoekonomskih projektov pobegov iz kapitalizma z razvojem emancipacijskih oblik ekonomskih aktivnosti. Te aktivnosti je treba zakoliti v obliko upora proti sistemu s strani organiziranih kolektivov – predvsem družbenih gibanj, sindikatov in skupnostnih organizacij ter včasih tudi nevladnih organizacij. Za erozijo kapitalizma je tako potrebna energična progresivna socialna demokracija, ki bo nevtralizirala škodo kapitalizma na način, ki bo hkrati spodbujal pobude, ki bodo gradile emancipacijske alternative s potencialom za erozijo dominantnega kapitalističnega sistema (Wright, 2016a: 2–13).

Kritik Wrightove strategije erozije kapitalizma Riley (2016) opozarja, da bi strategija zahtevala politični prelom in odločno konfrontacijo s kapitalistično državo ter da se je za odpravo kapitalizma treba aktivirati znotraj marksistične revolucionarne tradicije, ne pa se ji odpovedati (Riley, 2016). Wright (2016b) na te kritike odgovarja, da revolucionarnega preloma ni na obzoru, vendar je kapitalizem kljub temu lahko premagan. Dopusča pa možnost, da se lahko izkaže, da kapitalistični ekonomski sistem ni ekosistem, v katerem bi se dalo kapitalizem erodirati skozi čas, in da kapitalistična država morda res ne omogoča omembe vrednih emancipacijskih reform. Glede na naše omejeno razumevanje delovanja družbenih sistemov in glede na veliko negotovost in dvoumnost, ki ju prinaša prihodnost, lahko

razumna delovna hipoteza predvideva, da je mogoče kombinirati dolgoročni cilj preseganja kapitalizma s praktičnimi boji za nastanek novih možnosti v obstoječi ureditvi (Wright, 2016b). In ena od alternativ prevladujoči kapitalistični ureditvi je prehod v sistem tržnega socializma.

Tržni socializem

Kot navaja Wolff (2015), se osnovna ideja socializma v marksističnem okviru nanaša predvsem na način organizacije proizvodnje. To pomeni, da so delavci, katerih delo ustvarja presežno vrednost, sočasno tudi deležniki distribucije te presežne vrednosti. Tako je socializem negacija izkoriščanja, ki je definirano kot organizacija proizvodnje, v okviru katere distribuirane presežne vrednosti niso deležni tisti posamezniki, ki jo ustvarijo. Primer izkoriščanja so kapitalistična podjetja, v katerih delodajalci na opisani način izkoriščajo delavce. Če bi bila proizvodnja namesto na kapitalistični način organizirana v socialistični obliki in bi bilo tako izkoriščanje odpravljeno iz družbe, bi se postavilo vprašanje, kako naj družba distribuira razpoložljive vire med proizvodnimi podjetji in kako naj družba hkrati distribuira proizvode teh podjetij. Distribucija bi bila lahko organizirana s pomočjo trga, državnega planiranja, planiranja pod okriljem kakšne druge institucije ali različnih kombinacij naštetega. Trg je do zdaj obstajal v okviru vseh znanih načinov organizacije proizvodnje: ne samo v kapitalizmu, ampak na primer tudi v fevdalizmu (Wolff, 2015). Zgodovinske izkušnje tako kažejo, da je trg nujna komponenta za delovanje socialističnega sistema (Schweickart, 2015). Centralno planiranje v današnjem naprednem gospodarskem sistemu namreč ne deluje, saj lahko zaradi pomanjkanja informacij povzroči preveč potencialnih problemov. Zato bi moral biti v nekem novem sistemu trg omejen na blago in storitve ter ne bi smel imeti prevladujočega vpliva na kapital ali delovno silo. Seveda bi moral biti reguliran tako, da bi skrbel za zaščito, varnost in blagor potrošnikov in proizvajalcev (Schweickart, 2015: 3).

Oblika proizvodnje in družbenoekonomskega sistema, ki upošteva vse navedeno, je sistem tržnega socializma. Tržni socializem ima namreč prednost, da ne krepí samo demokracije, temveč tudi omogoča prehod v smer socializma v tržnih kapitalističnih družbah; kot takšen je primeren za implementacijo znotraj strategije erozije kapitalizma. Tržni socializem bi tako lahko pozitivno vplival na razdelitev kapitala in distribucijo dohodkov. Hkrati lahko sistem tržnega socializma nagovarja tudi tiste, ki so skeptični do planskega in državnega upravljanja. V sistemu tržnega socializma se lahko namreč razširi družbena korist demokracije v obliki delavskega nadzora in zadrug (Lane, 2013).

Model tržnega socializma, ki bi bil lahko primeren za strategijo erozije kapitalizma, je model tržnega socializma, ki se v veliki meri prepleta z modelom ekonomske demokracije. Za ekonomsko demokracijo namreč velja, da je »tržni socializem z decentraliziranim načrtovanjem investicij in demokracijo na

delovnem mestu« (Schweickart v Kanjuo Mrčela, 1999: 128). Tako je alternativa »kapitalizmu, ki obljublja večjo učinkovitost in enakost, racionalnejšo rast, demokracijo in smiselno delo« (ibid.). Zato tako tržni socializem kot ekonomsko demokracijo lahko razumemo kot socialistično alternativo kapitalizmu, ki nagovarja demokratične deficite in je precej drugačna od propadlih socialističnih poskusov v preteklosti. V tem primeru je izraz »socialistična« uporabljen za opis poskusa, da se preseže kapitalizem z odpravljanjem zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev. Ta poskus se razlikuje od drugih predhodnih načinov, kako preseči kapitalizem. Ekonomska demokracija namreč temelji na prepričanju, da je treba omejiti zasebno last proizvodjalnih sredstev, če želimo, da se človeštvo razvija uspešneje (Schweickart, 2002: 46).

V veliki meri sta razloga za čedalje večje zanimanje za ekonomsko demokracijo in s tem za tržni socializem prav propad državnega socializma na eni strani in čedalje večje nezadovoljstvo z globalno dominantnim sistemom korporativnega kapitalizma na drugi strani. Predstavljeni sistem se pomembno razlikuje od državnega socializma, saj namesto nekdanjega modela komunističnega planskega načrtovanja poveličuje demokratično (in pogosto decentralizirano) planiranje ter zmerno koristi mehanizme trga. Hkrati se razlikuje tudi od korporativnega kapitalizma, saj daje prednost članski skupnostni obliki lastništva v nasprotju z lastništvom na podlagi kapitalskih vložkov (Howard in dr. v Rowe, 2014: 231). V modelu lastništva se razlikujeta tudi dva različna modela ekonomske demokracije: model delavskega delničarstva in delavske zadruga, saj delavsko delničarstvo prav tako temelji na kapitalskem vložku (delnicah zaposlenih), medtem ko delavske zadruga delujejo po načelu članstva.

Ekonomska demokracija in z njo povezan sistem tržnega socializma se ne razlikujeta le od sovjetskega državnega socialističnega modela, ampak tudi od jugoslovanskega samoupravnega socializma. Že v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, v nasprotju z modelom državnega socializma, sicer ni obstajal centralni nadzor nad planiranjem proizvodnje, zaradi česar so bila podjetja izpostavljena različnim tržnim dejavnikom (Ellerman, 1990: 149), saj se je v Jugoslaviji »že leta 1953 /.../ samoupravljanje začelo odpovedovati koncentriranemu monopolu ekonomske in politične moči v rokah partijske birokracije« (Kirn, 2014: 214). Leta 1965 je prišlo do tržne reforme, katere najpomembnejši cilj je bila »zahteva po večji avtonomiji trga in nižji ravni ter večji ekonomski svobodi za proizvodjalne enote, kjer je bil posebej poudarjen cilj demokratizacije delavskega samoupravljanja« (ibid.: 215). Jugoslovansko samoupravljanje je hkrati temeljilo tudi na družbeni lastnini, ki »je bila zakonsko razglašena oblika lastništva nad sredstvi za proizvodnjo in kapitalom« (Kanjuo Mrčela, 1999: 51). V jugoslovanskem samoupravnem socialističnem sistemu tako ni bilo individualnega lastništva kapitala, ampak so bila podjetja demokratično nadzorovana, pri čemer je legalno lastništvo pripadalo celotni družbi in ne posameznemu delovnemu kolektivu (Oakeshott, 1990: 32). Zaradi reform sta se nato »spopadli /.../ protislovni logiki: pri upravljanju

investicij so se uveljavljali odnosi, podobni mezdnim, kar je pomenilo, da je bilo mogoče braniti delavsko pravico do samoupravljanja samo z množičnim odporom proti odpuščanju in napadom na življenjski standard« (Samary, 2017: 173), hkrati pa

ker ni bilo »prave« lastnine kapitala in produkcijskih sredstev, tudi menedžerji v podjetjih niso zares mogli uveljavljati kapitalistične racionalnosti, maksimirati profitov in minimizirati produkcijskih stroškov. Razsipavanje s produkcijskimi sredstvi in finančna neodgovornost zanje niso bile kakšen poseben problem, saj je njihov položaj tako in tako negotov. (ibid.)

Najpomembnejša motnja sistema naj bi bila tako družbena lastnina, zaradi katere jugoslovanska ekonomija ni delovala najbolj učinkovito, saj naj delavci ne bi imeli dolgoročnih interesov glede razvoja in delovanja podjetij. Delavci so imeli namreč pravico razpolagati s prihodki podjetja in če so se prihodki podjetja izplačali delavcem v obliki plač in dodatkov, so bili tega deležni delavci neposredno. Če pa je dobiček ostal v podjetju kot povečanje kapitala podjetja, se je preoblikoval v družbeno lastnino in delavci so izgubili neposredno pravico do tega kapitala (Ellerman, 1990: 149–150). Nekateri se s tem sicer ne strinjajo in trdijo, da naj bi Jugoslavija z uvedbo profitne in tržne logike (Kirn, 2014: 358) povzročila, da se je »vodilo 'Vsakemu po svojih zmožnostih' /.../ postopno spreminjalo v 'Vsakemu po svojem donosu', kar je krhalo razmerja znotraj podjetij in tudi razmerja med bogatimi in revnimi deli federacije, s tem pa zaostriло razredne razsežnosti reprodukcije« (ibid.).

Kljub temu naj bi bila vzrok za probleme jugoslovanskega samoupravljanja predvsem družbena lastnina, ne pa model delavskega samoupravljanja podjetij ali tržna reforma. Pred razpadom Jugoslavije, ko so »raziskovali zelo uspešne gospodarske organizacije v Sloveniji« (Kavčič, 1989: 862), namreč niso »nikjer odkrili, da bi samoupravljanje delavcev oviralo gospodarsko uspešnost« (ibid.), vendar so hkrati trdili, da se je izkazalo, da bi bilo »nujno samoupravljanje očistiti sestavin, ki ne pospešujejo gospodarskega razvoja« (ibid.: 863). Ob tem so takrat drugi zagovarjali tezo, da je »vračanje k trgu in demokraciji /.../ ključni pogoj za preobrazbo socializma, kajti gre za nesporno in pomembno civilizacijsko pridobitev, brez katere ni mogoče vstopiti v novo obdobje tehnološke in znanstvene revolucije« (Brezovšček, 1990: 1397). In prav takšno preobrazbo ponuja model tržnega socializma, ki je povezan z ekonomsko demokracijo in se neposredno navezuje na tržno ekonomijo, ki bi lahko temeljila na delavskih zadrugah kot samoupravnih demokratičnih podjetjih v lasti zaposlenih. Razvoj ekonomske demokracije (in s tem tržnega socializma) bi lahko omogočil

uveljavitev nove partnerske koncepcije podjetja kot »(enako)pravne skupnosti lastnikov človeškega in finančnega kapitala«, ki bo temeljila na vključitvi tudi človeškega kapitala v bilance podjetij in s tem uveljavitvi specifične oblike »solastništva« lastnikov obeh vrst kapitala nad podjetji ali bolje rečeno »sopodjetništva« v pravem pomenu besede (Gostiša, 2014: 104).

Tako bi lahko ekonomska demokracija postala »predvsem 'zasebnolastniška in tržna' alternativa tako sedanjemu kapitalizmu kot raznim socializmom. To torej ne bo več ne (sedanja) 'diktatura kapitala', ne (prav tako preživeta socialistična) 'diktatura dela oziroma proletariata', ampak (ekonomska) 'demokracija' v pravem pomenu besede« (Gostiša, 2017: 167).

Že zdaj v kapitalistični ekonomiji posamezne samostojne delavske zadruga delujejo v smeri demokratizacije ekonomije, saj delavske zadruga kot demokratična podjetja v lasti zaposlenih temeljijo na načelu enakopravnosti – en član, en glas – vseh članov zadruga. To pomeni, da notranja razmerja moči temeljijo na prostovoljnem sodelovanju in prepričevanju in ne na raznolikem ekonomskem vplivu različnih ljudi. Delavci tako skupaj demokratično nadzirajo ekonomsko moč, ki jo ima kapital njihovega skupnega podjetja. Tako že zdaj večina delavskih zadrug na svetu deluje v tržnem gospodarstvu in vzporedno s kapitalističnimi načeli. Zaradi nepripravljenosti bank, da jih kreditirajo, se soočajo s kreditnimi omejitvami na finančnih trgih, hkrati pa so pretresom in nihanjem na trgu izpostavljene v enaki meri kot tradicionalna kapitalistična podjetja. Zato so delavske zadruga v marsičem prepuščene same sebi. Če pa bi delovale na trgu, na katerem bi namesto kapitalističnih podjetij prevladoval delavske zadruga, bi bil položaj lahko potencialno precej drugačen (Wright, 2010: 91). Takšna ureditev bi lahko bila tudi temelj za delovanje sistema tržnega socializma, ki bi nastal na podlagi demokratizacije ekonomije in s tem razvoja ekonomske demokracije. Eden od mogočih vzvodov za takšen prehod, ki bi ga lahko uporabila strategija erozije kapitalizma, je specifična uporaba načrta delničarstva zaposlenih, ki kot oblika ekonomske demokracije že obstaja tudi v kapitalizmu in bi se kot prehodni model lahko uporabil za pospešitev razvoja delavskega združništva.

Načrt delničarstva zaposlenih kot mehanizem za razvoj delavskih zadrug

Za spodbujanje delničarstva zaposlenih v svetu že »obstajajo bistvene davčne olajšave« (Oakeshott, 1997: 1), ki lahko prek načrtov delničarstva zaposlenih »omogočajo zaposlenim, da postanejo lastniki delnic v podjetju, v katerem so zaposleni, ne da bi za to morali prinesiti denar« (ibid.) oziroma ga morali sami neposredno vplačati s svojih računov. Načrt delničarstva zaposlenih (ang. *employee stock ownership plan*, ESOP) omogoča, da lastniki ali uprava podjetij zagotovijo (so)lastništvo

podjetja tudi zaposlenim. Obstaja veliko načinov, kako se lahko v okviru sistema ESOP del delnic podjetja prenese na zaposlene v podjetju; vključno z izdajo novih delnic podjetja ali odkupom delnic, ki so že na trgu. Podjetje tako vzpostavi sklad, ki odkupi delnice in jih dodeli zaposlenim (Kenner Thompson, 1993: 825–826).

Vendar so izkušnje pokazale, da same sheme ESOP in povezana posojila ter davčne olajšave v določenih podjetjih niso odpravili problemov, zaradi katerih so se podjetja znašla v krizi, saj podjetja niso spremenila delovne kulture. In čeprav so bili delavci delničarji, v veliko primerih niso bili pravi lastniki podjetij. Tako problemi podjetij ob nespremenjenem delovanju in zaradi nespremenjenega odnosa do delavcev niso bili odpravljeni, mehanizem ESOP pa je postal samo še en način za privolitev delavcev na slabše pogoje dela. V nekaterih drugih primerih pa je vendarle prišlo do sprememb v poslovanju podjetja. Tako se je izkazalo, da se s pomočjo sheme ESOP delovanje podjetja lahko izboljša. Na tej podlagi so v ameriškem sindikatu USW ugotovili, da je mehanizem ESOP lahko koristno orodje, vendar so hkrati poudarili, da kot ustrezno končno obliko delavskega lastništva zagovarjajo delavsko lastništvo v obliki sindikalne delavske zadruga (Witherell, 2013: 257–258), saj je delavska zadruga demokratično podjetje, lastniki katerega so člani zadruga, ki sodelujejo v zadrugi in zadrugo tudi vodijo. Tisti, ki upravlja podjetje, tako ni odgovoren zunanjim deležnikom, ampak ljudem, ki sodelujejo v delovanju podjetja, ki ga upravlja. Člani zadruga namreč posredno ali neposredno odločajo, kdo bo vodil njeno delovanje (Ellerman, 1997: 1–2). Takšen ukrep, v okviru katerega bi se kot prehodni model do delavskih zadrug spodbudilo razvoj načrta delničarstva zaposlenih, znotraj strategije erozije kapitalizma ne bi omogočil le razširitve delavskega lastništva, ampak tudi razvoj večjega števila delavskih zadrug. Tako bi se načrt delničarstva zaposlenih lahko uporabil kot vzvod za spremembo lastništva od kapitalističnega podjetja, ki temelji na kapitalskem vložku, k delavski zadrugi, ki deluje po načelu članstva in je v lasti zaposlenih v podjetju.

Sklep

Na podlagi Wrightove študije primera lahko ocenim, da bi alternativo kapitalizmu lahko ponudila strategija erozije kapitalizma, ki predvideva postopno odpravo in zamenjavo sedanjega prevladujočega družbenoekonomskega sistema tako, da preplete nevtralizacijo škodljivosti in preseganje sedanjega kapitalističnega sistema (Wright, 2016a). Seveda zapisano velja znotraj omejitev in odprtih vprašanj, ki jih prinaša takšna postopna zamenjava prevladujoče družbenoekonomske doktrine, kot je kapitalizem. Hkrati lahko na podlagi predstavitve in vrednotenja povzamem, da se ob eroziji kapitalizma kot izvedljiva in delujoča alternativa ponuja sistem tržnega socializma, oblika ekonomske demokracije, ki temelji na demokraciji na delovnem mestu, delavskem samoupravljanju in demokratičnem nadzoru investicij (Schweickart, 2015). Sistem tržnega socializma še vedno deluje

na podlagi trga in tržnih zakonitosti, hkrati pa so elementi tržnega socializma že zdaj prisotni v gospodarstvu, predvsem v obliki delavskih zadrug, ki so tako preverjena in delujoča alternativa sedanjemu sistemu, saj so »rešitve zadrug v primerjavi s profitno usmerjenimi podjetji bolj vključujoče in bolj usmerjene k doseganju ciljev v splošnem interesu, s pozitivnimi učinki za blagor skupnosti« (Borzaga in Galera, 2012: 11). Uporaba načrta delničarstva zaposlenih za preoblikovanje tradicionalnih podjetij v delavske zadrug se ponuja kot potencialno uspešen politični projekt krotitve kapitalizma prek javnih politik v okviru strategije erozije kapitalizma. Kombinacija strategije erozije kapitalizma kot načina (odgovor na vprašanje: *Kako?*) in implementacije sistema tržnega socializma (odgovor na vprašanje: *S čim?*) nam torej ponuja pristop k dolgoročni odpravi kapitalizma kot prevladujočega družbenoekonomskega sistema.

Ob tem sicer obstajajo upravičeni pomisleki, da sama sprememba prevladujočega sistema lastništva in upravljanja podjetij v gospodarstvu ob ohranitvi tržnega urejanja ponudbe in povpraševanja še ne bo pomenila dejanske dokončne odprave kapitalizma (Gasper, 2014). S tem se seveda lahko strinjamo, saj ne moremo natančno predvideti posledic implementacije strategije erozije kapitalizma s tržnim socializmom. Vendar je edini način, da ugotovimo, ali je erozija kapitalizma pravi način za spreminjanje sveta ali ne, poskus njene uvedbe v praksi oziroma poskus dejanskega spreminjanja sveta, kot je zapisal Wright (2016b). Erozija kapitalizma s tržnim socializmom je tako morda vendarle lahko praktično izvedljiv prvi korak v smeri vzpostavitve alternativnega družbenoekonomskega sistema in demokratizacije ekonomije in družbe.

Literatura

- BIBIČ, ADOLF (1990): Pluralizem in demokracija v politični teoriji Roberta Dahla. *Teorija in praksa* 27(5): 608–616.
- BORZAGA, CARLO IN GIULIA GALERA (2012): *Spodbujanje razumevanja zadrug za boljši svet*. Trento: University of Trento.
- BREZOVŠČEK, MARJAN (1990): Bogomil Ferfila: Jugoslovensko društvo od utopije ka realnosti. *Teorija in praksa* 27(10–11): 1397–1398.
- DAHL, ROBERT ALEN (1985): *A Preface to Economic Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- ELLERMAN, DAVID (1990): *The Democratic Worker-Owned Firm: A New Model for the East and West*. Worcester: Billing & Sons Ltd.
- ELLERMAN, DAVID (1992a): *Property and Contract in Economics: The Case for Economic Democracy*. Oxford: Blackwell.
- ELLERMAN, DAVID (1992b): Property Rights in Capitalist and Labor-Managed Firms. *Advances in the Economic Analysis of Participatory and Labor-Managed Firms* 4: 157–171.

- ELLERMAN, DAVID (1997): *The Democratic Firm*. Dostopno na: <http://www.ellerman.org/wp-content/uploads/2016/06/DEMOFIRM.pdf> (30. oktober 2017).
- FUKUYAMA, FRANCIS (1992): *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- GASPER, PHIL (2014): Are Workers' Cooperatives the Alternative to Capitalism? *International Socialist Review* 93. Dostopno na: <http://isreview.org/issue/93/are-workers-cooperatives-alternative-capitalism> (2. oktober 2017).
- GOSTIŠA, MATO (2014): *Teorija ekonomske demokracije kot nove sistemske paradigme kapitalizma*. Kranj: ŠCID – Študijski center za industrijsko demokracijo.
- GOSTIŠA, MATO (2017): *Ekonomska demokracija v 21. stoletju*. Kranj: ŠCID – Študijski center za industrijsko demokracijo.
- HAHNEL, ROBIN (2014): *The ABCs of Political Economy*. London: Pluto Press.
- KANJUO MRČELA, ALEKSANDRA (1999): *Lastništvo in ekonomska demokracija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KANJUO MRČELA, ALEKSANDRA (2014): Odnos med ekonomsko in politično demokracijo. *Združenje svetov delavcev Slovenije, ŠCID* 2014(1): 2–6. Dostopno na: <http://www.delavska-participacija.com/priloge/2025-1.docx> (18. november 2017).
- KAVČIČ, BOGDAN (1989): Somrak samoupravljanja? *Teorija in praksa* 26(6–7): 860–863.
- KENNER THOMPSON, JUDITH (1993): Promotion of Employee Ownership through Public Policy: The British Example. *Journal of Economic Issues* 27(3): 825–847.
- KIRN, GAL (2014): *Partizanski prelomi in protislovja tržnega socializma v Jugoslaviji*. Ljubljana: Založba Sophia.
- LANE, DAVID (2013): Why Market Socialism is a Viable Alternative to Neoliberalism. *The London School of Economics and Political Science*. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/37396/> (2. oktober 2017).
- MARX, KARL (1973): *Kapital III*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MOČNIK, RASTKO (1997): Onkraj utopizma. *Časopis za kritiko znanosti* 25(182): 101–119.
- OAKESHOTT, ROBERT (1990): *The Case for Workers' Co-ops*. Hong Kong: MacMillan Press.
- OAKESHOTT, ROBERT (1997): Delnice zaposlenih in interesi zunanjih delničarjev. *Združenje svetov delavcev Slovenije, ŠCID* 1997(6–7). Dostopno na: <http://www.delavska-participacija.com/priloge/ID970636.doc> (18. november 2017).
- RILEY, DYLAN (2016): An Anticapitalism That Can Win. *Jacobin Magazin*, 7. januar. Dostopno na: <https://www.jacobinmag.com/2016/01/olin-wright-real-utopias-socialism-capitalism-gramsci-lenin-luxemburg/> (2. oktober 2017).
- ROEMER, JOHN E. (1994): *A Future for Socialism*. Massachusetts, Cambridge: Harvard University Press.
- ROWE, DEBRA (2014): *Achieving Sustainability: Visions, Principles, and Practices*. Detroit, Mich.: Macmillan Reference USA.
- SAMARY, CATHERINE (2017): *Komunizem v gibanju*. Ljubljana: Založba I*cf.
- SÁNCHEZ BAJO, CLAUDIA IN BRUNO ROELANTS (2015): *Kapital in past zadolževanja: združništvo kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan.
- SCHWEICKART, DAVID (2002): *After Capitalism*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

- SCHWEICKART, DAVID (2006): *Nonsense on Stilts: Michael Albert's Parecon*. Dostopno na: <http://www.luc.edu/faculty/dschwei/parecon.pdf> (2. oktober 2017).
- SCHWEICKART, DAVID (2016): *Economic Democracy. The Next System Project*, 1. marec. Dostopno na: <https://thenextsystem.org/economic-democracy> (4. januar 2018).
- WEISSKOPF, THOMAS E. (1993): A Democratic-Enterprise-Based Market Socialism. V *Market Socialism: The Current Debate*, P. Bardhan in J. Roemer (ur.), 120–141. Oxford: Oxford University Press. Dostopno na: https://sites.lsa.umich.edu/tomweisskopf/wp-content/uploads/sites/278/2015/08/democratic-enterprise-based_market_socialism.pdf (2. november 2017).
- WITHERELL, ROB (2013): An Emerging Solidarity: Worker Cooperatives, Unions, and the New Union Cooperative Model in the United States. *International Journal of Labour Research* 5(2): 251–268.
- WOLFF, RICHARD (2015): *Marxism and Socialism*. Dostopno na: http://www.rdwolff.com/faq_marxism_socialism (3. november 2017).
- WRIGHT, ERIK OLIN (2010): *Envisioning Real Utopias*. London: Verso.
- WRIGHT, ERIK OLIN (2016a): *How to Be an Anti-Capitalist for the 21st Century*. Dostopno na: [https://www.ssc.wisc.edu/~wright/How%20to%20be%20an%20anticapitalis/How%20to%20be%20an%20Anticapitalist%20\(essay\)%20-%20v6.0.pdf](https://www.ssc.wisc.edu/~wright/How%20to%20be%20an%20anticapitalis/How%20to%20be%20an%20Anticapitalist%20(essay)%20-%20v6.0.pdf) (2. november 2017).
- WRIGHT, ERIK OLIN (2016b): How to Think About (And Win) Socialism. *Jacobin Magazine*, 27. april. Dostopno na: <https://www.jacobinmag.com/2016/04/erik-olin-wright-real-utopias-capitalism-socialism/> (2. november 2017).

Solidarnostna ekonomija kot kontraekonomija: potenciali anarhističnega gibanja v Ljubljani

Abstract

The Solidarity Economy as a Counter-economy: The Potentials of the Anarchist Movement in Ljubljana

In the article, the authors examine the activities of the anarchist movement in Ljubljana as they relate to the concept of the counter-economy. The authors define this concept as a specific body of economic knowledge and practice which is linked to the processes of building counter-power. The authors focus on three collectives: the urban agrarian platform Zadruga Urbana, Anarchist Community Investment Fund, and the autonomous social space Jalla Jalla. The counter-economic practices of these collectives are defined as the anarchist movement's experimental alternatives to the neoliberal politics of exploitation, producing tangible effects on the everyday life of their participants. The authors interpret the three aforementioned collectives as nodes of a counter-economy that function as non-market and non-state mechanisms for the realization of a number of basic needs. Therefore, these collectives can be understood as examples of a politics of reproduction that is emerging from within both the anarchist and wider autonomous movements in Ljubljana.

Keywords: counter-economy, counter-power, politics of reproduction, mutual aid, anarchist movement

Matevž Pistotnik holds a BA in Adult Education. (matevz.pistotnik@hotmail.si)

Andrej Pavlišič holds a BA in Political Science. (andrej.pavlisic@avtonomija.org)

Povzetek

Članek obravnava delovanje anarhističnega gibanja v Ljubljani na področju kontraekonomije. Slednjo definirava kot specifično vednost in prakso na področju ekonomije, ki je povezana s procesi graditve kontramoci. V članku se osredinja na tri kolektive: urbano agrarno platformo Zadruga Urbana, Skupnostni investicijski sklad anarhistov in avtonomni socialni prostor Jalla Jalla. Njihove kontraekonomske prakse opredeliva kot eksperimentalne alternative anarhističnega gibanja neoliberalnim politikam izkoriščanja. Te alternative proizvajajo konkretne učinke na ravni vsakdanjega življenja vanje vključenih ljudi. Proučevane kolektive razumeva kot vozlišča kontraekonomije, ki delujejo kot netržni in nedržavni mehanizmi zadovoljevanja nekaterih osnovnih življenjskih potreb in jih je zato utemeljeno opredeliti kot primere politike reprodukcije, ki vznika v okviru anarhističnega in širšega avtonomnega gibanja v Ljubljani.

Ključne besede: kontraekonomija, kontramoč, politika reprodukcije, vzajemna pomoč, anarhistično gibanje

Matevž Pistotnik je diplomiran andragog. (matevz.pistotnik@hotmail.si)

Andrej Pavlišič je diplomirani politolog. (andrej.pavlisic@avtonomija.org)

Uvod

Sodobno družbo po vsem svetu zaznamujejo gospodarske, politične in socialne krize, kar je učinek večdesetletnega primata neoliberalnih politik opustošenja (Berardi, 2012; Harvey, 2007: 23; Federici, 2012: 69; Klein, 2007; Graeber, 2011: 375). Poleg stopnjevanja družbenih napetosti in rastočega nezaupanja do institucionalnih političnih procesov kot izrazov teh kriz marsikje vznikajo številne prakse, katerih horizont je preseganje dominantnih vzorcev delovanja, tudi ekonomskih (Holloway, 2010: 4–5; Sitrin, 2006: 2). Referenčna, a ne osamljena primera sta Argentina, ki je po finančnem zlomu decembra 2001 doživela pravo eksplozijo družbenih odgovorov nanj (Sitrin, 2006; Colectivo Situaciones, 2012), in Grčija, kjer se podobno dogaja v razmerah dolgotrajne politike varčevalnih ukrepov (Vradis in Dalakoglou, 2011). V obeh primerih so krizne razmere nastale kot posledica »dolgoročnih teženj po uveljavitvi prekarnosti, zmanjševanju že pridobljenih socialnih pravic, strukturni brezposelnosti in ustvarjanju presežne populacije« (Zechner in Rübner Hansen, 2015) v konkretnem lokalnem politično-ekonomskem kontekstu. Te razmere poganjajo »številne boje okoli socialnih pravic, virov in preživetja, ki v svoje središče postavljajo življenje samo« (Zechner in Rübner Hansen, 2015) in jih nekateri avtorji opredeljujejo kot boje okoli socialne reprodukcije (Federici v Haiven, 2013) oziroma kot politiko reprodukcije (Zechner in Rübner Hansen, 2015).

V Sloveniji je kriza kulminirala v vstajah pozimi 2012–2013. Splošno družbeno vrenje so sprožili procesi neoliberalnega pustošenja, ki so globoko povezani s problematikami prekarnosti oziroma prekarizacije, nove revščine in občutnega krčenje socialnih pravic za velik del družbe (Prekerni osir, 2012; Flaker @ Boj za, 2013). Omenjene problematike Zechner in Rübner Hansen (2015) označujeta kot ključne za politiko reprodukcije, ki se je v času pred vstajniško zimo, med njo in po njej tudi v Sloveniji izražala s pozivi k vzpostavitvi novih mehanizmov zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb tistega dela družbe, ki se je zaradi neoliberalnih politik znašel med presežno populacijo (Endnotes, 2010: 16; Rübner Hansen, 2015), in s tem z močno zmanjšanimi možnostmi za zadovoljevanje potreb z zaposlitvijo, socialno podporo ali drugimi uradnimi mehanizmi državne socialne politike. Vstajniško vrenje je s tem, ko je afirmiralo moč in zmožnost ljudi za samoorganizirano delovanje (Pohleven, 2013), še okrepilo zavest o potrebi po omenjenih novih mehanizmih ter s tem politiki reprodukcije odprlo nove možnosti.

Metodologija

V pričujoči študiji primerov avtorja obravnava delovanje treh neformalnih samoorganiziranih kolektivov, ki gradijo prav takšne mehanizme. To so agrarna urbana platforma Zadruga Urbana, Skupnostni investicijski sklad anarhistov (SISA) in avtonomni socialni prostor Jalla Jalla. Omenjene kolektive sva izbrala zato, ker delujejo na področjih, ki so pomembna za tvorjenje skupnosti: prehrana, socialni

prostor in kultura ter finance in stanovanjska problematika. Prakse vseh kolektivov delno posegajo na področje ekonomije. Za vse sta značilna večletno neprekinjeno delovanje po načelih avtonomije, samoorganizacije, horizontalnosti, solidarnosti, antikapitalizma, antišovinizma in antinacionalizma ter dejavna vpetost v anarhistično gibanje. Dodatno pa je na izbiro vplivala tudi osebna vpetost obeh avtorjev v anarhistično gibanje in s tem povezan olajšan dostop do ljudi in informacij ter poznavanje širšega konteksta.

Pri etnografskem raziskovanju (Muršič, 2011) sva uporabljala metode opazovanja z udeležbo, nestrukturiranih pogovorov s člani¹ ter proučevanja pisnih gradiv, ki so nastala v obravnavanih kolektivih. Vsebina študije izhaja iz večletnega sodelovanja s kolektivi pri njihovih dejavnostih in spremljanja njihovega razvoja delovanja od začetkov.

Študija izhaja iz vprašanj, ki sva si jih avtorja skupaj z drugimi sopotniki zastavljala skozi lastno delovanje. Pri tem sva v veliki meri črpala iz metodologije militantnega raziskovanja, kakor jo utemeljuje Colectivo Situaciones (2012), s katerim deliva izhodišče, da tovrstno raziskovanje nima svojega predmeta (Colectivo Situaciones, 2003), zato od njega tudi ne more biti odtujeno, temveč je razumljeno kot sestavni del kolektivne graditve družbene moči. Mišljenje je namreč »praksa. Je dejavnost razvijanja in predstavljanja teorije. Z mišljenjem tvorimo svet, situacijo in smisel. Mišljenje je tisto, kar ustvarja ideje, znanja, projekte, prakse in postajanja. /.../ Misel sama je praktična in situacijska.« (Colectivo Situaciones, 2012) Tudi najina študija je eno od orodij ustvarjanja tistega sveta, v katerem imajo obravnavane situacije in mišljenje, ki je vanje vtkano, smisel.

Izhodišče te študije so konkretna življenja ljudi, ki so vpeti v anarhistično gibanje in skupnost, ki se okoli njegovih dejavnosti konstituira, in v tisti del njihove ekonomske aktivnosti, ki poteka zunaj formalnega trga dela in mehanizmov državne socialne politike ter je usmerjen v zadovoljevanje nekaterih njihovih osnovnih potreb in sočasno graditev politično aktivne skupnosti. Njena premisa pa je, da »delo v avtonomnih kolektivih, ki ne ubogajo pravil, ki jih vsiljuje akademija, implicira vzpostavitev pozitivne povezave s subalternim, razdrobljenim in skritim znanjem in proizvodnjo praktičnega znanja kontramoci« (Colectivo Situaciones, 2003). V skladu s to premiso avtorja dajeva svoj prispevek k premišljanju tistih ekonomskih praks lokalnega anarhističnega gibanja, ki pripomorejo h graditvi njegove kontramoci.

Proučevanje antiavtoritarnih in antisistemskih družbenih gibanj in participacija v njih je za današnje družboslovje svojstven podvig, saj prevladujoče metode ta gibanja težko zaobjamejo. Obstoječi znanstveni okvir ni zadosten za interpretacijo pojavov, ki se umikajo oziroma zavračajo oblastne oblike družbenega, zato obstaja manko na področju metodologij proučevanja, ustvarjanja in deljenja znanj brez

¹ V besedilu uporabljeni samostalniki moškega spola veljajo za vse osebe, ne glede na spol.

nanašanja na prevladujoče vzorce znanosti (Tepina, 2011: 13–14). Da ne bi bilo pretiranega poenostavljanja in posploševanja, avtorja še posebej poudarjava, da ima vsak od proučevanih kolektivov sebi lasten avtentičen razvoj, logiko delovanja in cilje. Strinjava se z Zadnikarjevo tezo, da za družboslovno obravnavo antisistemskih družbenih gibanj

ni problematična zgolj njihova subverzivnost /.../, temveč njihova razpršenost, heterogenost in mnogoterost, ki je ni mogoče zajeti v klasične družboslovne kategorije, ki merijo na »posploševanje« in v znanost, zasnovano kot redukcijo kompleksnosti. Ta razpršenost, heterogenost in mnogoterost je zgodovinski rezultat odporiških praks, ki se na eni strani tako rešijo preteklih zablod (npr. monolitnega strankarskega avantgardizma) in so bliže dejanski družbeni problematiki (*issue oriented politics*), po drugi strani pa se izmikajo manipulativnim posegom (tudi represiji) oblasti. (Zadnikar, 2011)

Če v tej študiji ostaja precej nezapisanega, to ostaja tudi z namenom ohranjanja pogojev tega izmikanja.

Anarhistično gibanje, kontraekonomija in graditev širše skupnosti

Tudi v Sloveniji se je od sredine devetdesetih let razvil tisti del družbe, ki se ga v literaturi različno označuje kot gibanje za globalno pravičnost (Pianta in Marchetti, 2007: 39), avtonomna družbena gibanja (Katsiaficas, 2006), alterglobalizacijsko gibanje (Negri in Hardt, 2010: 102), gibanje gibanj (Federici, 2012: 106). Kot njegov konstitutivni del se je razvijalo tudi anarhistično gibanje,² ki ima v svetovnem merilu za sabo že več kot poldrugo stoletje bogate in globalne zgodovinske tradicije, o njegovi kontinuirani organizirani dejavnosti v Sloveniji pa lahko zares govorimo šele v zadnjih dvajsetih letih (Korošec, 2014). Predvsem se to gibanje konstituira okoli ideje nekapitalistične, brezrazredne družbe enakosti in solidarnosti ter političnih praks, kot so kampanje, protesti, artikulacije, intervencije, sodelovanje in organiziranje političnih procesov, pogosto kot del širših političnih koalicij. Njegovi osnovni gradniki so kolektivi, ki svoje delovanje odkrito utemeljujejo na načelih avtonomije, samoorganizacije, horizontalnosti in zagovarjajo antikapitalizem, anti-

² V nasprotju s prej omenjenimi gibanji je anarhistično gibanje definirano precej ožje, saj se nanaša zgolj na skupine in prakse, ki se eksplicitno označujejo kot take oziroma se eksplicitno umeščajo v anarhizem kot političnem gibanju in tradiciji. Za nekatere avtorje je tovrstna samoumestitev atribut manifestnega anarhizma, ki pa ne zajame celotnega anarhizma, saj tega razumejo precej širše, in to tudi tako, da anarhizem vsebuje prakse, za katere sploh ni nujno, da same sebe deklarativno označujejo kot anarhistične. Za razdelavo razmerja med manifestnim, latentnim in inverznim anarhizmom glej Jeffs (2007).

šovinizem in antinacionalizem. Četudi je danes anarhistično gibanje razpršeno po vsej Sloveniji (Korošec, 2014: 47–48), njegovo najbolj stabilno in dejavno vozlišče ostaja Ljubljana.³

Anarhistično gibanje v Ljubljani se umešča na tisto družbeno in politično obrobje, ki ga bell hooks opredeljuje kot prostor upora in kraj radikalne odprtosti in možnosti (hooks, 1989: 209). Tej umeščenosti navkljub mu je skozi dolgoletno delovanje uspelo zgraditi določeno prepoznavnost tudi širše v družbi (Korošec, 2014: 50), predvsem skozi svojo vpetost v Avtonomni kulturni center Metelkova mesto (v nadaljevanju Metelkova), Avtonomno tovarno Rog, Radio Študent in skozi dejavno sodelovanje v skoraj vseh avtonomnih političnih mobilizacijah zadnjega desetletja, denimo pri antifašistični mobilizaciji leta 2009, v vstajniški zimi 2012–2013 in v času začasno povečane odprtosti balkanske migrantske poti jeseni in pozimi 2015–2016.

Anarhistično gibanje v Ljubljani ima otipljive posledice tudi za širše avtonomno gibanje, s katerim ga družijo načela antiavtoritarnosti, samoorganizacije in direktne akcije. Kot sestavni del graditve kontramoči posebno pozornost namenja skupnostni infrastrukturi, denimo socialnim prostorom in medijem, saj je ta nujno potrebna, da bi lahko gibanje skozi daljše časovno obdobje ohranilo in razvijalo svojo zmožnost za politično delovanje, avtonomno od oblasti, političnih strank in nevladnega sektorja. Infrastruktura zahteva nenehne individualne in kolektivne vloške v obliki časa, osebnega angažmaja in materialnih virov. Skozi redno in organizirano vlaganje energije v svojo infrastukturo anarhistično gibanje realizira strategijo gradnje kontramoči (Gee, 2011: 18). Antropolog David Graeber (2013: 25) slednjo opredeljuje kot niz družbenih institucij, ki so v opoziciji do države in kapitala, med primeri pa navaja samoupravne skupnosti, radikalne delavske sindikate in ljudske milice. Na drugi strani pa José Luis Fernández Casadevante Kois, Nerea Morán in Nuria del Viso v svoji študiji skupnostnih vrtov v Madridu dodajajo pomembno tezo, da se koncept kontramoči nanaša na

način zasedanja mesta v konfliktnem odnosu [*inhabiting a conflict*], ki ni obseden s konfrontacijo in upošteva, da je graditev novih družbenih odnosov lahko gesta radikalnega kljubovanja. To sovpada z zgodovinskimi

³ Nekaj najbolj prepoznavnih anarhističnih kolektivov in z njimi povezanih projektov v Ljubljani: Anarhistična pobuda Ljubljana (APL) je aktivna na številnih področjih in v sedanji obliki neprekinjeno deluje že več kot deset let ter je članica mreže Federacija za anarhistično organiziranje (FAO). Med drugim je leta 2006 vzpostavila socialni prostor za raziskovanje in razvijanje teorije in prakse anarhističnih gibanj A-Infoshop, ki ga vse od tedaj tudi upravlja. A-Infoshop je večnamenski prostor, kjer med drugim potekajo redni informativni in izobraževalni dogodki, kulturne dejavnosti, v njem deluje knjižnica radikalne politične literature ter redno gosti javno kuhinjo. Črna luknja je kontramedijski radijski kolektiv, ki v različnih zasedbah na Radiu Študent deluje od leta 1995. Anarhistka je redno tiskano glasilo anarhističnega gibanja, ki izhaja od leta 2008. Založba in distribucija Acerbic distribution deluje od leta 2010. Tovariških oziroma s tem gibanjem povezanih kolektivov, ki se eksplicitno ne označujejo za anarhistične, so pa del širše mreže avtonomnega gibanja, pa je v Ljubljani še kar nekaj.

socialističnimi in anarhičnimi težnjami k razvoju pobud in projektov, ki so predvidevali, kakšna bi lahko bila nekapitalistična družba. (Casadevante Kois, Morán in del Viso, 2018)

Obe opredelitvi se izkažeta za uporabni za obravnavo delovanja anarhističnega gibanja v Ljubljani.

Silvia Federici pravi, da »je vzdržno lahko le tisto gibanje, ki postavi v središče reprodukcijo tistih, ki v njem sodelujejo, s čimer transformira protestne shode v momente kolektivne reprodukcije in sodelovanja« (Federici, 2012: 111). Takšno gibanje pa ne ostane zgolj gibanje, saj skozi geste radikalnega kljubovanja in graditev novih družbenih odnosov vznikata tudi neka nova skupnost. Nekje je namreč treba živeti, nekaj je treba jesti. Na voljo moramo imeti čas, prostor, orodja, surovine in druge vire za igro, vzgojo, učenje, razvoj potencialov in ne nazadnje za politične intervencije v družbo. Da bi si vse to zagotovili, moramo iz trenutno dominantnih ekonomskih odnosov rekonstruirati stanovanja, hrano, znanje, skupna proizvodna sredstva, družabne prostore, kulturne dogodke in njihovo produkcijo, medije, načine njihove distribucije oziroma dostopnost ter ustvariti netržne in nedržavne mehanizme zadovoljevanja potreb in želja. Vse naštetu so izzivi, ki jih postavlja dominanten način proizvodnje, nanje pa se anarhistično gibanje v Ljubljani odziva tudi s politiko reprodukcije, katere osnovni gradniki so kolektivi, ki delujejo na področju kontraekonomije, in jih obravnavava v nadaljevanju.

Številni sodobni avtorji, ki se ukvarjajo z ekonomijo, zavračajo premiso o nujnosti kapitalizma in o gospodarski rasti kot osrednjem cilju ekonomske dejavnosti (Daly, 2013). Ekonomijo razvijajo kot sistem vednosti in praks, katerega cilj je vključujoča, solidarnostna, pogosto tudi nekapitalistična družba. Takšen politični zastavek se odraža v teoretskih konceptih skupnostne ekonomije (Newbury, 2013), solidarnostne ekonomije (Nardi, 2016), neformalne in ljudske ekonomije (Laville, 2010), participativne ekonomije (Albert, 2003), če naj naštejeva vsaj nekatere. V tem duhu dodajava še en koncept, in sicer kontraekonomijo, ki jo definirava kot vednost in prakso na področju ekonomske dejavnosti, ki izhaja iz graditve kontramoci anarhističnega gibanja, njegovih načel in vrednot ter se v svojem delovanju izogiba režimom nadzora, regulacije, razlastitve ter kategorizacije, ki ga družbi vsiljuje državna ali katera druga oblast. Kontraekonomija kot praksa je sestavni del kolektivnega političnega organiziranja, njeni nosilci pa so predvsem stabilne strukture, ki delujejo skozi daljše časovno obdobje in za katere je politično delovanje ena konstitutivnih osi njihovega samorazumevanja in delovanja. Ključni temelj kontraekonomije je troje načel: »naredi sam« (Holtzman, Hughes in Van Meter, 2007), vzajemna pomoč (Kropotkin, 2009) in solidarnost. Prvo z zmanjševanjem stroškov omogoča višjo raven avtonomnega delovanja, drugi dve načeli pa razvoj kompleksne podporne mreže anarhističnih kolektivov, v duhu »vsak po svojih zmožnosti, vsakomur po njegovih potrebah«, onkraj oblastnega pogojevanja. Ta načela delovanja spodbujajo razvoj interne dinamike med kolektivi, kar skupaj z

njihovimi načini financiranja vzpostavlja možnost vzporednega ekonomskega sistema in investiranja v vedno nove strukture gibanja. Če po Graeberju kontramoč sestavljajo družbene institucije (Graeber, 2013: 25), po Casadevante Kois, Morán in del Viso pa je ta povezana z »načinom zasedanja mesta v konfliktnem odnosu«, potem se kontraekonomija nanaša na tiste institucije, ki delujejo na področju ekonomije ter so v konfliktnem odnosu z oblastmi. Smoter kontraekonomije tako ni ustvarjanje posameznih »delovnih mest«, četudi je to eden njenih vidikov, temveč izpolnjevanje pogojev za reprodukcijo političnega gibanja.

Vozlišča gibanja: samoorganizirani kolektivi, njihove prakse, projekti in pobude

Hrana: Zadruga Urbana

V zadnjih letih je vprašanje prehranske samopreskrbe deležno širše javne pozornosti. Tudi na Metelkovi so se v tem času vzpostavile nekatere na hrano vezane avtonomne pobude: kolektivni vrtovi, veganske večerje, pobuda »Hrana, ne orožje« in alternativna tržnica so se razvile do stopnje, ki pomembno prispeva k zadovoljevanju potrebe po hrani v avtonomni skupnosti. Eno od vozlišč organiziranja teh pobud je Zadruga Urbana, od leta 2010 delujoči neformalni kolektiv, ki je nastal kot rezultat srečanja med izobraževalno platformo APL – Neformalne akademije pankersko-anarhističnega delavstva (NAPAD) – in mednarodne aktivistične skupine Reclaim the Fields.⁴ Zadruga Urbana (2012) želi okrepiti neposredno povezavo med pridelovalci hrane in končnimi porabniki. S takšnim delovanjem na področju prehranske samopreskrbe odgovarjajo na čedalje večjo prehransko odvisnost ljudi od živilske industrije, naravnane v dobiček, na privatizacijo zemlje in menedžerski način upravljanja javnih (pa tudi občinskih in državnih) zemljišč.

Dejavnost Zadruga Urbane (2012) je proizvodna, distribucijska, izobraževalna, teoretska, politična in medijska. Kar se neposredne proizvodnje tiče, je Zadruga v preteklosti upravljala štiri vrtove v Ljubljani na različnih lokacijah, od katerih trenutno obstajata še dva.

Zadruga Urbana je leta 2014 skupaj s permakulturno pobudo kolektiva Jalle Jalle sodelovala pri vzpostavitvi Skupnostnega vrta Čolnarska.⁵ Od leta 2011

⁴ Mednarodna mreža posameznikov in kolektivov, ki se zavzemajo za ponovni prevzem kontrole nad proizvodnjo hrane in vzpostavljanje alternative kapitalizmu na temeljih sodelovanja, kolektivizma in avtonomije. Glej Reclaim the Fields, 2017.

⁵ Med letoma 2014 in 2016 je Zadruga skupaj z Jallino permakulturno pobudo, ki je med drugim organizirala serijo predavanj »Jalline sonaravne srede« in delavnice na temo permakulturnega vrtnarjenja v Jalli Jalli, in nekaterimi drugimi posamezniki upravljala skupnostni vrt s površino okoli 200 m² na Veliki čolnarski ulici v Ljubljani. Glej Kilavo Seme, 2016.

soupravlja deset hektarov veliko kmetijo Trankovec v Slovenskih goricah,⁶ kjer člani skrbijo za gozd, visokodebelni sadovnjak z okoli trideset drevesi, gojijo vrtnine, zelišča in poljščine ter jih predelujejo v sok, žganje, marmelado itn. Medtem ko poteka delo na ljubljanskih vrtovih Zadruga po načelu individualnega angažmaja in občasnih organiziranih večjih kolektivnih akcij, se je na kmetiji Trankovec zaradi oddaljenosti od Ljubljane, kjer živi večina članov kolektiva, in večjega obsega del oblikoval model skupnostnih »vikend akcij«, katerih časovnica je dogovorjena vnaprej, včasih za en mesec, drugič pa kar za celo leto. To omogoča predpriprave in koordinacijo prihoda čim večjega števila ljudi z namenom večje storilnosti. Eden od članov Zadruga je povzel, kako je stopnja in vrsta aktivnosti odvisna od številnih dejavnikov:

Na kmetiji smo imeli pred tremi leti dve njivi, naslednje leto nič, letos pa imamo eno. Tu je tudi velik sadovnjak in če se ne moremo organizirati, potem sadja pač ne pobremo ... Nekaj sadja si razdelimo, nekaj ga porabimo za žganjekuho, delamo tudi sok in kis in če nam uspe, kaj pripeljemo tudi na alternativno tržnico. Tako včasih pridelamo četr tone krompirja, drugič pa sto litrov jabolčnika. Podobno se dogaja tudi z vrtovi, v obdobju Skupnostnega vrta Čolnarska smo delo na preostalih vrtovih skoraj opustili, saj je šlo za veliko zaplato zemlje v središču mesta z zelo ugodnimi pogoji za vrtičkanje. Tako so se velikokrat ustvarili presežki, ki jih je bilo treba predelati oziroma distribuirati naprej. Pogosto so šli presežki za tržnico ali pa so se podarili za skupnostne kuhinje – za vegansko večerjo ali za dogodek Hrana, ne orožje. (Zadružnik 1)

Zadruga Urbana distribucijske prakse razvija predvsem prek rednih mesečnih Alternativnih tržnic na Metelkovi, katerih pobudnica in koordinatorka je. Na tržnici se namesto ustaljenega načina plačevanja z denarjem spodbujajo razdeljevanje, blagovna menjava in donacija. S tem projektom želijo člani kolektiva okrepiti avtonomno, samoorganizirano in mrežno delovanje pri izmenjavi hrane:

Od ljudi se pričakuje, da prinesejo svoje pridelke in izdelke (zelenjava, vložnine, sadike ...) in vzamejo, kar si želijo. Pri tem je pomembno, da ne prihaja do primerov, ko bi se kdo počutil oškodovanega. K osebni prisotnosti na sami tržnici se spodbuja tudi sodelujoče kmete, ki sicer lahko za svoje pridelke opredelijo željeni prostovoljni prispevek, po drugi strani pa njihova prisotnost omogoča tudi neposredno menjavo. Prostovoljne prispevke največkrat dajejo tisti udeleženci tržnice, ki nimajo nič za zamenjavo. Praksa tržnice je tudi, da se pridelki razdelijo do zadnjega, zato se hrana pogosto še v večji meri kot menja razdeljuje. Denar igra pri vsem skupaj postransko vlogo, ker je fokus

⁶ Zadruga Urbana kmetijo soupravlja na pobudo člana mariborskega dela kolektiva, ki jo je prevzel od svojih staršev.

na vzpostavljanju prostora menjave in razdeljevanja dobrin, ustvarjanju srečevališča skupnosti ter odpiranju anarhistične skupnosti širši družbi, saj gre vendarle za javni dogodek. Prostovoljne prispevke s tržnic nato Zadruga investira v nakup orodja ali v kakšne druge dejavnosti. (Zadružnik 2)

Alternativna tržnica od leta 2013 združuje različne pridelovalce in porabnike hrane in je organizirana kot vključevalen, odprt prostor, v katerem se poleg prehranskih izmenjujejo tudi drugi izdelki, denimo rokodelski in kozmetični, redno pa je na tržnici na voljo tudi radikalna politična literatura. Alternativnost tržnice se kaže v tem, da zaradi močne usmeritve v menjavo med neposrednimi proizvajalci ne obstaja stroga in trajna delitev med ponudniki in potrošniki, posledično pa njen osrednji mehanizem ni kroženje denarja, temveč krepitev odnosov vzajemne podpore in utrjevanja skupnosti. Dodatno so tržnice tudi pomemben prostor organiziranja, načrtovanja in širjenja mreže zainteresiranih.

Organizacijska načela so osmišljena skozi proces samega delovanja, eno ključnih orodij njihove implementacije in

osnovno orodje organiziranja in odločanja so redni sestanki kolektiva, ki ponavadi potekajo v socialnih prostorih in ateljejih na Metelkovi, kjer vsi člani skupaj razpravljamo o predlaganih točkah, konsenzualno oblikujemo sklepe in najdemo odgovorne osebe za njihovo realizacijo. Če se nam zdi potrebno, določimo tudi splošne funkcije, ki krožijo na eno do dve leti – na primer administrator spletnih orodij ali blagajnik. V primeru sodelovanja z drugimi kolektivi, mrežami ali pobudami pa na širše sestanke pošljemo delegate, ki tam zastopajo stališča kolektiva. (Zadružnik 2)

Poleg osnovnih dejavnosti pridelave in distribucije hrane Zadruga Urbana organizira tudi informativno-izobraževalne delavnice in predavanja. Člani lastno teorijo razvijajo tudi skozi študijske skupine, v sklopu katerih je nastalo besedilo *(De)institucionalizacija vrtičkarstva*,⁷ in javne razprave – ena takšnih, na temo hidravličnega drobljenja, je med drugim pripeljala do lastne artikulacije in oblikovanja širše pobude, ki se je priključila že obstoječemu boju proti hidravličnemu drobljenju v Petišovcih, tj. civilni pobudi Ustavimo fracking v Petišovcih (Zadruga Urbana, 2015b). Iz Zadruga je kot samostojen projekt izšla oddaja o vrtičkanju, okolju in skvotiranju Kilavo seme, ki je že štiri sezone del rednega programa Radia Študent. Zadruga pa se je poleg tega aktivno udeleževala v Protirasistični fronti brez meja⁸

⁷ V njem kolektiv problematizira uveljavljene »zelen« politike v mestih in agitira za avtonomen, samoorganiziran pristop. Glej Zadruga Urbana, 2014.

⁸ Koalicija Protirasistična fronta brez meja je bila vzpostavljena kot odgovor na porast fašizma in militarizacije ter nehumanega kriznega menedžmenta z migranti v času tako imenovanega balkanskega koridorja. Glej Komunal, 2015.

in pri obrambi zasedene Avtonomne tovarne Rog.⁹

Člani Zadruga Urbana so hkrati tudi del drugih kolektivov oziroma pobud. Iz pogovorov s člani izhaja, da pri marsikom motivacija za sodelovanje ne temelji na želji po vrtičkanju oziroma individualni samooskrbi, temveč po samoorganiziranem delovanju in tesnejšem povezovanju z avtonomno skupnostjo. Eden od zadrušnikov denimo pojasnjuje:

Nihče v kolektivu ne prejema plačila, vendar bi kljub temu težko govorili o hobijih ali prostovoljstvu, preprosto si skozi lastno aktivnost skupaj z drugimi [v širši avtonomni skupnosti, op. a.] vzpostavljamo boljše razmere bivanja v vse bolj individualizirani družbi, ki nas sili v čedalje bolj prekarni položaj in na splošno razkrajja družbeno tkivo. (Zadrušnik 2)

Člane Zadruga Urbane torej v pomembnem delu motivira kakovost odnosov, ki jih skozi vrtičkanje in povezane aktivnosti tvorijo z drugimi, njihovi splošni družbeni nazori in težnja po udeležanju z neposredno intervencijo na ravni vsakdanjega življenja.

Iz opisane prakse Zadruga Urbane je razvidno, kako politično ozaveščeni kolektivi predstavljajo temeljne institucije kontramoci. Po eni strani so osnova za lansiranje različnih pobud oziroma projektov, ki odpirajo prostor za širjenje praks skupnosti in delovanja na novih področjih, kar je ključnega pomena za razvoj in krepitev gibanja, po drugi pa sodelovanje med kolektivi sploh omogoča graditev kompleksnejše avtonomne skupnosti, ki je sposobna odgovarjati na zahtevnejše potrebe in želje.

Kontraekonomija se v delovanju Zadruga Urbane odraža v razviti proizvodni in distribucijski dejavnosti pri zadovoljevanju osnovnih človekovih potreb, jasni in stalni politični držbi ter zavezanosti njenih članov graditvi skupnosti solidarnosti in vzajemne pomoči. To pa ne pomeni, da je Zadruga povsem ločena od prevladujoče ekonomije in njenega denarnega toka. Kljub prizadevanjem za nemonetarno delovanje po načelu »naredi sam« je namreč občasno vendarle treba uporabljati tudi denar, denimo ko gre za investicije v proizvodna sredstva ali prispevanje v sistem skupnostne vzajemne pomoči:

Investirali smo na primer v lonce za žganjekuho, semena, gradbeni material itd., prispevamo za stroške souporabe prostora in preostale infrastrukture, ki jih Zadrugi na voljo dajejo drugi kolektivi na Metelkovi. Zadruga po svojih močeh in politični presoji zbrana sredstva tudi donira naprej. Tako smo med drugim donirali Protirasistični fronti in za stroške kazni v tovarni Rog. Občasno se vzpostavi želja po tiskani izdaje kakšnega besedila ali plakata.

⁹ Podobno kot Metelkova tudi Avtonomna tovarna Rog deluje v zaskvotiranem kompleksu. Junija 2016 ga je poskušala občina izprazniti, a je pri tem naletela na množičen odpor.

Skupaj z anarhistično založbo Acerbic distribution smo izdali knjižico (*Deinstitucionalizacija vrtičkarstva*, velikokrat pa se sredstva namenijo tudi za potne stroške na kmetijo. Eno naših vodil je namreč, da finance ne smejo biti ovira za sodelovanje. (Zadružnik 3)

Poleg že omenjenih prostovoljnih prispevkov uporabnikov alternativne tržnice obstajajo tudi drugi načini, kako denar priteka v Zadrugo. O njih spregovori eden od zadružnikov: »V sklad redno prispeva tudi radijska oddaja Kilavo seme, saj za njeno ustvarjanje Radio Študent izplačuje skromen honorar, sicer pa občasno organiziramo benefit dogodke, na katerih zbiramo prostovoljne prispevke v šengenski kuhinji na Metelkovi.« (Zadružnik 1)

Skozi različne dejavnosti kolektiva se odraža koherentna kontraekonomska praksa: prek mikrop praks samopreskrbne ekonomije, vzpostavitve vozlišč alternativne distribucije dobrin in mrežnega delovanja ter vzpostavitve svojega finančnega sklada je kolektivu uspelo razviti stabilno ekonomsko strukturo, izhajajočo iz temeljnih anarhističnih načel delovanja. Specifični ekonomski odnosi se odražajo tudi v solidarnosti v avtonomni skupnosti ter dojemanju posameznikovega dela kot svobodne aktivnosti z namenom neposrednega poseganja v okolje v skladu s svojimi vizijami, pri tem pa se kolektiv zaveda, da ga takšna praksa v družbi postavlja v opozicijo proti državnim in kapitalističnim interesom.

Samoorganizirani finančni sklad: SISA

Skupnostni investicijski sklad anarhistov (SISA)

je bil ustanovljen leta 2014. Pobuda zanj je prišla iz dela anarhističnega gibanja, ki se je do tedaj že več let ukvarjal z vprašanjem, kako na skupnostni način reševati bivanjske razmere ter se osredinil na proučevanje možnosti nakupa večje hiše za skupno življenje. (Vlagatelj 1)

Iz pogovora s člani sledi, da kolektiv deluje na dveh področjih. V okviru realnih zmožnosti poskušajo reševati stanovanjsko problematiko z načini upravljanja lastnih ali najetih nepremičnin: z vzpostavljanjem stanovanjskih skupnosti, z mehanizmi recipročnih nadomestil namesto tržnih najemnin (pri lastniških nepremičninah) in vzpostavljanjem vzajemnih skladov ter deljenjem dobrin v stanovanjskih skupnostih. Poleg tega pa člani prek sklada kljub njegovi trenutni eksperimentalni fazi, a z jasnimi ambicijami, vzpostavljajo laboratorij za raziskovanje finančnih mehanizmov kontraekonomije, od katerih v prihodnje pričakujejo praktične učinke.

Osnovna dejavnost kolektiva so varčevanje, hranjenje in posojanje denarja, njegov osrednji dolgoročni namen pa organiziranje teh finančnih sredstev na način, ki bi omogočil nakup hiše, s katero bi člani ali vsaj del njih kolektivno reševali svoje

stanovanjske potrebe. Za čas, ko ta dolgoročni cilj ostaja v nedoločeni prihodnosti, pa je sklad zamišljen kot orodje za finančno podporo projektom, ki bi po presoji njegovih članov okrepili anarhistično gibanje. Najbolj običajni primeri potreb, ki jih obravnava SISA, so tisti, ki nastanejo takrat, ko neki kolektiv želi vzpostaviti nov prostor ali izpeljati drug večji projekt, saj lahko stroški dosežejo tudi več tisoč evrov. Treba je denimo kupiti peč ali projektor, zgraditi steno ali pa izdati knjigo, kolektiv, ki si tega želi, pa nima na voljo dovolj finančnih sredstev.

Ideja o ustanovitvi takšnega sklada izhaja iz spoznanja, da kot prekarni posamezniki, tudi če bi želeli, ne moremo dostopati do posojil, tudi ko gre za manjše zneske, ali pa imajo ta oderuško obrestno mero. Zelo preprosta rešitev tega problema je bila skupna hramba denarja, tako da gre pri projektu v resnici le za skupno varčevanje. Če vsak posameznik prispeva nekaj denarja v skupnostni sklad, lahko ta posameznikova dokaj nepomembna vsota postane relevantna in omogoča izpeljavo projektov, ki bi si jih bilo prej, zaradi umanjkanja osnovnih sredstev, nemogoče predstavljati. Tako že sama gesta skupnega sklada omogoča razmišljanje o projektih, ki so s finančnega vidika zahtevnejši. (Vlagatelj 2)

Sodeč po pričevanjih članov kolektiva so zgradili precej razdelan model delovanja, ki temelji na jasnih, anarhističnih načelih in vrednotah. Sklad SISA upravlja horizontalen, samoorganiziran in avtonomen kolektiv, v katerega člani vlagajo svoja finančna sredstva. Vsi člani, ne glede na višino svojega vložka, so pri soodločanju enakovredni, za vse odločitve v zvezi z denarjem, vključno s sprejemom novega člana ali vložka, pa je potreben konsenz. Poleg klasičnih anarhističnih načel organiziranja člani kot ključna navajajo še načela učenja (priznavajo, da nimajo izkušenj s takšnimi projekti), rasti (članstva in števila projektov) in formalizacije (pri čemer birokratske postopke delovanja razumejo kot uporabno orodje za nehierarhično, samoorganizirano prakso, ki omogoča transparentno sodelovanje vseh v skupnih zadevah). Ključna usmeritev, po kateri se sklad razlikuje od klasičnih finančnih institucij, je, da »denar ni sredstvo za ustvarjanje dobička, osebni zaslužek ali finančne igre, katerih namen je delati denar iz denarja« (Vlagatelj 2). Za potrebe preglednosti delovanja sklada kolektiv med svojimi člani izbere upravno skupino, ki izvaja dogovorjene aktivnosti. V sklad lahko vlagajo člani, podporniki in drugi kolektivi, vendar podporniki in kolektivi ne sodelujejo pri odločanju, lahko pa podporniki kadarkoli postanejo člani. Donacije so dobrodošel izraz podpore, lahko jih dajejo posamezniki ali kolektivi, lahko pridejo s strani uspešno zaključenih projektov ali jih zbira SISA na benefit dogodkih, s čimer se prispeva k večanju skupne mase sklada. Vsak član ima možnost, da kadarkoli iz sklada vzame vsa sredstva, ki jih je vanj vložil.

Najlažje vlogo sklada ponazorimo s primerom. V času nastajanja tega prispevka se je na sklad obrnil njegov član, sicer tudi član kolektiva založbe Acerbic distri-

bution. Predlagal je zagon knjižne zbirke, ki bi bila posvečena sodobni zgodovini anarhističnega gibanja v Sloveniji, za kar pa bi potreboval finančno podporo. Člani sklada v projektu prepoznavajo prispevek k anarhističnemu gibanju; prav tako kolektiv založbe že razpolaga z besedili, ki bi jih objavljali, obvlada proizvodni proces, ima dostop do tiskarne, ki deluje po načelu vzajemne pomoči, predvsem pa ima vzpostavljene tudi stabilne mehanizme financiranja. Vendar pa za zagon projekta potrebuje nekaj tisoč evrov, od katerih bi za dve tretjini zaprosil pri skladu SISA. V skladu s predlogom bi se založba zavezala, da v dogovorjenem roku (predlagano je bilo 30 mesecev) denar vrne. Založba bi denar za vračilo pridobila z namenskim odvajanjem dela donacij, ki jih prejema v rednih dejavnostih distribucije radikalne politične literature. Oblikovanje končnega natančnega načrta (ki vključuje konkretizacijo zneskov, določitev frekvence vračil, varovalnih mehanizmov, če bi nastale težave z realizacijo finančnih zavez), je stvar procesa znotraj sklada, ki se mora zaključiti s konsenzualno odločitvijo vseh članov. Projekt bi v upravni skupini sklada dobil svojega odgovornega člana, ki bi spremljal izpolnjevanje dogovorov in zaznaval morebitne težave. Če bi se izkazalo, da založba svojih zavez ne bo mogla izpolniti, bi bili vsi člani kolektiva SISA zavezani, da izgubljena sredstva zagotovijo z dodatnim angažmajem. Projekti Sklada namreč temeljijo na zaupanju, podrobni opredelitvi celotnega projekta, formalizaciji in individualni odgovornosti vseh sodelujočih. Projekt po besedah sogovornikov trenutno še ocenjujejo, v čemer pa ne vidijo problema, saj se jim pomembnejša kot hitrost zdi uspešnost projekta, ki naj okrepi založbo, Sklad in celotno anarhistično gibanje.

Že zdaj pa člani kolektiva razvijajo tudi alternativne modele sobivanja. Eden od primerov, kjer v stanovanju živi več članov kolektiva, je v širšem središču Ljubljane.

Ker je stanovanje prek družinskih članov prešlo v last enega od sostanovalcev, najemnine ne plačujemo, namesto tega vlagamo v skupni sklad, namenjen pokrivanju tekočih stroškov stanovanja, rezervni sklad, namenjen investicijam v vzdrževanje stanovanja, in sklad za skupne stroške – v našem primeru za hrano, internet, naročnino za časopis in podobno, prav tako si iz njega pokrивamo stroške zdravstvenega zavarovanja. Hrana je skupna, vsi pa skrbimo tudi za gospodinjstvo (kuhanje, pospravljanje). Zneski so sicer dogovorjeni vnaprej, a so dopustna tudi odstopanja po načelu solidarnosti, pri čemer so preostali sostanovalci delno razbremenjeni tudi s pomočjo denarja, ki se nabira v skladu za skupne stroške. Imamo mesečne sestanke, na katerih predebatiramo, kaj je treba postoriti, ter si razdelimo delo. (Vlagatelj 3)

Ena od praks članov kolektiva SISA je tudi, da zaradi želje po življenju v skupnosti svoja (manjša) stanovanja oddajajo tistim članom, ki jim bolj ustreza tak način, a od njih namesto najemnine prejemajo recipročno nadomestilo za plačilo stroškov tam, kjer živijo, in amortizacijo lastniškega stanovanja. Ti zneski so občutno nižji od tržne najemnine.

Med vsemi tremi v tej študiji obravnavanimi kolektivi je SISA, vsaj kar se tiče razvijanja finančnih mehanizmov, za zdaj v najbolj začetni razvojni fazi. V študijo je Sklad vključen predvsem zato, ker gre za strukturiran kolektiv z dolgoročno vizijo na področju kontraekonomije. Tako kot preostala dva kolektiva je izšel iz konkretnih potreb politično angažiranih posameznikov, v tem primeru potrebe po stanovanju in zagotavljanju vzdržne finančne podpore za aktivnosti kolektivov, kateri člani so. Četudi majhen po obsegu, je Sklad po mnenju članov kolektiva povsem realno orodje, za katero pa se bo šele v prihodnje pokazalo, koliko ga je avtonomno gibanje zmožno uporabiti.

Avtonomni socialni prostor: Jalla Jalla

Prostori srečevanja in druženja so ključnega pomena za vsako gibanje in z njim povezano skupnost. Eden teh je tudi avtonomen socialni prostor Jalla Jalla z razgibanimi kontrakturnimi dejavnostmi,¹⁰ ki deluje v okviru Metelkove. Kolektiv, ki ga upravlja, je za najino študijo zanimiv zato, ker je v zadnjih letih vzpostavil zanimiv model delovanja, ki temelji na kolektivnem upravljanju prostora in usmeritvi v kontraekonomijo.

Kolektiv Jalla Jalla deluje v stavbi, ki je bila leta 2004 zgrajena na Metelkovi. Sedanji kolektiv se je po odhodu »prve generacije« uporabnikov,¹¹ leta 2012, reorganiziral – odgovornost upravljanja je razširil in razpršil med vse člane in zdaj deluje kot samoorganizirana zadruga z okoli petnajstimi člani. Kolektiv deluje horizontalno na podlagi načel kolektivne in individualne odgovornosti, horizontalnosti in avtonomije, glavni vzvod samoupravljanja pa so redni tedenski sestanki, kjer se odločitve sprejemajo konsenzualno. Osnovna dejavnost Jalle Jalle so dnevno odpiranje javnega prostora, skrb za njegovo delovanje ter organizacija izobraževalnih, ustvarjalnih in rokodelskih delavnic (npr. šivanje, učenje francoščine, risanje), filmskih projekcij, razstav in koncertov ter redna tedenska javna kuhinja »Hrana, ne orožje«.¹² Leta 2015 je kolektiv vzpostavil tudi mehanično delavnico, o kateri več piševa v nadaljevanju.

Jalla Jalla je v letih svoje vpetosti v skupnost Metelkove in širše avtonomno gibanje skupaj z drugimi kolektivi razvila zapleteno mrežo recipročnih odnosov vzajemne pomoči in solidarnosti, ki je osnova in bistveni sestavni del okoli nje razvijajoče se kontraekonomije. Jalla Jalla brezplačno organizira dogodke, delavnice

¹⁰ Koncept kontrakture izhaja iz teorije kontramoči in zajema razvoj in širjenje alternativnega delovanja na področju kulture, ki ne bi bil podrejen sistemu vrednot in norm dominantne družbe (Pistotnik, 2016: 45).

¹¹ Besedo uporabnik v AKC Metelkova uporabljajo za posameznike, ki za svoje redno delovanje (umetniško, rokodelsko, politično, kulturno ...) uporabljajo infrastrukturo v AKC Metelkova.

¹² Redna tedenska veganska javna kuhinja hkrati z brezplačnim razdeljevanjem hrane promovira boj proti militarizaciji in mesni industriji.

in benefit dogodke, ali pa daje prostor zanje drugim. Vsi ti dogodki se financirajo iz prostovoljnih prispevkov obiskovalcev ter vzajemne pomoči tovariških kolektivov v obliki izposoje opreme, nudenja prenočišča, deljene uporabe kuhinje itn. Usmeritev Jalle Jalle v zvezi s koncertno dejavnostjo pojasnjuje član kolektiva:

Nastopajoči bendi niso proizvod, namenjen konzumaciji, ampak so del kontrakulturnega gibanja, kjer ne gre za tržno logiko, po kateri na poti do komercialnega uspeha nekaj časa igraš tudi za majhne zneske na prizoriščih »naredi sam«. Nasprotno, gre za promoviranje takšnega načina delovanja na splošno, kjer izvajalci, prostor in obiskovalci vsi po svojih močeh prispevajo k razvoju in obstoju neke kulturne prakse. Tako uspešnost tovrstnih dogodkov ni odvisna le od všečnosti benda ali popularnosti prostora, ampak od širše skupnosti in prepoznavanja pomembnosti podpiranja tovrstnih dogodkov. (Uporabnik 1)

K razvoju kontrakulture, enemu ključnih področij Jallinega delovanja, po svojih zmožnostih pripomorejo preostali uporabniki in kolektivi. Izvajalcem dogodkov, ki gostujejo v Jalli Jalli, pogosto dajo prenočišče drugi prostori na Metelkovi, kar velja tudi za kuhinjo, kjer Jalla Jalla kuha za glasbene skupine in dogodke »Hrana, ne orožje«. V zameno Jalla Jalla uporabljenim prostorom donira drva, izposoja orodje ter sodeluje pri dejavnostih drugih kolektivov, na primer pri alternativnih tržnicah Zadruga Urbane, ki je bila tudi sicer partner Jalle Jalle pri že omenjenih »Jallinih sonaravnih sredah«.

Kolektiv Jalle Jalle je skozi leta delovanja nabral številna orodja za gradbena in vzdrževalna dela, ki so po načelu odgovorne rabe na voljo tudi avtonomni skupnosti. Z namenom krepitve delovanja po načelu »naredi sam« je Jalla Jalla leta 2015 poleg obstoječega zgradila novo poslopje, v katerem je uredila mehanično delavnico, ki je postala dodatno vozlišče kontraekonomije. V njej lahko med drugim kdorkoli v času sezone vsaj dvakrat na teden pod mentorskim očesom uporablja orodje in sestavne dele za servisiranje lastnega kolesa. »Kolesa ne pripelješ serviserju, ampak v samoorganizirano delavnico, ga popraviš sam, na voljo so orodje, materiali in znanje, tudi tu delo poteka na podlagi entuziazma posameznikov in prostovoljnih prispevkov, stroške pa dodatno znižuje recikliranje kolesarskih delov.« (Uporabnik 2) To omogoča izstop iz ustaljene ekonomske prakse v družbi in krepí avtonomen način življenja sodelujočih.

Za politizirane kolektive je značilno, da s svojimi dejavnostmi posegajo tudi na področja splošnih družbenih problematik. Tako je kolektiv Jalle leta 2016 na sebi lasten način aktivno prispeval k širokemu družbenemu angažmaju za vključitev migrantov v družbo. Z delovno skupino Protirasistične fronte za vključevanje migrantk v skupnost je soorganiziral delavnice popravila koles, ki so bile posebej namenjene migrantkam, ki so tedaj živele v ljubljanskem azilnem domu.

Poziv k solidarnostnemu prispevanju (tudi nevoznih) koles je naletel na dober odziv avtonomnega gibanja, saj se je za potrebe migrantov zbralo več kot 50 koles, od katerih se jih je okoli 20 uporabilo za potrebe migrantk, ki so se jih med drugim tudi naučile popravljati. (Uporabnik 2)

Delavnice so izhajale iz teze delovne skupine, da je eden ključnih dejavnikov reproduciranja marginalizacije migrantov, in še dodatno žensk, otežena mobilnost, saj je azilni dom na skrajnem obrobju mesta. Jalla Jalla je s konkretno podporo sestrski pobudi, s katero jo družbi odnos politične afinitete, omogočila relativno uspešen poskus interveniranja v patriarhalne družbene vzorce in prispevala svoj delež k naporom za opolnomočenje določene ranljive skupine ljudi.

Člani kolektiva razumejo celotno Metelkovo kot del svoje, metelkovske skupnosti, in s svojim delovanjem na različnih ravneh tudi sooblikujejo njeno vizijo. Poleg sodelovanja na rednih mesečnih forumih, ki so osnovno politično telo Metelkove, torej prostor razprave in odločanja, vlaga tudi v skupnostne infrastrukturne projekte, kot je na primer postavitve novih javnih sanitarij, namenjenih vsem uporabnikom in obiskovalcem. Svojo jasno politično držo člani kolektiva poleg že omenjenega med drugim izražajo tudi s sodelovanjem v širših družbenih mobilizacijah, jih podpirajo s svojo prisotnostjo in donacijami v obliki propagandnih gradiv ali sredstvi za plačilo kazni, ki jih je zaradi svoje politične dejavnosti deležno anarhistično gibanje.

Nazoren primer sovpadanja kontrakturne in kontraekonomske dejavnosti anarhističnega in širšega avtonomnega gibanja z namenom graditve njegove kontramoči so večji politični skupnostni projekti. Takšen primer je Antifafest,¹³ ki je aprila 2017 v dveh dneh povezal dejavnosti več pobud, kot so Anarhistična pobuda Ljubljana, Študentsko društvo Iskra, galerija Alkatraz, samonikli prireditveni prostor Gromka, feministični pevski zbor Zborke in Zadruga Urbana, izpeljan pa je bil na podlagi prostovoljnega angažmaja in donacij za pokritje stroškov. Namen takšnega dogodka ni bil le utrditi antifašistično pozicijo anarhističnega gibanja, ampak tudi onkraj njega,

saj je bila posebna pozornost namenjena tudi sodelovanju s skupinami, ki se morda ne čutijo kot del anarhističnega gibanja, a podpirajo njegove vrednote. Dogodek smo promovirali v četrtni skupnosti, v Ljubljani in širši regiji – z letaki, plakati in vabljenjem na sorodne javne dogodke (Uporabnik 3),

kar prav tako kaže na željo po intervenciji v širšo družbo.

Manj viden vidik pristopa »naredi sam«, ki pa je ključen za kontraekonomijo in izstop iz dominantne tržne ekonomije, je deljenje oziroma prenos znanja.

¹³ Tradicionalni antifašistični festival, ki ga je leta 2017 koordiniral kolektiv Jalla Jalla.

Skupnost je sposobna samoorganizirano izpeljati zahtevnejše projekte tudi zaradi znanj, ki jih posamezniki prispevajo in delijo z drugimi tudi v »zasebnem življenju«, na primer znanje iz statike in gradbeništva, mizarsko, elektroinštalacijsko, vodovodarsko, mehanikarsko znanje, krovsko itn.

Sklep: Od preživetja do graditve kontramoči

Ključ do razumevanja razsežnosti in s tem pomena obstoječih praks kontraekonomije je pogled nanje s stališča vsakdanjega življenja konkretnega člana skupnosti:

Če skušam skozi diskurz dominantne družbe ovrednotiti pridobitve, izhajajoče iz skupnostne ekonomije, lahko rečem takole: dvakrat na teden kosim zunaj, redno hodim na koncerte in razstave, na voljo imam skupnostni avto, dvakrat na teden obiskujem treninge borilnih veščin, na tržnici nabere hrane za dva dni, v boljših obdobjih pa tudi za en teden. Po deveti uri zvečer mi ni treba piti dragega piva v barih, ker vem, da so zanj poskrbeli že prijatelji, ki mi pomagajo tudi pri popravilih kolesa, elektroinštalacije, računalnika in podobno. Če k temu dodam še vse ugodnosti, ki izvirajo iz stanovanjske skupnosti, se tega kar nabere, kljub prostovoljnemu prispevku, saj se pogosto zgodi, da ne prispevam, če nimam, oziroma se pridem recimo na koncert samo podružiti, spet drugič pa prispevam znatnejšo donacijo, še zlasti če bi rad kaj posebej podprl. Letni prihranek glede na stroške življenja v širšem središču Ljubljane, bi, če zaokrožim navzdol, ocenil na okoli dva tisoč evrov, kar je v prekarni situaciji, kjer si skušam zagotoviti petsto evrov dohodka na mesec, kar relevantna vsota. (Zadružnik 2)

Tovrstna poročila najinih sogovornikov, skozi katera se je pogosto ponavljala tema dostopa do določenih dejavnosti in dobrin na podlagi lastne vpletenosti v anarhistično gibanje, potrjujejo finančne učinke delovanja obravnavanih kolektivov. Ti so dveh vrst: na individualni ravni gre za nemonetiziran dostop do virov, ki so potrebni za življenje posameznika in skupnosti, s čimer se zmanjšujejo življenjski stroški, večja socialna varnost in dviga kakovost življenja. Na ravni gibanja pa gre za dostop do različnih virov in sredstev zunaj programa javnih subvencij in tržne dejavnosti, ki ga omogočajo razvite avtonomne dejavnosti in strukture gibanja. Te omogočajo tudi nadaljnja vlaganja v razvoj dejavnosti in struktur na podlagi potreb in želja tistih, ki so vanje vključeni, ne pa na podlagi političnih interesov državnih struktur ali profitne logike kapitala.

Poleg finančnih učinkov ima kontraekonomsko delovanje vseh treh kolektivov, ki sva se jim posvetila v tej študiji, še dve bistveni značilnosti, zaradi katerih imajo pomembno vlogo v razvejenih procesih graditve kontramoči anarhističnega in

širšega avtonomnega gibanja. Prvič, vsak kolektiv vlaga v številne pobude in projekte drugih kolektivov. Povsem običajno je, da kolektivi drug drugega podpirajo, včasih tudi neposredno finančno, ter s tem krepijo celotno anarhistično gibanje in njene raznolike dejavnosti: Jalla Jalla in Zadruga Urbana donirata A-infoshopu, kolektiv Festival za svobodo svetov¹⁴ donira v sklad SISA, A-infoshop finančno podpre vzpostavitev telovadnice v Rogu¹⁵ in tako naprej; Zadruga Urbana uporabi Jallo Jallo za sestanke, pristopi k njeni pobudi za gradnjo skupnostnega vrta na Čolnarski in omogoča rabo svojega orodja itn. Prikaz sistema tovrstnih odnosov bi lahko na ta način nadaljevali z dodajanjem drugih povezav med posameznimi kolektivi. Vse to priča o obstoju kompleksnega ekosistema anarhističnega gibanja, sestavljenega iz številnih avtonomnih kolektivov, ki jim uspe z dejavnostmi svojih članov zadovoljevati nekatere osnovne vsakodnevne potrebe in želje posameznikov, in sicer z mehanizmi, ki so jih zgradili sami, in se izmikajo nadzoru oblasti. Ravno ti kolektivi so tiste družbene institucije, ki so postavljene v opozicijo do države in kapitala, o katerih piše Graeber (2013: 25).

Druga bistvena značilnost kolektivov iz anarhističnega gibanja je njihova političnost. Ta je vezivo, ki posamične kolektive in njihove mnogotere dejavnosti povezuje v skupen politični prostor, zaradi katerega je anarhistično gibanje zmožno sodelovanja v zahtevnejših oziroma obširnejših intervencijah, s konkretnimi političnimi učinki v družbi. Političnost je konstitutivni del vseh omenjenih kolektivov in ne dodatek, naključen pojav ali izraz osebne preference. Veganska večerja v skvotu ni nikoli samo večerja, temveč je eden od mehanizmov izvajanja politike odnosa do prostora, prek katerega se v dolgoročnem političnem procesu graditve kontramoci poraja skupnost s svojo kontrakulturo in kontraekonomijo. Na tej točki se velja spomniti analize Manuele Zechner in Bue Rübner Hansena o politiki reprodukcije gibanja *piqueteros* iz Argentine:

Načini, na katere skupnosti *piqueterosov* v Argentini združujejo svoj boj proti državi z gradnjo kolektivne infrastrukture, na primer z gradnjo skupnostnih vrtov, zdravstvenih centrov in socialnih prostorov, so omogočili nastanek močnih podpornih mrež. Te mreže so gosto tkane iz niti formalnih in neformalnih odnosov, kar jim omogoča vzpostavitev relativno obsežnih sistemov socialnega skrbstva in osebnih vezi. V kolektivni spomin sodelujočih v teh mrežah je vpisan boj za enakost, saj je ta izkušnja pomembno skupnostno vezivo. (Zechner in Rübner Hansen, 2015)

¹⁴ Festival za svobodo svetov je bila *ad hoc* pobuda, ki je leta 2009 po antifašistični manifestaciji »Za svobodo sveta« organizirala festival.

¹⁵ Telovadnica Rog je se je kot avtonomni prostor, namenjen športnim aktivnostim, v Avtonomni tovarni Rog vzpostavil z veliko podporo nekaterih kolektivov iz avtonomnega gibanja.

Tako kot *piqueterosi* v Argentini tudi anarhistično gibanje v Sloveniji gradi lastno infrastrukturo, tke mreže vzajemne pomoči, politično deluje, vse skupaj pa poganja jasna politična zavest.

V Sloveniji se po množičnosti praks ne moremo primerjati s kooperativami v Kolumbiji, ki se denimo ukvarjajo z zbiranjem in predelavo odpadkov, ali z *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (MST)* v Braziliji itn., kjer je v strukture neformalne oziroma ljudske ekonomije vpetih veliko ljudi, ki so od nje tudi vsakodnevno odvisni (Laville, 2010). Vendar so te prakse s stališča vsakdanjega življenja tistih, ki so del njih, pomembne, četudi ostajajo obrobne s stališča družbe. Oziroma kot pravita Santos in Rodríguez-Garavito v svojem premisleku o alternativah neoliberalni globalizaciji:

Alternative, ki so nam na voljo, implicirajo postopne spremembe, ki peljejo k ustvarjanju prostorov solidarnosti znotraj ali na robovih globalnega kapitalizma. Takšne alternative v temeljih spreminjajo življenjske razmere posameznikov, ki so vanje vključeni. /.../ Če uspešnost alternativ ocenjujemo zgolj po njihovi zmožnosti, da hitro dosežejo radikalno transformacijo in popolnoma zamenjajo obstoječo ekonomsko in politično ureditev, potem nobena od alternativ, o katerih je tu govor, nima smisla. (2006: lv)

Santos in Rodríguez-Garavito opozarjata, da z uporabo orodij dominantne ekonomije ni težko pokazati, da so vsi ti eksperimenti zgolj kaplja v morje, da pa imajo vendarle izjemno velik pomen za družbo, ker temeljijo na realnih potrebah in vpetosti v konkretne in odprte politične procese, ki so usmerjeni v prihodnost. Skozi te eksperimente se namreč ljudje, ki v shemah dominantne ekonomije in politike morda sploh niso zastopani, konstituirajo kot politični subjekti. Ozaveščenost, zakoreninjenost v vsakdanje življenje resničnih ljudi ter nenehen kolektivni proces raziskovanja je tisto, kar te eksperimente, četudi potekajo na robu dominantne družbe, dela za pomembne tudi za družbo na sploh.

Kontraekonomija kot oblika politike reprodukcije ima za zdaj v Sloveniji relativno skromne razsežnosti, vendar njenega pomena vseeno ne smemo podcenjevati. Že zdaj obstoječa skupnostna infrastruktura anarhističnega in avtonomnega gibanja s svojimi socialnimi centri, skvoti, infoshopi, zadrugami, stanovanji, kuhinjami, vrtovi, kmetijami, delavnicami, telovadnicami, knjižnicami in ostalimi kulturnimi prizorišči zagotavlja plodna tla za vzgajanje in ohranjanje radikalnih teorij in praks ter s tem nadaljnji razvoj kontramoci. Glede na to, da anarhistično gibanje deluje v družbi, ki je izpostavljena poskusom vzpostavitve režimov nadzora, regulacije, razlastitve in kategorizacije, bo prihodnost anarhističnega gibanja odvisna tudi od uspešnega zoperstavljanja le-tem. Naj gre za skupnostni vrt, dostopno stanovanje ali avtonomne prostore, želja po tvorjenju vključujoče in politizirane skupnosti v praksi pogosto pomeni tudi boj za drugačno družbo, v tem boju pa brez močnih institucij kontramoci ni mogoče dolgo vztrajati.

Literatura in drugi viri

- ALBERT, MICHAEL (2003): *Parecon: Life After Capitalism*. London: Verso.
- BERARDI, FRANCO (2012): *The Uprising: On Poetry and Finance*. Los Angeles: Semiotext(e).
- CASADEVANTE KOIS, JOSÉ LUIS FERNÁNDEZ, NEREA MORÁN IN NURIA DEL VISO (2018): Madrid's Community Gardens: Where Neighbourhood Counter-Powers Put Down Roots. *TNI Longreads*. Dostopno na: <http://longreads.tni.org/state-of-power-2018/madrids-community-gardens> (1. februar 2018).
- COLECTIVO SITUACIONES (2007): Something More on Research Militancy: Footnotes on Procedures and In(Decisions). V *Constituent Imagination: Militant Investigations // Collective Theorization*, S. Shukaitis in D. Graeber (ur.), 73–93. Oakland: AK Press.
- COLECTIVO SITUACIONES (2012): *19&20: Notes for a New Social Protagonism*. New York: Autonomedia.
- COLECTIVO SITUACIONES (2003): On the Researcher-Militant. *Transversal*, september. Dostopno na: <http://eipcp.net/transversal/0406/colectivosituaciones/en> (1. februar 2018).
- DALY, HERMAN (2013): A Further Critique of Growth Economics. *Ecological Economics* (88): 20–24. Dostopno na: http://www.sfu.ca/~poitras/Daly_Economic.pdf (1. februar 2018).
- ENDNOTES (2010): Crisis in the Class Relation. *Endnotes 2*: 2–19.
- FEDERICI, SILVIA (2012): *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. New York: PM Press.
- FLAKER, VITO @ BOJ ZA (2013): *Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba I*cf.
- GRAEBER, DAVID (2011): *Debt: The First 5,000 Years*. New York: Melville House Publishing.
- GRAEBER, DAVID (2013): *Fragmenti anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba I*cf.
- HAIVEN, MAX (2013): Okupacije in boj za reprodukcijo – Intervju s Silvio Federici. *Časopis za kritiko znanosti XL(254)*: 132–138.
- HARVEY, DAVID (2007): Neoliberalism as Creative Destruction. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 610: 22–44.
- HOLLOWAY, JOHN (2010): *Crack Capitalism*. London: Pluto Press.
- HOLTZMAN, BEN, CRAIGH HUGHES IN KEVIN VAN METER (2007): Do It Yourself ... And the Movement Beyond Capitalism. V *Constituent Imagination: Militant Investigations // Collective Theorization*, S. Shukaitis in D. Graeber (ur.), 44–61. Oakland: AK Press.
- HOOKS, BELL (1989): Choosing the Margin as a Space of Radical Openness. *Yearnings: Race, Gender and Cultural Politics*: 203–209.
- HRVATIN, ASJA (2013): 150: gibanje za ustvarjanje novih prostorov skupnega in skupnosti. *Socialno delo* 52(2/3): 181–188.
- JALLA JALLA (2017): *Antifa fest 21. in 22. april (AKC Metelkova Mesto)*. Dostopno na: <https://www.facebook.com/events/373025289763480> (1. februar 2018).
- JEFFS, NIKOLAI (2007): Državica Ptičjestrašilna Milene Kosec in anarhizmi: manifestni, latentni, inverzni. V *Državica Ptičjestrašilna Milene Kosec*, B. Škrjanec (ur.), 41–72. Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center.

- KILAVO SEME (2016): Zgodba skupnostnega vrta na ulici Velika čolnarska 15. *Radio študent*, 21. junij. Dostopno na: <https://radiostudent.si/druzba/kilavo-seme/zgodba-skupnostnega-vrta-na-ulici-velika-colnarska-15> (1. februar 2017).
- KLEIN, NAOMI (2007): *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOROŠEC, PETER (2014): Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas (1999–2014). *Časopis za kritiko znanosti* XLII(257): 30–52.
- KROPOTKIN, PETER (2009): *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. London: Freedom Press.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2016): The Solidarity Economy: An International Movement. *RCCS Annual Review*. Dostopno na: <http://rccsar.revues.org/202> (1. februar 2018).
- NARDI, JASON (2016): Solidarity Economy in Europe: An Emerging Movement with a Common Vision. Prispevek iz Evropske poletne šole, Praga, 16.–26. julij. *Socioeco*. Dostopno na: <http://base.socioeco.org/docs/solidarity-economy-in-europe-a-common-framework.pdf> (1. februar 2018).
- NEGRI, ANTONIO IN MICHAEL HARDT (2010): *Skupno: onkraj privatnega in javnega*. Ljubljana: Študentska založba.
- NEWBURY, JANET (2013): Realizing New Economic Futures, One Community at a Time. *Community Economies*. Dostopno na: <http://www.communityeconomies.org/site/assets/media/JanetNewbury/Realizing-New-Economic-Futures.pdf> (1. februar 2018).
- PIANTA, MARIO IN RAFFAELE MARCHETTI (2007): The Global Justice Movements: The Transnational Dimension. V *The Global Justice Movement: A Cross-National and Transnational Perspective*, D. della Porta (ur.), 29–51. Boulder: Paradigm.
- PISTOTNIK, MATEVŽ (2016): *Alternativno, anarhistično izobraževanje*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POHLEVEN, NINA (2013): Maribor metropola! *Časopis za kritiko znanosti* XL(254): 50–59.
- PREKERNI OSIR (2012): *Izjava ob stavki zaposlenih v javnem sektorju: Za nove pravice!* Dostopno na: <https://prekernost.wordpress.com/2012/04/18/za-nove-pravice/> (1. februar 2018).
- PROTIRASISTIČNA FRONTA BREZ MEJA IN DRUGI (2015): Izjava Protirasistične fronte brez meja. *Komunal*, 22. september. Dostopno na: <http://komunal.org/teksti/266-izjava-protirasistične-fronte-brez-mejaIniciativa> (1. februar 2018).
- RECLAIM THE FIELDS (N. D.): *About*. Dostopno na: <http://www.reclaimthefields.org/about> (9. november 2017).
- RÜBNER HANSEN, BUE (2015): Surplus Population, Social Reproduction, and the Problem of Class Formation. *Viewpoint Magazine*, 31. oktober. Dostopno na: <https://www.viewpointmag.com/2015/10/31/surplus-population-social-reproduction-and-the-problem-of-class-formation> (1. februar 2018).
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA IN RODRÍGUEZ-GARAVITO, CÉSAR A. (2006): Introduction. Expanding the Economic Canon and Searching for Alternatives to Neoliberal Globalization. V *Another Production is Possible. Beyond the Capitalist Canon*, B. de S. Santos (ur.), XVII–LXII. London/NY: Verso.

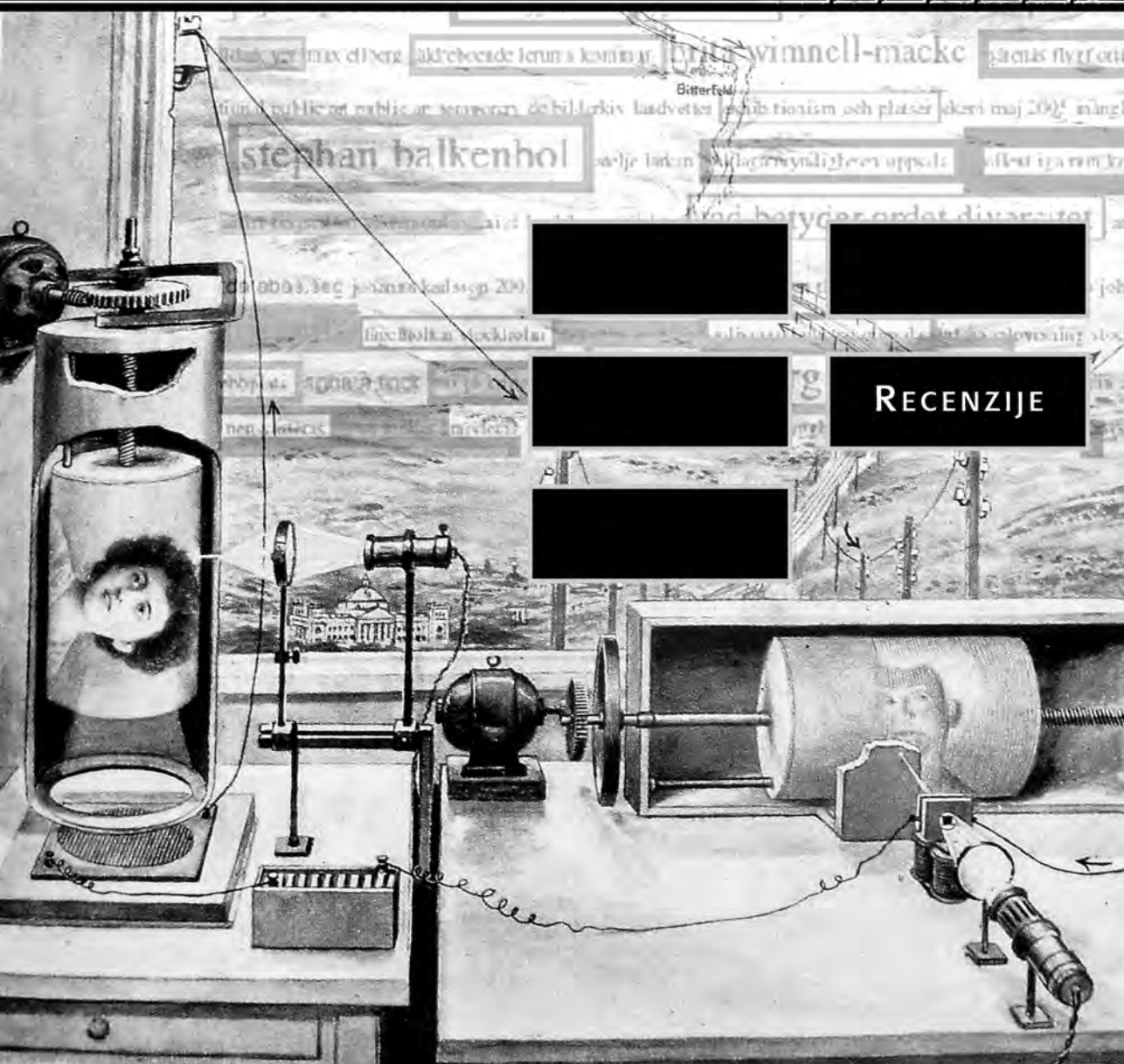
- SITRIN, MARINA (UR.) (2006): *Horizontalism: Voices of Popular Power in Argentina*. Oakland: AK Press.
- TEPINA, DAŠA (2015): *Revolucionarne utopije: Anarhizem skozi prakso in teorijo*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VRADIS, ANTONIS IN DIMITRIS DALAKOGLU (2011): *Revolt and Crisis in Greece: Between a Present Yet to Pass and a Future Still to Come*. Edinburgh, London: AK Press, Occupied London.
- ZADNIKAR, DARIJ (2011): *Epistemologija odpora*. Dostopno na: http://zadnikar.blogspot.com/2011_10_01_archive.html (1. februar 2018).
- ZADRUGA URBANA (2014): *(De)institucionalizacija vrtičkarstva*. Ljubljana: Acerbic Distribution, Zadruga Urbana.
- ZADRUGA URBANA (2012): *What is Zadruga Urbana?* Dostopno na: <https://zadrugaurbana.wordpress.com/2012/03/07/what-is-zadruga-urbana/> (1. februar 2018).
- ZADRUGA URBANA (2015a): *O peti sezoni (2014)*. Dostopno na: <https://zadrugaurbana.wordpress.com/2015/04/10/o-peti-sezoni-2014> (1. februar 2018).
- ZADRUGA URBANA (2015b): *Ustavimo fracking v Petišovcih*. Dostopno na: <https://zadrugaurbana.wordpress.com/2015/03/01/frack-off/> (1. februar 2018).
- ZECHNER, MANUELA IN BUE RÜBNER HANSEN (2015): Building Power in a Crisis of Social Reproduction. *ROAR Magazine*. Dostopno na: roarmag.org/magazine/building-power-crisis-social-reproduction (1. februar 2018).

get a report face to face with the police and the
emergency

Security military veterans
Security
FBI agents intelligence operations reserves duty
damaged

errors, values
errors, values
errors, values
errors, values
errors, values
errors, values
errors, values
errors, values
errors, values
errors, values

the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words

Spodbujanje primerov dobrih praks na področju socialne in solidarnostne ekonomije

Poročilo o projektu Socialna in solidarnostna ekonomija kot razvojni pristop k trajnosti v Evropskem letu za razvoj 2015 in naprej – SSEDAS: 1. februar 2015–31. januar 2018.

Projekt Socialna in solidarnostna ekonomija kot razvojni pristop k trajnosti v Evropskem letu za razvoj 2015 in naprej (SSEDAS),¹ je bil namenjen krepitvi kompetenc razvojnih in socialnoekonomskih mrež na 55 ozemljih (46 v Evropi in devet zunaj nje), natančneje v 32 državah sveta, od tega v 23 članih EU² in devetih državah Latinske

¹ Projekt delno financira Evropska unija, kot partner iz Slovenije pa je pri njem sodeloval Mirovni inštitut.

² Projekt se je izvajal od 1. februarja 2015 do 31. januarja 2018, in sicer v partnerstvu nasled-

Amerike, Afrike in Azije (Brazilija, Bolivija, Urugvaj, Tunizija, Mavricij, Mozambik, Indija, Malezija, Palestina).

Projekt je bil namenjen raziskovanju, zagovorništvu, ozaveščanju in spodbujanju primerov dobrih praks na področju »zapolnitve vrzeli« med razvojnim sodelovanjem ter socialno in solidarnostno ekonomijo (SSE), kar vključuje krepitev zavedanja javnih institucij, nevladnega sektorja in najširše javnosti o tem, kako lahko spremembe pravnega okvira in javnih politik okrepijo povezavo med SSE ter bojem proti revščini. Pomemben poudarek projekta je bil na boljšem ozaveščanju prebivalcev teh ozemelj glede pomena SSE za boj proti revščini. Zato je bila narejena tudi primerjalna raziskava, s katero smo želeli dobiti uvid v različne prakse SSE glede na raziskovana ozemlja, prav tako pa poiskati njeno skupno definicijo.³ Upoštevali smo primere, ki delujejo skladno s

njih nevladnih organizacij: *COSPE* in *Fairwatch* (Italija), *Südwind* (Avstrija), *INKOTA* (Nemčija), *DEŠA-Dubrovnik* (Hrvaška), *KOPIN* (Malta), *CERAI* (Španija), *Fundacija koalicije za pravično trgovino* (Poljska), *Ekumenska akademija Praga* (Češka), *Pravična trgovina Hellas* (Grčija), *Mondo* (Estonija), *Balkanski inštitut za delo in socialno politiko* (Bolgarija), *CARDET* (Ciper), *Proetična trgovina* (Finska), *Ressources Humaines Sans Frontières* (Francija), *The Co-operative College in Think Global* (Združeno kraljestvo), *Fundacija Cromo* in *Fundacija za razvoj demokratičnih pravic – DemNet* (Madžarska), *Instituto Marquês de Valle Flôr* (Portugalska), *Fundacija TERRA Mileniul III* (Romunija), *Slovaški center za komunikacijo in razvoj* (Slovaška), *Mirovni inštitut – Inštitut za sodobne družbene in politične študije* (Slovenija), *Action pour le Développement ASBL – SOS FAIM* (Belgija), *Green Liberty* (Latvija), *Waterford One World Centre* (Irsko).

³ Vse ugotovitve v besedilu povzemamo po poročilu o SEE, ki je objavljeno na <http://www.mirovni-institut.si/projekti/susy/> in <http://si.solidarityeconomy.eu/>.

prevladujočim razvojnim modelom, a se hkrati zavzemajo za inovacijo in graditev alternativnih razvojnih modelov. Raziskovalna aktivnost je potekala v štirih fazah:

1. identifikacija najmanj dvajsetih relevantnih sogovornikov v vsaki državi, ki so predlagali po tri primere dobre prakse SSE;
2. na podlagi poglobljenih intervjujev z relevantnimi sogovorniki smo izbrali najboljši primer v vsaki državi;
3. po opravljenem izboru smo opravili še pet intervjujev s soustvarjalci izbranega primera dobre prakse, da smo ugotovili, kako dejansko deluje;
4. na koncu je bilo izdelano končno poročilo s poglobljeno analizo vseh dobrih primerov SSE oziroma značilnih izkušenj s temi primeri.⁴

Raziskovalci smo se soočali z različnimi definicijami SSE glede na vpliv lokalnih razmer ter glede na vire in podatke ter informacije, iz katerih smo izhajali, prav tako pa glede na vsebine različnih zaznanih in izbranih dobrih primerov. V večini primerov smo SSE opredeljevali kot »kooperativno« ali »socialno« ekonomijo, ki jo najbolje opišejo spodaj navedeni primeri iz severnih in vzhodnoevropskih držav.

⁴ Za dober primer povezovanja področij SSE ter razvojnega sodelovanja v Sloveniji je bila izbrana *Skuhna – Svetovna kuhinja po Slovensko* oziroma socialnopodjetniški projekt, ki sta ga razvila Zavod Global in Zavod Voluntariat skupaj z migranti in migrantkami, živečimi v Sloveniji. O tem in vseh drugih primerih so bili narejeni tudi krajši predstavitevni videi, ki so prosto dostopni na YouTube kanalu SUSY.

V Sredozemlju, zlasti v Franciji, Italiji, Španiji in na Portugalskem, se koncept pojavlja v jasnejši obliki, z izrazitim socialnim poudarkom in večjo avtonomijo. Vsi subjekti, ki so bili analizirani v prvi fazi raziskave, in tisti, ki so bili izbrani kot dobri primeri, spadajo v enega od treh glavnih sektorjev, vključenih v RИPESS-ovo definicijo SSE.⁵

Pri projektu je sodelovalo devet držav severne in srednje Evrope, v katerih se je raziskovalo osemnajst dobrih primerov. Za te države je značilno, da nimajo urejenega pravnega okvira, ki bi urejal to področje – najpogosteje se govori o socialnem podjetništvu. Na primer, v Avstriji je solidarnostna ekonomija enačena s socialno ekonomijo in večinoma spada v tretji sektor. Na vzhodu Dunajske regije deluje pobuda *Solidarity Agriculture*, ki jo nehierarhično soustvarja skupina ljudi, ki si prizadeva prevzeti nadzor nad proizvodnjo hrane. Nastala je leta 2012, svojo prakso pa je razvila z zgledovanjem po množičnih zasedbah zemlje v Latinski Ameriki. Svoje delovanje kombinira z izobraževalnimi dejavnostmi in političnim angažmajem, v katerem sodelujejo tudi z mestno oblastjo. Drugi avstrijski dober primer je društvo *InterSol*, ki že od leta 1992 deluje v zahodnem delu Salzburške regije. Sodeluje v sektorju razvojnega sodelovanja in politične organizacije, ki podpira pobude soli-

⁵ RИPESS, ki velja za najrelevantnejšo svetovno mrežo SSE, jo definira kot »gibanje, ki želi spremeniti celoten ekonomski in socialni sistem, v katerem bi se vzpostavil nov model razvoja, pri katerem bi se upoštevale vrednote solidarnostne ekonomije. Gre za dinamiko vzajemnosti in solidarnosti, ki povezuje individualne interese s kolektivnimi.« (www.ripess.org)

darnostne ekonomije v Avstriji. So del avstrijskega sektorja za razvoj, tako da imajo neposreden vpliv na vladne politike.

V Združenem kraljestvu se pojem SSE redko uporablja, prevladuje koncept socialnih podjetij, ki zaobjema alternativne in kolaborativne oblike ekonomije (vse od posameznikov pa do večjih združenj) in dejavnosti. V okviru projekta je bila za dober primer izbrana pravična trgovina *Zaytoun*, ki od leta 2004 deluje v Londonu ter uvaža in preprodaja palestinske ekološke proizvode. Kot drugi primer pa je bilo predstavljeno socialno podjetje *Manchester Home Care* (ali *CASA Manchester*), ki je v lasti zaposlenih (kar v tem primeru pomeni, da lahko zaposleni šest mesecev po podpisu pogodbe sodelujejo pri sprejemanju odločitev v podjetju). *CASA Manchester* se od leta 2004 vzpostavlja kot servis oskrbe in podpore starejšim prebivalkam in prebivalcem na domu. Podjetje praviloma zaposluje dolgo trajno brezposelne ali pa tiste, ki jih prištevajo med ranljivejše družbene skupine. Belgija nekoliko izstopa od drugih severnoevropskih in srednjeevropskih držav, saj že vse od leta 1994 povezuje projekte razvojnega sodelovanja s projekti solidarnostne ekonomije na svetovni ravni. Izbrana dobra praksa, socialno podjetje *Autre Terre* iz Liega, deluje po vsej Belgiji, njen cilj pa je razvoj skupnih programov z lokalnimi organizacijami v Zahodni Afriki in Peruju na področju varnosti prehranjevanja in upravljanja odpadkov – reciklaže.

Na Finskem je ideja SSE precej nova, pobude s tega področja so vzniknile šele pred kratkim. Tako je zato, ker

sta socialna država in državna blaginje še vedno močni, kar pomeni tudi državno podporo dejavnostim »tretjega sektorja«. Drugod, recimo v Nemčiji, je postal javni sektor šibkejši, zato so pobude SSE pogostejše. Veliko aktivistov iz Nemčije je vključenih v spletno platformo *foodsharing.de*, namenjeno razdeljevanju hrane, ki bi bila sicer zavržena (v Nemčiji vsako leto zavržejo 18 milijonov ton hrane, od tega 10 milijonov ton užitne). Platforma, ki deluje tudi v Švici in Avstriji, vzpostavlja sistem zaupanja, nikomur namreč ni treba dokazovati, da nima sredstev za hrano, kar povečuje število udeleženih, sploh tistih, ki se sicer ne bi upali ali želeli vključevati. Temelji tudi na ideji, da vsakdo vzame toliko hrane, kolikor je potrebuje. Drug nemški dober primer je *Berlin Food Policy Council*, državljanska pobuda, sestavljena iz prostovoljcev, ki povezujejo kmete, aktiviste vrtničarje, predstavnike nevladnih organizacij in pobud, osredinjenih na deljenje hrane, akademike in politike. Združili so svoje glasove, da bi tako učinkoviteje vplivali na mestne oblasti pri doseganju čim bolj trajnostne politike hrane in prehranske suverenosti.

Na Poljskem je več kot 10.000 sorodnih pobud, od teh jih ima najmanj 7000 status kooperative, večinoma s sedežem v prestolnici in večjih urbanih središčih. Večji del pobud SSE se izvaja v sektorju izobraževanja, športa in rekreacije ter socialne varnosti. *Ščepec sveta* ali *Szczypta Świata* je družinsko podjetje, ki obstaja že enajst let. Gre za prvo pravično trgovino v jugozahodni regiji Poljske, ki se osredinja na povezovanje potrošnikov s proizvajalci »globalnega

juga« z željo, da bi jim omogočili razvoj lokalnih podjetij, da bi podprli individualne umetnike in manjše kmete.

V Latviji, Estoniji in na Irskem je koncept SSE relativno slabo razvit. Na Irskem je večina organizacij in pobud, podobno kot v Združenem kraljestvu, opredeljenih kot socialnih podjetij, oz. še konkretnije, kot obrti, ustanovljenih za določene namene in ločenih od državne intervencije. Zaposlujejo od petindvajset tisoč do trideset tisoč ljudi. Dobra praksa, ki je bila predstavljena, spodbuja ljudi z nizkimi dohodki (pretežno moške iz lokalnega okolja), da vzdržujejo skupnostne vrtove in restavracije preskrbujejo s specializiranimi ekološkimi produkti. Latvija ima razmeroma malo organizacij, ki bi jih lahko umestili med SSE. Kot je potrdila tudi raziskava latvijske gospodarske zbornice, se med SSE prišteva le okrog tri odstotke organizacij. Izbrani dober primer *Partners in Ideas Fund* (PIF) je zasebna dobrodelna organizacija, katere cilj je razvijati družbeno odgovornost, tako da spodbuja in širi ideje filantropije ter povezuje socialno odgovorna podjetja in posameznike. Upravlja tudi dobrodelno trgovino *Second Breath* v Rigi, ki deluje po metodi ponovne uporabe. V Estoniji je vzpostavljena *Mreža estonskih socialnih podjetij*, katere cilj je popularizirati ideje SSE ter izboljšati pravno podlago za podobne organizacije. Posebej so omenili primer socialnega podjetja *Mondo*, ki upravlja pravično trgovino s prodajo izdelkov z globalnega Juga. Nekateri primeri v Estoniji so tudi med bolj inovativnimi, recimo kmetija s terapevtskimi konji, ki sodeluje tudi z različnimi bolnišnicami in jo finančno podpira država.

V osmih državah sredozemskega območja je bilo obravnavanih sedemnajst primerov dobrih praks, kar kaže na bogato zgodovino in dobro razumevanje koncepta SSE. V Italiji je SSE eden izmed sektorjev z najvišjo dodano vrednostjo. Tako nekoč kot danes igra glavno vlogo na lokalni ravni, tako v smislu kohezije, kot tudi sprožilke lokalnega razvoja. Okrog osemnajst odstotkov prebivalstva (tj. okoli sedem milijonov ljudi) je vključenih v različne oblike kolektivne proizvodnje ali nabavnih verig in približno sto petdeset tisoč ljudi je povezanih s kolektivnimi oblikami proizvodnje. Dober primer *Arvaia* je kmetijska kooperativa, ki so jo ustanovili državljani in organski kmetje. Gre za prvo tovrstno obliko delovanja, katerega model temelji na sodelovanju in povezanosti med kmeti in potrošniki, skozi katerega si vsi sodelujoči delijo odgovornosti, tveganja in koristi. Gradijo neposredne stike, saj pri dostavi ne posredujejo trgovine. Od podobnih primerov se razlikuje v tem, da deluje na javni, tj. občinski zemlji. Socialna kmetija *Biocolombini* iz Toskane, ki deluje že od začetka dvajsetega stoletja, na osemnajstih hektarih kmetijskih površin prideluje organske pridelke. Pet zaposlenih prihaja iz držav globalnega Juga, trije pa so iz ranljivih skupin. V Italiji sta bila v projektu poudarjena še dva dobra primera: neformalna mreža *Salento* in združenje *REES Marche*, ki povezuje različne subjekte in razvija nove ekonomske modele, ki temeljijo na ekologiji, skupnem, pravičnosti, solidarnosti in novi pristni demokraciji.

V Franciji SSE prispeva deset odstotkov bruto družbenega proizvoda. V

sektor je vključenih približno dvesto tisoč podjetij, ki zaposlujejo dobra dva milijona ljudi – kar je vsak osmi zaposleni v zasebnem sektorju. V zadnjih desetih letih je ustvaril 44.000 novih zaposlitev oz. se je sektor povečal za 23 odstotkov, medtem ko je bila rast zaposlovanja v drugih sektorjih sedemodstotna. *ATIS (Association Territoires et Innovation)* je bil prvi izmed francoskih izbranih dobrih primerov. Gre za neprofitno organizacijo, ustanovljeno leta 2012 v Pessacu, v regiji Aquitaine. Nastal je s ciljem spodbujanja družbenih pobud, ki povezujejo potencialne pobudnike projektov ter lokalne socialne potrebe. ATIS spodbuja razvoj socialnih in solidarnostnih podjetij tako, da povezuje povpraševanje in ponudbo na določenem območju, prav tako pa pomaga oblikovati ponudbo, tako da ustreza povpraševanju. Zavzema se za podporo in pomoč tistim projektom, ki so uresničljivi in koristni tudi dolgotrajno. Drugi dober primer, raziskan v sklopu projekta, je *Enercoop*, kooperativno združenje iz leta 2005, ki je dejavno v vsej Franciji. Je edini dobavitelj stoo odstotno obnovljive elektrike v neposrednem stiku s proizvajalci. Njegovi ustanovitelji so *Greenpeace*, *Bicoop*, *Hespul*, *CLER*, *Friends of the Earth* in *La Nef*.

V Španiji se SSE pojavlja kot realna možnost za drugačno ekonomijo, ki se v zadnjih desetletjih uveljavlja kot preporod preteklih socio-ekonomskih izkušenj in tradicij. Marca 2011 je vlada sprejela Zakon o socialni ekonomiji, s katerim so želeli utrditi prepoznavnost in vidnost SSE ter zagotoviti večjo gotovost za izvajanje tovrstnih

dejavnosti. Španska poslovna konfederacija za socialno ekonomijo je izjavila, da je socialna ekonomija ključni socio-ekonomski dejavnik z več kot 45.000 organizacijami, ki ustvarjajo 10 odstotkov BDP in 12 odstotkov zaposlitev v državi. *Red de redes de economía alternativa y solidaria (REAS)* je konfederalno partnerstvo osemnajstih mrež (štirinajst od teh jih je vezanih ozemeljsko ali sektorsko), ki združuje več kot 500 subjektov in podjetij, v njem pa sodeluje več kot 38.000 članov – ob tem še 8300 zaposlenih za potrebe specifičnih nalog –, ki ustvarijo 335 milijonov evrov letnega prometa. *Almocafre* je neprofitna kooperativa v Còrdobi, ki se ukvarja z aktivnostmi pravične trgovine ter proizvodnjo in prodajo kmetijskih pridelkov. Drugi primer, pod imenom *Terrabona*, se osredinja na organsko kmetijstvo s ciljem spodbujanja socialne in delovne integracije ljudi s fizičnimi in psihičnimi ovirami. Aktivnosti te kooperative so proizvodnja, prodaja in predelava lastnih izdelkov. V projekt je bil vključen tudi dober primer *The Agroecological Agriculture Fair*, organska kmetijska tržnica v Zaragozi, ki omogoča neposredno povezavo med pridelovalci in potrošniki ter spodbuja ekološko kmetijstvo – vsak, ki želi na tržnici prodajati svoje izdelke, mora namreč imeti certifikat ekološke pridelave.

Za Grčijo je ideja SSE dokaj nova – koncept se je porajal v času krize (od leta 2008). Večina pobud je ne glede na to, ali so legalizirane, mlajša od treh let. Obstoječe vključujejo velik spekter dejavnosti in med njimi je opaziti veliko mero sodelovanja – poskušajo namreč slediti najbolj gorečim potre-

bam in zahtevam prebivalstva. Tako so se postopoma začele uveljavljati in so postale nekakšna zamenjava za izginjajočo socialno državo. *BioMe* je trenutno prvi in edini samoupravni proizvodni obrat v Grčiji, ki zadnja štiri leta deluje v vzhodnem delu Soluna. Nekoč cvetoče industrijsko podjetje je propadlo in opeharjeni delavci so s samoorganizacijo prevzeli tovarno v svoje roke. Delavci v *BioMe* proizvajajo naravna čistila, pri čemer sledijo vodilu, da mora biti izdelek vsem dostopen in tudi okolju prijazen – zato uporabljajo tradicionalne postopke. Še eden od grških primerov, predstavljenih v projektu, je *Solidarity for All*. Gre sicer za nacionalno organizacijo, ki pa se najbolj osredinja na regijo Attica. Ponuja koordinacijo, praktično pomoč in asistenco različnim pobudam SSE po vsej državi – vse od socialnih klinik in lekarn do skupinskih kuhinj in distributerjev hrane. Cilj organizacije je medsebojno povezovanje, komuniciranje in usklajevanje različnih struktur, gibanj in pobud, ki so nastale kot odgovor na t. i. grško dolžniško krizo.

Tudi Ciper ima močno zgodovino socialne ekonomije, ki se je vzpostavila skozi kooperative vse od leta 1904. Leta 2012 je na Cipru delovalo več kot sto kooperativ, ki so bile pravno pripoznane in varovane. Slaba stran tega je, da so se druge oblike socialnih in solidarnostnih organizacij izgubile v tem pravnem okviru in imajo v svojem delovanju veliko omejitev. Vseeno obstaja veliko organizacij SSE, ki se ukvajajo z zagovorništvom, podporo ranljivim skupinam, okoljskimi in drugimi skupnostnimi dejavnostmi. Kot dober primer je bila izbrana *Anakyklos Perivalontiki*,

najstarejša organizacija SSE na Cipru, ki ne spada med kooperativne družbe, deluje pa na področju reciklaže oblačil in drugih podarjenih izdelkov.

SSE so se začele na Malti razvijati šele v zadnjih letih, zlasti po priključitvi EU. Zaradi pomanjkanja ustrezne regulacije in koordinacije med akterji ni zadostne državne podpore pobudam SSE, kar omejuje potencial, ki bi ga te lahko imele. Predstavljeni dober primer, *Koperattiva Rurali Manikata*, je kmetijska kooperativa v vasi Manikata. Skrbi za ohranjanje zgodovinskih stavb v zaščitenem območju in narodnem parku Majjistral ter tradicionalnih kmetijskih praks, ki so bile vedno poglavitni vir zaslužka za lokalno prebivalstvo.

Na Portugalskem se je v zadnjih tridesetih letih sektor SSE razvijal z izjemno hitrostjo – med letoma 1997 in 2007 se je rast socialnih organizacij povečala za skoraj 90 odstotkov – in posledično danes združuje približno 200.000 aktivnih podpornikov in več kot 50.000 organizacij. Od leta 2010 je sektor SSE vključen tudi v načrtovanje državnega proračuna. *ADREPES (The Association for the Rural Development of Setubal Region)* je združenje javnih in zasebnih institucij, delujoče od leta 2001. Zavzema se za razvoj ruralnega področja na Setubalskem polotoku, kar poskuša doseči s povezovanjem potrošnikov z lokalnimi pridelovalci. Drugi dober primer, ki je bil predstavljen, je *Monte* – neprofitno zasebno združenje, ki že dvanajst let promovira socialni in ekonomski razvoj predvsem na ruralnem območju Central Alentejo.

V sedmih vzhodnoevropskih državah je pri projektu sodelovalo enajst

izbranih dobrih praks. Videti je, da je koncept SSE na tem območju zaradi določene podobnosti s »socialističnim modelom«, ki je od padca berlinskega zidu manj priljubljen, nekoliko obrobjen. Socialna ekonomija je pogosto razumljena kot »tretji sektor«, bolj razširjen in sprejet je model »socialnega« podjetništva. A posebnost je, da številni primeri namenjajo izrazito pozornost socialni vključenosti ranljivih družbenih skupin z zaposlovanjem, izobraževanjem in usposabljanjem. Marsikateri primer je zaživel s pomočjo financiranja socialnih skladov EU ter nato nadaljeval samostojno pot. Na Madžarskem ni posebnega zakona, ki bi definiral SSE. Dober primer je pravična kmečka tržnica *Szimpla*, ki od leta 2012 deluje v centru Budimpešte, in zagotavlja možnost majhnim lokalnim pridelovalcem, da ob sprejemljivih najemninah za uporabo stojnic prodajajo svoje izdelke. *Mecsek Zöldút Association*, ustanovljena 2012, je socialna neprofitna pobuda lokalnih prebivalcev, namenjena promociji solidarnostne, trajnostne, lokalne ekonomije, ki jo povezuje s turizmom ter zaposluje invalide.

Bolgarija je pred kratkim sprejela akcijski načrt za SSE, iz katerega je razvidno, da imajo lahko socialna podjetja pomembno vlogo pri trajnostnem razvoju. Kot dober primer navajajo *Banko hrane*, ustanovljeno leta 2012 v Sofiji, ki si prizadeva za zmanjševanje količine odvržene hrane ter zagotavlja skrb in prehransko podporo za migrante, tako da ustvarja povezavo med prehransko industrijo in organizacijami, ki s hrano oskrbujejo prebežniška zavetišča ter migrante zunaj njih. *Bakery Social*

Club, ustanovljen leta 2013, je socialno podjetje iz Gabrova, ki se ukvarja s peko kruha in pekovskih izdelkov ter organizacijo dogodkov s kulturnim, socialnim in izobraževalnim programom za mlade in odrasle s posebnimi potrebami, cilj pa je njihova socialna integracija.

SSE je na Češkem relativno nova ideja in je dojeta predvsem kot koncept, ki pomaga deprivilegiranim skupinam, tako da se večina socialnih podjetij tudi fokusira na njihovo zaposlovanje. Ni pa jasnega razlikovanja med socialnimi podjetji in organizacijami, ki se osredinjajo na solidarnostno načelo, ali nevladnimi organizacijami. Četudi so pravni okvir, ki regulira SSE, v Romuniji sprejeli šele pred kratkim, ima ta koncept tam dolgo zgodovino. Eno prvih tovrstnih podjetij, kmetijsko-proizvodna družba *The Phalanstery*, je bilo ustanovljeno že 1835. V zadnjem desetletju je bil ustanovljen *Inštitut za socialno ekonomijo*; svoji podružnici sta odprla tudi *NESsT (An International organization)* in *Impact Hub (International Network of Co-Working Space)*. Na Slovaškem ni posebnega zakona, ki bi urejal področje SSE, na splošno je koncept razumljen kot pomoč deprivilegiranim skupinam. Finančni vložek države v ta sektor je zelo majhen. Večina pobud SSE tako deluje znotraj nevladnega sektorja.

Na Hrvaškem prav tako ni krovne zakonodaje o SSE, razen tiste o kooperativah. SSE je prisotna le bežno; javne oblasti jo marginalizirajo, kar je razvidno iz nacionalnih dokumentov, kjer je SSE omenjena zgolj v Nacionalni strategiji za razvoj civilne družbe 2006–2011, Strategija razvoja socialnega podjetništva 2014–2020 pa se izvaja zelo

počasi. Socialna kooperativa *Prijateljica* zaposluje invalide pri projektu reciklaže plastičnih sveč in lučk in izdelovanja daril iz mavca, gline in parafina.

V Sloveniji je uradno, razen kooperativ, prav tako govor le o socialnem podjetništvu, kot ga definira zakon iz leta 2011. Do januarja 2015 je bilo za ta sektor pristojno Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, trenutno pa je pristojno Ministrstvo za ekonomski razvoj in tehnologijo. Kot dober primer omenjamo *Skuhno – Svetovno kuhinjo po Slovensko*, inovativen projekt socialnega podjetja, ki temelji na vzpostavitvi mostu med migranti in lokalno skupnostjo na podlagi prehranskih potreb. Podjetje na eni strani izboljšuje socialni položaj migrantov, saj lahko v Skuhni delajo (predvsem) kot kuharji, na drugi strani pa razbija stereotipe in ksenofobijo o migrantih ter krepi solidarnost z njimi.

SUSY. Dostopno na: https://www.youtube.com/channel/UCRy4hjD4Sjg1Oo_OOapXhcg (22. januar 2018).

Viri

KONČNA ANALIZA RAZISKAVE SSEDAS

(2017): *Preobrazbena ekonomija: izzivi in omejitve socialne in solidarnostne ekonomije (SSE) na 55 ozemljih Evrope in sveta*. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2017/05/prevod-ssedas.pdf> (29. januar 2018).

MIROVNI INŠTITUT (N. D.): *Socialna in solidarnostna ekonomija kot razvojni pristop za trajnost v Evropskem letu za razvoj 2015 in naprej – SUSY*. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/projekti/susy/> (21. januar 2018).

RIPESS. Dostopno na: <http://www.ripess.org/> (22. januar 2018).

GLASBA V PRIMEŽU MED FENOMENOLOGIJO IN SOCIOLOGIJO

(let. XLIV, št. 263)

Z glasbo nenehno stopamo v stik, njena vseprisotnost pa zahteva družbeno analizo. Zato ni presenetljivo, da so pri raziskovanju tega fenomena čedalje bolj popularni pristopi, ki glasbo analizirajo in konceptualizirajo s fenomenološkega, sociološkega, kulturološkega in antropološkega stališča.

DRUŽBENA PSIHOPATOLOGIJA IN PARANOJA

(let. XLIV, št. 266)

Osrednji namen številke je tematizacija naslovnih pojavov z družbenega in ne individualnega vidika. Avtorji pišejo o strukturi in različnih oblikah paranoidnega mišljenja, teorijah zarote, prisili in narcizmu, obravnavajo pa tudi aktualna politična vprašanja.

PRVI SPOL: KRITIČNE ŠTUDIJE MOŠKIH IN MOŠKOSTI / PRIVLAČNOSTI SPOLOV

(let. XLV, št. 267)

Študije moškosti so raziskovalno polje, ki se v Sloveniji šele uveljavlja. Prvi blok prinaša pomembne uvide domačih in tujih avtorjev, ki tvorijo nabor besedil, relevantnih za vsakega proučevalca tega področja. V drugem bloku so zbrani prispevki, ki izzivajo prevladujoče predstave o tem, kako naj razmišljamo o spolu, seksualnosti, reproduktivnih pravicah, homoseksualnosti in pravicah žensk.

BALKANSKA MIGRACIJSKA POT: OD UPORA NA MEJAH DO STRIPTIZA HUMANIZMA

(let. XLIV, št. 264)

Številka je poglobljen odziv ČKZ-ja na dogajanje na balkanski migracijski poti. V njej so zbrani znanstveni prispevki, eseji, intervjuji in dokumenti o balkanskem koridorju, pravici do bivanja, Srbiji kot tamponski coni. Predstavljamo tudi begunske zgodbe in fotografski projekt petih beguncev fotografov.

SOVRAŽNI GOVOR

(let. XLV, št. 268)

Čedalje pogostejša raba termina sovražni govor zahteva njegovo kritično analizo. Številka prinaša nekatere splošne premisleke, ki jim sledijo pravni in kriminološki pogledi. Posebno pozornost smo posvetili Evropi, migracijam in islamu, tu sta še sklop o digitalnih medijih ter seksizmu in homofobiji.

MISLIMO REVOLUCIJE

(let. XLV, št. 269)

Z 269. številko pri ČKZ obeležujemo 100-letnico oktobrske revolucije. Številka odpira nove poglede na potencialne in omejitve emancipatornih in osvobodilnih politik, ki jih je sprožil oktobrski prevrat leta 1917 v Rusiji, na njegov vpliv na poznejša revolucionarna postajanja ter na nekatere aktualne gradnje antikapitalističnih alternativ.

UMETNOST V ČASU NEVROZKANOSTI / ZNANOST V OBLIKOVANJU / GRAFITI

(let. XLIV, št. 265)

Številka je sestavljena iz treh tematskih blokov, vezanih na vizualne umetnosti. Avtorji in avtorice prvih dveh blokov predvsem analizirajo konceptualne in paradigmatične premike, ki jih sprožajo nova znanstvena dognanja in tehnologije. Prispevki iz grafitarskega bloka so vezani na vprašanja grafitarske estetike in političnih razsežnosti stenskih sporočil.

AVTONOMNA TOVARNA ROG

(let. XLV, št. 270)

»O Rogu morajo pisati rogovci.« je bilo osnovno vodilo 270. številke. V njej je dvanajst po obliki in vsebini raznolikih prispevkov, v katerih se avtorji oziroma kolektivi ukvarjajo z umeščenostjo Roga v mesto, njegovo notranjo dinamiko in posameznimi vprašanji, ki ga prečijo. Tudi vse objavljene fotografije so priskrbeli rogovci.

ZADNJA ŠTEVILKA

SPREMLJAJTE NAS:

www.ckz.si

FB: www.facebook.com/CKZrevija

TW: www.twitter.com/CKZ_revija

NAROČITE SE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI

PRIDRUŽITE SE NAŠIM ZVESTIM BRALCEM IN SE NAROČITE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI. LETNA NAROČNINA JE 30 EVROV, ZA ŠTUDENTE IN BREZPOSELNE PA 20 EVROV (40 OZ. 60 ODPSTOTKOV PRIHRANKA). NAROČNINA VELJA OD DATUMA PLAČILA, ZA NASLEDNJE ŠTIRI ŠTEVILKE.

Vsak novi naročnik prejme darilo: eno od zadnjih osmih števil (našteti na prejšnji strani) po lastni izbiri.

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo je uveljavljena družboslovna in humanistična znanstvena revija. Zavezani smo kritični misli in transdisciplinarnosti, osvobajajočim epistemologijam in odpiranju akademskega prostora. Govorimo o tistem, o čemer se ne govori. Brcamo proti toku in izumljamo nove sloge plavanja. Vsako leto štirikrat, že od leta 1973.

Svoje naročilo nam sporočite na elektronski naslov narocnine@ckz.si.

Na obvestila se lahko naročite na povezavi <http://www.ckz.si/narocanje-in-nakup>.

NAPOVEDUJEMO: UMETNIŠKE ALTERNATIVE

(let. XLVI, št. 272)

